

Наукова установа
Академія «Українська Політія»

Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ІГОР КОРЖ

ПРАВОВА БЕЗПЕКА
ЯК КРИТЕРІЙ СТАНУ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

Монографія

Київ
Видавництво Політія
2024

УДК 340:342.7 (477)

K66

K66 Корж І. Ф.

Правова безпека як критерій стану правового життя: монографія. Київ: Видавництво Політія, 2024. 408 с.

ISBN 978-617-8166-06-9

Монографія доктора юридичних наук Ігоря Федоровича Коржа присвячена концептуальним теоретичним та практичним підходам до розуміння змісту та особливостей правового інституту, яким є правова безпека.

В даній монографії розкрито зміст правового життя, що обумовлене феноменом чинного права і являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, вчинків, відносин); обґрунтовано значення правових актів, які є своєрідною «візитною карточкою» правового життя; наведено ознаки сучасного правового життя в Україні, його позитивні і негативні сторони.

В роботі акцентовано увагу на значенні і ролі правотворчості в правовому житті суспільства; розкрито зміст правозастосування як форми реалізації права та механізму регулювання правового життя; досліджено і розкрито сучасні проблеми здійснення суспільно-політичних реформ в Україні, які зумовлені необхідністю подолання зовнішньо- і внутрішньополітичних викликів і загроз, які виникають в умовах зміни напрямку цивілізаційного поступу.

В науковому дослідженні розкрито творчий шлях та наукові погляди основоположника «правової безпеки» Густава Радбруха, розкрито зміст його системи правової філософії; наведено ґенезу наукових підходів до зазначеного терміну; розкрито зміст та напрями реалізації принципів права, як засадничого стану правової безпеки.

Запропоновано авторський підхід до розуміння соціальних і правових цінностей даного інституту, його місця в системі права, а також бачення та розкриття змісту самого поняття «правова безпека» та його складових, його об'єкту, предмета та суб'єктів. В роботі обґрунтовано підстави функціонування інституту «правова безпека», тлумачення його поняття, його принципів, його співвідношення з національною безпекою, політичною корупцією, а також запропоновано окремі напрями забезпечення правової безпеки.

Рецензенти:

Баранов Олександр Андрійович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і
техніки України, керівник Наукового центру цифрової
трансформації і права Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

Микитюк Микола Андрійович,

доктор юридичних наук, професор спеціальної кафедри № 1
Інституту Управління державної охорони України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Наукової установи

Академія «Українська Політія»

(протокол № 2 від 7 лютого 2024 року)

Вченою радою Державної наукової установи

«Інститут інформації, безпеки і права

Національної академії правових наук України»

(протокол № 1 від 31 січня 2024 року)

*Монографія розрахована на широке коло читачів,
насамперед науковців.*

З М І С Т

Передмова	6
-----------------	---

Розділ 1.

ПРАВОВЕ ЖИТТЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

1.1. Наукова думка щодо правового життя	11
1.2. Правові акти як форма прояву правового життя	23
1.3. Ознаки сучасного правового життя в Україні	40

Розділ 2.

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

2.1. Правотворчість в правовому житті	65
2.2. Правозастосування як форма реалізації права та механізм регулювання правового життя	77
2.3. Стратегія реформи правового життя в Україні.....	84

Розділ 3.

ПОНЯТТЯ, ГЕНЕЗА ТА ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Густав Радбрух – основоположник терміну «правова безпека»	105
3.2. Генеза наукових підходів до визначення правової безпеки	120
3.3. Принципи права як головні ознаки правової безпеки	130
3.4. Реалізація принципів права – засадничий стан правової безпеки	140

Розділ 4.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Законотворчість як базова ознака правової безпеки	153
---	-----

4.2. Правозастосування як визначальна ознака рівня правової безпеки	168
4.3. Предмет, об'єкти і суб'єкти правової безпеки	188

Розділ 5.

ЗМІСТ, НАПРЯМИ ТА АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

5.1. Правова безпека як міжгалузевий інститут права	210
5.2. Співвідношення політичної корупції та правової безпеки	217
5.3. Загрози правовій безпеці в Україні – зовнішній та внутрішній аспекти	232
5.4. Правова містерія – екзистенційна загроза світовому правопорядку	247

Розділ 6.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

6.1. Співвідношення правової безпеки і національної безпеки	268
6.2. Доступ громадян до управління державними справами	274
6.3. Доступ громадян до правової інформації та її застосування	285
6.4. Мінімізація зловживання правом на інформацію	208
6.5. Міжнародні механізми забезпечення правової безпеки	324
Висновки	348
Використана література	382

ПЕРЕДМОВА

Сучасне демократичне суспільство відрізняється від інших соціальних утворень насамперед тим, що у ньому на належному рівні знаходиться онтологія права, тобто вчення про сутність і поняття права в його розрізненні із законом, в якому буття права, його об'єктивна природа і власна сутність представлені у принципі формальної рівності, свободи і справедливості в суспільному житті. Зазначене є свідченням демократичності, розвиненості та відкритості суспільства, побудови правової держави.

Нинішнє людство вступило в XXI століття в умовах різнобічних політичних, економічних, правових тощо змін. Наслідки глобалізації торкнулися усіх сторін життя світового співтовариства, а також міжнародних відносин. Однією з найбільш помітних проявів цієї глибинної трансформації стали зміни в природному середовищі, соціальні конфлікти, війни, конфлікти на релігійному підґрунті, тероризм тощо. Людство на зламі віків опинилося перед вибором нових цілей свого подальшого розвитку і способів подолання існуючих протиріч, забезпечення торжества права і свободи людини. Саме тому нині на перший план обґрунтовано висуваються загальнолюдські цінності, демократія, права і свободи особистості, а забезпечення її безпеки перетворилося у важливе загальнонаціональне завдання.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У зв'язку із зазначеним згадана проблема стає надто актуальною в наші дні. Направленість наукового інтересу пов'язана з теоретико-методологічним осмисленням сучасних основ безпеки людини, суспільства і держави, джерел та передумов їх існування. Безпека насамперед особи розглядається вже як необхідна умова безпечного і стійкого розвитку усієї соціальної системи.

Перехід до демократичного державного устрою значно підвищує роль права в житті суспільства. За його допомоги здійснюється визначення критеріїв безпеки, напрацювання комплексу заходів і механізмів безпеки у сферах життєдіяльності. Забезпечення усіх видів безпек за допомоги права свідчить про необхідність всебічної охорони і захисту самого права, яке виступає відповідним гарантом безпеки в рамках чинної правової системи. Право, правотворчість і правозастосування, виступаючи ключовими ланками в механізмі забезпечення безпеки соціальної системи, у своїй сукупності мають бути виділені у самостійну специфічну сферу безпеки – правову безпеку.

Базова мета правового впливу – сприяння найбільш оптимальному, безперешкодному та справедливому задоволенню інтересів суб'єктів права. Щоб ефективно захищати інтереси учасників суспільних відносин, правова система має бути реально діючою та ефективною. Невідповідність законодавства, правозастосування і правовиконання відповідним якісним критеріям знижує потенційні можливості правової системи забезпечувати згадане.

Практика забезпечення безпеки системи залишається ще недостатньо ефективною, оскільки діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування у даній сфері впорядковано ще не належною мірою. Крім того, створення нової правової системи проходить вкрай повільно і суперечливо, не ґрунтується на достатніх науково-теоретичних напрацюваннях. Зокрема, неналежно враховується те, що на противагу домінуючій у минулому державоцентристській парадигмі права, право дедалі більше набуває людиноцентристського змісту, тому від-

повідно актуалізується проблема забезпечення правової безпеки саме особи. Безпека не існує сама по собі, не є ізольованою від загальної людської життєдіяльності, а пов'язана з усіма сторонами життя суспільства, метою якого є самозбереження і саморозвиток.

В Україні створено достатні нормативно-правові умови, необхідні для формування повноцінної демократичної, правової держави. Конституція України проголосила Українську державу правовою, проте цю конституційну норму необхідно сприймати як норму-мету, оскільки державу такого ґатунку ще потрібно побудувати.

Регулятором демократії є право, джерелом якого, у свою чергу, є первинні і вторинні його джерела. Первинні з них містять правові норми, що мають обов'язкову юридичну силу. До таких джерел зазвичай відносять нормативно-правові акти, міжнародно-правові договори та правові звичаї, причому звичаї зазвичай поступаються пріоритетністю. До вторинних джерел у країнах романо-германської сім'ї права відносять раніше ухвалені судові рішення, яким надається прецедентний характер, а також правову доктрину. Ці джерела відіграють допоміжну роль та не є достатньою юридичною базою для ухвалення насамперед судових рішень. Норми права є тими механізмами-регуляторами суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі реалізації основоположних (конституційних) прав і свобод особи, так само як і фактично в усіх сферах життєдіяльності.

Правова система держави є основним механізмом, який має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також їх поновлювати у випадку порушення. Саме в цьому і полягає авторитетність права, тобто його спроможність втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок. Право авторитетне у суспільстві, якщо воно є: надійною опорою безпеки особи і майна; гарантією спокійної праці і побуту; загальнодоступним способом цивілізованого вирішення спорів і конфліктів. Найбільше його авторитетність визначається станом правопорядку – реальною можливістю

здійснення прав і законних інтересів членів суспільства, їх захисту від злочинних посягань, об'єктивним, законним вирішенням правових спорів у судах, а за необхідності – примусовим виконанням невиконаних зобов'язань, усуненням протиправних станів, поновленням порушених прав

Міцність правопорядку, авторитетність права в значній мірі залежать від спроможності законодавця своєчасно враховувати відносини, що виникають і породжують спори, конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту і які, насамперед, знаходять відображення в правозастосовній (судовій та адміністративній) практиці. Саме стабільна, авторитетна, динамічна правова система, яка забезпечена відповідним їй апаратом судової влади та правоохоронних органів – є найбільш ефективною формою упорядкування і динаміки врегулювання суспільних відносин.

Виразником належного стану функціонування правових актів та їх застосування в державі, є відповідний критерій, який можна назвати як «правова безпека» для держави, суспільства чи людини і громадянина, оскільки він є протилежним, своєрідним антонімом іншому критерію – «правова безпека», який є станом належного забезпечення громадянами за допомоги правових норм своїх життєво важливих прав та інтересів, який детально розглядатиметься в подальших розділах дослідження, і який є відповідним критерієм, що відображає стан правового життя в державі.

В даній монографії розкрито: зміст правового життя, його основні ознаки та форми його прояву в Україні; джерела правового життя, формами якого є правотворчість та правозастосування, стратегія його реформи в Україні; науковий шлях Густава Радбруха, основоположника терміну «правова безпека»; поняття терміну «правова безпека», яке є для української науки відносно новим, генезу наукових підходів щодо його визначення, предмет, об'єкти і суб'єкти; принципи права, як головних ознак «правової безпеки», їх реалізацію; співвідношення «правової безпеки» з поняттям «правопорядок», як критерію його стану; досліджено співвідношення «правової без-

пеки» і «національної безпеки»; а також проаналізовано та доведено місце поняття «правова безпека» в системі українського права, як його міжгалузевого інституту; загрози «правовій безпеці», насамперед його внутрішнього та зовнішнього аспектів. Напрацьовано напрями забезпечення «правової безпеки», а також міжнародні механізми її забезпечення.

Монографія ґрунтується на сучасному філософському, полемологічному, політичному тощо підходах, якими репрезентовано різнобічні точки зору на єдиному розумінні сутності феномена «правова безпека».

Сподіваємось, що дане дослідження буде сприяти поглибленню розуміння природи права та його інститутів, стане складовою у теоретичному забезпеченні національної безпеки України, буде посильним внеском у попередженні небажаних векторів розвитку нашої держави, стане каталізатором подальшої наукової рефлексії у даній сфері.

Репрезентовані у цьому виданні ідеї можуть бути використані у подальших наукових розвідках як у загальнотеоретичних, так і у прикладних напрямках, а також для вирішення практичних проблем життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Розділ 1.

ПРАВОВЕ ЖИТТЯ В ДЕРЖАВІ І ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

1.1. Наукова думка щодо правового життя суспільства

Форма соціального буття, яким є «правове життя» (юридичне життя), потребує постійного аналізу та уточнення його природи та структури. Термін «правове життя» досить часто вживається як в минулому, так і в сучасному науковому житті, в науковій літературі. Як писав у свій час відомий правник Н. Крилов, «життя народне, і особливо життя юридичне, занадто різноманітне, складне, невловиме» [1, с.516]. У свою чергу Б.О. Кістяковський зазначав, що «суб'єктивне право є таким же первинним актом правового життя, як і суб'єктивне право» [2, с. 321]. Відомий правник Н.Н. Алексєєв один із підзаголовків своєї книги «Основи філософії права» назвав «Досвід удосконалення правового життя» [3, с. 203].

В юридичній науці висловлено точку зору, згідно з якою правове життя суспільства є об'єктом дослідження усієї теорії права. В Україні даному питанню присвячені монографічні та інші наукові дослідження з історії та теорії держави і права, адміністративного права, інформаційного права та інших галузей права таких вчених, як І.В. Арістова, В.М. Баранов, К.І. Беляков, В.В. Беленцева, В.М. Брижко, О.П. Дзюбань, О.Д. Довгань, О.О. Золотар, О.В. Куціпак, Ю.М. Оборотов, О.В. Петришин, В.Г. Пилипчук, А.Й. Присяжнюк, О.І. Салтовський, Є.Д. Скулиш, П.М. Рабінович, В.М. Фурашев, Ю.С. Шемшученко та ін.

Історичним аспектам правової дійсності присвячені праці з історії таких авторів, як П.П. Гай-Нижник, Д.І. Дорошенко,

В.М. Заїкин, Р. М. Лащенко, І.П. Лисяк-Рудницький, Ю.М. Манелюк, Л.О. Окиншевич, В.А. Потульницький, Д.Б. Яневський та ін.

Під «правовим життям суспільства» в науковій літературі розуміють форму соціального життя, яка виражається переважно в правових актах та правовідносинах, що характеризує специфіку і рівень правового розвитку цього суспільства, відношення суб'єктів до права та ступінь задоволення їх інтересів. Правове життя включає в себе всі юридичні засоби, всю правову дійсність, що називається всім наявним юридичним буттям. Воно дозволяє об'ємно споглядати та аналізувати правову дійсність як позитивного, так і негативного характеру [4, 5].

Категорія «правове життя» покликана відображати складну і різноманітну правову сферу. В юридичній науці зазначена категорія покликана виступати узагальненим поняттям, за допомогою якого можна було б повноцінно дослідити процеси, які відбуваються у правовому розвитку різних країн, відображати суперечливу юридичну дійсність, нерозривний зв'язок різноманітних правових явищ з усіма іншими сферами життєдіяльності суспільства – економічної, політичної, моральної, духовної, релігійної тощо.

Зазначимо, що поняття «правове» включає в себе усе, що відноситься до права, як позитивне, так і негативне, а також правове (юридичне) життя суспільства, тобто це є єдність протилежностей – позитивного і негативного, як ціле двох половинок правового життя, які підлягають комплексному дослідженню, як взаємопов'язані частини. Тому дослідники вважають, що категорія «правове життя» має охоплювати усю сферу буття права з усіма позитивними складовими (право, законність тощо) і негативними (злочини та інші правопорушення, їх суб'єкти, корупція, деформація свідомості, помилки в праві тощо).

Правове життя – сукупність різноманітних видів і форм діяльності і поведінки людей, їхніх колективів у сфері дії права, які направлені на забезпечення умов і засобів існування, реалі-

зації приватних і публічних, індивідуальних і групових інтересів, затвердження відповідних їм цінностей. Правове життя характеризується у своїй єдності предметні форми буття людини і суспільства, їх відношення до права, використання правових засобів для здійснення індивідуумами та їхніми об'єднаннями своїх інтересів і потреб. Правове життя обумовлене феноменом чинного права і являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, вчинків, відносин). Правове життя як явище «багатше», більш насичене за право [6, с. 394].

В науковій літературі виділяють наступні ознаки правового життя.

1. Є невід'ємною складовою і особливим різновидом суспільного життя. Як зазначав Й. Михайловський, «правове життя є лише частиною більш широкого поняття – соціального життя» [7, с.38]. Правові акти і правовідносини утворюють специфічну тканину юридичного боку життя суспільства, є одним із важливих різновидів соціальних актів і зв'язків.

2. Пов'язане з юридичними правилами поведінки (приписами) і з відповідними юридичними наслідками.

3. У своїй основі воно має об'єктивно виражене право по відношенню до суспільства, базується на «об'єктивному» значенні права для соціальної життєдіяльності [8, с.37].

4. Воно є одною з умов існування державно-організованого суспільства, так як призначене певним чином оформляти приватне, державне та суспільне життя.

5. Це – частина духовної практики народу, яка найбільш яскраво вказує на особливості будь-якої нації, її специфіку, менталітет.

6. Тісно пов'язане з економічним і політичним життям. При цьому перше у більшій мірі виступає по відношенню до останньої у вигляді своєрідної форми.

7. Характеризує специфіку та рівень правового розвитку країни, відношення суб'єктів до права і міру задоволення їхніх інтересів.

8. Воно є сукупністю усіх форм юридичного буття суспільства, а не система, оскільки включає в себе і невпорядковані процеси і певні випадкові фактори тощо. Дане поняття охоплює усі нюанси і прояви права, його структуру і динаміку, що відбулося і що відбувається.

9. Це – сфера реалізації енергії права, його потенціалу, творчої ролі, а також сукупність різноманітних форм правової та протиправної активності учасників правовідносин.

10. Містить комплекс усіх юридичних явищ, включаючи як позитивні, так і негативні складові.

До перших, тобто позитивних, можна віднести саме право (яке відображує права людини, ідеї справедливості, гуманізму, свободи тощо); правову систему в цілому; механізм правового регулювання; чинні правові акти (правомірні дії, їхні результати, юридичні документи); юридичні проступки (як різновид правомірних дій – юридичного факту) і подія як юридичний факт; правові режими і складачі їх первинні юридичні засоби (пільги, заохочення, дозволи, заборони, покарання обов'язки тощо); правовідношення і юридичну практику; правосвідомість і правову культуру; законність і правопорядок; юридичну науку і освіту (їхні структури) тощо.

До других, тобто негативних, можна віднести в основному негативні, протиправні явища (злочини та інші правопорушення; їх суб'єкти і кримінальні структури; корупція, зловживання, деформації свідомості, які виражаються у правовому нігілізмі, ідеалізмі, популізмі; помилки у праві та інші фактори, які перешкоджають позитивній юридичній діяльності).

Як зазначає О. В. Куціпак, «правове життя» співвідноситься з такою категорією, як «правова активність», що є різновидом соціальної активності. «Правова активність, нею розглядається з такими поняттями, як «правова культура», «правова поведінка», «правова свідомість». Тобто, «правова активність» – це позитивна, ініціативна, корисна для суспільства і схвалювана державою діяльність людини у правовій сфері, що виступає

вищою формою правомірної поведінки. Соціально-правова активність найбільш чітко виявляється у такій формі реалізації права, як застосування, що є особливою формою реалізації права, що передбачає владне втручання компетентних суб'єктів у процес реалізації права [9].

Окремі дослідники допускають існування поряд з позитивною активністю – негативної активності, під якою розуміють «свідому діяльність суб'єктів, форму юридичного буття та діяльності індивідів і груп, котрі порушують встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки [10, с.36]. При цьому рівень негативної правової активності є показником якісного стану правового життя та показником ефективної правової політики. Одним із видів прояву негативної правової активності є наявність таких соціальних явищ, як корупція та хабарництво, що є закономірним явищем для України.

Ще одним проявом негативної правової активності є правопорушення, що має антиправову природу, входить до механізму правового регулювання лише як юридичний факт і характеризується як антисуспільна дія, що завдає шкоди не тільки суспільству і суспільним відносинам, а й особі. Воно являє собою порушення заборони, зазначеної в правовому акті, або невиконання обов'язку, що випливає з нормативно-правового акту чи укладеного на його основі трудового чи іншого договору.

З огляду на зазначене, поняття «правове життя» дозволяє об'ємно зрозуміти правову дійсність з точки зору позитивного і негативного змісту, що створює певний вид цілісності дійсності. Саме з негативним змістом право і призване боротися, і саме цей зміст вимагає до себе особливої уваги. Водночас, дані проблеми ще не стали об'єктом комплексного загальнотеоретичного аналізу з боку українських учених-юристів.

Правове життя може розглядатися як на рівні суспільства, так і на окремих його складових, включаючи особу. Зазначимо, що термін «правове життя» в науковій літературі [11, с.154] є

загальнотеоретичним за своєю сутністю, який узагальнює різні галузеві види правового життя. Водночас, «правове життя» є самостійною юридичною категорією, яка відрізняється від інших категорій, як: «правова форма», «правова система», «правове середовище», «правова дійсність», «правова культура», «правова політика», «правова реальність», «життя права» тощо. Це – широка категорія, що включає в себе і право, і його реалізацію, і його тіньову складову, тобто, негативну його складову. Розглянемо окремі з цих категорій.

Категорія «правова форма» (організаційно-правова форма) в основному використовується у певному контексті, насамперед для того, щоб структурувати соціальні зв'язки і показати роль права як формально-юридичного інституту в його відносинах з соціально-економічним, культурно-моральним та політичним змістом – різноманітними і первинними суспільними відносинами. Водночас усієї юридичної реальності це поняття не відображає, оскільки не може включати в себе негативну, неправомірну складові «правового життя» [11, с.155]. Можна виділити дві великі групи організаційно-правової форм правового життя: фізична особа (особа, група осіб, суспільство) і юридична особа (різні види суб'єктів приватного права: підприємець, фірма, концерн тощо).

Під такою категорією правового життя, якою є правова культура суспільства, можна розуміти якісний стан його правового життя, що показує досягнення досконалості рівня правових актів, правової та правозастосовної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особи, рівня свободи її поведінки та взаємної відповідальності особи і держави, що позитивно впливає на суспільний розвиток і підтримку умов існування суспільства. «Правова культура – якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної

практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [12, с.483].

Можна виділити романо-германську, англо-американську, традиційно-релігійну (мусульманську, індуську, іудейську та ін..) типи правової культури. Як особливі типи в рамках даної класифікації можна виокремити також міжнародну правову культуру та правову культуру Європейського Союзу.

Суб'єктами (носіями) правової культури виступають індивідууми, соціальні групи, верстви населення, суспільство в цілому, які знаходяться у взаємозв'язку. В науковій літературі [12, с.484] вирізняють рівні та елементи правової культури. Так до рівня правової культури можна віднести:

- знання права і розуміння його принципів, здатність особи тлумачити зміст норм права, визначати мету видання певного нормативно-правового акту, сферу його дії;

- настанова індивідуума на повсякденну правомірну поведінку і звичка вчиняти свої дії відповідно до приписів правових норм;

- повага до права, заснована на особистій переконаності в його справедливості та ефективності як засобу регулювання суспільних відносин, і готовність його виконувати навіть у разі несхвалення людиною окремих правових приписів;

- вміння використовувати у практичній діяльності правові знання, реалізовувати свої суб'єктивні права, виконувати юридичні обов'язки, використовувати вітчизняні та міжнародні механізми захисту порушених права;

- правова активність особи, яка виявляється у сприянні нормотворчому процесу (законотворчий почин, обговорення проектів нормативно-правових актів, участь у референдумі з приводу прийняття конституції та законів), реалізації правових приписів, протидії правопорушенням, відправленні правосуддя.

Елементами правової культури є:

- досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини і громадянина;
- ступінь впровадження у практику суспільного і державного життя принципів верховенства права і правового закону;
- рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, тобто ступінь засвоєння ними цінності права, основних прав і свобод, правових процедур розв'язання конфліктів;
- знання права, поваги до нього, переконаності в необхідності додержуватися приписів правових норм. Суспільна правосвідомість визначається масовістю правомірної поведінки, рівнем правового виховання, масштабами та якістю юридичної освіти;
- досконале як за формою, так і за змістом, законодавство;
- стан законності та правопорядку в суспільстві;
- ефективність роботи правозастосовних, зокрема правоохоронних, органів;
- стан розвитку юридичної науки, залучення вчених-юристів до формування і втілення правової політики держави.

Поряд із правовою культурою суспільства в цілому завжди існує певна кількість різноманітних субкультур (регіонів, етносів, релігійних груп тощо).

Важливою категорією, пов'язаною з «правовим життям» є «правова система». Проблематиці правової системи присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких можна виділити роботи Ж.-Л. Бержеля, Р. Давида, В. Журавського, О. Зайчука, М. Козюбри, Г. Кьотца, Д. Лук'янова, Л. Луць, М. Марченка, Н. Оніщенко, О. Петришина, П. Рабіновича, А. Саїдова, Ю. Тихомирова, О. Скакун, М. Хаустової, Ю. Шемшученка, К. Цвайгерта та ін.

Правова система охоплює усі правові явища, що існують у межах певного суспільства, цілісно характеризує їх внутрішні та зовнішні зв'язки. Завдяки використанню категорії «правова система» стає можливим комплексний аналіз усієї правової сфери суспільства.

Так, М.І. Матузов, характеризуючи правову систему пише наступне: «З широких теоретичних позицій правова система – складне сумарне багатопланове поняття, яке відображає сукупність юридичних явищ, які існують у суспільстві, весь арсенал правових засобів, які знаходяться у його розпорядженні» [13, с.13]. Ним же надається авторське визначення згаданих категорій: «Правову систему можна визначити, як сукупність внутрішніх узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист)» [13, с. 26].

На правову систему України значно вплинуло історичне минуле. Історія розвитку українського права починається з Київської Русі, а сучасний свій вираз воно набуває після проголошення незалежності України у 1991 році [14 –101, с.29].

Вітчизняні дослідники під «правовою системою» (англ. legal system) розуміють сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та з іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність [15, с. 515]; «це сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певної соціальної спільноти сукупність усіх її правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами. Поняття «правова система» належить до найзагальніших понять юридичної науки, яке відбиває складне, багатогранне явище, а тому будь-яке його визначення або не охоплює всіх характеристик останнього, або спрощує складне соціально-правове явище» [12, с.497].

Поняття «правова система» виступає категорією, що дає змогу сформувати цілісне уявлення про правову реальність, незважаючи на всю багатоманітність правових явищ на національному, субнаціональному і наднаціональному рівнях. Характерними ознаками «правової системи» є:

1. Правова система є соціальним феноменом, який виникає на певному етапі розвитку людства. Вона залежить від особливостей розвитку відповідного суспільства, але водночас є певною мірою автономною від кожного окремого індивіда.

2. Правова система складається з неоднорідних елементів, частина з яких є статичними, інші – динамічними. Центральним елементом будь-якої правової системи є право.

3. Зв'язки між елементами правової системи мають не випадковий, закономірний характер.

4. Правова система характеризується цілісністю.

5. Є відкритою системою, тобто перебуває у постійному взаємному обміні з навколишнім середовищем.

6. Основним чинником, який визначає особливість цієї системи й забезпечує її цілісність і динамічність, є комунікація між її суб'єктами.

7. Наявність інституціональних виявів, завдяки чому забезпечується стабільність відносин у часі і просторі.

8. Є символічною системою, оскільки людина сприймає і осмислює реальність, у тому числі за допомогою символів, що створені іншими людьми.

9. Існує в певному просторі [15, с. 515-517].

10. Не є уніфікованою, тобто не має єдиного центру влади.

11. Перебуває в залежності від світосприйняття конкретного суспільства, його правової культури, правової традиції тощо.

До структури «правової системи», окрім права, належать правові явища – джерела права, правові установи, юридична практика, право реалізація та правозастосування, права, свободи і обов'язки громадян, правовідносини, правосвідомість, правова культура, законність та правопорядок тощо [12, с.499-500].

Стан правового життя потребує все більш активного дослідження та вивчення шляхів його нормалізації для підвищення його якісного стану. Одним із найважливіших шляхів нормалізації правового життя сучасного суспільства є

впорядкування актів-документів, зведення їх в одне системне ціле [16, с.66].

Правове життя містить в собі такий потенціал, який може бути використаний для вдосконалення правового регулювання, стимулюватиме прийняття таких правових актів, які найбільшою мірою враховують тенденції, можливості, потреби суспільства, держави та особи. Правове життя є сукупністю всіх форм юридичного буття суспільства, котре знаходить своє відображення переважно в правових актах і правовідносинах (інших формах прояву права), характеризує специфіку і рівень правового розвитку суспільства, відношення суб'єктів до права і ступінь задоволення їхніх інтересів.

Необхідно зазначити, що у правовому житті проглядаються два прямо протилежних напрями: одне пов'язане з організацією соціальних зв'язків, а інше – з їхньою дезорганізацією. Тому у правовому житті є і гармонія між їхніми складовими, і певний розлад, дисгармонія, порушення рівноваги. З огляду на це правове життя залежить як від фінансово-економічного так і матеріально-організаційного, а також від партійно-політичного, морально-релігійного, національно-історичного, культурно-ідеологічного, соціально-класового, техніко-інформаційного, наукового, природно-географічного тощо факторів. Окрім того, правове життя залежить від рівня знання суспільством законів і підзаконних нормативно-правових актів, від рівня правосвідомості його членів, від соціально-правової активності конкретних осіб тощо.

Як зазначено в наукових дослідженнях [11, с.154], правове життя можна класифікувати за: предметом правового регулювання – конституційно-правове, цивільно-правове, адміністративно-правове тощо; характером – матеріально- і процесуально-правове; суб'єктом – життя суспільства в цілому, держави і його структур, класів і соціальних груп, окремих особистостей; державними органами – судове, прокурорське, слідче, нотаріальне тощо; сферою управління – внутрішньодер-

жавне, міжнародно-правове; ступенем відповідності нормам права – правомірне і протиправне.

Таким чином, правове життя можна розглядати як на рівні суспільства, так і на окремих його складових, окремих особистостей; воно диференцується за просторовим принципом (правове життя держави, окремих її територій), часовому (правове життя сучасного суспільства і пройдешніх правових епох); за рівнем правового розвитку суспільства (правове життя правового суспільства і неправового, з тоталітаною спадщиною) тощо [17, С.396].

Зазначимо, що правове життя суспільства залежить від фінансово-економічного, матеріально-організаційного, партійно-політичного, морально-релігійного, національно-історичного, культурно-ідеологічного, соціально-класового, техніко-інформаційного, наукового, природно-географічного тощо факторів. Крім того – від рівня знання суспільством законів і підзаконних нормативно-правових актів, від рівня правосвідомості його членів, від соціально-правової активності конкретних осіб тощо.

Українське суспільство має свої витоки з авторитарного, заздалегідь не демократичного «радянського» суспільства, життю якого були притаманні принципи, які були далекі від принципів демократичного, правового суспільства. Незважаючи на те, що Український народ вже не один десяток років намагається побудувати самодостатнє, цивілізоване, соціальне, демократичне і правове суспільство, говорити про достатній його розвиток ще зарано, про що свідчать: незадовільний загальний стан економічного та соціального розвитку українського суспільства; глибоке соціальне розшарування в суспільстві; періодичні соціальні потрясіння; постійне існуюче загальне невдоволення станом захисту прав людини і громадянина; високий рівень корупції та загальної злочинності; правова неврегульованість окремих сфер життєдіяльності; невпевненість громадян у «завтрашнім дні» тощо. В цілому зазначене – це показник

правового життя в державі, що є формою соціального життя. Водночас, розглядаючи рівень розвитку правового життя в державі, можна судити про рівень економічного і демократичного розвитку суспільства.

В нинішніх умовах повноцінне функціонування суспільства неможливе без усвідомлення важливості ролі права. Втілення гуманістичних цінностей та ідеалів у процеси правового регулювання суспільних відносин є найголовнішим завданням в історії людства.

Суспільно-політичні виклики сьогодення висувують все нові і нові вимоги до суспільного життя, до громадськості, до молодого покоління, як майбутнього нинішнього суспільства. Зазначене вимагає від публічної влади забезпечити усвідомлення підростаючим поколінням та розвиток у нього основних загальнолюдських цінностей, морально-правових якостей, відповідальності за власну долю та майбутнє держави. Зазначене можна досягнути виключно через запровадження та дотримання на належному рівні правового життя українського суспільства, під яким, якщо зазначити коротко, можна розуміти сукупність усіх форм юридичного буття суспільства, що знаходить своє відображення переважно в правових актах та правових відносинах, характеризує специфіку і рівень правового розвитку суспільства, відношення суб'єктів до права і ступінь задоволення їхніх інтересів.

1.2. Правові акти, як форма прояву правового життя

Своєрідною «візитною карточкою» правового життя є правові акти, в яких виражається юридичне буття, в яких живе право. Саме правові акти є важливим засобом задоволення інтересів суб'єктів. Тому правове життя будь-якого суспільства і держави можна розкрити вивчивши природу юридичних документів, за допомоги яких відповідні особи досягають своїх цілей, задовольняють конкретні свої інтереси. У зв'язку з цим

представники правової науки вважають необхідним здійснювати аналіз правового життя через систему юридичних актів – законів, підзаконних актів, судових та адміністративних рішень, ділових документів тощо.

Наприклад, правові акти управління є головним засобом регулювання відносини у сфері діяльності органів державної виконавчої влади, це одна з основних форм реалізації завдань і функцій державного управління. За допомогою таких актів досягається упорядкованість та стабільність адміністративно-правових відносин, їх розвиток.

Важливість інститут правового акта очевидна, і необхідність встановлення правових норм безпосередньо у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності зумовлена тим, що закони містять лише певні загальні норми, що не можуть повною мірою регулювати всі аспекти суспільного життя та всі відносини, що виникають у процесі реалізації законів.

Зазначені правові акти мають відповідати певним умовам:

- відповідати положенням Конституції, чинним законам та іншим нормативно-правовим актам згідно з їхньою ієрархічністю. Цей акт є підзаконним;
- непорушність та необмежувальність встановлених та гарантованих чинним законодавством прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- використання при виданні акта управління лише тих найменувань, які передбачені чинним законодавством та правовим актом, що видається конкретним органом виконавчої влади;
- суворе дотримання встановленого порядку підготовки, обговорення та ухвалення встановлених актів управління;
- видання правового акту управління уповноваженим на це органом (посадовою особою) і в межах його компетенції;
- різні за найменуванням акти управління видаються різними органами [18, с.155].

Впорядкування всіх правових актів та форм їх прояву є не тільки завданням сучасної правової науки, але й одним із напрямів державної правової політики. У свій час відомий учений-правовик Шиянов В. А. зазначав, що у нинішніх умовах не спостерігається єдності в правовому регулюванні, тому лише комплексний підхід до організації єдиної в країні системи актів-документів допоможе створити єдине поле в рамках всієї держави [19].

Правові акти є основним системоутворюючим фактором, а головним завданням демократичного суспільства є єдність всіх правових актів, що не допускає їхньої суперечності. Усі правові акти мають виступати як єдина система, де кожен правовий акт займає своє місце, являє собою організаційну ланку правової політики і правового життя, забезпечуючи їхню збалансованість.

Таким чином, у правового життя є своєрідна «візитна картка», яким є правові акти, оскільки саме в них висловлюється насамперед юридичне буття, саме в них і живе право. В юридичній літературі існують різноманітні визначення поняття «правовий акт». Під правовим (юридичним) актом зазвичай розуміють офіційний письмовий документ, який породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на врегулювання суспільних відносин. Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави та встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Такі акти перебувають між собою в ієрархічній підпорядкованості, що й визначає юридичну силу документа.

Оскільки чинне законодавство донедавна не містило чітких критеріїв розмежування правових актів за ознаками їх нормативності, видається доцільним для такого розмежування розглянути не тільки існуючу юридичну доктрину, а й рішення Конституційного Суду, які за всіма ознаками є правовими актами. Зокрема, у п.4 мотивувальної частини рішення КС від

16.04.2009 №7-рп/2009 [20] (справа про скасування актів місцевого самоврядування) зазначено: «Конституційний Суд дійшов висновку, що органи місцевого самоврядування, вирішуючи питання місцевого значення, представляючи спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, приймають нормативні та ненормативні акти. До нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово, а ненормативні акти передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію.

Такий висновок узгоджується з правовими позиціями, викладеними в рішенні КС від 27.12.2001 №20-рп/2001 у справі про укази Президії Верховної Ради щодо Компартії України. У цьому рішенні зазначено, що «ознаками нормативності правових актів є невизначеність дії в часі та неодноразовість їх застосування» (абз.1 п.6 мотивувальної частини).

За правовою позицією єдиного органу конституційної юрисдикції, «нормативне регулювання є формою впорядкування суспільних відносин і має здійснюватися його суб'єктами у визначених законом межах» (абз.2 п.7 мотивувальної частини рішення від 3.02.2009 №4-рп/2009).

У п.5 мотивувальної частини рішення КС від 22.04.2008 №9-рп/2008 щодо відповідності Конституції низки указів Президента стосовно діяльності Ради національної безпеки Суд зазначив, що оскаржені укази глави держави «є правовими актами ненормативного характеру (індивідуальної дії)... Ці укази стосувалися окремих фізичних осіб, були розраховані на персональне (індивідуальне) застосування і після їх реалізації вичерпали свою дію». Такий висновок ґрунтується на правовій позиції єдиного органу конституційної юрисдикції щодо ненормативності правових актів, викладеній в абз.4 п.1 мотивувальної частини рішення від 23.06.97 №2-зп/97 (справа про акти

органів Верховної Ради), яка полягає в тому, що «за своєю природою, ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію».

Відповідно до пп. 3.14 п.3 мотивувальної частини рішення КС від 19.10.2009 №26-рп/2009 (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виборів Президента) «основною формою реалізації завдань та функцій органів виконавчої влади є видання ними правових актів управління. Правові акти управління характеризуються рядом ознак, однією з яких є вимоги щодо належного оформлення таких актів, за якими акт управління є письмовим документом певного виду, підготовленим за правилами юридичної техніки та виданим з дотриманням нормативно встановленої процедури».

Критерії розмежування актів за ознаками їх ієрархічної нормативності викладені також у рішеннях КС від:

- 3.10.97 №4-рп/97 (справа про набуття чинності Конституцією);
- 27.03.2000 №3-рп/2000 (справа про всеукраїнський референдум);
- 19.06.2001 №9-рп/2001 (справа щодо стажу наукової роботи);
- 16.01.2003 №1-рп/2003 (справа про Конституцію АРК);
- 14.03.2014 №2-рп/2014 (справа про проведення місцевого референдуму в АРК) – й у висновку від 11.07.2001 №3-в/2001 (справа про Римський статут) [21].

Таким чином, зазначене дає підстави стверджувати, що поняття «нормативний акт» та «нормативно-правовий акт» мають однаковий зміст, тобто означають один вид правового (юридичного) акта.

Оскільки законодавство України донедавна не містило визначення термінів «акт», «правовий акт», «юридичний акт», «нормативний акт», «індивідуальний акт» і критеріїв їх роз-

межування за ознаками нормативності, для розрізнення можна використовувати як існуючу юридичну доктрину та наведені вище правові позиції Конституційного Суду України, так і терміни, передбачені у недавно прийнятому Законі [23]. Згідно зі статтею 8 цього Закону під «нормативно-правовим актом» розуміється офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію».

Згідно зі статтею 9 згаданого Закону [23], «законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. Воно структурується від актів вищої юридичної сили до актів нижчої юридичної сили (стаття 19 цього Закону) з урахуванням:

- 1) засад конституційного ладу в Україні;
- 2) компетенції та територіальної юрисдикції суб'єкта правотворчої діяльності, визначеної Конституцією України та (або) законом;
- 3) інших особливостей, визначених Конституцією України та (або) законом.

Законодавство України включає:

- 1) Конституцію України – Основний Закон України;
- 2) закони;
- 3) підзаконні нормативно-правові акти:
 - а) постанови Верховної Ради України, що містять норми права;
 - б) укази Президента України, що містять норми права;
 - в) постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права;
 - г) накази міністерств, що містять норми права;
 - г) акти інших державних органів, що містять норми права;

д) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права;

е) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій (з урахуванням особливостей, визначених статтею 7 цього Закону), накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права;

є) акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, з урахуванням особливостей, визначених статтею 7 цього Закону.

3. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України.

Частиною національного законодавства України є також інші чинні міжнародні договори України.

В статті 19 Закону [23] визначена ієрархія нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Юридична сила – це властивість нормативно-правових актів та встановлених ними норм права, що є основою для визначення співвідношення їх взаємної ієрархічної підпорядкованості у системі нормативно-правових актів, зумовленого сукупністю ознак, що впливають із:

1) засад конституційного ладу в Україні;

2) компетенції та територіальної юрисдикції суб'єкта правотворчої діяльності, визначених Конституцією України та (або) законом;

3) інших особливостей, визначених Конституцією України та (або) законом.

З урахуванням вимог частини першої цієї статті в Україні встановлюється така ієрархія нормативно-правових актів:

1) Конституція України в системі нормативно-правових актів України має найвищу юридичну силу і є обов'язковою до виконання на території України;

2) чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укладаються відповідно до Конституції України та мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 3-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України;

3) закони приймаються на основі Конституції України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 4-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України;

4) постанови Верховної Ради України, укази Президента України приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 5-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України;

5) постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Національного банку України приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України та указів Президента України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 6-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України;

6) накази міністерств приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 8-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України;

7) нормативно-правові акти інших державних органів приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 8-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України;

8) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, Конституції Автономної Республіки Крим, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, мають на території Автономної Республіки Крим вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктом 10 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території Автономної Республіки Крим;

9) акти обласних державних адміністрацій приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, мають на території відповідної області вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктом 12 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території відповідної області;

10) накази міністерств Автономної Республіки Крим приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, Конституції Автономної Республіки Крим, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових ак-

тів інших державних органів, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим і є обов'язковими до виконання на території Автономної Республіки Крим;

11) акти Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів і є обов'язковими до виконання на території відповідно міста Києва та міста Севастополя;

12) акти районних державних адміністрацій приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, актів голів обласних державних адміністрацій, а акти районних державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим - також на основі Конституції Автономної Республіки Крим, рішень та постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятих у межах їх повноважень, і є обов'язковими до виконання на території відповідного району;

13) акти органів місцевого самоврядування приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України і є обов'язковими до виконання на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (територіальної громади).

Через правові акти-документи громадяни отримують первинні знання про право, про правові явища, що, у свою чергу, дозволяє розглядати як головні джерела відомостей про норми, індивідуальні приписи, правовідносини. Саме через вивчення юридичних документів, можна розкрити сутність правового

життя, що, у свою чергу, дозволяє досягнути відповідних цілей, задовольнити конкретні інтереси.

В правових актах-документах містяться цінні і концентровані (узагальнені) відомості: про культуру конкретного народу; уклад, тобто порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, в державі в цілому); тип, форма господарства певної суспільно-економічної формації. В цих актах відображається суспільно-політичний устрій, рівень демократії і рівень соціального забезпечення в державі тощо. Крім того, в правових актах проявляється мета, яку закладав у них укладач того чи іншого документу.

Необхідно зазначити, що окрім зазначених правових актів, насамперед нормативно-правових, правове життя можна аналізувати і через призму інших юридичних актів, таких як: судових і адміністративних рішень, ділових документів тощо. При цьому найбільш важливе, що може надати роз'яснення на самій широкій основі – це судові рішення. Право можна шукати у шлюбних контрактах, в різноманітних угодах, у заповітах тощо.

В науковій літературі правові акти поділяються на певні види, в залежності від їхньої природи:

- нормативні акти (нормативно-правові);
- правозастосовні акти;
- інтерпретаційні (тлумачення, роз'яснення тощо);
- акти договірного права та інші акти реалізації прав та обов'язків [22, с. 161].

Спроби законодавчого врегулювання нормотворчості в Україні робилися, починаючи з середини 1990-их років. Проте результату не було, насамперед через конфлікти між харківськими та київськими науковцями – авторами двох альтернативних законопроектів – «Про нормативно-правові акти» і «Про закони та законотворчу діяльність». Майже кожне скликання ВРУ поверталось до цього питання. Тому немає ніякого сумніву в актуальності прийнятого Українським парламентом у 2023

році Закону про правотворчу діяльність [23]. Він покликаний зробити законодавчі процеси зрозумілими та ефективними та врегулювати діяльність та відносини, що пов'язані з плануванням, розробкою, прийняттям, застосуванням нормативно-правових актів та моніторингом їх виконання.

Оскільки наразі державні механізми формування публічної політики є недосконалими, тому що немає злагодженої комунікації між суб'єктами правотворчої діяльності, а законодавчі ініціативи часто є неузгодженими з програмними документами або між собою. Відсутність єдиного злагодженого підходу до роботи з нормативно-правовими актами призвела до того, що станом на сьогодні кількість чинних нормативно-правових актів в Україні перевищує 1 млн. – що є юридичною катастрофою як для правотворців, так і громадян.

Прийнятим законом встановлюються та змістовно розкриваються такі основні принципи правотворчої діяльності, як принцип системності та комплексності; принцип пропорційності; принцип ресурсної забезпеченості.

Окрім того, Закон про правотворчу діяльність вводить єдиний категорійно-понятійний апарат, тобто визначаються такі поняття, як «норма», «закон», «кодекс», «нормативно-правовий акт».

Затверджена Законом [23] ієрархічна система нормативно-правових актів згідно з їх юридичною силою, усуває плутанину щодо вищої юридичної сили одного акта над іншим. Закон закладає основи законодавчого процесу «від початку до кінця», в тому числі законодавчо закріплюючи етапи розробки проєктів законів.

Відповідно до статті 5 Закону, визначено суб'єкти правотворчої діяльності, якими є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та інші суб'єкти, наділені Конституцією України та (або) законом повноваженнями щодо прийняття (видання) нормативно-правових актів, а саме:

- 1) Український народ на всеукраїнському референдумі;

- 2) Верховна Рада України;
- 3) Президент України;
- 4) Кабінет Міністрів України;
- 5) міністерства;

6) інші органи державної влади та інші суб'єкти публічного права, які згідно із законом здійснюють від імені держави правотворчу діяльність та юрисдикція яких поширюється на територію України (далі - інший державний орган);

7) Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства Автономної Республіки Крим;

8) голови місцевих державних адміністрацій та керівники структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій;

9) територіальна громада на місцевому референдумі;

10) органи місцевого самоврядування.

Водночас, суб'єктом правотворчої ініціативи є орган державної влади, інший державний орган, його посадова особа, інший уповноважений суб'єкт, який відповідно до Конституції України та (або) закону чи прийнятого відповідно до них іншого нормативно-правового акта має право вносити на розгляд суб'єкта правотворчої діяльності проект нормативно-правового акта для його прийняття (видання) в порядку, встановленому законом.

Суб'єктами забезпечення правотворчої діяльності для цілей цього Закону є допоміжні органи суб'єктів правотворчої діяльності та особи, які виконують завдання наукового, юридичного, експертного, консультативного, технічного та інших видів забезпечення правотворчого процесу.

Законом наведено визначення термінів «*норма права*» і «*нормативно-правовий акт*» (ст.8). Норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою.

Нормативно-правовий акт має певну структуру. Так, залежно від предмета правового регулювання нормативно-правового акта, обсягів та характеру його положень норми права, як правило, групуються в тексті за такими окремими ознаками:

1) загальні положення (визначення термінів, предмет регулювання, сфера дії, інші норми права, важливі для розуміння змісту всього нормативно-правового акта);

2) права та обов'язки суб'єктів, на яких поширюватиметься дія нормативно-правового акта;

3) положення щодо обсягу повноважень органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, що будуть впроваджувати нормативно-правовий акт;

4) процедура (спосіб здійснення повноважень), за якої органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи будуть виконувати нормативно-правовий акт;

5) порядок фінансування впровадження нормативно-правового акта;

6) порядок вирішення спорів, що можуть виникнути у процесі впровадження нормативно-правового акта, та відповідальність за порушення вимог нормативно-правового акта (для первинних законів, кодексів);

7) порядок введення в дію нормативно-правового акта, що включає сукупність положень про:

а) порядок переходу від існуючого регулювання до регулювання, передбаченого нормативно-правовим актом (перехідні положення нормативно-правового акта);

б) набрання ним чинності, внесення змін до чинних нормативно-правових актів, а також втрату чинності нормативно-правовими актами або їхніми окремими структурними елементами (прикінцеві положення нормативно-правового акта).

Структура первинного закону може складатися з таких елементів:

- 1) назва;
- 2) преамбула (за необхідності);
- 3) розділи, підрозділи, глави, параграфи, підрозділи параграфів (за необхідності), що об'єднують статті закону залежно від його обсягу і змісту;
- 4) статті, що складаються з частин статей;
- 5) частини статей можуть включати:
 - а) абзаци;
 - б) пункти;
 - в) підпункти пунктів;
- 6) примітки до статті або до її структурного елемента (пункти 4, 5 цієї частини) – як виняток, у разі якщо при формулюванні норми права використання структурних елементів, передбачених пунктами 4, 5 цієї частини, не дає можливості забезпечити охоплення всієї необхідної сфери її дії без порушення цілісності змісту;
- 7) перехідні положення (за необхідності);
- 8) прикінцеві положення;
- 9) додатки (за необхідності).

Кодекси, крім структурних елементів, передбачених частиною другою цієї статті, можуть складатися також з частин (загальної та спеціальної) або книг.

Структура підзаконного нормативно-правового акта складається з таких елементів:

- 1) назва;
- 2) преамбула (за необхідності);
- 3) розділи, підрозділи, параграфи (об'єднують пункти підзаконного нормативно-правового акта залежно від його обсягу і змісту);
- 4) статті (для Указу Президента України);
- 5) пункти, що можуть складатися з підпунктів; абзаци пунктів та підпунктів; примітки;
- 6) додатки (за необхідності).

Зміст нормативно-правового акту має відповідати певним вимогам. Так, норми права, що містяться в акті мають відповідати наступному:

1) однозначності їх розуміння (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації);

2) передбачуваності (прогнозованості) результатів їх реалізації;

3) їх відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженості з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили;

4) уніфікованості вжитої в них термінології;

5) спорідненості та логічної послідовності їх викладення:

а) до нормативно-правового акта включаються лише ті норми права, що стосуються його предмета регулювання;

б) норми права викладаються, як правило, у хронологічній послідовності розвитку процесів у рамках відповідних суспільних відносин;

в) норми права викладаються у нормативно-правовому акті послідовно та взаємоузгоджено (кожна наступна норма права повинна несуперечливо впливати з попередньої);

г) послідовність викладення норм права здійснюється з дотриманням причинно-наслідкових зв'язків між структурними елементами нормативно-правового акта, у тому числі структурними елементами різних рівнів;

г) норми права загального характеру викладаються раніше, ніж спеціальні норми права;

д) винятки з правила викладаються після загального правила;

е) викладення норм права здійснюється з урахуванням коректного співвідношення цілого і його частини.

Підтвердженням формальності нормативно-правового акту є його реквізити, що включають:

1) зображення малого Державного Герба України;

2) повна назва суб'єкта правотворчої діяльності (крім законів), вид нормативно-правового акта, дата його прийняття (видання);

3) назва нормативно-правового акта;

4) текст нормативно-правового акта;

5) посада (пост), ім'я (прізвище, власне ім'я та по батькові (або ініціали імені та (або) по батькові), якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить) уповноваженої на це Конституцією України та (або) законом посадової особи, яка підписала нормативно-правовий акт;

6) дата, номер нормативно-правового акта та номер державної реєстрації підзаконного нормативно-правового акта, якщо він підлягає такій реєстрації.

Таким чином прийнятий Закон призначений визначати правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Необхідно зазначити, що зміст даного Закону підданий певній критиці з боку як громадськості, так і наукового середовища, оскільки містить в собі суперечливі принципи правотворчості, дискусійні положення, неповне визначення окремих термінів, проблеми делегованих повноважень та інших некоректних його положень.

Однак, незважаючи на наявні його недоліки, зазначимо, що прийняття подібного Закону давно назріло, а його застосування дозволить скорегувати відповідні недоліки і покращити зміст нормативно-правових актів.

1.3. Ознаки сучасного правового життя в Україні

Сучасне правове життя в Україні багатогранне і суперечливе, з наявністю значної кількості антагоністичних тенденцій, тобто, тих ознак, що визначають стан правового життя в державі в цілому.

Водночас, в останні роки в Україні багато що робиться для реформування соціально-економічного і політичного життя, при цьому ставка робиться на право, на юридичні акти.

Зазначеному передувало інше, не правове життя, яке особливо проявилось в 90-і роки. Здобуття Україною незалежності, перехід суспільного життя на ринкові засади, спонукало керівників різних рівнів, новоявлених бізнесменів і банкірів та комерсантів, фермерів впроваджувати тіньове, кримінально-правове життя. Зазначене спонукало до безпрецедентного зростання злочинності і правопорушень, що внесло відповідний хаос і нестабільність в соціально-економічне і правове життя. Особливо потрібно відмітити зростання зазначеного у період так званої приватизації (середина 90-х років), яка у суспільстві отримала назву «прихвати́зація». Правовий нігілізм поширювався зі швидкістю епідемій, що сприяло виникненню відповідних «хвороб» у національної правової системи. Звичним стали відповідні збої у функціонуванні згаданої системи, незважаючи на зростання загальної кількості правових актів в державі. Зазначене призвело до значних побічних дефектів, поглиблюючи стан правового та соціально-економічного життя українського суспільства.

Саме у цей період поширилася практика так званого «тіньового правосуддя», за якого рекетири, убивці (кілери) й усілякі «братки» вирішували спірні питання, що виникали у суспільстві, оскільки офіційна юстиція мала свої внутрішні проблеми і не влаштовувала багатьох у суспільстві. Фактично життя у державі було криміналізованим, і супроводжувалося зростанням корупції і хабарництва. Зазначене призвело до глибокого

соціального розшарування українського суспільства. Різні корпоративні групи створювали політичні партії для проходження у владу з метою отримання доступу до економічно дохідних підприємств з метою їх приватизації.

Таким чином, українські суспільно-політичні процеси є одними з найскладніших проявів наших реалій. Незрозуміла для західних партнерів сфера внутрішньої політики постає такою винятково тому, що українці протягом періоду Незалежності не спромоглися побороти залишки радянського минулого, що доволі швидко переросли у складний олігархічно-клептократичний механізм, аналогів якому нема в жодній країні світу. Цей механізм і є системою, яка призвела до найстрашнішої політично-соціальної кризи, окупації Кримського півострова, війни на Сході України та деградації українського суспільства загалом. Відволікаючи суспільство боротьбою з поверхневими проявами кризи, українські політики чинили зло власним громадянам.

Ілюзії здійснюваних в минулому реформ, квазізаконність і цинічність, з якою системні політики плекали корупцію та руйнацію, властиві епохам «кучкізму» та «паханату» Януковича, є абсолютно неприпустимими виявами неповаги до суспільства. І у цьому разі єдиний вихід – повне знищення олігархічно-клептократичної системи представниками нової генерації-патріотів, для яких принцип верховенства права та похідна від нього засада дотримання законів, є священними та основоположними.

Зазначене прагнення набуло реальних ознак з моменту історичної події – Революції гідності (також Київський Майдан, Майдан у Києві, Євромайдан та Єврореволюція), тобто політичних та суспільних змін в Україні з 30 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані протестом громадян України проти протиправного розгону мирної акції студентів та громадських активістів, яка розпочалася 21 листопада 2013 року.

Необхідно зазначити, що енергія Майдану була розрахована на роки, оскільки суспільство прагнуло рішучих і ефективних змін, щонайменше переконаності в тому, що влада здійснює реальні кроки на шляху докорінного реформування старої системи. Тому за підтримки наших європейських союзників, починаючи з 2014 року, намітилися відповідні зрушення у здійсненні в Україні відповідних реформ. Так у 2015 році президентська ініціатива здійснення реформ в Україні була презентована у вигляді програми «Стратегія реформ – 2020», а згодом – затверджена Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [24]. Здійснювані в Україні реформи, базувалися на наступних стратегічних документах:

– *Угода про Асоціацію України з ЄС*, вчинена 21 березня 2014 року (політична складова) та 27 червня 2014 року (економічна частина) в м. Брюсселі і ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року із заявою [25]. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Українська Сторона передала до депозитарію ратифікаційні грамоти і завершила таким чином всі внутрішньодержавні процедури.

Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Передбачена Угодою поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС визначатиме правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, частково робочої сили між Україною та ЄС, а також регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС.

Відповідно до статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 р. здійснювалося її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності. 1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

З метою забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Кабінет Міністрів України прийняв постанову [26] щодо проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС задля забезпечення безперервності процесу виконання зобов'язань України протягом всього періоду дії згаданої Угоди, доступності інформації про її виконання, тощо. Крім того, для координації та реалізації зазначеного був створений структурний підрозділ Уряду Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції [27], який був пізніше реорганізований [28], а також Верховною Радою України схвалена Програма діяльності Уряду [29] та внесено ряд змін до інших нормативно-правових актів Уряду;

– *Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»*, затверджена Указом Президента України [24], метою прийняття якої визначено впровадження європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі, передбачає реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави, встановлює індикатор оцінки результатів відповідної реформи. На підставі зазначеного документу, в його розвиток Урядом було прийнято відповідний План заходів [30] та схвалена Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки [31], яка передбачала проведення системної реформи управління державними фінансами у складі системи державного управління загалом;

– *Коаліційна Угода* [32], укладена учасниками коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, які підписали цю Коаліційну Угоду, яка націлена на

проведення реформ щодо досягнення європейської якості життя громадян України, подолання бідності, розбудови конкурентоспроможної економіки, сталого розвитку суспільства, встановлення сприятливих умов для ведення бізнесу, зниження безробіття та створення нових робочих місць, здобуття енергонезалежності, розвитку громадянського суспільства та гарантування свободи слова, боротьбу з корупцією та відновлення правосуддя, розвиток освіти і науки, культури та духовності;

– Меморандум України з МВФ про економічну та фінансову політику [33], який визначає генеральну економічну лінію влади України в 2014-2016 роках, перші кроки Уряду України, а також подальші його наміри.

Відповідно до зазначених документів було передбачено 18 ключових реформ: – Антикорупційна реформа; – Судова реформа; – Децентралізація; – Реформа державного управління; – Дeregуляція; – Реформа правоохоронної системи; – Реформа національної безпеки і оборони; – Реформа охорони здоров'я; – Податкова реформа; – Реформа енергетики; – Просування інтересів України в світі; – Реформа сільського господарства; – Реформа освіти; – Управління державною власністю; – Реформа фінансового сектору; – Конституційна реформа; – Виборче законодавство; – Реформа державних закупівель. Для реалізації зазначеного було напрацьовано відповідні зміни до Конституції України та напрацьовані відповідні законопроекти.

Зазначимо, що представники правової науки вважають за необхідне здійснювати аналіз правового життя через систему юридичних актів – законів, підзаконних актів, судових та адміністративних рішень, ділових документів тощо. Нині в правовій науці появився цікавий термін «нірвана правового життя», в основі якого лежить філософія буддизму [34].

У філософії буддизму зазначене називають найвищим щастям, під яким розуміють відсутність страждань, які відчуються в Сансарі, під якою в буддизмі, індуїзмі, джайнізмі, сикхізмі та інших дхармічних релігіях розуміють нескінченний

цикл страждань (народжень, хвороб, смертей та реінкарнацій). Тобто, у релігійно-філософських системах Стародавньої Індії – це уявлення про плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, череда страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті, трансміграція душі (метемпсихоз) [35]. Очистившись від прихильностей і помилок, просвітлений перетворюється на стан нирвани і стає звільненим – як від фізичного тіла, а й від бажань, уявлень, і взагалі свідомості. Тобто, це духовний спокій, вільний від напруження, конфліктів та пристрастей. Таким чином, у загальноприйнятому вживанні нирваною називається стан, де відсутні пристрасті, муки, а є найвище щастя і умиротворення. Це непізнане почуття постійного спокою та радості. Коротко – це кінцева, вища мета існування людей.

Зазначимо, що у вченні Будди нирваною називається верховне щастя, але його тут не варто розуміти як радість, доступну в мирському житті. Послідовники Будди під щастям мають на увазі свободу від страждань, які зазнають у світі щодня. Будда Шак'ямуні говорив, що нирваною виступає закінчення мук, за туманювання розуму, прихильності.

З огляду на висловлене вище, зазначимо, що термін «нірвана», за своїм змістом і своїм наповненням, корелюється з таким сучасним терміном, яким є термін «правове життя», і у двостороннім взаємозв'язку з відповідним наповненням, своїм предметом і поняттям може утворювати з ним такий новий термін, яким є термін «нірвана правового життя». Під цим терміном можна розуміти такий стан функціонування людини, суспільства, держави, за якого забезпечується належна дія принципів права, чітке дотримання, виконання та застосування положень норм права, як основного механізму регулювання суспільних відносин. Зазначене сприяє забезпеченню належного функціонування суспільного життя у відповідності до принципів права. Тим самим термін «нірвана» є своєрідним лакмусом стану усього наявного, позитивного, що є у правово-

му житті людини, суспільства і держави, тобто, є показником позитивної складової «правового життя» в державі, а негативна складова – є показником деформації «нірвани».

Таким чином, термін «нірвана правового життя» це :

- показник високих досягнень (результатів) впровадження норм права у повсякденне життя суспільства держави;
- відповідний позитивний результат зазначеного впровадження;
- оцінка належної поваги до права та його дотримання у суспільстві;
- високий рівень правосвідомості громадян;
- високий рівень правової культури в державі.

Однак, таке ідеальне дотримання і застосування норм права є певним орієнтиром, ціллю, до яких потрібно прагнути і робити усе для такого досягнення. Водночас зазначимо, що практично правове життя мало, має і очевидно що буде мати певні невідповідності його теоретичним постулатам, тобто, воно буде з певними вадами. І насамперед це може проявлятися у нормотворчій діяльності органів публічної влади, у прийнятті рішень суб'єктами публічного і приватного права, у діях окремих посадових (службових) осіб і громадян, тобто, у процесі проявів банального правового нігілізму. З цією метою можна навести наступні приклади прояву такого правового нігілізму в діяльності вищих органів державної влади.

У грудні місяці 2016 року Рішенням Конституційного Суду України [36] було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII зі змінами, а саме:

- частини сьомої статті 43, згідно з яким максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встанов-

лених законодавством, крім доплат до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність; тимчасово, у період з 1 січня 2016 року по 31 грудня 2016 року, максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплат до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10740 гривень;

– першого речення частини першої статті 54, відповідно до яких тимчасово, у період з 1 січня 2016 року по 31 грудня 2016 року, особам (крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи, ветеранів військової служби та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту I статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), які працюють на посадах та на умовах, передбачених законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», призначені пенсії/щомісячне довічне грошове утримання не виплачуються.

Таким чином зазначені положення з кінця 2016 року визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення. Воно є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим. Однак, як показала практика, парламент приймає Закон [37], яким згадані і скасовані Судом положення щодо обмежень у пенсійному забезпеченні поширюються і на 2017 рік, і лише новим Законом [38] знімаються обмеження лише щодо частини першої статті 54 згаданого Закону [39]. Це лише один з багатьох подібних прикладів, коли парламент приймає закони, які не відповідають положенням права і Конституції, слугують корпоративним інтересам невеликого кола громадян, а не більшості суспільства.

Зазначимо, що повторне запровадження правового регулювання, яке Конституційний Суд України визнав неконституційним, дає підстави стверджувати про порушення конституційних приписів, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8 Основного Закону України). Це виключає можливість органу державної влади, у тому числі парламенту, органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб відтворювати положення правових актів, визнаних Конституційним Судом України неконституційними, крім випадків, коли положення Конституції України, через невідповідність яким певний акт (його окремі положення) було визнано неконституційним, у подальшому змінені в порядку, передбаченому розділом XIII Основного Закону України.

Таке негативне відношення до права, до Конституції України представників вищого представницького органу державної влади свідчить про закоренілий в цьому середовищі правовий нігілізм. Зазначене слугує негативним прикладом для депутатського складу регіональних і місцевих органів самоврядування для прийняття подібних рішень, що, у свою чергу, створює відповідне підґрунтя для прояву корупції на усіх рівнях, змушує громадян звертатися до не реформованих судів для захисту своїх порушених прав і законних інтересів, і це їм не завжди вдається зробити, оскільки суди приймають по однім і тим же питанням протилежні за змістом рішення. Знаковим прикладом цього є внесені парламентом у 2016 році зміни до частини четвертої статті 63 Закону [39] з метою здійснення Урядом так званого «ручного регулювання» перерахунку пенсій військових пенсіонерів, негативні наслідки чого не усунуті публічною владою до цього часу. Зазначене рішення парламенту, а також прийняті Урядом у відповідності до згаданого Закону [39] підзаконні акти до цього часу негативно впливають на належне благополуччя певної категорії громадян України, і

бажання парламенту виправити положення згаданого Закону до цього часу не проглядається.

Можна, також, навести приклад визнання Конституційним Судом повністю неконституційним Закону України «Про всеукраїнський референдум» [40], щодо якого Венеціанська Комісія ще на 95-й Пленарній сесії ухвалила окремий Висновок щодо нього, в якому зокрема зазначила: «На глибоке переконання Венеціанської Комісії, це було би згубним для конституційної стабільності та легітимності в Україні» (пункти 16, 28 Висновку Венеціанської Комісії від 17 червня 2013 року № 705/2012 щодо Закону України «Про всеукраїнський референдум»); визнання Конституційним Судом повністю неконституційним Закону України «Про засади державної мовної політики» [41] та інших, в тому числі частково. При цьому необхідно зазначити, що в Апараті українського парламенту є декілька юридичних підрозділів, які при здійсненні аналізу законопроектів, звертають увагу законодавців на наявність невідповідностей їхніх положень праву та Конституції. Однак, як показує практика, не завжди відповідні зауваження щодо невідповідності праву законопроектів чи їх відповідних положень беруться законодавцями до уваги.

Окрім прийняття неконституційних законів, парламент дозволяє собі наділяти себе неконституційними повноваженнями. Так народні депутати дозволили Президенту України П.Порошенку призначати директорів НАБУ, ДБР та членів державних регуляторів, визначати, делегувати представників до Комісії з питань вищого корпусу державної служби, наглядової ради Українського культурного фонду тощо. Крім того – призначати своїх представників до різних конкурсних комісій, зокрема з добору директорів НАБУ, ДБР чи очільника САП; делегувати представників до деяких центральних органів виконавчої влади (наприклад, до Комісії з питань вищого корпусу держслужби) тощо. Окрім того, парламент залишив вплив президента В. Зеленського на Національного регулятора з комуналь-

них послуг, у супереччю рішенню Конституційного Суду про визнання такого впливу неконституційним, та дозволив президенту делегувати своїх представників до комісії з добору керівника Бюро економічної безпеки. Аналогічний вплив на новостворену інституцію отримала й монобільшість парламенту.

Подібна негативна нормотворча практика має місце і у діяльності Президента України. Так Рішенням Великої палати Конституційного Суду України [42] було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Указ Президента України «Про призначення А.Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» [43] від 16 квітня 2015 року № 218/2015. Зазначене свідчить про непродуману, поспішну, а часто – спекулятивну практику кадрових призначень, яка йшла у розріз з Конституцією України при формуванні найважливішого елемента антикорупційної архітектури в країні. Тим самим Конституційний Суд дав оцінку управлінським рішенням щодо конкретного кадрового призначення.

Великого резонансу у суспільстві викликав Указ Президента України про скасування указів Президента України [44], якими призначалися у 2013 році суддями Конституційного Суду України О.Тупицький і О.Касмінін. Зазначимо, що Указ Президента України про призначення особи на посаду є актом індивідуальної дії (ненормативним актом). Виходячи із загальної теорії права, індивідуальні правозастосовні акти, які вже були виконані, не можуть бути скасовані. Пов'язано це з тим, що вони застосовуються одноразово і після їх застосування вичерпують свою дію. Тому такий Указ не може створити жодних юридичних наслідків, бо не можна скасовувати акт індивідуальної дії, оскільки він вже є застосованим.

Тож згаданий Указ Президента України [44] є просто свавільним, який направлений на узурпацію влади. Зазначимо, що єдиними можливими способами припинення повноважень судді КСУ є ті, що вказані у ст. 20, ст. 21 Закону України

«Про Конституційний Суд України». Будь-які інші публічно-владні рішення призводять до порушення суддівських гарантій, і не сприяють розбудові демократичної, правової держави. Крім того, подібний Указ Президента може створити небезпечний прецедент, відповідно до якого будь-яких осіб, в тому числі й інших суддів КСУ, призначених попередніми Президентами України, можна в такий спосіб «звільнити», фактично поза межами правових підстав для цього.

Тому, на нашу думку, Конституційний Суд вчинив цілком правильно, відмовившись приймати присягу у призначених на їх місце Президентом України нових кандидатів на посаду судді до настання часу, коли спливе термін фактичного перебування на посадах згаданих вище суддів. У своєму Рішенні Суд зазначив: «Конституційний Суд України ухвалив: голові Конституційного Суду України або судді Конституційного Суду України, який виконує його обов'язки, скликати спеціальні пленарні засідання Конституційного Суду України для складення присяги суддями Конституційного Суду України, що їх призначив Президент України указами від 26 листопада 2021 року №596/2021, №597/2021, після припинення повноважень або звільнення з посади на підставах, визначених у ст. 149 Конституції України, суддів Конституційного Суду України, що їх призначив Президент України за період 2013-2018 років».

Про те, що в Офісі Президента не сприйняли цілковито правове рішення Суду, свідчить те, що речник президента С. Никифоров повідомив, що «В. Зеленський засмучений відмовою КСУ приймати присягу кандидатів на вакантні позиції за президентською квотою. Для Офісу Президента це виглядає затягуванням часу з надією на те, що кругова порука в судовій системі знову спрацює», – написав С.Никифоров у Facebook, тим самим проявивши при цьому, елементарний правовий нігілізм.

Зазначимо, що «першопрохідником» у такому відношенні до права можна назвати Президента В. Ющенка. У далекому 2005

році він у неконституційний спосіб звільнив з посади Генерального прокурора С. Піскуна, а після скасування цього рішення у суді поновив його на посаді і знову звільнив. Третій Президент України мав аналогічну ситуацію з суддями Конституційного Суду С.Станік, В. Пшеничним та В.Іващенко.

Після Революції Гідності і зміни Конституції практику неконституційних призначень продовжив П.Порошенко, а перейняв естафетну паличку – нинішній Президент України В. Зеленський. Спочатку у неконституційний спосіб було перезапущено Національне агентство з питань запобігання корупції і законом звільнено її очільників. Подібним чином було перезапущено Державне бюро розслідувань: його перепідпорядкували президенту і звільнили попереднього керівника Р.Трубу. Натомість, призначили представницю чинної влади І. Венедіктову. Призначення міністра освіти і науки С. Шкарлета стало взагалі можливим, більш ймовірно, за рахунок «кнопкодавства». За цим фактом була відкрита кримінальна справа, яка вже довгий час не дає належних результатів.

Найбільш кричущим прикладом подібної поведінки є оголошений Урядом України ще 12 березня 2020 року «коронавірусний карантин» з відповідним обмеженням прав громадян, хоча обмежувати права людини таким чином можна лише через оголошення надзвичайного стану, який має оголошувати президент і затверджувати парламент. Однак, державна влада обтяжувати себе непопулярним рішенням не захотіла. Таким чином усю відповідальність, як політичну за значні обмеження, так і правову за перевищення повноважень, має нести Уряд. Навіть рішення Конституційного Суду [45], яким визнали неконституційним подібні карантинні обмеження, не вплинуло а ні на прем'єра, а ні на президента, а ні на нардепів.

Президенти звикли систематично наказувати уряду виконувати чисельні завдання, хоча, відповідно до Конституції, глава держави таких повноважень не має. Так, у листопаді 2019 року В.Зеленський видав Указ про невідкладні заходи з прове-

дення реформ та зміцнення держави, яким Уряду України і окремим міністерствам визначив майже 200 завдань у сферах економіки та енергетики, регіонального розвитку та містобудування, цифрової трансформації і охорони здоров'я, освіти і науки тощо. Лише за останні півроку президент наказав Уряду України ухвалити рішення у сферах екології, культури, вищої та професійно-технічної освіти, захисту прав людини, інтеграції в НАТО, гуманітарної, молодіжної, мовної, земельної, міграційної та регіональної політик, оплати праці лікарів, управління державною власністю, благоустрою та інклюзивності. Так він фактично виконує функції прем'єра [46].

Зазначимо ще, що замість того, щоб карати злочинців так, як цього вимагає законодавство і демократія – через публічний судовий процес – президент знайшов «швидший» і «ефективніший» спосіб – через Раду національної безпеки і оборони України [47]. А головною його перевагою є відсутність потреби шукати докази, слухати свідків чи давати можливість «підозрюваним» себе захистити. Це зовсім не вписується у спроби побудувати в країні систему верховенства права. Тим самим можна зробити наступний висновок:

- не може бути дієвим уряд в державі, який формують як прем'єр-міністр, так і президент. Наразі, частину уряду формує парламент за пропозиціями прем'єра, а двох міністрів, оборони і зовнішніх справ, нардепи обирають за пропозицією президента. Ці два міністри фактично ніколи не підконтрольні прем'єру;

- в правовій державі політик, яким є Президентом, влада якого ґрунтується на систематичних порушеннях Конституції, не може виправдовувати свої дії тим, що він – гарант її додержання.

Щодо рівня порушення прав людини з боку органів державної влади, а також ефективності їх захисту через органи суду, то про їх масовість і належність свідчать показники звернень громадян до Європейського Суду з прав людини. Україна поси-

дає третє місце після Росії і Туреччини за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. У порівнянні з минулими роками – кількість скарг збільшилась. При цьому більшість скарг громадян стосуються невиконання в країні судових рішень [48]. Як зазначає голова правління Української Гельсінської спілки з прав людини, директор Харківської правозахисної групи Є.Захаров, що кримінальні справи показують «прогнилість» української правоохоронної системи. За його словами, якби злочини належним чином розслідувалися в Україні, то у людей не було б підстав шукати справедливості і звертатися до ЄСПЛ.

В Україні спостерігається велика довіра до Євросуду на тлі тотальної недовіри до національного правосуддя. З огляду на це, велика кількість звернень виглядає цілком виправданою. Великий потік звернень до ЄСПЛ і його подальше зростання зумовлені масовим і системним порушенням Україною прав і свобод людини. За словами правозахисника, з року в рік держава не вживає заходів, щоб змінити ситуацію. Порушення накопичуються, як сніговий ком і відверто дратують Європейський суд із прав людини.

При цьому статистика звернень до ЄСПЛ свідчить, що найчастіше українські громадяни звертаються до Європейського суду з прав людини, зокрема, через:

- надмірну тривалість розгляду цивільних та кримінальних справ у судах;
- катування і нелюдські умови перебування у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань;
- неефективність розслідування правоохоронними органами скарг на жорстоке поводження з боку представників державних органів;
- відсутність належної медичної допомоги особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань;
- неналежні умови тримання під вартою;

- порушення права на справедливий судовий розгляд;
- порушення права людини на свободу вираження поглядів та права на мирні зібрання;
- порушення права на мирне володіння своїм майном тощо.

За словами голови Харківської правозахисної групи Є.Захарова, Україна дедалі гірше виглядає перед Європейським судом із прав людини, оскільки жодне його рішення про порушення ст.3 (заборона катувань) і ст.5 (право на свободу і особисту недоторканість) не виконане досі.

Доцільним буде наведення наступного приладу. Так, Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини провів 9 грудня 2021 року круглий стіл на тему: «Основні тенденції реалізації прав і свобод людини і громадянина в 2021 році» [49]. Як зазначив Голова Комітету з питань прав людини Дмитро Лубінець, круглий стіл присвячений Міжнародному дню прав людини який щорічно відзначається 10 грудня і був заснований Генеральною Асамблеєю ООН на честь ухвалення в 1948 році Загальної декларації прав людини – що є основним документом в галузі прав людини.

На «круглому столі» на той час Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Л.Денісова поінформувала, що протягом 11 місяців 2021 року до служби Омбудсмена звернулося майже 61 тисяча громадян про порушення своїх конституційних прав, що на 38% більше, ніж за аналогічний період 2020 року. Вона наголосила, що 76% звернень надійшло від осіб працездатного віку, які не належать до жодної пільгової категорії, «тобто, здатні самостійно захищати свої права, однак не можуть цього зробити у законний спосіб і змушені звертатися до Уповноваженого».

У 35% звернень йдеться про порушення права на звернення і проблеми із доступом до публічної інформації. І кількість таких звернень постійно зростає. Основними порушниками у цій сфері є державні органи влади. На другому місці – звернення щодо порушення соціальних (17% звернень) і економічних прав (10% звернень). Третє місце посідають звернення про порушення процесуальних прав, серед яких – тривалий розгляд справ у судах.

Окрім того, громадяни звертаються до Уповноваженого з прав людини щодо порушень трудових прав, забезпечення прав військовослужбовців, захисту прав на повагу і гідність та, зокрема, приватність, зростає кількість звернень щодо порушення прав людей в місцях позбавлення волі. Представники громадськості звернули увагу на окремі порушення прав людини і основоположних свобод у 2021 році та особливу роль парламенту у подоланні викликів у цій сфері, зокрема, на найважливіші для прав людини законопроекти, які очікують розгляду.

Про існуючі проблеми належного дотримання права в державі, свідчить і спільна заява Ради асоціації Україна – ЄС за підсумками 8 засідання 5 вересня 2022 року, яке відбулося у Брюсселі, в якій європейські партнери вкотре нагадали: незалежність правоохоронної системи та дотримання принципу верховенства права є однією з умов подальшого руху України до членства в Європейському Союзі [51]. У ЄС, зокрема, наголошують на першочерговій важливості забезпечення незалежності, ефективності та сталості антикорупційної інституційної бази та уникнення політизації роботи всіх правоохоронних органів. Рада асоціації нагадала про спільні цінності демократії, верховенства права, поваги до міжнародного права та прав людини. Євросоюз наголосив, що його підтримка відбудови України буде пов'язана з реалізацією реформ для забезпечення верховенства права, стійких демократичних інститутів, посилення антикорупційних заходів, що відповідають європей-

ському шляху України, та подальшого процесу приведення законодавства у відповідність до законодавства ЄС.

Наші європейські партнери сигналізують, що не закривати очі на утиски свободи слова чи переслідування політичних опонентів. У заяві чітко йдеться про неприпустимість політичних призначень у правоохоронних органах, і є пряма вимога проводити прозорі конкурси на посади.

Згадані негативи, які можна виразити у відповідній оцінці поваги до права та його дотримання у суспільстві, у відповідному рівні правосвідомості громадян та відповідному рівні правової культури в державі, дають підстави стверджувати про невідповідність українського суспільства та публічної влади перебувати на належному демократичному рівні, дотримання загальновизнаних принципів демократії поряд із загальновизнаними європейськими демократичними державами. Тим самим, зазначене свідчить про наявність певних недоліків у демократичному житті українського суспільства, його правовому регулюванні, а тому говорити про функціонування в Україні «нірвани правового життя», у значенні, наведеному у цьому дослідженні, допоки що говорити зарано.

В Україні було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, як законів, так і підзаконних актів. Однак, події в Криму, на Сході України, пандемія вірусу Covid-19 негативно вплинули на хід впровадження реформ, одні з яких призупинилися, а інші – не були розпочаті. У 2021 році Верховна Рада України повернулася до «великих реформ» після вимушеного простою через епідемію коронавірусу. За словами представників монобільшості у парламенті, насамперед депутати планують ухвалити закон про амністію капіталів і Бюро економічної безпеки, закон про реформу СБУ і зайнятися судовою системою. Можна виділити кілька головних реформ, втілення яких було заплановано на 2021 рік:

– земельна реформа, що потребує прийняття, насамперед закону про вдосконалення системи управління та дерегуляції у

сфері земельних відносин; визначення процедури підготовки та проведення електронних земельних аукціонів; створення Фонду часткового гарантування кредитів в сільському господарстві тощо;

- реформа Служби безпеки України, що потребує прийняття, насамперед нової редакції Закону «Про СБУ»;

- судова реформа, що потребує прийняття закону про судову реформу та Стратегії сталого розвитку судової системи на 2021-2025 роки;

- реформа містобудування, що передбачає ліквідацію Державної архітектурно-будівельної інспекції (ДАБІ) і створення трьох органів – Державної інспекції містобудування, Державної сервісної служби містобудування та Державного агентства з технічного регулювання в містобудуванні, а також прийняття ряду правових актів;

- завершення реформи децентралізації, що потребує внесення ряду змін до Конституції України та прийняття ряду правових актів.

Однозначно, що згадані реформи потребували прийняття великої кількості правових актів, норми яких мають бути направлені на врегулювання суспільних відносин у відповідних сферах життєдіяльності. Це покликано самим життям, оскільки цей перехідний період ще не має єдиного правового регулювання, йому притаманно різномірність, прогалини, колізії правових норм, різнобічність, неуніфікаційність значної кількості правових актів. Зазначене провокує прояви неправової поведінки суб'єктів суспільних відносин, зниження їхньої правосвідомості та правопорядку в цілому у державі.

Насамперед зазначені негативи проявляються в неререформованих секторах, таких як: судочинство; будівництво; в сільськогосподарському секторі тощо. Наприклад, оцінка довіри/недовіри суспільства до судової гілки влади за даними Центра Разумкова за рік з початку 2020 на початок 2021 рр. погіршилася з -62,4 до -66,4 [51], що є наглядним показником зростання

недовіри до цієї nereформованої державної інституції. У Верховній Раді України цей показник складає -60,4; в Уряді України -57,5; у державного апарату в цілому -66,7; прокуратура -53,4; Вищого антикорупційного Суду -59,5; Національне антикорупційне бюро України -53,9; Спеціалізована антикорупційна прокуратура -53,4; Національне агентство з питань запобігання корупції -53,3. Дані оцінки вказують на низьку ефективність діяльності зазначених органів на думку громадянського суспільства, на неналежне врегулювання або застосування правових норм чинного законодавства, що не дозволяє громадянам забезпечити (захистити) свої права та інтереси.

Особливої уваги потребує судова система України. Без її реформування рухатися вперед у своєму розвитку державі неможливо. Так, 80% українців вважають, що у суді виграє той, у кого більше грошей чи влади. І лише 10,5% українців вірять в те, що на справедливість у суді не впливають статус і фінанси. Про це кажуть дані опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» і Центром Разумкова на замовлення фонду DEJURE [52].

Виразником такого стану функціонування правових актів та їх застосування в державі, є відповідний критерій, який можна назвати як «правова небезпека» для держави, суспільства чи людини і громадянина, оскільки він є протилежним, своєрідним антонімом іншому критерію – «правова безпека», який є станом належного забезпечення громадянами за допомоги правових норм своїх життєво важливих прав та інтересів, який детально розглядатиметься в подальших розділах дослідження, і який є відповідним критерієм, що відображає стан правового життя в державі. Тобто, в Україні склалася ситуація, що виражається, на нашу думку, в неналежному правовому регулюванні суспільних відносин, або ж в неналежному застосуванні існуючих правових норм для регулювання суспільних відносин. Зазначене може бути викликано: відсутністю відповідних напрацьованих правових норм; наявністю

правових прогалин у законодавстві; наявністю правових колізій в законодавстві; неналежним застосуванням або незастосуванням правових норм відповідними інституціями; проявом правового нігілізму як з боку фізичних, так і юридичних осіб; відсутністю в державі програм правового виховання членів суспільства; низьким рівнем визначеної юридичної відповідальності за допущені правопорушення тощо.

Тому, одним із важливих шляхів нормалізації правового життя сучасного життя українців є належне впорядкування правових актів-документів, приведення їх в єдину цілісну систему. Саме системний підхід в організації систематизації правових актів в Україні дозволить їхнє функціонування зробити ефективним у процесі правового регулювання суспільних відносин, створити єдиний, цілісний правовий простір. А цьому сприятиме прийнятий Закон про нормотворчу діяльність [23], що дозволить здійснити їхню правову градацію і здійснити систематизацію усіх правових актів в Україні за їх юридичною силою.

Згадана систематизація необхідна не лише для упорядкування правових актів, але й для покращення правової інформованості усіх суб'єктів суспільних відносин, для правильного і однаковості розуміння і застосування правових приписів. Зазначене дозволить з метою розуміння і користування об'єднати:

- законодавство за відповідною тематикою (нормативно-правові акти);
- практику його застосування (правозастосовні акти);
- практику його тлумачення (інтерпретаційні акти).

Як зазначено в науковій літературі [11, с.169], як одно порядкове поняттям суспільного, економічного, культурного, духовного, релігійного життя, поняття «правове життя» використовується для узагальнення оцінки правової ситуації конкретно-історичних умовах, діяльності і правової поведінки соціальних груп, прошарків та окремої особи. Правове

життя дозволяє оцінити умови, в яких воно існує; тип правової системи, і детермінуючі його умови : тип правової системи, стан законодавства, рівень правової культури і правової активності, правовий менталітет суспільства і реальну поведінку людей і його окремих спільнот, режим законності і правопорядку, в цілому правову атмосферу суспільства, реальну поведінку людей у правовій сфері, характер дії права, відношення влади до права тощо. Можна сказати, що правове життя відображає особливості і рівень правової дійсності, відношення суб'єктів до права, правових установ і рівень задоволення тими засобами права своїх інтересів» [53, с.396].

Тому можна погодитися з науковою думкою, яка існує в науковому середовищі, що «правове життя» відображає тенденцію розвитку вітчизняної правової думки в напрямку все більшого розширення кордонів правової дійсності, а також з тим, що основним критерієм стану правового життя в державі є належний чи неналежний рівень врегулювання правовими нормами суспільних відносин та існуюча практика належного чи неналежного застосування правових норм у суспільному житті, за якого реалізуються чи не реалізуються права і свободи громадян. Зазначений критерій стану правового життя опосередковується терміном «правова безпека» чи «правова небезпека», генезу та підходи до визначення якого розглядатимуться в наступних розділах цього дослідження.

Висновки до розділу 1

Правове життя суспільства є об'єктом дослідження усієї теорії права. Під «правовим життям суспільства» в правовій науці розуміють форму соціального життя, яка виражається переважно в правових актах та правовідносинах, що характеризує специфіку і рівень правового розвитку цього суспільства, відношення суб'єктів до права та ступінь задоволення їх інтересів.

Правове життя включає в себе всі юридичні засоби, всю правову дійсність, що називається всім наявним юридичним буттям. Воно дозволяє об'ємно споглядати та аналізувати правову дійсність як позитивного, так і негативного характеру. Правове життя – сукупність різноманітних видів і форм діяльності і поведінки людей, їхніх колективів у сфері дії права, які направлені на забезпечення умов і засобів існування, реалізації приватних і публічних, індивідуальних і групових інтересів, затвердження відповідних їм цінностей.

Правове життя обумовлене феноменом чинного права і являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, вчинків, відносин). Поняття «правове життя» дозволяє об'ємно зрозуміти правову дійсність з точки зору позитивного і негативного змісту, що створює певний вид цілісності дійсності.

Правова культура – якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

У правовому житті є і гармонія між їхніми складовими, і певний розлад, дисгармонія, порушення рівноваги. Правове життя суспільства залежить від фінансово-економічного, матеріально-організаційного, партійно-політичного, морально-релігійного, національно-історичного, культурно-ідеологічного, соціально-класового, техніко-інформаційного, наукового, природно-географічного тощо факторів.

Своєрідною «візитною карточкою» правового життя є правові акти, в яких виражається юридичне буття, в яких живе право, і які є важливим засобом задоволення інтересів суб'єктів. Правове життя будь-якого суспільства і держави можна розкрити вивчивши природу юридичних документів, за допомогою яких відповідні особи досягають своїх цілей, задовольняють

конкретні свої інтереси. Правові акти є основним системоутворюючим фактором, а головним завданням демократичного суспільства є єдність всіх правових актів, що не допускає їхньої суперечності.

З прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність» визначено ієрархію нормативно-правових актів за їх юридичною силою, а також інші термінологічні визначення. В цілому його застосування дозволить скорегувати відповідні недоліки і покращити зміст нормативно-правових актів.

Сучасне правове життя в Україні багатогранне і суперечливе, з наявністю значної кількості антагоністичних тенденцій, тобто, тих ознак, що визначають стан правового життя в державі в цілому. Водночас, в останні роки в Україні багато що робиться для реформування соціально-економічного і політичного життя, при цьому ставка робиться на право, на юридичні акти.

Українські суспільно-політичні процеси є одними з найскладніших проявів наших реалій. Практично правове життя мало, має і очевидно що буде мати певні невідповідності його теоретичним постулатам, тобто, воно буде з певними вадами. І насамперед це може проявлятися у нормотворчій діяльності органів публічної влади, у прийнятті рішень суб'єктами публічного і приватного права, у діях окремих посадових (службових) осіб і громадян, тобто, у процесі проявів банального правового нігілізму.

Існуючі в Україні негативи правового характеру, які можна виразити у відповідній оцінці поваги до права та його дотримання у суспільстві, у відповідному рівні правосвідомості громадян та відповідному рівні правової культури в державі, дають підстави стверджувати про невідповідність українського суспільства та публічної влади перебувати на належному демократичному рівні, дотримання загальноновизнаних принципів демократії поряд із загальноновизнаними європейськими демократичними державами.

Виразником негативного стану функціонування правових актів та їх застосування в державі, є відповідний критерій, який можна назвати як «правова небезпека» для держави, суспільства чи людини і громадянина, оскільки він є протилежним, своєрідним антонімом іншому критерію – «правова безпека», який є станом належного забезпечення громадянами за допомоги правових норм своїх життєво важливих прав та інтересів, який детально розглядатиметься в подальших розділах дослідження, і який є відповідним критерієм, що відображає стан правового життя в державі.

Одним із важливих шляхів нормалізації правового життя сучасного життя українців є належне впорядкування правових актів-документів, приведення їх в єдину цілісну систему. Така систематизація необхідна не лише для упорядкування правових актів, але й для покращення правової інформованості усіх суб'єктів суспільних відносин, для правильного і однаковості розуміння і застосування правових приписів.

Розділ 2.

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО ЖИТТЯ В ДЕРЖАВІ

2.1. Правотворчість в правовому житті

В різноманітному і динамічному правовому житті суспільства, правотворчість займає провідне місце, що пояснюється тим, що воно надає життя праву, породжує, формує і оформляє його. Воно є початковим етапом життя, існування права і дозволяє створювати правові акти, які, у свою чергу є виразом політико-економічного курсу розвитку держави і суспільства.

В науковій літературі під «правотворчістю» розуміється напрям діяльності держави, пов'язаний з офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення та скасування. Вона спрямована на створення та вдосконалення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, що регулюють суспільні відносини. Юридичний характер правотворчості визначається процесом надання правовим нормам загальнообов'язкового характеру. Соціальне призначення правотворчості – встановлення еталонів і стандартів поведінки, що відповідають інтересам суспільств та держави [54, с.51].

Правотворчість тісно пов'язана із законотворчістю, що є вужчим поняттям, оскільки включає в себе лише закони і охоплюється першою, до якої відносяться усі нормативно-правові акти.

Можна навести і «класичне» визначення правотворчості, що включає в себе процес пізнання і оцінювання правових потреб суспільства і держави, формування і прийняття нормативно-правових актів уповноваженими суб'єктами в рамках відповідних процедур [11, с. 398]. В цьому визначенні можна виділити декілька елементів, або їх можна назвати стадіями правотворчості:

- пізнання, вивчення і аналіз явищ і процесів, які передбачають правову регламентацію чи її вимагають;
- визначення органу чи іншого суб'єкта, уповноваженого приймати той чи інший нормативно-правовий акт;
- вибір форми ймовірного акту;
- підготовка, прийняття чи зміна його в рамках відповідних процедур.

Вони знаходяться між собою у системному зв'язку і органічному єднанні. Відсутність будь-якого з цих елементів призводить до прийняття неефективних нормативно-правових актів, які негативним чином впливають на суспільні процеси і поведінку людей.

Процес правотворчості передбачає дотримання наступних вимог:

- відповідність розвитку суспільних відносин;
- врахування досвіду та існуючих традицій, рівня правової культури населення;
- домінування правової доктрини;
- дотримання правил законодавчої техніки, вимог нормативної модельності;
- збереження лінійних зв'язків між правовими приписами в межах нормативного акта.

В довідковій науковій літературі виділяють наступні різновиди правотворчості за суб'єктами:

- правотворчість держави, що здійснюється компетентними владними структурами;
- безпосередня правотворчість народу, що реалізується громадянами через референдум;
- делегована правотворчість, змістом якої є прийняття нормативно-правового акта недержавним органом за дорученням держави;
- санкціонована правотворчість, що передбачає прийняття акта недержавним органом з наступним його затвердженням відповідним державним органом [54, с.51].

Необхідно зазначити наступне важливе застереження: в правотворчості не повинно бути механістичності, інерційності і навіть автоматизму, оскільки саме творчий характер діяльності відповідає завданню знаходження норм поведінки тих, які визнаються соціально корисними і будуть потім впроваджені в юридично сувору, загально значиму форму.

Поштовхом, імпульсом до правотворчості є соціальні інтереси соціальних груп, які знаходяться у владі, а також інтереси опонентів влади. Тому знаходження, формування, вираз інтересів, їх узгодження, їхня компромісність – дозволяють закріпити у праві певну міру суспільних інтересів. При цьому у правотворчості можна виділити такі фактори, які впливають на весь його процес. Це – фактори, які визначають предмет правового регулювання; які виражають позиції учасників правотворчої діяльності; фактори юридичного характеру.

Аналіз стану і тенденцій розвитку національного законодавства в перші роки Незалежності дає підстави стверджувати, що акцент у правотворчій діяльності в перші її роки було направлено на прийняття нормативно-правових актів, предметами регулювання яких були:

- питання правового закріплення статусу незалежної держави;
- напрями зміни наявної економічної формації і перехід на ринкові умови ведення господарства;
- підготовка засад до входження до сім'ї розвинутих європейських держав (євроінтеграція).

Наступний етап Незалежності, можна виділити середину 90-х років і початок 2000-х років, це був період, в якому правотворчість була направлена в інтересах перерозподілу національного багатства і закріплення його за олігархічно-клановими групами. Зазначене призвело до глибокого соціального розшарування українського суспільства, до сплеску злочинності в країні та до інших негативів, що притаманні цьому періоду, насамперед в частині утворення глибокого вододілу між

закріпленими в Конституції України правами і основоположними свободами людини і громадянина та реальним, фактичним станом у даній сфері. Україна займала низькі показники у різних міжнародних статистичних даних (соціальних, економічних, політичних, демократичних тощо) і, водночас, високі – у негативних (злочинності, корупції, бідності тощо). І лише після 2014 року, після Революції Гідності, за активної підтримки європейської спільноти, зусилля у правотворчості були скоеровані у напрямку реальної демократизації суспільного життя і економічних перетворень в державі, як це зазначалося вище.

Однак не усе у правотворчості в даний період направлене на врегулювання суспільних потреб. Нерідко вони отримують неадекватний правовий вираз, коли категорично відкидаються попередні акти, коли запропоновані зміни обмежуються частковими змінами правового статусу окремих суб'єктів. Можна стверджувати про існування тимчасових часових факторів, за яких поряд з постійними факторами, тимчасові часто змінюються (наприклад, часті зміни до змісту Конституції України, до виборчого законодавства тощо).

Окрім об'єктивних факторів, які діють поза правової системи, доцільно брати до уваги фактори її власного, внутрішнього розвитку. В них виражаються притаманні правовій системі, законодавству принципи будови і функціонування, внутрішні системні зв'язки і залежності [55, с. 13-22].

Наприклад, з порушенням внутрішньої логіки галузей затримується прийняття ряду засадничих актів. Поспішно приймаються десятки законів з приватних питань в інтересах окремих корпоративних сил. Розриваються зв'язки актів, що породжує масу юридичних колізій [56].

Деформований сенс набуває стрімко розвиваюче так зване «указне право» Президента (як це має місце видання незаконних указів Президентом України). Тому існує потреба в удосконаленні системи законодавства, його галузей, інститутів, що

може вирішити прийняття закону про нормативно-правові акти України.

Соціологічні опитування Української соціологічної групи показують, що станом на липень 2021 року саме основний і єдиний законотворець (Верховна Рада України) має найвищий рівень недовіри у населення – 76,1% не схвалюють її роботу. Доцільно нагадати, що згідно з минулорічним листопадним соціопитуванням Центру Разумкова, українці довіряють антикорупційним органам менше, ніж Конституційному Суду України [57].

До внутрішніх факторів науковці відносять ті з них, які мають процесуальну дію. Одні з них проявляють себе на стадії зародження, підготовки прийняття законів. До них відносяться вибір тих чи інших засобів правового забезпечення здійснюваних у країні реформ, суспільна думка, вплив політичних сил тощо. На реалізацію законів впливає розуміння законів населенням, їх підтримка чи не підтримка, спротив опозиції, невиконання їх положень посадовими (службовими) особами чи органами, громадянами, правильне формування підзаконних актів, застосування актів.

Доцільно також враховувати суб'єктивний фактор, тобто діяльність суб'єктів права законодавчої ініціативи, думка громадян, лобізм, діяльність політичних партій, фракцій, участь консультантів і експертів тощо. При цьому необхідно зазначити, що великого значення набуває «зворотній зв'язок» – від реального правозастосування до майбутнього права. Без цього правотворчість зводиться до простого «виробництва правових актів» без врахування спектру соціальних інтересів, мотивів, потреб тощо, і право втрачає свою властивість соціально-правового регулятора.

У науковій літературі напрацьовано стадії правотворчого процесу, якими є:

– вивчення, аналіз суспільних явищ і процесів, визначення потреби у їх правовій регламентації;

- визначення органів, суб'єктів, які уповноважені приймати правові рішення і види правових актів;
- прийняття рішення про підготовку правового акту;
- розробка концепції, ідеї, здійснення аналізу майбутнього акту;
- підготовка проекту правового акту – розробником, робочою групою, органом;
- попередній розгляд проекту акту;
- суспільне обговорення проекту акту;
- офіційний розгляд проекту акта відповідним органом з дотриманням необхідних процедур;
- прийняття правового акту, його оформлення, підписання, реєстрація (за необхідності), опублікування, набрання чинності [11, с.402].

Не дотримання зазначених стадій, а також принципів правотворчості, як то: наочності; законності; демократизму; системності може призвести до наступних помилок і не досягнення мети правотворчості, як то:

- пізнавальні, породжені помилковою оцінкою предмету майбутнього правового регулювання;
- змістовні, які виражаються в недостатності засобів і методів правового впливу;
- формаційні, що виражається у невірному виборі форми акту;
- процедурні, що пов'язані з порушенням процедур підготовки і прийняття актів;
- соціальні, що виражається в ігноруванні суспільної думки і можливе сприйняття актів громадянами, посадовими (службовими) особами, державними органами, громадськими організаціями і господарськими суб'єктами [11, с.403].

Типологія зазначених помилок має нести як превентивний, так і позитивний сенс. Перетворення принципу верховенства права у реальність, забезпечення гармонійного вираження у правових нормах об'єктивних потреб суспільного розвитку є

найвищою метою нормотворчості, діяльності, яка полягає у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів.

Розпочатий у 90-ті роки минулого століття процес створення та удосконалення правових засад нормотворчості триває і понині. Однак, також зберігаються негативні наслідки відсутності належних механізмів нормотворчості, відповідного правового мислення перших років розбудови самостійності Української держави.

Сьогодення потребує, перш за все, ефективних та обміркованих політичних рішень, завершення розпочатих реформ. У зв'язку з цим правове супроводження реформування набуває особливого значення і вимагає високого професіоналізму нормопроєктувальника.

На особливу увагу у нормотворчому процесі заслуговує законопроектна діяльність, в якій, з огляду на місце закону у системі нормативно-правових актів та його універсальність, вага будь-якої помилки надзвичайно велика.

Зазначене вказує на необхідність органічного поєднання у нормотворчому процесі таких складових, як наявність виваженого політично та науково продуманого рішення стосовно розроблення законопроекту (яким можуть бути Програма діяльності Уряду, план дій щодо здійснення реформи у певній сфері суспільних відносин, концептуальні засади тощо, які засвідчують безумовну необхідність і корисність розроблення закону, а у випадку підготовки концепції навіть створюють його модель), а також високий професійний рівень безпосередньо нормопроєктувальника, який буде втілювати у правові норми відповідне рішення.

В умовах триваючої збройної агресії Росії проти України, політичної та соціально-економічної кризи в Україні питання дотримання прав людини є особливо актуальним для нашої держави. На сьогоднішній день у процесі правотворчості органи влади повинні дотримуватися «золотої середини» між загаль-

ним благом держави, народу та правами людини, які дуже складно забезпечити в умовах тимчасової окупації АР Крим та частини території України. Однак дотриманню принципу цієї «золотої середини» досить часто заважає ряд об'єктивних і суб'єктивних проблем здійснення правотворчої діяльності, вирішити які можливо лише після їх ідентифікації та аналізу.

Крім того, у нашій державі на сьогоднішній день активно здійснюється реформування діючого законодавства у відповідності до вимог демократії та ринкової економіки. Однак ефективність цих реформ напряду залежить саме від такого явища, як «найменший спротив». При цьому «найбільшим спротивом» цим перетворенням є об'єктивні й суб'єктивні проблеми правотворчості, наявність яких унеможливорює здійснення ефективних реформ та загрожує стану забезпечення прав людини. Ігнорування цих проблем у ході реформ знецінює сам процес і результати вдосконалення законодавства та зумовлює створення нових декларативних норм, які лише переважуватимуть законодавство та не характеризуються потрібною ефективністю й оптиміальністю.

Як зазначається в наукових дослідженнях [22, с.41-42], необхідно звернути увагу на те, що потреба в забезпеченні прав людини державою обумовлена не лише такою потребою, як «утвердження авторитету країни на міжнародній арені», але й самою сутністю такого забезпечення, без якої сьогодні неможливе нормальне функціонування цивілізованої держави. Так, як уже вище зазначалось, механізм забезпечення прав людини в Україні є важливим процесом, позаяк він направлений на регулювання процесів у сфері прав та свобод людини й громадянина через відповідні компетентні органи, їх реального визначення та реалізації. Таким чином, у силу складності питання забезпечення прав людини та правотворчості (виступає початковим елементом у складному процесі правового регулювання), поряд із законотворчою діяльністю органу законодавчої влади, органи виконавчої влади в процесі забезпечення прав

людини (шляхом правотворчої діяльності) в нашій державі зустрічаються з комплексом проблем, основними з яких є:

1. Проблеми підзаконної правотворчої діяльності як складової механізму правозахисту, що пов'язані з порядком та умовами здійснення правотворчої діяльності органами виконавчої влади в Україні. До основних таких проблем слід відносити:

1) хибність процесу імітації вдосконалення правової системи та законодавства про права людини та їх забезпечення через прийняття нормативно-правових актів та правових приписів;

2) надмірне бюрократичне навантаження на правотворчість;

3) нехтування принципом демократизму в процесі правотворчої діяльності;

4) нехтування принципом системності в процесі правотворчої діяльності.

2. Проблеми підзаконної правотворчої діяльності як складової механізму правозахисту, що пов'язані з методами та способами досягнення мети забезпечення прав людини органами виконавчої влади під час їх правотворчої діяльності.

3. Проблеми підзаконної правотворчої діяльності як складової механізму правозахисту, що пов'язані з оцінюванням результатів такої правотворчої діяльності.

Необхідно зазначити, що правотворча діяльність як вид юридичної діяльності спрямована на встановлення, зміну, скасування норм права суб'єктами публічної влади в межах їхніх повноважень в юридичній формі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Водночас законодавство розглядається як спосіб існування норм права у джерелах права на загальному рівні, в юридичних формах джерел права, що мають вищу юридичну силу (законодавчих актах), та на особливому рівні, в юридичних формах джерел права, що мають меншу (підзаконну) юридичну силу (підзаконні нормативно-правові акти).

В наукових дослідженнях зазначається, що підвидами правотворчої діяльності, залежно від рівня владних повноважень її суб'єктів, є законотворчість та підзаконна правотворчість. Зміст законотворчої діяльності полягає в установленні, зміні та скасуванні норм права на загальному рівні в юридичній формі нормативно-правових актів вищої юридичної сили (законодавчі акти). Відповідно до Конституції України, виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина (п. 1. ч. 1 ст. 92); засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (п. 22. ч. 1 ст. 92). Отже, нормативні приписи, які визначають права і свободи, основні обов'язки людини і громадянина, засади юридичної відповідальності, тобто диспозиція та санкція норми права мають міститися в нормативно-правових актах вищої юридичної сили, тобто в Конституції та законах України.

Зміст підзаконної правотворчої діяльності полягає в конкретизації (деталізації) норм права суб'єктами публічної влади в межах їхніх повноважень на особливому рівні, в юридичній формі підзаконних нормативно-правових актів. Це означає, що права і свободи, основні обов'язки людини і громадянина, засади юридичної відповідальності, які на загальному рівні визначені диспозицією та санкцією норми права в законодавчих актах, конкретизуються (деталізуються) на особливому рівні підзаконних нормативно-правових актів меншої юридичної сили. Тобто на рівні підзаконних нормативно-правових актів мають визначатися особливості реалізації прав, свобод, обов'язків та відповідальності, визначених законом [58, с. 139].

Нинішній процес правотворення не є простим. Він передбачає виявлення об'єктивної потреби у врегулюванні певної сфери суспільних відносин, формування правових поглядів,

науковий аналіз, оцінку дійсності, врахування позицій громадськості та політичних сил. Нинішні зміни в законодавстві характеризуються складністю, суперечливістю, нестабільністю, що призводить до збільшення та виникнення не відомих раніше колізій. Визначення різних колізій у законодавстві і процес їх правового регулювання особливо актуальні в регулюванні нових правових відносин, що зорієнтовані на дотримання європейських правових принципів.

У відповідних наукових дослідженнях, згадані колізії поділяються на групи:

1) колізії між нормативними актами або окремими правовими нормами;

2) колізії у правотворчості (безсистемність, дублювання, прогалини у праві, видання взаємовиключних норм, логічна недосконалість правових конструкцій);

3) колізії у правозастосуванні (безладдя у практиці реалізації одних і тих самих правових розпоряджень, неузгодженість управлінських дій);

4) колізії повноважень та статусів державних органів, посадових осіб, інших інститутів і структур влади [59, с. 24].

Для мінімізації негативної дії прояву колізій, визначені умови, за яких забезпечується ефективність законодавства:

– основоположним фактором у зазначеній сфері є відповідність змісту правових норм сучасним умовам суспільного життя;

– із зазначеним фактором тісно пов'язаний такий, як якість нормотворчої діяльності, оскільки норми права не можуть здійснювати ефективний вплив на суб'єктів, залишаючись при цьому в незмінному вигляді тривалий час;

– на ефективність законодавства також впливає урахування суспільної думки в законотворчому процесі;

– ще одним важливим фактором, що впливає на ефективність законодавства, є узгодженість правових норм, відсутність між ними протиріч.

Варто погодитись із С. П. Погребняком, який вказує на необхідність запровадження комплексу заходів, що сприяють попередженню усіх видів колізій, зокрема: формування єдиного концептуального праворозуміння на засадах визнання принципу верховенства права і базованих на ньому принципів верховенства Конституції і закону; подолання правового нігілізму; посилення ролі науки в законодавчому процесі; суворе дотримання правил законодавчої техніки; інформатизація законодавчого процесу [60, с. 12].

Одним із таких заходів, що вирішує дані питання є прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» [23], який прийнято з метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України.

Законом визначено правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Відповідно у Законі визначено термін «правотворча діяльність», під яким розуміється діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним статтею 4 цього Закону, з метою:

- 1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів;
- 2) розроблення проєктів нормативно-правових актів;
- 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів;
- 4) ведення обліку нормативно-правових актів;
- 5) здійснення правового моніторингу.

Ця діяльність регламентується Конституцією України, цим Законом, іншими законами України та прийнятими відповідно до них підзаконними нормативно-правовими актами.

В Законі визначені принципи правотворчої діяльності, якими є:

1) верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя;

2) пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини;

3) демократичності;

4) пропорційності;

5) необхідності та обґрунтованості;

6) системності;

7) наукового забезпечення;

8) ресурсної забезпеченості.

Тим самим, завдяки прийняттю цього довгоочікуваного акту вирішено ряд проблемних питань, що позитивно сприятиме нормотворчій діяльності в Україні, особливо її якості та ефективності.

2.2. Правозастосування як форма реалізації права та механізм регулювання правового життя

Як зазначено в науковій літературі, в порівнянні з правотворчістю вирішальне значення все-таки має здійснення в житті, на практиці загальнообов'язкових вимог, які містяться в нормативно-правових актах [11, с.707]. Правові норми, зазначені в нормативно-правових актах, лише тоді мають регулюючу силу, своє застосування, коли вони реалізуються на практиці, у свідомо-вольових проступках (діях) людей.

Під застосуванням права або правозастосуванням розуміється владна діяльність компетентних органів та посадових (службових) осіб з підготовки і прийняття індивідуального юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм [61, с.398].

Правозастосування є процесом підведення конкретного життєвого випадку під загальну правову норму й ухвалення з приводу цього спеціального акта (акта застосування норм права). За загальним правилом (особливо в країнах, що належать до романо-германського типу правових систем) основною формою реалізації права суддями та іншими посадовими особами держави вважається застосування правових норм, що містяться в законах і підзаконних нормативних актах [62, с.389].

Застосування права має наступні ознаки:

- здійснюється органами чи посадовими особами, які наділені функціями державної влади;
- має індивідуальний характер;
- направлене на встановлення конкретних юридичних наслідків – суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності;
- реалізується в спеціально передбачених процесуальних формах;
- завершується винесенням індивідуального юридичного рішення.

В науці загальної теорії права виділяються наступні основні форми реалізації права:

- здійснення (використання) прав чи правомочності. Воно виражається в активній реалізації можливостей, які надаються суб'єктам різних суспільних відносин нормами права;
- використання, що являє собою виконання суб'єктом права покладених на нього зобов'язань, тобто здійснення ним дій, передбачених нормою права;
- дотримання, яке пов'язане лише з реалізацією заборонених норм, а інколи – лише як дотримання зобов'язання. Тут

сенс цієї форми полягає в утриманні від здійснення дій, які знаходяться під заборонаю, заборонених нормами права;

– застосування права, яке є специфічним організаційно-правовим способом правореалізації. Це є владна організаційна діяльність спеціально уповноважених на це органів і посадових осіб щодо розгляду і вирішення юридичних справ шляхом видання індивідуальних правових приписів на основі і з метою виконання чинного законодавства.

Виділяються основні риси правозастосовної діяльності : владний характер і особливий склад суб'єктів; управлінська природа; видання індивідуальних приписів в якості результату правозастосування; комплексний правореалізуючий зміст; процесуальна урегульованість; професіоналізм діяльності; інтелектуально-творчий, вольовий зміст; особливі підстави для виникнення правозастосовної діяльності [11, с.710].

Таким чином, прийняте суб'єктом правозастосування рішення, висновок, до якого він приходить у результаті своєї діяльності, втілюється у правозастосовному акті. У ньому знаходять вираження всі попередні стадії правозастосовної діяльності.

Правозастосовні акти мають низку ознак, що виокремлюють їх з-поміж інших правових актів, але особливо слід підкреслити дві основні риси:

– державно-владний характер, що споріднює правозастосовний акт з іншими правовими актами, які виходять від державних органів або інших уповноважених суб'єктів і спрямовані на регулювання суспільних відносин;

– характер веління, яке індивідуалізує загальне правило поведінки (норму права) і містить заснований на ньому індивідуальний припис стосовно конкретного життєвого випадку, який викликає виникнення, зміну чи припинення правовідносин для конкретного суб'єкта права.

Правозастосовному акту можна надати наступне визначення: це рішення, переважно документально оформлене, прийняте компетентним органом на основі правових норм,

спрямоване на регулювання індивідуальних відносин шляхом виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин.

Правозастосовні акти класифікуються за такими підставами:

- 1) за суб'єктами прийняття:
 - а) акти органів законодавчої влади;
 - б) акти органів виконавчої влади;
 - в) акти органів судової влади;
 - г) акти органів місцевого самоврядування;
- 2) за галузевою належністю:
 - а) акти застосування норм цивільного права;
 - б) акти застосування норм адміністративного права і такеінше;
- 3) за характером рішення:
 - а) уповноважуючі (заохочувальні, засвідчувальні);
 - б) зобов'язуючі;
 - в) забороняючі;
- 4) за спеціально-юридичними функціями права:
 - а) регулятивні;
 - б) охоронні;
- 5) за способом вираження:
 - а) письмові;
 - б) усні;
 - в) конклюдентні;
- 6) за юридичною природою:
 - а) основні (виражають остаточне рішення у справі – вирок суду);
 - б) допоміжні (сприяють підготовці основних актів – постанова про залучення захисника, рішення про зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень);
- 7) за характером:
 - а) матеріальні;
 - б) процесуальні;

8) за назвою: накази, постанови, рішення, укази, приписи, вироки, дозволи, попередження, резолюції, протоколи, вказівки [63, с.72].

Акти застосування права мають категоричний характер, їх видання не залежить від волі тих, на кого вони поширюються. Проте це не означає, що в деяких випадках така залежність може мати місце. Так, наприклад, у випадку прийняття на роботу чи призначення пенсії ініціатива суб'єкта є фактором, який передуює виданню акта застосування норм права. Тут мають бути подані відповідні заяви зацікавлених суб'єктів права. Однак такі заяви не впливають на природу правозастосовних актів, їх автономність, категоричність, односторонній характер.

Таким чином, через форми реалізації норм права здійснюється правове регулювання суспільних відносин, відбувається досягнення певного соціально-правового ефекту. Вирішення проблем сучасного правозастосування, його вдосконалення та підвищення якості й ефективності вимагає поглибленого вивчення та розуміння. Адже під час правозастосування відбувається конкретизація законодавства і його відтворення в юридичній практичній діяльності, що передбачає проходження відповідних стадій, правильне та послідовне здійснення яких забезпечує задоволення потреб та інтересів суспільства.

Правотворчість є одним із етапів правотворення, правовою формою діяльності держави та уповноважених організацій з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм. Різновидами правотворчості є законотворчість, правотворчість суду, договірна та санкціонована правотворчість.

Основними суб'єктами правозастосування в сфері законодавчої та нормотворчої діяльності є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України. Серед актів Конституційного Суду України процесуального характеру, котрі мають правозастосовний характер і

є актами, пов'язаними з безпосереднім функціонуванням цього суду у сфері законодавчої діяльності в Україні, є процесуальні ухвали про відкриття провадження та про відмову у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України.

Акти правозастосовного характеру, на відміну від актів нормотворчого характеру, актів рекомендаційного характеру тощо державній реєстрації в Міністерстві юстиції України не підлягають. Інакше кажучи не підлягають державній реєстрації акти оперативно-розпорядчого характеру, акти, що мають рекомендаційний характер, акти, якими доводяться до відома підприємств, установ і організацій рішення вищих органів, акти, які спрямовані на організацію виконання рішень вищестоящих органів і власних рішень міністерств, інших органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю і не містять нових правових норм, акти нормативно-технічного характеру (державні стандарти, будівельні норми і правила, тарифно-кваліфікаційні довідники, форми звітності тощо).

Зазначений процес не позбавлений правозастосовних помилок, уникнення яких вимагає наявності у суб'єктів правозастосування спеціальних компетентностей для конкретизації правових норм, здійснення правозастосування при прогалинах і колізіях у законодавстві та в умовах дії міжнародно-правових актів тощо.

Положення статей 66-67 Розділу XI Закону [23] передбачають застосування механізмів подолання прогалин та колізій норм права. Насамперед в них наведено визначення термінів «правова прогалина» та колізія норм права. «Правова прогалина – це повна або часткова відсутність норми права, що не забезпечує завершеність правового регулювання відповідних суспільних відносин». «Колізія норм права – це протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини». Протиріччя між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм

права в нормативно-правових актах рівної юридичної сили. Невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах різної юридичної сили.

У разі виявлення правової прогалини відповідний суб'єкт правотворчої діяльності зобов'язаний прийняти (видати) нормативно-правовий акт, що її усуває, актом того самого виду, що містить прогалину. Усунення правової прогалини шляхом прийняття (видання) нормативно-правового акта нижчої юридичної сили не допускається.

У випадках, передбачених законом подолання правової прогалини може здійснюватися через суд, який може застосовувати:

1) аналогію закону – шляхом застосування до неврегульованих суспільних відносин положень закону, який регулює подібні суспільні відносини;

2) аналогію права – шляхом застосування до суспільних відносин, не врегульованих нормативно-правовими актами, загальних принципів права.

Аналогія закону або аналогія права не застосовується для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, притягнення особи до юридичної відповідальності.

У разі виявлення колізії між кодексом і первинним законом пріоритет у застосуванні має норма права, що міститься у кодексі, якщо інше не передбачено таким кодексом.

У разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами різної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться у нормативно-правовому акті вищої юридичної сили. У разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають:

1) норми, що містяться в нормативно-правових актах спеціального законодавства України (крім випадку, визначеного частиною другою цієї статті);

2) норми, що містяться у нормативно-правових актах, що вступили в дію пізніше.

Зазначимо, що стан правозастосування в державі, як і стан правотворчості, є критерієм, який відображує стан правового життя. За умови належного застосування норм права, що містяться в нормативно-правових актах, як і належної правотворчості, правове життя теж знаходиться на належному рівні, тобто забезпечується правова безпека держави, суспільства і громадянина. В таких умовах дотримуються і захищаються права і свободи громадян, життя громадян в цілому є комфортним і відповідає принципам демократії. У випадку неналежної правотворчості і правозастосування, правове життя в державі є ущербним для її громадян і не відповідає демократичним принципам, не відповідає стану «правової безпеки» і є підстави стверджувати про наявність «правової небезпеки» в державі.

Тим самим «правова безпека» є критерієм стану правового життя в державі, його демократичності, за умови належного стану в ній правотворчості і правозастосування. І навпаки, за умови неналежного правового життя в державі, неякісної правотворчості і правозастосування в ній, можна стверджувати про наявність такого критерію, як «правова небезпека».

2.3. Стратегія реформи правового життя в Україні

Як зазначають науковці [64, с.386], сьогодні Українська держава переживає складний період становлення, коли відбувається переоцінка самих основ соціального, політичного, правового тощо життя, коли складається нова система суспільних цінностей та нові механізми соціальної комунікації. Водночас, нинішній стан українського суспільства залишає бажати кращого. У ньому існують численні проблеми, які вимагають стратегічної переорієнтації суспільства на пошук внутрішніх механізмів самоорганізації та розвитку. Нинішня Україна про-

довжує шукати внутрішні ціннісні орієнтири свого подальшого розвитку, які б відповідали європейським ціннісним категоріям, зіштовхується з різними проблемами своєї цілісності, намагаючись уберегтися від негативного фактору дії зовнішнього центру впливу, яким нині є Російська Федерація. Як результат, у сучасній Україні надзвичайно актуальною є думка К. Клакхона, що криза нашої епохи – це криза цінностей, коли єдиною умовою побудови нових стабільних соціальних утворень є становлення нових, більш широких і більш складних відносин на основі цінностей, що не тільки є загальновизнаними і глибоко укоріненими в почуттях, але і мають також наукове обґрунтування.

Сучасні проблеми здійснення суспільно-політичних реформ в Україні зумовлені необхідністю подолання зовнішньої і внутрішньополітичних викликів і загроз, які виникають в умовах зміни напрямку цивілізаційного поступу. Реформи суспільного розвитку, в їх стратегічному вимірі, вимагають урахування комплексу принципово нових, жорстко детермінованих обставин. Вони поєднують у собі, з одного боку, необхідність розв'язання найнагальніших проблем (передовсім – військово-політичного, безпекового і соціально-економічного характеру), зумовлених зовнішньою воєнною агресією на тлі стрімкої зміни внутрішньо-політичної ситуації; з другого – осмислення, усвідомлення й освоєння нової політичної реальності та, бодай на рівні логіки, розуміння й конструювання майбутнього [64, с. 111].

Як зазначає Ю. Ж. Шайгородський, сучасний стан суспільно-політичного розвитку досить часто порівнюють із новим етапом боротьби за незалежність. Багато в чому це виправдане порівняння. Динамічні й, на жаль, трагічні події останнього часу в Україні призвели до кардинальних суспільно-політичних змін, зумовили виникнення складного вузла суперечностей, розв'язання якого є нагальною потребою Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси державотворення й

суспільного розвитку. Руйнуються стереотипи, переоцінюються цінності, смисли і практики, певним чином корегується система вже звичних координат. Адже соціальні революції відбуваються, коли більша частина суспільства не сприймає пропонуваної панівним класом моделі майбутнього. Уявлення про належне, усвідомлення, з одного боку, цілей соціального розвитку, з другого – неспроможності/небажання панівного класу здійснити зміни наявними засобами породжують радикальні дії, спрямовані на повалення системи. Революція – це боротьба із старими смислами заради нових. Суспільство прагнуло іншої моделі майбутнього, аніж пропонувалася панівним класом. Зрештою, революції відбуваються не на Майданах. Революції відбуваються «в головах» – через зміну політичного мислення й оціночних суджень, через зміну у мотиваціях – переоцінку цінностей, усвідомлення мети, формування нової системи цінностей, смислів і образів майбутнього [64, с.111-112].

Найбільш вагомим фактором, що негативно впливає на здійснення реформ у нашій країні є збройна агресія Російської Федерації проти України, анексія та збройний захват нею певної частини території країни. Зазначене стало серйозним випробовуванням для усього українського суспільства, та й для усієї демократичної спільноти світу. Росія прагне зберегти Україну у сфері власного геополітичного впливу; ослабити її державницький, економічний і культурний потенціал; «знищити в зародку всякий революційний рух на пострадянському просторі: скомпрометувати, виставити деструктивними й антисоціальними будь-які громадянські дії проти авторитаризму, будь-які зусилля спрямовані на побудову демократичної та правової держави» [65]. Саме тому вкрай важливим на нинішньому етапі державотворення є подолання прорахунків етапу минулого. Адже, поряд із зовнішніми викликами, якими є воєнна агресія з боку Російської Федерації і анексія части-

ни території нашої країни, перед державою постають й інші виклики – внутрішньополітичного характеру. Полягають вони передусім у відсутності одностайності влади і суспільства щодо визначення основних шляхів їх подолання [64, с. 113].

Зміна колишнього цивілізованого вектора розвитку України знаходить все більшу і більшу підтримку серед населення, яке базується на переконанні неможливості подальшого розвитку країни на старій соціально-політичній базі. Три десятиліття українці самостійно будують свою державу. Для багатьох країн цього часу було достатньо для проведення корінної модернізації – вони міцно стали на ноги і зайняли домінуючі конкурентні позиції у своїх регіонах.

Із здобуттям незалежності українці оптимістично поринули в період суспільних трансформацій. На виходів з нього вбачалася чітка мета – динамічна європейська соціально-розвинута економіка з потужним цивільним промисловим комплексом, значним сегментом сфери послуг та ефективним державним сектором. Однак, Україна, попри наявність колосального потенціалу, не змогла навіть відновити виробництво до рівня 1990 року, тобто того часу, з якого Україна почала ринкові перетворення в надії на краще життя [66]. Що ж до реформ у соціальній та правовій сферах України, то практичні кроки щодо їх проведення фактично були розпочаті лише після прийняття Конституції України 1996 року [67] та продовжені після «революції гідності» 2014 року.

Ця Конституція, як зазначають В. Тацій та Ю. Тодика, стала «фундаментальною основою для формування в державі власне національної правової системи романо-германського типу з усіма притаманними їй якісними характеристиками. Більше того, на їхнє переконання, Конституція є актом не лише держави, а й суспільства, його державно-правовою моделлю, чинником забезпечення законності та правопорядку, стабільності інститутів влади, необхідною умовою становлення правової

державності, що ґрунтується на пануванні права» [68], вона є базою, фундаментом усього законодавства.

Однак, великого поштовху у здійсненні в Україні відповідних реформ на той час країна не отримала. Наприклад, як слушно зауважував віце-голова Інституційного комітету Палати місцевих влад Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи М. Геган, «за результатами моніторингу, проведеного Регіональною асамблеєю Ради Європи приблизно 5 років тому, зроблено висновок, що Україна досі залишається централізованою державою. Можливо, таку тенденцію можна пояснити особистими амбіціями чиновників, страхом перед відповідальністю або побоюваннями, що органи місцевого самоврядування обмежать вплив центральної влади. У будь-якому разі, виявлено необхідність застосування основних пунктів Європейської Хартії місцевого самоврядування. Розбіжності у прочитанні Конституції зумовлюють потребу колективного обговорення майбутньої моделі місцевого самоврядування в Україні. Головні проблеми – обмеження сфери відповідальності органів місцевого самоврядування, їхня тотальна підконтрольність державі, недостатнє фінансове забезпечення на місцях, а також недоліки правового статусу мерів» [69].

Як зазначають науковці [70], і з цим доцільно погодитися, головною перепоною на шляху українських реформ, на наш погляд, є здебільшого не зовнішньо-, а внутрішньополітичний фактор. Серед його основних ознак: неконсолідованість еліт, корумпованість, перманентна, нецивілізована (багато в чому – аморальна) боротьба фінансово-економічних і політичних груп за владу, споживацьке ставлення до володіння нею. В результаті Україна отримала «власну» – недосконалу й суперечливу – «політику перетворень» як результат неефективних і багато в чому хаотичних практик. За відсутності чітко артикульованої й формалізованої стратегії суспільного розвитку, вони набули ознак «хронічних», і навіть провідних, тенденцій.

Не применшуючи ніяким чином значення і важливість здійснюваних в Україні реформ, наша увага, насамперед, має акцентуватися на правовій реформі, предметом наукового аналізу якої були дослідження таких вітчизняних вчених, як Д. Белов, С. Бобровник, В. Ковальський, Я. Ленгер, М. Онищенко, М. Орзіх, Н. Пронюк, В. Селіванов, О. Скакун, М. Хаустова, Ю. Шемшученко та ін. Це викликано тим, що, насамперед, правова реформа дозволить «звірити годинник», співвіднести правовий розвиток, усю юридичну практику з обраними ідеалами і принципами, реально оцінити досягнуте, адже в кінцевому рахунку, всі реформи служать головному суспільному інтересу – благу людини, яка повинна жити в умовах гарантованих прав і свобод, високого рівня культури, науки й освіти, матеріальної забезпеченості та безпеки [71, с. 35].

Під правовою реформою в Україні пропонується наступне розуміння: «Це особливе управлінське рішення, що його приймає верховна державна влада (правляча еліта), яка змушена об'єктивно змінюваними умовами функціонування державного апарату відновлювати єдність цього апарату (державної влади) і остільки є заінтересованою у свідомій зміні названого функціонування; рішення, реалізація якого в реорганізуючій діяльності державного апарату має результатом утвердження нового режиму законності, що виступає як ціль здійснюваних даною владою перетворень» [72, с. 88].

Під іншим значенням згаданий термін має наступний зміст: «Це якісне оновлення і удосконалення законодавства, практики його застосування, підвищення ролі і значення судової влади, суду, правоохоронних органів, досягнення необхідного рівня правової культури, що мають своєю метою створення основ правової держави». Правова реформа виступає, з одного боку, умовою якісної зміни суспільства, бо від неї залежить законодавче забезпечення реалізації інших реформ, але, з іншого боку, сама вона є складовою частиною цих перетворень. Аналізуючи дане положення, В. Горобец вказав на інте-

груючу роль правової реформи в процесі змін всієї системи суспільних інститутів [71, с. 100].

Групою зарубіжних та вітчизняних учених під правовою реформою розуміється, з точки зору її спрямування, перехід від соціалістичної правової системи до романо-германської правової системи, від ознак і інститутів першої до ознак і інститутів другої. У зв'язку з цим можна розуміти правову реформу як систему заходів, спрямованих на демонтаж компонентів соціалістичного типу правової системи. За такого підходу правова реформа в сучасній Україні являє собою сукупність політичних, організаційних, законодавчих заходів для усунення сформованої в радянському союзі адміністративно-командної системи управління суспільними процесами і введенню в українську дійсність параметрів правової держави, громадянського суспільства та ринкової економіки [71, с. 100].

У свою чергу В. Селіванов пропонує багаторівневу системну характеристику процесу правового реформування, що стосується всіх сфер життєдіяльності соціуму (економіки, влади, політики, права і т.д.), їх взаємозв'язків і взаємодії [73, с. 101].

Здійснення переходу до демократії, інтеграції у світове співтовариство вимагають зміни чинного правового порядку, оновлення законодавства, що суттєвою мірою перешкоджає прогресу економіки і суспільного розвитку. Одночасне становлення політичної демократії і ринкової економіки зумовлює складність і тривалість практичних заходів, невизначеність початкового демократичного законодавства. Так, подібність процесів здійснення правової реформи в пострадянських країнах (за винятком країн Балтії), передусім, проявилася в характері еволюції політичної системи, що задекларована у нових конституціях як демократична і відкрита, але насправді реально мало відповідає дійсності. У більшості пострадянських країн спостерігався очевидний компроміс між старим і новим, у той же час особливістю в цих країнах є значною мірою стихійне становлення державності тощо [74, с. 60].

Необхідно зазначити, що правова реформа за своїми параметрами є більш широкою і глибокою у порівнянні з політичною й економічною реформами. Саме правова реформа закладає основи проведення і політичної, і економічної реформ. Без відповідного правового оформлення в громадянському суспільстві неможливо провести і політичні, і економічні реформи.

З цього приводу в наукових колах обговорюються і дискутуються два терміни – «правова реформа» і «державно-правова реформа». Так О. Ющик зазначає, що «правова реформа має сенс лише як державно-правова реформа, що передбачає, одночасно із зміною, так би мовити, правової матерії відповідні перетворення державних структур і способу їх функціонування... таким чином, правова реформа (державно-правова реформа) виступає як зміна державним апаратом законодавчих, адміністративних і правоохоронних державних інститутів, умов і порядку їх функціонування, тобто зміна відповідних загальних функцій державного управління» [72, с. 71].

У свою чергу В. Шакур і А. Колодій вказують, що під правовою реформою варто розуміти «всеохоплюючу та системну програму заходів, які спрямовані на створення й забезпечення ефективного функціонування правової системи». Тим самим вони говорять про державно-правову реформу, під якою розуміють соціально-системну діяльність, спрямовану на реформування процесів правоутворення, правореалізації та охорони права. Вони ж вказують, що «навіть на рівні здорового глузду зрозуміло, що ця реформа має містити реформування державно- і недержавно-правових інститутів, систему і структуру права і законодавства, процес його виникнення, дії і охорони, суспільну оцінку і відношення до нього». отже, ними віднесено до об'єкту правової (чи державно-правової) реформи вже не лише «умови функціонування державного апарату», а фактично всі компоненти правової системи [71, с. 101].

Таким чином «правову реформу» і «державно-правову реформу» слід розглядати як синоніми. Однак, такий підхід не повинен означати зведення правової реформи до перетворень лише публічно-правової сфери. Не може бути правової реформи без державно-правової і навпаки.

Зазначимо, що правова реформа не існує над законом і, навпаки, послідовна правова реформа за рамками закону практично неможлива. Правове реформування і законодавство – взаємопов'язані явища; законодавчі норми покликані впорядкувати суспільні відносини, зробити їх системними, регулюючими та здатними утвердити у поведінці і свідомості людей загальноновизнані принципи справедливості. Законодавство, виконуючи регулятивно-організуючі, стимулюючі та стабілізуючі функції в суспільстві, виступає єдиною можливим засобом універсального ствердження демократичних механізмів та інститутів, засобом забезпечення прав і законних інтересів людини у відносинах з громадянами та державою як системою влади [76, с. 89].

Таким чином, як зазначає Сердюк В.О., основними ознаками правової реформи є:

- по-перше, базування на праві;
- по-друге, здійснення правовими методами;
- по-третє, охоплення, головним чином, правової сфери діяльності;
- по-четверте, підкріплення, якщо це потрібно, силовими методами, примушенням;
- по-п'яте, публічність, офіційність;
- по-шосте, вона має зовнішній вираз у вигляді правових і організаційних форм її здійснення. У всіх випадках право виступає базовим і закріплюючим елементом правової реформи. У правовій державі може правити лише закон, а не олігархічні групи, або, як пише і повинно бути «правління права» [71, с.102].

Ним же зазначено, що основними елементами правової реформи є питання правового забезпечення ряду найважливіших напрямів формування та функціонування української державності і розвитку повноцінного громадянського суспільства, у тому числі:

- зміцнення основ і захист конституційного ладу;
- законодавче забезпечення системи прав людини в суспільстві, перш за все – реальних гарантій прав і законних інтересів особи;
- реформування державного управління;
- створення цілісної правової бази організації і діяльності судової системи і органів юстиції;
- забезпечення координації нормотворчої діяльності органів державної влади;
- формування правової бази й інституційна реформа правоохоронних органів;
- вироблення принципових напрямків і форм здійснення реформи місцевого самоврядування;
- розвиток системи правового виховання, у тому числі зміцнення системи юридичної освіти та юридичної науки і ін.

Таким чином, правова реформа проводиться, в першу чергу, з метою реалізації положень Конституції України та зміцнення на її основі української державності, правових основ українського суспільства, а також забезпечення системності, плановості та скоординованості нормотворчого процесу в Україні.

Відповідний науковий підхід продемонстровано у працях В. В. Лемака, А. М. Колодія, на думку яких, правова реформа – це державна політика, спрямована на системні перетворення за допомогою юридичних засобів сутності держави, її основних функцій, правових основ стосунків із суспільством на основі принципів конституціоналізму та правової держави. Об'єктом правової реформи є правова система [76, с.5]; це всеохоплююча та системна програма заходів, які спрямовані на створення та

забезпечення ефективного функціонування правової системи [77]. Я. Ленгер визначає правову реформу як багатовимірне і конгломератне поняття [78].

В. В. Лемак виділяє сутнісні ознаки правової реформи, а саме:

- 1) виступає державною правовою політикою;
- 2) є реформаторською діяльністю і в цьому плані відрізняється від еволюції, з одного боку, і революції, з іншого;
- 3) заснована на законі, тобто здійснюється виключно на основі чинного законодавства і в межах, визначених ним. Автор при цьому підкреслює, що в даному випадку «закон» розуміє саме як «правовий закон»;
- 4) здійснюється переважно за допомогою юридичних засобів;
- 5) органічно пов'язана з правом та праворозумінням у суспільстві;
- 6) вектор правової реформи полягає в становленні інститутів конституціоналізму та засад правової держави, утвердженні їх у суспільстві та державі [79].

Таким чином, як зазначає Н. Пархоменко, правова реформа завжди має мету, завдання, суб'єктів, принципи здійснення, межі, етапи, тобто механізми проведення. Крім того, здійснення правової реформи потребує легітимності, узгодженості з економічними та фінансовими можливостями, кадровим та інституційним забезпеченням і т. ін. Все це є обов'язковими чинниками та складовими механізму проведення реформи, за допомогою яких правова система та її окремі елементи здатні змінюватися і удосконалюватися, бути ефективними. Крім того, важливим є створення передумов для виключення ситуацій, коли суспільні відносини регулюються стабільними, але неефективними нормами права, які зумовлюють стагнацію суспільного розвитку та породжують кризові явища [80, с.75-76].

Таким чином, у 2014 році нова влада, яка прийшла до керування країною після Революції гідності, анонсувала широко-масштабний процес всеохоплюючого реформування – це відповідало очікуванням суспільства та знайшло підтримку з боку Західного світу. Саме у період президентства П.Порошенка відбулися найбільш суттєві зміни у суспільному та державному житті – запроваджено та реалізовано більшість запланованих реформ.

Досвід втілення реформ у публічно-правовій сфері доводить, що не всі зміни увінчуються успіхом. Це передусім пов'язано з тим, наскільки відповідально та професійно представники влади підходять до питання їх дизайнування та реалізації. У зв'язку з цим маємо ситуацію, коли успішність реформи залежить від якості роботи владних інституцій на двох рівнях:

- нормотворчому, який стосується дизайнування сутності та мети реформи, проведення підготовчої роботи (зокрема, розробки проєктів законів та підзаконних нормативно-правових актів) та прийняття нормативно-правових актів, якими регулюється процес проведення реформ;

- правозастосовному, на якому власне і відбувається втілення реформи на практиці через діяльність уповноважених органів влади (та іноді представників громадського сектору).

Практика проведення низки реформ та процедур з очищення державної влади, які мали місце, засвідчує, що досить часто кожен з цих етапів супроводжується значною кількістю помилок. Як наслідок, результати окремих реформ та процедур були масово оскаржені у судах. Яскравим свідченням цього стали кейси щодо люстрації 2014 року, переатестації особового складу Національної поліції України 2015-2016 років, очищення судів від «суддів Майдану» та атестації прокурорів Генеральної прокуратури України 2019 року.

Звичайно, єдиного чіткого та покрокового плану проведення реформ не існує. Це передусім є наслідком того, що кожна з реформ має певні характерні особливості її організації та вті-

лення. Однак це зовсім не означає, що немає жодних орієнтирів, слідування яким стало б запорукою ефективного реформування суспільних відносин. Наводяться наступні з них:

– особлива увага має бути приділена нормотворчому етапу. Це означає, що національне законодавство має бути чітко та детально прописане, розробка нормативно-правових актів має базуватися на міжнародних стандартах, а до процесу дизайнування мають залучатися експерти.

– під час розробки нових реформ має враховуватися попередній досвід (як позитивний, так негативний). Такий підхід надасть можливість заздалегідь попередити значну кількість типових недоліків [81].

За оцінками влади, за п'ять років проведено більше реформ, ніж за попереднє двадцятиріччя. Однак, що стоїть за такими змінами? Бажання привести країну до європейського рівня життя й сталого розвитку чи зменшення соціального навантаження на бізнес та державу? Українці переважно негативно оцінюють результати більшості реформ. Лакмусовим папірцем зазначеного є резолюція Європарламенту 2017/2283(INI) щодо виконання Угоди про асоціацію з ЄС [82]. У ній вперше критикують уряд за проведення реформ, що супроводжуються підвищенням цін, урізанням соціальних допомог та погіршенням доступу до систем соціального захисту.

Якщо для прикладу навести стан справ у науковій сфері, то зараз в Україні лише близько 1254 вчених на один мільйон населення, в ЄС ця цифра вища двічі – 3358. Кількість вчених продовжує скорочуватися. Під соусом «приведення у відповідність з принципами ефективності», нового ліцензування та акредитації «за європейськими стандартами» Міністерство науки і освіти України прагне здійснити подальше скорочення наукової мережі. Це відбувається через ліквідацію та укрупнення наукових установ, а також боротьбу з «засиллям літніх вчених», що фактично є дискримінаційними діями за віковою оз-

накою. Під цими ж гаслами пробують почати «велику реформу» Національної академії наук України (НАНУ) – фактично отримати контроль над її майном та нерухомістю, а також бюджетом. Багато будівель НАНУ розташовані в центрі міста в престижних районах з дорогою нерухомістю. За цих умов майже кожен четвертий вчений розглядає можливість змінити роботу. Основною причиною називають незадовільний рівень оплати праці – 87 % респондентів. 41 % науковців розчарувалися в розвитку української науки, 57 % вважають недостатнім рівень фінансування їхніх наукових розробок, 19 % віддали б перевагу реалізації в іншій сфері, 26 % респондентів розглядають можливість переїзду за кордон для наукової діяльності. Тільки у 2016 році понад 25 тисяч вчених з України навчалися або працювали в Німеччині, більшість із них не бачило перспектив повернення.

Останні зміни в державній підтримці науки протягом 2014–2018 років пояснюють антикризовими методами за «європейськими лекалами» – набором заходів під вивіскою «затягування пасків». Водночас у Європейському Союзі ми спостерігаємо протилежну тенденцію. Європейці розглядають вкладення в дослідження як один зі способів подолати економічну кризу. В Україні ж політика скорочення фінансування називається «реформуванням науки», переведенням її від «простого перекладання папірців» на рейки «ринку та конкурентоспроможності». Ухвалений у 2015 році Закон «Про наукову і науково-технічну діяльність», що мав покращити ситуацію, не стабілізував ситуацію через хронічне недофінансування ключових статей витрат. З 2016 року вчені протестують проти скорочень у сфері науки [83].

Ще гірша ситуація у сфері пенсійного забезпечення громадян. Незначне зростання пенсій у 2017-2018 роках не компенсує інфляцію й жодним чином не вирішує проблему гендерної нерівності в пенсіях, яка викликана нерівністю на ринку праці, а також диспропорціями в оплаті різних секторів економіки.

У 2019 році відбулося перезавантаження державної влади, перед якою постали питання «дореформування» суспільного життя в Україні, тобто довести до логічного завершення взятих Україною на себе зобов'язань по реформуванню. Тим самим Україна перебувала на важливому етапі свого розвитку, коли реформи виступають обов'язковим елементом вдосконалення існуючого суспільно-політичного ладу.

Однак, як показала практика, після перезавантаження державної влади в Україні «дореформування» суспільного життя фактично припинилося. Необхідно зазначити, що Україна взяла на себе наступні зобов'язання в рамках імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [25]:

- розвиток та здійснення реформування сектору цивільної безпеки на базі принципів верховенства права, демократичного врядування, прозорості та поваги до прав людини за допомогою та у повній взаємодії з Консультативною Місією ЄС щодо України (EUAM), зокрема, шляхом розвитку доступної, підзвітної, ефективної, прозорої та професійної міліції, впроваджуючи правозахисний підхід до роботи міліції та використовуючи підхід, який передбачає організацію діяльності міліції на основі даних розвідки, та боротьби зі злочинністю, включаючи кіберзлочинність;

- зміцнення міжнародного оперативного співробітництва у правоохоронній сфері, зокрема через створення спільних двосторонніх або багатосторонніх груп для забезпечення розслідувань, а також зміцнення транскордонного співробітництва шляхом проведення спільних операцій;

- у рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її

незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод.

Зазначене мало б сприяти здійсненню запланованих реформ в Україні, однак, як казав загальновідомий «класик» від політики, усе складалося як завжди, тобто негативно. Свідченням зазначеного є висунути до України вимоги з боку ЄС та США щодо можливостей вступу України до ЄС та НАТО. Так, Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн 17 червня 2022 року озвучила рекомендації щодо заявок України, Молдови та Грузії на членство в ЄС, якими є наступні 7 рекомендацій:

- ухвалити та впровадити законодавство про процедуру добору суддів Конституційного суду України, яке запроваджує попередній відбір суддів на основі оцінки їхньої доброчесності та професійних навичок, як рекомендувала Венеційська комісія. Зазначене реалізовано частково шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» [84];

- завершити перевірку доброчесності Радою з етики кандидатів у члени Вищої ради правосуддя та відбір кандидатів до створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (у процесі);

- посилити боротьбу з корупцією, зокрема на високому рівні, з ефективним її розслідуванням та судовими рішеннями; завершити призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, затвердивши визначеного переможця конкурсу; провести відбір та призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України (вирішено частково);

- забезпечити відповідність законодавства про боротьбу з відмиванням грошей за стандартами FATF; прийняти комплексний стратегічний план реформування правоохоронного сектора (вирішено не повністю) [85];

– втілити у дію «антиолігархічний закон» для обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя; це має бути зроблено юридично обґрунтованим способом та має враховувати майбутній висновок Венеційської комісії (вирішено частково);

– подолати вплив корисливих інтересів через узгодження закону про ЗМІ з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіаслуги та передавши повноваження незалежному регулятору ЗМІ [86];

– завершити реформу законодавства про національні меншини згідно з рекомендаціями Венеційської комісії, разом з механізмами його негайного та ефективного впровадження [87].

Подібні вимоги до України запропонували і США шляхом написання його Урядом плану дій для України, від виконання якого залежить подальша підтримка з боку США:

– **стандарти НАТО.** Українська армія перейшла на стандарти НАТО. Один із них – створення в Міноборони України «ланки професійних молодших офіцерів з урахуванням принципів і доктрини Альянсу». Формат і зміст документів Міністерства оборони повинні «відображати термінологію НАТО»;

– **оборона України.** У документі є пункт про необхідність створення «плану опору на національному рівні». США також хочуть, щоб Україна виробляла власне військове обладнання за допомогою «внутрішньої оборонної промисловості, яка здатна задовольняти ключові потреби країни». Документ наголошує і на необхідності створення умов, які б стимулювали розвиток технологічних стартапів з ухилом на оборонну індустрію;

– **деолігархізація.** Особливо в секторах енергетики і видобування – основна умова відбудови кращої України. Для цього Українському Уряду потрібні якісні реформи і децентралізація контролю за енергетичною сферою;

– **реформи.** США дуже хочуть допомогти українським інститутам розвинути власну незалежність. На це вказує підтримка

у різних сферах – від навчання місцевих урядів оцінювати корупційні ризики до реформ у відділах кадрів;

– **судова система.** США хочуть наростити здатність України карати воєнні злочини в межах її власної судової системи. Для цього вимагається обрати понад 2000 нових суддів і розглянути понад 9000 скарг про неправомірну поведінку працівників сфери;

– **міцніші зв'язки між США та Україною.** США пропонують технічну та іншу підтримку Міністерству освіти України для вдосконалення навчання англійської мови. Вашингтон вважає, що уроки англійської мови можуть допомогти інтегрувати звільнені від російської окупації українські території.

Червоною ниткою через весь документ проходить питання корупції. Саме вона може стати причиною того, що західні союзники покинуть Україну в її боротьбі проти Росії, тому Київ ніяк не може дозволити собі відкладати антикорупційні заходи [88].

Таким чином, органи влади, які відповідають за втілення реформ на практиці, мають діяти виключно у межах компетенції, яка чітко визначена у нормах законодавства. Відповідно, має виключатися будь-яке дублювання повноважень, необґрунтованість рішень та порушення порядку реалізації реформ.

Тож представникам української влади ще є над чим працювати, адже вдосконалення процесу проведення реформ – наше стратегічне завдання в умовах війни та повоєнної відбудови. Саме вдало спроектовані реформи допоможуть наблизити перемогу та відкрити шлях у європейське майбутнє для України як правової, демократичної, соціальної держави.

Висновки до розділу 2

Правотворчість займає провідне місце у правовому житті суспільства, що пояснюється тим, що воно надає життя праву, породжує, формує і оформляє його. Правотворчість тісно пов'я-

зана із законотворчістю, що є вужчим поняттям, оскільки включає в себе лише закони і охоплюється першою, до якої відносяться усі нормативно-правові акти.

Поштовхом, своєрідним імпульсом до правотворчості є соціальні інтереси соціальних груп, які знаходяться у владі, а також інтереси опонентів влади. На належну реалізацію нормативно-правових актів впливає їх розуміння населенням, їх підтримка чи не підтримка, спротив опозиції, невиконання їх положень посадовими (службовими) особами чи органами, громадянами, правильне формування підзаконних актів, застосування актів.

Перетворення принципу верховенства права у реальність, забезпечення гармонійного вираження у правових нормах об'єктивних потреб суспільного розвитку є найвищою метою нормотворчості, діяльності, яка полягає у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів. В Україні на сьогоднішній день активно здійснюється реформування діючого законодавства у відповідності до вимог демократії та ринкової економіки.

Підвидами правотворчої діяльності, залежно від рівня владних повноважень її суб'єктів, є законотворчість та підзаконна правотворчість. Зміст законотворчої діяльності полягає в установленні, зміні та скасуванні норм права на загальному рівні в юридичній формі нормативно-правових актів вищої юридичної сили (законодавчі акти). Зміст підзаконної правотворчої діяльності полягає в конкретизації (деталізації) норм права суб'єктами публічної влади в межах їхніх повноважень на особливому рівні, в юридичній формі підзаконних нормативно-правових актів.

Правові норми, зазначені в нормативно-правових актах, лише тоді мають регулюючу силу, своє застосування, коли вони реалізуються на практиці, у свідомо-вольових проступках (діях) людей. Правотворчість є одним із етапів правотво-

рення, правовою формою діяльності держави та уповноважених організацій з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм. Різновидами правотворчості є законотворчість, правотворчість суду, договірна та санкціонована правотворчість.

Правозастосування є процесом підведення конкретного життєвого випадку під загальну правову норму й ухвалення з приводу цього спеціального акта (акта застосування норм права). Акти застосування права мають категоричний характер, їх видання не залежить від волі тих, на кого вони поширюються.

Стан правозастосування в державі, як і стан правотворчості, є критерієм, який відображує стан правового життя. За умови належного застосування норм права, що містяться в нормативно-правових актах, як і належної правотворчості, правове життя теж знаходиться на належному рівні, тобто забезпечується правова безпека держави, суспільства і громадянина.

Нинішня Україна продовжує шукати внутрішні ціннісні орієнтири свого подальшого розвитку, які б відповідали європейським ціннісним категоріям, зіштовхується з різними проблемами своєї цілісності, намагаючись уберегтися від негативного фактору дії зовнішнього центру впливу, яким нині є Російська Федерація. Сучасні проблеми здійснення суспільно-політичних реформ в Україні зумовлені необхідністю подолання зовнішньо- і внутрішньополітичних викликів і загроз, які виникають в умовах зміни напряму цивілізаційного поступу.

Росія прагне зберегти Україну у сфері власного геополітичного впливу; ослабити її державницький, економічний і культурний потенціал; «знищити в зародку всякий революційний рух на пострадянському просторі. Однак, зміна колишнього цивілізованого вектора розвитку України знаходить все більшу і більшу підтримку серед населення, яке базується на переконанні неможливості подальшого розвитку країни на старій соціально-політичній базі.

Правова реформа, яка проводиться нині в Україні, здійснюється в першу чергу, з метою реалізації положень Конституції України та зміцнення на її основі української державності, правових основ українського суспільства, а також забезпечення системності, плановості та скоординованості нормотворчого процесу в Україні. Практика проведення низки реформ та процедур з очищення державної влади, які мали місце, засвідчує, що досить часто кожен з цих етапів супроводжується значною кількістю помилок.

Розділ 3.

ПОНЯТТЯ, ГЕНЕЗА ТА ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Густав Радбрух – наукові погляди основоположника терміну «правова безпека»

Першим науковцем, який дав життя терміну «правова безпека» був Густав Радбрух, який народився 21 листопада 1878 в м. Любек, Німеччина, помер 23 листопада 1949, м. Гейдельберг. Він був німецьким юристом і філософом права, одним із видатних представників правового релятивізму та правового позитивізму.

Народився Густав Радбрух в сім'ї багатого підприємця. З 1898 року вивчав право в університетах Мюнхена, Лейпцига та Берліна, а в 1902 році отримав докторський ступінь. Лише через рік він отримав «Габілітацію» (кваліфікацію викладати в університеті) у Гейдельберзі. Цей стрімкий імпульс супроводжувався стагнацією: з 1904 до 1910 року Г. Радбрух залишався доцентом, з 1910 до 1914 року він був доцентом без статусу державного службовця. У цей період кар'єрного застою він надалі розвивав своє мислення.

Густав Радбрух увібрав неокантіанські принципи Гейдельбергера. Особливу підтримку він отримав від соціолога Макса Вебера (1864-1920) і філософа Еміля Ласка (1875-1915). У 1910 році ним було опубліковано роботу «Einführung in die Rechtswissenschaft» (Вступ до права), яка отримала в 1980 році своє 13-е видання. За цим у 1914 році було видано роботу «Grundzüge der Rechtsphilosophie» (Основи філософії права), з якої вийшла його основна праця «Rechtsphilosophie» (правова філософія), яка була опублікована в 1932 році. На додаток до основних елементів його правової філософії, саме в цей час у Г. Радбруха також

розвинулися політичні тенденції: він спочатку став пов'язаним з Прогресивною народною партією (Fortschrittliche Volkspartei), а потім – з соціал-демократією.

На початку 1914 року Густав Радбрух нарешті отримав виклик до м. Кенігсберга на посаду доцента. Через свою участь у Першій світовій війні, яка спалахнула незабаром після цього, він міг займати свою нову посаду лише спорадично. Наприкінці 1918 року він вступив до Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН). У 1919 році йому запропонували посаду професора в м. Кіль, спочатку всупереч бажанням факультету як доцента публічного права, що насправді не входило до сфери Г. Радбруха. Незабаром, вже за згодою факультету, йому запропонували кафедру кримінального права. Тоді ж йому подзвонили до м. Кельна. «Тому зараз, через 15 років після отримання докторського ступеня», як іронічно зазначено в його автобіографії, він нарешті звільнився від своєї «хвороби доцента». Почалися функціонувати його сім так званих «кільських років».

Найдраматичнішою подією того часу для Г. Радбруха став здійснений переворот праворадикальних сил під керівництвом Вольфганга Каппа проти берлінського імперського уряду. Почувши про державний переворот у Берліні 13 березня 1920 року, разом з Германом Геллером, який згодом став одним із найважливіших лекторів конституційного права Веймарської республіки, він звернувся до робітників, які приєдналися до загального страйку і які зайняли Кільську імператорську верф і намагалися озброїтися. Г. Радбрух і Г. Геллер хотіли домовитися про припинення вогню з військовим командиром у м. Кілі, контр-адміралом фон Левецовим, але були схоплені і тимчасово ув'язнені.

Після краху державного перевороту Г. Радбрух намагався стримати гнів робітників, що вибухнув у той час. 24 березня 1920 року він виголосив похоронну промову за 25 жертвами спроби державного перевороту на кладовищі Айххоф.

Завдяки таким діям під час спроби державного перевороту Г. Радбрух здобув велику повагу серед соціал-демократів, за що отримав відповідне місце в імперському списку соціал-демократів. Він засідав у Рейхстазі з 1920 до 1924 року. Протягом цього часу він двічі був імперським міністром юстиції. Після 1924 року його бажання повернутися до наукового життя переважило політичне і Г. Радбрух знову зосередив всю свою увагу на своїй посаді в Кільському університеті. Влітку 1926 року він став деканом юридичного факультету. Водночас філософія права завжди була в центрі його уваги. Зазначимо, що без філософії права його праці не мали б такого великого значення.

Так звані «кільські роки» закінчилися в 1926 році пропозицією зайняти крісло в Гейдельберзі. Після повернення до Гейдельберга в останні роки Веймарської республіки Г. Радбрух написав третє й останнє видання своєї роботи «Філософії права». Пропозиції професури в Гамбурзі та Берліні свідчать про зростання його всебічної репутації, однак він відмовився від запропонованих йому різних пропозицій.

9 травня 1933 року він став першим професором університету, з посади якої його було звільнено через сумнозвісний закон «Про відновлення професійної державної служби» (Imperial Law Gazette I 1933, page 175) не з расистських, а з політичних причин. Г. Радбрух залишився в Німеччині, але в основному мусив друкуватися за кордоном. Йому було заборонено приймати призначення в університети Каунаса в Литві та Цюриха. Проте він зміг здійснити однорічний навчальний візит до Університетського коледжу в Оксфорді в 1935-1936 рр., про що, зокрема, було записано в його книзі «Der Geist des englischen Rechts» (Дух англійського права), яка була опублікована в 1945 році.

Для Г. Радбруха 1945 рік став ще одним роком змін. Він повернувся на свою кафедру як перший післявоєнний декан Гейдельберга. У цей період Г. Радбрух пише свої відомі пізні твори, з яких, ймовірно, найважливішим є есе «Gesetzliches Unrecht

und übergesetzliches Recht» (Правова несправедливість і право, не врегульоване законом), опубліковане в 1946 році. Помер Г. Радбрух у Гейдельберзі у віці 71 року.

Незмінне значення правової філософії Г. Радбруха головним чином базується на його тезі про взаємозв'язок справедливості, правової визначеності та корисності, які знайшли своє остаточне вираження у «формулі Радбруха» 1946 року. У ній сказано: *«Конфлікт між справедливістю та правовою визначеністю можна вирішити, оскільки позитивне право, закріплене статутами та владою, має навіть пріоритет, коли його зміст є несправедливим і невідповідним, якщо тільки суперечність між позитивним правом і справедливістю не досягає такого ступеня, що право як «несправедливе законодавство» поступається місцем справедливості»*.

Неможливо провести більш чітку межу між випадками законодавчої несправедливості та законами, які все ще залишаються дійсними, незважаючи на неправильний зміст; однак іншу межу можна провести з більшою точністю: де справедливість навіть не спрямована, де рівність, яка є суттю справедливості, свідомо відкидається при встановленні позитивного права, то право є навіть не тільки «неправильним правом», а й повністю позбавляється правової конструкції». Це одна з найвпливовіших юридичних філософських тез 20-го століття, яку можна коротко описати так: надзвичайна несправедливість не є законом. Він базується на прецедентному праві німецьких судів щодо виправлення націонал-соціалістичної несправедливості та знову використаний для цілей винесення рішення щодо несправедливості у Німецькій Демократичній Республіці (НДР) у судових процесах щодо розстрілів біля Берлінської стіни.

Водночас Густав Радбрух піддавався також гострій критиці. Тому ця дискусія має таку широту, яка незрівнянна фактично з жодною іншою юридичною, філософською дискусією. Роберт Алекс, досліджуючи наукове надбання Г. Радбруха, зазначає [89],

що «у двадцятому столітті два філософи права в німецькомовних країнах перевершили всі інші, і ці філософії залишаються предметом жвавих дискусій у світі до сьогодні – це теорії Ганса Кельзена і Густава Радбруха».

Сам Г. Кельзен був позитивістом. Водночас класифікація Г. Радбруха заперечується. Водночас відповідно до тези про переривчастість, Г. Радбрух був позитивістом до 1933 року і став неопозитивістом після 1945 року. Таким чином, відповідно до тези про неперервність, Г. Радбрух завжди був неопозитивістом.

Позитивізм (від *positivus* – позитивний) – філософський напрям, заснований на принципі, що позитивна свідомість досягається лише конкретними науками, а філософія як наука не має права на існування. Неопозитивізм – сучасна форма позитивізму, у якій в свою чергу виділяються три основні форми або щаблі еволюції:

- логічний позитивізм виник в 20-і роки ХХ століття на основі діяльності Віденського гуртка (наукове об'єднання логіків і філософів при кафедрі філософії індуктивних наук Віденського університету); представники: М. Шлік, Р. Капнап, О. Нейрат, Ф. Франк, Ч. Морріс, П. Бріджмен, А. Тарський;

- лінгвістичний позитивізм – Дж. Мур, Л. Витгенштейн;

- постпозитивізм або аналітична філософія – Т. Кун, Лака-тос, Файерабеїд, Тулмін.

Основні ідеї неопозитивізму полягали у критиці класичної філософії, протиставлення філософії і науки, ствердження, що істинне значення може бути отримане тільки в конкретних науках [90].

Зазначимо, що сам Г. Кельзен був позитивістом. Водночас така класифікація Г. Радбруха заперечується. Відповідно до тези про переривчастість, Г. Радбрух був позитивістом до 1933 року і став неопозитивістом після 1945 року. Таким чином, відповідно до тези про неперервність, Г. Радбрух завжди був неопозитивістом.

М. Боровський стверджує, що дуже важливу критику Г. Радбруха проти юридичного позитивізму можна знайти не в його роботах про юридичний позитивізм, а в його власній філософії права, особливо у так званій формулі Г. Радбруха; що формула Г. Радбруха передбачає відмову від тези про розмежування як на рівні критеріїв ідентифікації чинних правових норм, так і на рівні природи права; і що явне твердження Г. Радбруха про те, що юридичний позитивізм винен у ситуації в Німеччині, є непереконливим, оскільки нацисти, по суті, не вважали, що закон є законом і повинен застосовуватися відповідно до його простого значення за будь-яких обставин, а були насправді готові застосувати статут всупереч його формулюванню, якщо це відповідає їхнім цілям [91].

Концепція права Густава Радбруха [89]

Роберт Алексі, описуючи концепцію права Г. Радбруха, зазначає, що напрацювання його правової філософії завершується двома розробками. Перший – систематичний виклад його позиції в новому виданні його трактату «Філософія права» (1932 р.). У передмові до нового видання Г. Радбрух зазначає, звертаючи увагу на перше видання (1914 р.), яке називається «Нариси філософії права», що текст 1932 р. насправді є «новою книгою, а не новим виданням». Друге – кульмінаційний розвиток представлено розділом «Статутне беззаконня та надстатутне право» (1946 р.), де Г. Радбрух наводить формулу, добре відому як «формула Радбруха», і яка говорить, що вкрай несправедливий закон не є законом. Цим Г. Радбрух чітко займає позицію неопозитивіста.

Формула Радбруха є не лише одним із найбільш обговорюваних питань у філософії права, це також і найбільше практичне питання. Це значення показує його застосування німецькими судами після поразки націонал-соціалізму в 1945 році та після розпаду Німецької Демократичної Республіки в 1989 році. Одна

з головних проблем у тлумаченні Г. Радбруха полягає в тому, щоб визначити, чи ці дві події, що відбулися у 1932 р. і 1946 р., співвідносяться між собою як розрив чи безперервність.

Аналіз цього питання майже сам по собі приведе до тези про їхню наступність. У ньому стверджується, що Г. Радбрух уже в 1932 році був неопозитивістом і що його зміни в системі аж ніяк не порушили її, були скромні за характером, але вони мали, тим не менш, далекосяжні наслідки.

I. Система Г. Радбруха

Система правової філософії Г. Радбруха складається з трьох триад:

- триада закону;
- триада ідей;
- триада мети (цілей).

1. Триада Закону:

Густав Радбрух виражає триаду права наступним реченням, яке він підкреслює курсивом: «Право – це реальність, зміст якої полягає в тому, щоб служити цінності права, ідеї права». Посилання на цінність права поряд із ідеєю закону не має самостійного значення для змісту речення. Це просто натяк на неокантіанське підґрунтя концепції права Г. Радбруха.

Зазначене підтверджується тим фактом, що Г. Радбрух у багатьох формулюваннях посиляється виключно на ідею права. Це головне речення Г. Радбруха поєднує три елементи: дійсність, ідею права і сенс. Під поняттям реальності Г. Радбрух посиляється на позитивність права, тобто на його видання та ефективність. Це справжній вимір права. За допомогою концепції ідеї права Г. Радбрух протиставляє цей реальний вимір ідеальному виміру, центром якого є справедливість як «специфічна ідея права».

Аналіз другої тріади, тріади ідей, звичайно, покаже, що ідея права не вичерпується справедливістю. Навпаки, він включає, як «другий елемент», доцільність або придатність для мети, і, як «третій елемент», юридичну визначеність. Це означає, що альтернативне формулювання тріади закону Г. Радбруха, яке також виділено курсивом і повторюється в іншому місці, говорить, що «право є реальністю, сенс якої полягає в тому, щоб служити справедливості». Це слід тлумачити або як скорочену версію, що підкреслює специфічний характер справедливості, або як варіант, у якому поняття справедливості вживається з досить широким значенням, що включає доцільність і правову визначеність.

Аргумент Г. Радбруха проти позитивістської тези про розділення є третім елементом закону тріади, сенс тези. Те, що наука має сенс «служити істині», означає, що наукові «праці, незалежно від їхнього успіху чи невдачі... всі принаймні спрямовані на істину та претендують на те, щоб бути правдою». Тобто мати почуття служіння істині означає висувати претензію на правду.

Сам Густав Радбрух уже передбачив це, коли сказав, що «право за своєю природою висуває претензію на справедливість». Значення слова «за своєю природою» полягає в тому, що закон обов'язково висуває претензію на справедливість. Іншим своїм формулюванням Г. Радбрух виходить на центральне місце в сучасній дискусії про поняття права, яка обертається питанням про те, чи право, по-перше, обов'язково висуває претензію на правильність, а по-друге, чи ця вимога як претензія на правоту включає моральну правильність. Речення, про яке йдеться, звучить так: «Справедливість означає правильність у відношенні особливо до закону». Справедливість – це, справді, не що інше, як правильність розподілу та компенсації, а закон, по суті, стосується розподілу і компенсації. З цих причин Г. Радбруха можна вважати раннім представником тези про претен-

зію, і, як такий, він обов'язково є неопозитивістом, принаймні суперінклюзивним неопозитивістом.

Речення про те, що право є реальністю, зміст якої полягає в тому, щоб служити ідеї права, можна назвати «основним реченням» правової філософії Г. Радбруха. Сам Г. Радбрух намагається знайти визначення права зі своєї другої версії, версії справедливості, коли він пише: «ми визначаємо право як комплекс загальних правил для людей, які живуть разом». Двома основними властивостями права є сила у формі рішень і примусу, а також правильність, включаючи справедливість. У «визначенні концепції» Г. Радбруха влада справді представлена тим, що він називає «приписом», хоча й не дуже чітко.

Визначення Г. Радбрухом права як комплексу загальних приписів спільного життя людей не охоплює сутності права. Це, однак, означає, що основне речення Г. Радбруха, наприклад, у версії справедливості, є його реальним визначенням права, у якому версія «ідея права» домінує через систематичні причини. Це підтверджують текстові докази. Так, у розділі 1 «Філософії права» читаємо, що «концепція права може бути визначена лише як щось дане, сенс якого полягає в реалізації ідеї права». Це стосується визначення поняття права.

Густав Радбрух пише наступне: «Насправді ми вирішуємо лише за стандартом передбачуваної справедливості, чи є припис правового характеру взагалі, незалежно від того, чи воно узгоджується з поняттям права. Таким чином, базове речення явно виявляється неопозитивістським визначенням права. Проте не можна заперечувати, що визначення ним права як комплексу загальних приписів спільного життя людей – має характер визначення. Це, однак, другорядне питання, яке слід поставити позаду справжнього визначення права Г. Радбруха, який говорить: «Право – це реальність, зміст якої полягає в тому, щоб служити цінності права, ідеї права». Тут, Г. Радбрух визначив Архімедову точку, навколо якої обертаються дебати щодо концепції права і будуть продовжувати обертатися про-

тягом тривалого періоду часу, насправді, до тих пір, поки розважатимуться філософські питання.

2. Тріада ідей

Як зазначає Густав Радбрух, ідея права стосується не лише справедливості. Вона включає в себе такі додаткові елементи або «сторони», як доцільність і правову визначеність. Інколи Г. Радбрух говорить про «три принципи» замість більш звичних трьох елементів або трьох сторін. Це має велике значення для визначення, за допомогою балансування чи відношення трьох елементів ідеї права один до одного.

а) Справедливість

Справедливість часто займає місце більш ширшої ідеї права в основному твердженні Г. Радбруха, вказує на особливу важливість, яку він їй надає. Справедливість розуміється ним як рівність, яка визначається суто формально. Тут у нього можна знайти два класичні елементи формальної справедливості, хоча й не завжди чітко розділені. Перший – загальна форма. У зв'язку з цим Г. Радбрух каже, що «важливо для юридичного припису... висувати претензію на можливість узагальнення». Таким чином, «узагальненість» не розуміється як посилення на якийсь тест універсалізованості. Претензія правових приписів на узагальненість обмежується претензією мати «загальний характер».

Другим класичним елементом формальної справедливості є аристотелівська вимога «щоб до рівних ставилися однаково, а до нерівних ставилися відповідно до їхніх відмінностей». Г. Радбрух підкреслює, що цим ще не сказано, «кого слід розглядати як рівного, а кого як нерівного». Але це, як сказав Г. Радбрух у 1932 році, виходить за межі того, що може сказати справедливість. Справедливість визначає лише «форму того, що є правильним». Г. Радбрух підкреслює: «Щоб отримати зміст права, необхідно додати друге поняття – доцільність».

б) Доцільність

«Доцільність» зазвичай розуміється як висловлювання про придатність засобу для реалізації мети. Доцільність у філософії Г. Радбруха – це щось зовсім інше. Це стосується не засобів, а цілей, і не будь-якої мети, а лише тих цілей, які «спроможні мати абсолютну цінність». Кажуть, що існують три види таких цілей: «індивідуальні людські особистості, колективні людські особистості та людські артефакти». Виявиться, що ця тріада є місцем, де знаходиться зв'язок між правовою філософією Г. Радбруха до 1933 року та після 1945 року. Однак перед цим варто звернутись до третього елементу ідейної тріади – юридичної визначеності.

с) Юридична визначеність

Третій елемент ідеї права – правова визначеність, слугує компенсації слабких сторін перших двох елементів. Ці слабкості носять епістемічний характер. Тут можна говорити про проблему практичних знань. Практичні знання – це знання про те, що є обов'язковим, забороненим і дозволеним, що таке добре і погане. Якби це могло бути відомо в законі у всіх випадках «з науковою розбірливістю», принцип правової визначеності відігравав би відносно невелику роль. Визначення позитивного права не були б справжніми визначеннями. Вони мали б лише декларативний характер. Справжнє поле правової визначеності більше не ґрунтуватиметься на полі визначення, а на полі виконання. Це безпосередньо веде до питання про ступінь, до якого доцільність може надати правосуддю помітно впізнаваного змісту. Це включає третю тріаду, тріаду мети.

3. Тріада мети (цілей)

Густав Радбрух представляє три цілі різними способами. Вже згадувана відмінність між індивідуальними людськими особистостями, колективними людськими особистостями та

людськими артефактами визначається ним як відмінність між «індивідуальними цінностями, колективними цінностями та цінностями артефактів», а також між «індивідуалістичними, надіндивідуалістичними та повністю трансперсональними поглядами». Цьому має відповідати тріада свободи, нації та культури.

Свобода, а разом з нею «права людини, конституційні права та право особи на свободу» віднесені ним до індивідуалістичного погляду, тоді як надіндивідуалістичний погляд пов'язаний із крилатим словом «корисливий інтерес поступається загальному» добру. Другий момент полягає в тому, що три погляди збігаються. Третій і систематично найважливіший пункт із трьох – це те, що в «Філософії права» Г. Радбруха 1932 р.: Це питання: «Потрібно вирішити, чи хочеться віддати індивідуальним цінностям, колективним цінностям чи цінностям артефактів перше місце в ієрархії цінностей».

Зазначене вище призвело до широкого сприйняття правової філософії Г. Радбруха до 1933 року як позитивістської. Якщо справедливість як така лише формальна, тобто позбавлена суті, і якщо доцільність, яка має забезпечувати суть або зміст, може пропонувати лише альтернативи, які суперечать одна одній, на тій підставі, що «неможливо відповісти на питання про мету права інакше, ніж перерахуванням різноманітних партійних поглядів щодо нього», тоді вирішальна роль припадає на третій елемент ідеї права, юридичну визначеність.

Таким чином, юридична визначеність вимагає, що коли «ніхто не в змозі визнати, що є справедливим, тоді хтось повинен визначити, що має бути законним». Це призводить, на думку Г. Радбруха, до «базової норми», яка не є позитивістською щодо свого обґрунтування, але є позитивістською щодо свого змісту: «Якщо в громаді є верховний правитель, те, що він наказує, слід виконувати». Для судді це означає, що він повністю підкоряється позитивному праву. Г. Радбрух формулює це так: «Професійним обов'язком судді є виконувати волю статуту,

пожертвувати своїм власним почуттям справедливості авторитетним наказом закону, запитувати лише про те, що є законним, і ніколи не про те, чи воно також є справедливим». Принцип правової визначеності має виправдовувати це: «Яким би несправедливим не був закон за своїм змістом, за самим своїм існуванням... він завжди виконує одну мету, а саме – правову визначеність».

Водночас можуть існувати «ганебні закони», яким совість відмовляється підкорятися. Як приклад Г. Радбрух вказує на Соціалістичний акт 1878 року. Тут причиною призупинення чинності знову є ідея закону з його трьома субпринципами: справедливості, доцільності та правової визначеності. Однак виникає протиріччя, якщо дійсність, яка призупинена для особи, є юридичною дійсністю – з точки зору особи юридично дозволено те, що заборонено з точки зору судді. Протиріччя вирішується, коли для індивіда призупиняється лише моральна дійсність, тоді як юридична дійсність зберігається. Тоді виникає питання, як цю розбіжність можна пояснити ідеєю права? Однак достатньо сказати, що в «Філософії права» (1932 р.), незважаючи на певні обмеження щодо особи, юридична визначеність, а разом з нею позитивність, має абсолютну перевагу для судді.

II. Формула Радбруха

Свою формулу Г. Радбрух вводить в 1946 році. Формула складається з двох частин: нетерпимості та заперечення. Вона читається так: «Конфлікт між справедливістю та юридичною визначеністю цілком можна вирішити наступним чином.

Позитивний закон, забезпечений законодавством і владою, має перевагу, навіть якщо його зміст несправедливий і не приносить користі людям, якщо тільки конфлікт між законом і справедливістю не досягає такого нестерпного ступеня, що статут, як «порочний закон», має піддатися правосуддю».

Відразу впливає, що три елементи ідеї права: справедливість, правова визначеність і доцільність все ще діють. Використання виразу «недосконалий закон» показує, на відміну від розмов про втрату «природи права» у формулі відмови, що формула нетерпимості пов'язана виключно з втратою юридичної сили. Таким чином, усе зазначене, за єдиним винятком, нічим не відрізняється від 1932 року. Виняток полягає в тому, що формула нетерпимості, коли досягається певний ступінь несправедливості, скасовує юридичну силу. Таким чином, стара теза про те, що суддя відданий позитивному праву, «яким би несправедливим» не був його зміст, відкидається та замінюється новою тезою про те, що хоча він і відданий несправедливому позитивному праву, ця прихильність, тим не менш, приходить до кінця поріг нестерпної або надзвичайної несправедливості. Це являє собою розрив у рівні правової визначеності. Чи означає це також розрив у системі?

Щоб відповісти на це питання, необхідно взяти до уваги причини запровадження порогу крайньої несправедливості. Ці причини складаються з прав людини. У 1932 році вони стояли в цільовій тріаді, як індивідуальні цінності з рангом, рівним колективним цінностям і цінностям артефактів. Можна було прийняти рішення на їх користь чи проти них. Після перших кроків у 1930-х роках ця повна «релятивістська самонав'язана поміркованість» була залишена в 1945 році в короткій статті «П'ять хвилин правової філософії». Тут Г. Радбрух каже:

«Отже, є принципи права, які вагоміші за будь-які правові закони, що суперечить їм – втрачає чинність. ... Безсумнівно, їхні деталі залишаються відкритими для сумнівів, але багатовікова робота фактично створила їх міцну основу, і вони досягли такого далекосяжного консенсусу в так званих деклараціях прав людини та громадянина, що лише догматичний скептик все ще може мати сумніви щодо деяких із них».

У своєму «Букварі» Г. Радбрух до цього частково культурного та частково консенсусного виправдання додає своє виправдан-

ня, яким посиляється на «внутрішню свободу етичного рішення», тобто на автономію. Тут важлива роль прав людини у його системі. Г. Радбрух приписує їм «абсолютну природу». Поняття абсолютності передбачає поняття необхідності.

У 1932 році визначити зміст справедливості можна було лише через звернення до прав людини. Тепер це звернення стало необхідним, принаймні щодо їхньої суті. Якщо необхідно визначити зміст справедливості через звернення до прав людини, то права людини, тією мірою, якою їх зміст необхідний для визначення справедливості, належать до справедливості. Це означає, що справедливість більше не є просто формальною, що, у свою чергу, означає, що принаймні деякі з індивідуальних цінностей транспортуються з мети. тріади в справедливості як першоелемент ідеї права. Можна назвати це «транспортною теоремою». Тут транспорт виражає абсолютну змістовну межу, яка накладається на те, що досі було всеосяжним релятивізмом, який знав лише можливий транспорт, але жодним чином не необхідний.

Завдяки такому розвитку подій Густав Радбрух більше не є неопозитивістом, який у змістовному аспекті дозволяє що завгодно щодо судді. Він має, іншими словами, відмовилися від суперінклюзивного неопозитивізму на користь просто інклюзивного неопозитивізму. Є системи, які руйнуються при невеликих змінах. Однак системі Г. Радбруха цей важливий транспорт не загрожує, а радше він посилюється. Те, що це можливо, свідчить про високу оцінку системи Г. Радбруха, те, що ця можливість стала реальністю, є визначною перевагою Г. Радбруха.

Таким чином ядро правової філософії Г. Радбруха складають його догмати про поняття права та ідею права. Ідея права визначається через тріаду справедливості, користі та визначеності. Тим самим Г. Радбрух змусив ідею користі або корисності впливати з аналізу ідеї справедливості. На цьому понятті була заснована формула Г. Радбруха, яка все ще бурхливо обговорюється сьогодні. Поняття права, для Г.

Радбруха, є «ні що інше, як даний факт, який має сенс служити ідеї права».

Підсумовуючи зазначимо, що формула Г. Радбруха стверджує, що там, де статутне право несумісне з вимогами справедливості «до нестерпного ступеня» або коли статутне право було явно розроблено таким чином, що навмисно заперечує «рівність, яка є суттю всякої справедливості», суддя має нехтувати законом на користь принципу справедливості. З моменту його першої публікації в 1946 році цей принцип був прийнятий Федеральним конституційним судом Німеччини в різних справах.

Багато людей частково звинувачують стару німецьку правову традицію правового позитивізму за легкість, з якою А. Гітлер отримав владу у зовні «законний» спосіб, а не шляхом державного перевороту. Можна стверджувати, що перехід до концепції природного права повинен діяти як гарантія проти диктатури, необмеженої державної влади та скасування громадянських прав.

Проблема протиріччя між духом і буквою закону в Німеччині привернула увагу громадської завдяки судам над колишніми східнонімецькими солдатами, які охороняли Берлінську стіну – так звана необхідність виконувати накази. Теорії Г. Радбруха протистоять позитивістським «чистим правовим принципам», представленим Гансом Кельзенем і, певною мірою, також Георгом Єллінеком [92].

3.2. Генеза наукових підходів до визначення правової безпеки

«Правова безпека» – це відносно новий термін, який нині в Україні вживається не так часто, як на те він заслуговує, і на те є певні причини, які розглядатимуться нижче. Практичним підґрунтям для його вжиття в науковому та практичному житті слугує діяльність українського суспільства щодо інтеграції національного права до європейського та імплемента-

ція в нього міжнародних правових норм. Саме прагнення українського народу влитися до міжнародної спільноти, в середовищі якого домінує, насамперед, природне (об'єктивне) право, а не ті, чи інші ідеологічні догми, і яке направлене на врегулювання існуючих та ймовірних суспільних відносин через призму справедливості, послугувало появі в науковому вживанні України згаданого терміну.

Необхідно зазначити, що визначення терміну «правова безпека» для українського наукового середовища є складним завданням і потребує застосування глибоких і широких знань, значного наукового досвіду, напрацювання відповідних висновків, що мають базуватися на відповідній теоретичній та практичній основі.

Згаданий термін появився завдяки німецькому ученому Густаву Радбруху (1878-1949), його роботам у сфері філософії права, який у 1946 році запровадив так звану «формулу Радбруха» щодо взаємозв'язку справедливості, правової визначеності та корисності. У ній зазначається наступне: «Конфлікт між справедливістю та правовою визначеністю повинен бути вирішеним, оскільки позитивне право, забезпечене статутами та владою, має пріоритет навіть тоді, коли його зміст є несправедливим та недоречним, якщо суперечність між позитивним правом та справедливістю не досягає такої міри, що закон, як «несправедливе законодавство», поступається місцем справедливості. Тому неможливо провести більш чітку межу між випадками законної несправедливості та законами, які все ще залишаються чинними, незважаючи на неправильний зміст. Однак можна провести ще одну лінію з більшою точністю, де справедливість навіть не спрямована, де рівність, яка є основою справедливості, свідомо заперечується, коли встановлює позитивне право, тоді закон є навіть не лише «неправильним законом», а повністю відмовляється від юридичної структури» [93].

Це одна з найвпливовіших юридичних філософських тез 20 століття, і її можна узагальнити так: крайня несправедливість

не є законом. Зазначене ґрунтується на прецедентній практиці німецьких судів щодо виправлення націонал-соціалістичної несправедливості і було знову використано для розсуду несправедливості НДР під час судових процесів щодо розстрілів біля Берлінської стіни.

Густавом Радбрухом було зазначено, що правова безпека є однією з цінностей закону. Тобто, закон визначався як «реальність, сенс якої полягає у підпорядкуванні справедливості». З цього визначення випливає, що закон є явищем культури, і що цінність, якої він прагне досягти, – це справедливість [94]. Культура є не що інше, як реальність, орієнтована на цінності. Як вища цінність правової сфери, справедливість – це «дезидерат» (лат. «бажана річ») кожного історичного закону. Їх основною місією є реалізація соціального миру шляхом створення надійного та стійкого порядку.

Таким чином, філософський підхід Густава Радбруха до визначення терміну «правова безпека» полягає у домінуванні у суспільному житті позитивного права, тобто справедливості, як соціальної, культурної цінності, яке знаходить своє відображення у «правовому», справедливому законі, який є корисним для суспільства загалом, а не для окремих його корпоративних членів.

В Україні, питанню розвідки правової безпеки започаткував науковець Добродумов П. О., в опублікованій ним статті «Правова безпека як складова національної безпеки» [95], і в якій зазначено, що «Правова безпека не знаходить висвітлення і в наукових публікаціях як наукова категорія, що, на наш погляд, враховуючи її практичне значення, є однією із значних прогалин юридичної науки».

Постановка питання про правову безпеку має, на його погляд, два аспекти. Перший з них полягає в забезпеченні захищеності самої правової системи і спрямований на її вдосконалення і подальший розвиток. Інший полягає в тому, що в

рамках правової системи шляхом правового регулювання суспільних відносин здійснюються заходи безпеки в різних сферах: економічній, екологічній, військовій тощо. Таким чином, правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Усе це визначає роль і значення правової безпеки в охороні національних інтересів України та її провідне місце серед інших видів безпеки.

Ним же зазначено, що мета, зміст, характер правової безпеки обумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності. Загрозами правовій безпеці ним зазначені: недосконалість діючого законодавства і, відповідно, неефективність регулювання багатьох суспільних відносин, які справляють негативний вплив на реалізацію і захист національних інтересів. Крім того, на стан правової системи, результативність її дії значний вплив чинять правосвідомість, правова культура, ставлення до права у суспільстві.

В подальшому питанню наукової розвідки правової безпеки в Україні за різними її аспектами приділяли увагу різні дослідники, такі як: Лобода А. М. [96,97,98], Беззубов П. О. [99], Богуцький П.П. [100]. Ними здійснювали розвідки даного виду безпеки щодо її місця в системі національної безпеки; щодо її складової, якою є правова безпека особи; щодо правової безпеки підприємства; як складової антикорупційної сфери тощо.

Значну увагу науковій розвідці концепції правової безпеки, як невід'ємної складової філософії права та загальної теорії права, інституту права, а також щодо її стану в Україні за різними напрямками, приділена автором даного дослідження Корж І. Ф., яким напрацьовано ряд наукових робіт [101,102,103,104,105,106,107], а також ряд статей за кордоном [108, 109]. В них автором у науковому підході (осмисленні) під концепцією правової безпеки розуміється система поглядів на таке правове явище, як «правова безпека», тобто, це розуміння

«правової безпеки» за змістом і критеріями, об'єктами і суб'єктами, а також напрямками.

Зазначена концепція розглядається автором через призму складових принципу правової державності: вищість конституції; наявність конституційної юстиції; забезпечення свободи та рівності у правах, розподіл влади, законність; зв'язаність державної влади правом; пріоритет закону в системі нормативних актів; обмеження дискреційних повноважень; принцип юридичної визначеності; заборону зворотної дії закону; публічність дій держави; наявність доброчесної адміністративної процедури; загальний обов'язок щодо забезпечення судового захисту права; судовий захист від актів та дій публічної влади, що порушують права людини; відповідальність держави за збитки, що виникли внаслідок дій органів державної влади; принцип пропорційності, заборону бути суддею у власній справі; незалежність, безсторонність (неупередженість) і об'єктивність правосуддя тощо.

В основу концепції правової безпеки закладено поняття (розуміння): щодо правового врегулювання усіх сфер життя та суспільних відносин у ньому, а також дотримання усіма суб'єктами права запровадженого правового порядку – з одного боку; з другого боку – поняття (розуміння) щодо умов, джерел, шляхів, механізмів негативного впливу (спотворення правових норм, конфлікт норм, утворення правових прогалин, неналежна процедура виконання, ігнорування дії норм, підміна понять, корупція тощо) на правову систему. Тому сутність правової безпеки зводиться, поряд з дотримання системи запроваджених правових норм, до правового захисту (правового забезпечення) життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки, від згаданих негативних впливів, їх недопущення, парирування, або іншими словами мінімізації правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз.

Предметом захисту системи правової безпеки є життєво важливі інтереси її об'єктів – особи, суспільства і держави в

різних сферах життєдіяльності. Для особи – її життєво важливими інтересами є основоположні права і свободи, її життя і гідність, безпечні умови життєдіяльності тощо, які напрацьовані міжнародним правом (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права тощо) і які знайшли своє відображення в Конституції України.

Для суспільства – його життєво важливими інтересами є демократичні цінності, тобто можливість за допомоги права визначати свої політичні, економічні, соціальні та культурні системи; правове забезпечення та активна участь у вирішенні питань, що стосуються життя у всій різноманітності його вимірів, добробуту та умов для свого сталого розвитку.

Для держави – її життєво важливими інтересами є: правове врегулювання та захищеність конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності від існуючих та ймовірних загроз; її території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій, а також правова система держави, створена на підставі формалізації правових норм, які забезпечують належне функціонування і визначають напрям подальшого розвитку держави.

Факторами негативного впливу на об'єкти правової безпеки можуть бути:

- суперечливість і неефективність правових норм, їх економічна незабезпеченість, невідповідність (викривлення, аберація норм) правовим нормам міжнародного права;

- відсутність необхідних законодавчих актів;

- невідповідність закону природному (об'єктивному) праву (неправовий закон);

- нестабільність законодавства;

- порушення монолітності правової системи держави;

- прояви правового нігілізму в суспільстві;

- правова безвідповідальність;

- зниження ролі судових органів у правовому врегулюванні;

- прояв високого рівня корупції в суспільстві;
- низький рівень правосвідомості, правової культури, професіоналізму і компетенції законотворчих і правозастосовних органів та їх посадових осіб, що підриває авторитет влади і закону, сприяє свавіллю, розвитку тіньового права, авторитету криміналу, криміналізації відносин;
- недооцінка моральних і правових основ права;
- свавілля судових, правоохоронних та інших державних органів та їх працівників, покликані вирішувати юридичні конфлікти;
- тривале і неефективне реформування правових систем і державних органів та інше.

Окрім досліджень українських учених щодо правової безпеки, відповідні напрацювання є і в інших країнах колишнього соціалістичного табору. Так, можна навести дослідження Ядвіги Потшеш під назвою «Юридична безпека – синтетична презентація» [110]. В даній роботі дослідник надала визначення та навела структуру поняття «правова безпека». Її дослідження базується на роботах Густава Радбруха, тому на її думку, правова безпека – це дуже важлива юридична та філософська цінність. Філософія права шукає відповіді на питання про природу права та його значення в житті людини. Об'єктом її інтересу є відносини людини у відношенні позитивного права та природного права. Таким чином, філософія права тісно пов'язана з філософією людини. Прийняття юридичної та філософської точки зору щодо її нерозривного зв'язку з філософією людини дає зрозуміти, що право на юридичну безпеку, розглядається тут як аспект більш широкого права на безпеку, є природним правом особистості, яке насамперед повинно всі знаходити свій захист у державі (хоча в наш час це реалізується також на міжнародних форумах, а також у межах Європейського Союзу) через існуючий порядок позитивного права.

Як зазначає автор, правова безпека є відповідною метою позитивного права і виправдовує значення його існування. Пре-

тензія на правову безпеку впливає з природного права, оскільки вона обґрунтована на основі природного права та необхідності наявності позитивного права, щоб забезпечити людям можливість мирного співіснування та розвитку за допомоги правової системи. Зокрема, в демократичній правовій державі обґрунтовано очікують, що позитивне право забезпечить основні життєві блага та інтереси суспільства. Правова визначеність є одним із найважливіших засобів реалізації правової безпеки як цілі та сенсу існування позитивного права.

Вона стверджує, що держава є насамперед активним суб'єктом правової безпеки, і кожна людина – це перш за все пасивний суб'єкт правової безпеки. Нею наводиться наступне визначення правової безпеки – це держава, побудована позитивним правом, в якій життєві блага та інтереси людини захищені загалом та в ефективний спосіб.

Нею в структурі концепції правової безпеки виділяються:

1) ідея правової безпеки, що впливає з природного права (закон розуму), або – іншими словами – юридичну безпеку як юридичну та природну вимогу;

2) реалізація цієї ідеї або цього юридичного та природного позову здійснюється юридичними заходами. Крім того, нею виділяються два аспекти цієї концепції, а саме:

1) правова безпеку в об'єктивному сенсі, тобто державу, в якій значущі блага людського життя та його інтереси забезпечені правовими заходами, а система, що забезпечує ефективність цих заходів, працює безперебійно; такий вид правової безпеки може виникнути незалежно від обізнаності захищених ними осіб;

2) юридична безпека в суб'єктивному сенсі, яку можна отождествити з відчуттям правової безпеки людини; для побудови та зміцнення цього почуття, безсумнівно, важливу роль відіграє усвідомлення особи, яка відчувається в безпеці за верховенства права.

Дослідник стверджує, що правова безпека та правова визначеність знаходяться у взаємозв'язку мети та засобів. Правова безпека – це мета, яка може бути досягнута головним чином позитивним правом, яке характеризується ознаками, що називаються юридичною визначеністю. Позитивне право – це засіб, за допомогою якого ви можете реалізувати ідею правової безпеки та добитися стану, в якому люди почуватимуться в безпеці за верховенства права. З одного боку, гарне позитивне право є визначним пунктом шляхом стандартизації різних сфер людського життя, і таким чином воно є своєрідною компенсацією за недоліки інстинктивної поведінки в соціальному житті людини. З іншого боку, позитивне право захищає блага людського життя та його інтереси, дозволяючи йому виживати та процвітати в суспільстві.

Дослідником в перелік вживаних заходів щодо поняття правової визначеності (це термін, що охоплює широкий каталог конкретних заходів) включає головним чином: ясність, прозорість, визначеність, видимість, доступність, передбачуваність, безперервність, стабільність, довговічність, концентрацію, кодифікацію, позитивність, оприлюднення, соціальну ефективність, надійність, практичність, послідовність, прозорість системи, відсутність складності законодавства та надмірні суми, однаковість правоохоронних органів або відсутність зворотної дії.

Болгарська дослідниця Чернева Бойка Івайлова, у своєму дослідженні «Правова безпека як принцип законотворчості» [111], спираючись на вчення німецького вченого Густава Радбруха, зазначає, що правова безпека – це філософська концепція сучасного мислення. Теорія природного права, правовий позитивізм та правовий гуманізм формують поняття безпеки в праві. Поняття правової безпеки в контексті прав людини складається з безпеки людини (безпека особи), соціального забезпечення та безпеки правової системи. Як принцип – правова безпека виконує специфічну нормативну функцію – обґрун-

товує та розробляє дієве законодавство. Основна теза полягає в тому, що правова безпека – це принцип, який породжує систематизацію та стабільність правопорядку та гарантує права людини в сенсі людського та соціального забезпечення.

У наш час ідея правової безпеки сприймається у сенсі верховенства права, конституціоналізму та соціальної держави. Це стало «принципом, який надихає всю правову систему».

Російський дослідник Шабуров А. С. [112] зазначає, що в Російській Федерації єдиної концепції правової безпеки не напрацьовано до цього часу, її проблеми досліджено недостатньо, а тому під нею розуміють одночасно і юридичну безпеку. Однак це подібні, але різні терміни. Дослідником під правовою безпекою розуміється безпека самого права, захищеність правової системи. Небезпека правовій системі криється в низькій якості законодавства, його технічній недосконалості. Причини небезпеки правовій системі – низький рівень правової культури законодавців і правозастосувача, суб'єктивізм і законодавче свавілля, зниження рівня демократичного правового розвитку та функціонування правової системи, недооцінка моральних та правових основ права, зростання злочинності, зниження ролі судових органів у правовому регулюванні. І це – об'єктивна реальність в авторитарній державі.

Окремими дослідниками пропонується відрізнити терміни «правова безпека» та «юридична безпека», як особливого різновиду соціальної безпеки. Під юридичною безпекою пропонується розуміти стан юридичного захисту (забезпеченості, гарантованості) життєво важливих інтересів суб'єктів права у зв'язку з їхнім вступом у сферу юридичних відносин, тобто мінімізація негативного впливу на функціонування суб'єкта юридичних факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз; здатність юридичними засобами протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам об'єктивного або суб'єктивного характеру.

Головний вихідний момент юридичної безпеки полягає в захисті від протиправних посягань, або мінімізація їхнього

негативного впливу, а також у наявності можливості для подальшого відновлення порушених інтересів в рамках «правового поля». Юридичний захист суспільних відносин у даному випадку є функцією та обов'язком держави, яка для цього створює відповідні органи влади, регламентуючи їхню діяльність в нормативно-правових актах.

Практичний сенс юридичної безпеки полягає в тому, щоб встановити, чи можуть правові норми впливати на виникнення, розвиток і вирішення юридичного конфлікту; яким чином використовувати юридичний інструмент для мінімізації та припинення юридичного конфлікту або його попередження з метою забезпечення юридичної безпеки суб'єктів права.

У більшості випадків юридична безпека зводиться, насамперед, до того, щоб нейтралізувати загрози впливу будь-якого небезпечного джерела. Так, юридична безпека держави полягає, насамперед, у тому, щоб забезпечити юридичну охорону Конституції та існуючих основ конституційного устрою, усунути загрози, які спроможні їх порушити. У свою чергу, юридична безпека особи має певну особливість і полягає не лише в тому, щоб юридичними засобами зберегти певну життєво важливу функцію від загроз.

З огляду на зазначене вище, терміну «правова безпека» можна надати одне з наступних визначень: *це спроможність суб'єктів права держави реалізувати та забезпечити свої життєво важливі інтереси шляхом встановлення суспільних відносин, які охоронювані та захищені сукупністю здійснюваних в правовій системі держави заходів, засобів і способів правового регулювання.*

3.3. Принципи права як головні ознаки правової безпеки

Сучасне життя українського суспільства являє собою арену гострого політичного протистояння між основними політичними силами. Зазначене доповнюється поглибленням соці-

ального розшарування, поширенням корупції у різних сферах життєдіяльності суспільства, прийняттям органами державної влади непопулярних і суперечливих рішень, якими регулюється повсякденне життя громадян. Зазначене денонсує з оптимістичними заявами політичних діячів про настання покращення життя простих громадян. Все це породжує зростання невдоволення у суспільстві, поширення радикальних настроїв, зневіру людей у завтрашньому дні, невіру в ефективність застосування правових засобів при вирішенні проблем, що постають перед членами українського суспільства.

З огляду на викладене потребують наукової розвідки питання стану регулювання національним правом суспільного життя в Україні, а саме: чиї волю і інтереси виражає і закріплює національне право; відповідність національного права загальноновизнаним принципам демократичного суспільства тощо. Саме правова система, як регулятор суспільних відносин, і насамперед її проблеми, потребують наукового дослідження, компаративістського підходу, розуміння тих трансформаційних процесів, які відбуваються у правовій системі держави в умовах здійснюваних в Україні реформ.

Як зазначає Ю. Л. Бошицький, «оскільки правова система є чинником, який справляє величезний вплив на вирішення поставлених життям проблем та викликів, зокрема впливає на поглиблення демократичних процесів у суспільстві та державі, вирішення проблем захисту прав та свобод людини, удосконалення законодавчого процесу, підвищення ефективності правового регулювання, формування правосвідомості, розвитку правового мислення тощо, то стає цілком зрозумілим, наскільки важливою є наукова розробка цієї проблематики в цілому.

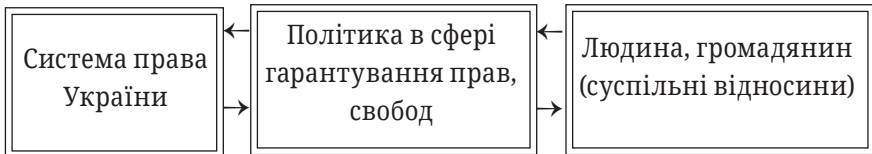
Розвиток та вдосконалення правової системи як складного багатоаспектного феномену, що об'єднує в собі всю сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально одинорідних засобів (явищ), за допомогою яких державна влада

справляє регулятивно-організуючий та стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей вимагає наукового комплексного дослідження правотворчих та державотворчих процесів та факторів, що визначають умови розбудови правової держави та громадянського суспільства» [113, с.5].

Становлення Української держави безпосередньо пов'язано із становленням національного права, нових стандартів гарантування прав людини і громадянина. Орієнтуючись на здобутки розвинутих держав, Україна в своєму Основному Законі (Конституції) [67] зазначила, що вона є демократичною, соціальною державою (ст.1); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). В Конституції України, яка є основою правової системи держави, цьому питанню присвячено окремий розділ II.

На схемі № 1 показано прямий і зворотній зв'язок між системою права і людиною, громадянином.

Схема № 1

Дотримання прав і свобод, їх гарантованість є пріоритетом для будь-якої демократичної держави. Правова система держави є основним механізмом, який має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також їх поновлювати у випадку порушення. Саме в цьому і полягає авторитетність права, тобто його спроможність втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок. Право авторитетне у суспільстві, якщо воно є: надійною опорою безпеки особи і майна; гарантією спокійної праці і побуту; загальнодоступним способом цивілізованого вирішення

спорів і конфліктів. Найбільше його авторитетність визначається станом правопорядку – реальною можливістю здійснення прав і законних інтересів членів суспільства, їх захисту від злочинних посягань, об'єктивним, законним вирішенням правових спорів у судах, а за необхідності – примусовим виконанням невиконаних зобов'язань, усуненням протиправних станів, поновленням порушених прав [11, с. 69].

Міцність правопорядку, авторитетність права в значній мірі залежать від спроможності законодавця своєчасно враховувати відносини, що виникають і породжують спори, конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту і які, насамперед, знаходять відображення в правозастосовній (судовій та адміністративній) практиці. Саме стабільна, авторитетна, динамічна правова система, яка забезпечена відповідним їй апаратом судової влади та правоохоронних органів – є найбільш ефективною формою упорядкування і динаміки суспільних відносин [11, с.70].

Права людини носять фундаментальний характер, що означає, що будь-яке втручання державної влади у реалізацію прав громадянина має бути чітко юридично закріпленим, бути обґрунтованим і відповідати положенням Конституції та міжнародним угодам України. Якщо держава, яка закріплює права людини у законах і має забезпечувати їх виконання, на практиці ігнорує їх, перешкоджає їх реалізації чи створює умови для реалізації прав для певної групи осіб, прошарку, класу, то ця держава характеризується як антидемократична.

Україна, яка задекларувала демократичний шлях свого подальшого розвитку, досягла відповідних успіхів в рецепції (лат. «*receptio*» – прийняття) права демократично розвинутих держав Європи, насамперед у сфері правової культури, адаптації правових норм та його принципів в національне законодавство. Особливо важливе значення має адаптація в національне право таких загальновизнаних (загальних) принципів європейського права, як: законність; гуманізм; юридична рів-

ність; демократизм; невідворотність відповідальності за вчинене правопорушення, що, у свою чергу, є відповідними критеріями стану «правової безпеки» в державі.

Нині правова система України перебуває у перебудовчому стані, за якого адміністративно-правові механізми змінюються на механізми саморегуляцію і самоорганізації. Важливу роль у цьому відіграє нинішній загальнодержавний євроатлантичний курс України. Саме в Європейському Союзі українське суспільство вбачає запоруку свого подальшого розвитку та становлення країни як дійсно демократичної держави. Саме у цьому Союзі є місце ринковій економіці, в повній мірі забезпечується охорона і належне правове регулювання суспільних відносин, забезпечуються права, свободи та інтереси громадян завдяки ефективному функціонуванню правової системи.

Перебудова сучасної правової системи України у відповідності до міжнародних, зокрема до європейських правових стандартів, відбувається складно, багатофункціонально, що у свою чергу, потребує глибокого науково-теоретичного аналізу правової дійсності.

Важливе місце у перебудові правової системи, як вже зазначалося вище, займають принципи права (*princípio* – латин. основа, керівна ідея, основа, вихідне положення якогось явища). Як казали древні: *princípio est porissima pars cujunque rei* – принцип є найбільш важливою частиною всього.

По-перше, у науковій літературі виділяються принципи у правознавстві, які сформульовані ученими-юристами і виступають у вигляді фундаментальних ідей та ідеалів, відображають досягнення правової думки, практичного досвіду, об'єктивної закономірності розвитку суспільства. Зазначені принципи складають найбільш важливу частину наукової та професійної правосвідомості, юридичної політики і не є обов'язковими для суб'єктів права.

По-друге, у вигляді відносно самостійних елементів в системі права виокремлюються принципи права, під якими потріб-

но розуміти вихідні нормативно-керівні установи (імперативні вимоги), які визначають загальну направленість правового регулювання суспільних відносин [11, с.95]. Саме вони мають бути в основі перебудови правової системи України, оскільки за своєю суттю, джерелам ці принципи являють собою певні фундаментальні ідеї та ідеали, які сформульовані на підставі наукового та практичного досвіду. Водночас, необхідно зазначити, що вони мають безпосередньо бути відображені в нормативно-правових актах або в інших формах права. Як правило, вони закріплюються в конституціях та законах, тому вони виступають у вигляді загальнообов'язкових вимог і є найбільш важливими елементами системи права. Принципам права притаманні риси, які характерні для права в цілому, тому вони мають бути чітко і ясно сформульовані в законодавстві.

Принципи права тісно пов'язані з правовою системою держави, реалізуються в ній в повній мірі, або частково. Від того, в якій мірі правові принципи реалізуються в правовій системі держави, можна визначати форму організації державної влади: це демократія або авторитаризм, тоталітаризм чи анархія, а також чи забезпечений у державі стан правової безпеки чи небезпеки.

Альтернативою для зазначених форм є правова держава, тобто держава, де діють справедливі і шляхетні закони, усі люди рівні перед законом і судом, втілюється принцип верховенства права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принцип недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини, відповідальності влади перед людиною, а реалізація принципу розподілу влади забезпечує гармонізацію державного управління, злагоду в суспільстві та створює умови недопустимості зловживань та поворот до гіршого. Це і є передвісник (предтеча) запровадження правової безпеки в державі.

Правова держава обмежена у своїх діях правом, підпорядкована волі суверенного народу, яка виражена, насамперед, у

конституції і покликана забезпечити індивідуальну свободу та основоположні права особистості. В основі теорії правової держави лежить прагнення захистити громадян від диктату і сваволі влади, забезпечити свободу та права особи на життя, безпеку, власність, підприємництво та ін. Це можливо лише при розподілі держави і суспільства, обмеження діяльності самої держави правом, і передусім конституцією, яка є своєрідним договором між суверенним народом і владою [114].

У процесі побудови громадянського суспільства в Україні, важливого значення набуває принцип юридичної рівності громадян, за якого кожен може користуватися обсягом конституційно визначених прав і свобод, кожен є рівним перед законом. Конституцією України (ст. 24) передбачено, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [67].

На сьогодні правова система та права людини в Україні виступили та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій та зловживань з боку політичних сил, що, в значній мірі, в суспільній свідомості нівелювало саму цінність як правової системи, так і прав людини. Зазначене формує соціальну відчуженість особи і громадянина, унеможливорює вироблення і реалізацію дієвої державної політики, створює несприятливі умови для розвитку соціуму.

Як показує практика законотворення в Україні, є непоодинокими факти прийняття законів та внесення змін до них в інтересах вузького прошарку населення, насамперед крупних бізнесових структур. При цьому, як правило, здійснюється обмеження відповідних прав широких верств населення.

Формальна справедливість, яка природно присутня в самому понятті права, має демонструвати безсторонність та послідовність, як при виробленні, так і застосуванні правил. Ця ідея втілюється в принципі формальної рівності. А змістовна справедливість втілюється в такому загальному принципі права як принцип пропорційності. Процедурна справедливість вимагає додержання процедурних правил, спрямованих на забезпечення справедливості результату, незалежно від інших обставин. В сукупності – це принцип справедливості в його трьох аспектах. Коротко розглянемо його зміст.

Так, відома українська діячка в галузі права О. Скакун відносить справедливість до загальних принципів права та визначає її як «міру морально-правової домірності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення». Вона зазначає: «Принцип справедливості містить у собі вимогу відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, злочином і покаранням, заслугами людей та їхнім суспільним визнанням. Принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ (приміром, при визначенні міри кримінального покарання). Він конкретизується у принципі рівності» [115, с. 224].

Російський теоретик права В. Хропанюк надає формулюванню поняття принципу справедливості соціального відтінку. Серед загальних принципів права він називає «принцип соціальної справедливості» і вважає його вирішальним під час розгляду відповідних юридичних справ, таких, як призначення пенсії, надання житла, визначення міри кримінального покарання [116].

Справедливість як принцип права має важливе значення в юридичній практиці. Т. Оноре у праці «Про право. Короткий вступ» наголошує, що важливішою є справедливість, коли йдеться про застосування норм права (а не про їх розроблення.

Справедливе застосування норм права потребує від тих, хто їх застосовує (поліція, судді, посадові особи), щоб вони були безсторонніми, вислуховували обидві або всі сторони, що причетні до справи, залишаючи осторонь особисті інтереси. Принцип справедливості полягає в рівному юридичному масштабі поведінки й у суворій відповідності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Він відображений в самому змісті права, має оціночний характер і знаходить своє вираження в правах і обов'язках, заходах заохочення і покарання і т. п. Суб'єкти юридичної відповідальності у своїй правомірній поведінці керуються принципом справедливості, який виражається для них через поняття «розумність», «сумлінність» і формули «не нашкодь іншому», «не зловживай правами», «реалізуючи свої права, поважай права інших» [117, с. 217].

Як справедливо зазначає О.Головченко, справедливість – одна з основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення [118].

Оскільки до цього часу не існує чіткого визначення терміну «справедливість», яке було б загальнообов'язковим та універсальним для всіх, тому на думку дослідника, найбільш вдалим у цьому сенсі є розуміння «справедливості» як уявлення *про належне*, що містить вимогу про відповідність діянню та відплати за нього. Таке визначення здається квінтесенцією, найвищою абстракцією усіх спроб пояснити поняття «справедливість» і, безперечно, претендує на роль найширшого і найзагальнішого. Однак воно не розв'язує багатьох проблем, які по-

стають на шляху досягнення консенсусу саме щодо уявлень про ту міру належного, що врівноважує заслуги людини з їх визнанням, працю – з винагородою за неї, злочин – з покаранням тощо.

Справедливість відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність моделі соціальної та правової держави її фактичному стану в суспільстві. Воно є, передусім, надбанням людства, його скарбом, важливість якого для миру та спокою у світі визначено в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва держав відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року. Декларація серед принципів, які сприяють розвитку дружніх відносин та співпраці держав, виокремлює «принцип, відповідно до якого держави вирішують свої міжнародні спори мирними способами так, щоб не наражати на небезпеку міжнародний мир, безпеку та справедливість». Безперечно, справедливість тут відіграє роль навіть не принципу права, а загальновизнаної людської цінності, світового надбання, яке підлягає охороні як особливо важливе благо [119].

Існують різного роду фактори, які впливають на розуміння сутності справедливості як такої. Вони залежать від національних традицій, менталітету, рівня правосвідомості громадян, вибраної переважною більшістю населення релігії тощо.

Принцип «свободи» обумовлює наступні вимоги, що мають бути втілені в праві, тобто, «дозволено все, що не заборонено законом»; принцип поваги і непорушності прав людини; принцип автономії; принцип плюралізму; принцип толерантності; принцип субсидіарності тощо.

Цікавим є принцип субсидіарності, як організаційний і правовий принцип, згідно з яким спільнота вдається до будь-яких заходів, якщо вони ефективніші за відповідні заходи на національному або місцевому рівнях (за виключенням виняткової компетенції держави).

Національне право, нормотворчість в державі, діяльність судів, правоохоронних та інших державних органів мають бути направлені на задоволення матеріальних, духовних та інших потреб людини. Громадяни мають бути впевнені в тому, що реалізація їхніх прав і свобод буде здійснено своєчасно і правильно, так само як і надійно захищені їхні життя, здоров'я, честь і гідність. Право має бути направлено, насамперед, на недопущення проявів порушення прав і свобод громадян, на профілактику правопорушень, на гуманне ставлення до людини, незважаючи на здійснене ним правопорушення, на перевиховання правопорушників, на справедливе судове вирішення виникаючих у суспільстві проблем. Саме в цьому полягає принцип гуманізму права.

3.4. Реалізація принципів права – засадничий стан правової безпеки

Як зазначалося вище, з поняттям «принципи права» корелюється такий маловідомий термін, як «безпека права» або «правова безпека». Сутність зазначеного полягає в тому, що за умови належного впровадження в правову систему держави основоположних принципів права, їх застосування та їх дотримання усіма в державі без виключення, досягається мета (цілі) призначення та належні результати дії принципів права. Правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Усе це визначає роль і значення правової безпеки в охороні національних інтересів України та її провідне місце серед інших видів безпеки. Таким чином роль правової безпеки опосередковується роллю права в регулюванні суспільних відносин в різних сферах. За допомогою права усуваються загрози, спрямовані на будь які обмеження. Отже, забезпечення всіх інших видів безпеки за допомогою права свідчить про не-

обхідність всебічної охорони самого права, яке виступає гарантом безпеки в рамках діючої правової системи [95, с.178-179].

Необхідно зазначити, що відповідно до статті 8 Конституції України «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [67]. Цей принцип міжнародного права є основоположним для будь-якої демократично розвинутої держави. Він реалізується через прийняття у державі правових законів, тобто таких законів, які містять в собі імперативне веління держави щодо своїх громадян, водночас включає в себе і якісну його характеристики, його доступність, певну передбачуваність (передбачення наслідків від його реалізації), ефективність юридичних способів здійснення і захисту інтересів суб'єктів права тощо. За таких підстав зазначені закони ще називають правовими, тобто такими, що відповідають за своїм змістом загально визнаним принципам права.

Ще у Стародавній Греції виникла ідея про панування закону в житті суспільства, народу, соціальних груп, особистості й у діяльності держави. Платон вважав, що держава, де закон не має сили, приречена на загибель, а Аристотель стверджував, що не може бути державного устрою там, де відсутня влада закону. Ідея верховенства закону в діяльності держави розвивалася представниками західноєвропейської політичної думки Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Локком, І. Кантом, Ф. Гегелем, К. Марксом. Поступово вона конкретизується, а саме: йдеться про підпорядкованість держави правовим нормам і відповідність законів саме цим нормам.

Визначення принципу верховенства права (the rule of law) було вперше запропоновано англійським ученим і політичним діячем Д. Гаррінгтоном [120] у 1656 році як правління законів, а не людей, що являє собою інтерпретацію відомої думки Арістотеля про те, що держава, яка керується законами, є вищою за державу, яка керується людьми.

Поняття «верховенство права» («Rule of Law») сукупно з поняттями «демократія» та «права людини» – це три підвалини,

на яких була заснована Рада Європи. У подальшому це поняття знайшло своє схвалення у преамбулі Європейської Конвенції з прав людини [121], яка базується на Загальній декларації прав людини [122]. Воно також закріплено у низці міжнародних документів щодо прав людини та в інших документах, що містять визначені стандарти. Так, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у доповіді про верховенство права у 2011 році вказала на такі його необхідні елементи:

- законність, у тому числі прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів;
- заборону державного свавілля, у тому числі обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їхніх рішень;
- додержання прав людини, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, справедливий суд, бути вислуханим, презумпцію невинуватості, заборону зворотності дії закону;
- недискримінацію і рівність перед законом, що передбачає відсутність законів, які містять дискримінаційні положення відносно певних осіб чи їх груп або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону;
- ефективний доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів;
- правову визначеність, яка передбачає легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатися цим правом [123].

Принцип верховенства права не підміняє і не скасовує принципу законності, а лише поглиблює його вимоги. Тобто, це принцип діяльності органів державної влади, інших публічних приватних суб'єктів на засадах законності, правової ви-

значеності, рівності перед законом і недискримінації, забезпечення доступу до незалежного і неупередженого правосуддя, додержання прав людини. Дієвість цього принципу визначає стан розвитку національного конституціоналізму та основні напрямки й види його впливу на процеси державотворення та правотворення в Україні та інших демократичних країнах світу [124, с.12].

Принцип законності, передбачає суворе дотримання (застосування тощо) законів та інших нормативно-правових актів, рівності усіх перед законом. Як казали древні, «Законність – основа держави» (*legalitas regnorum fundamentum*), «ми можемо робити (лише) те, що можемо робити законно» (*id (tantum) possumus quod de jure possumus*) [11, с.104]. З цим принципом переплітається принцип юридичної рівності, про що говорили ще римські юристи: «Закон говорить з усіма однаково» (*lex uno ore omnes alloquitur*). Положення статті 24 Конституції України розкривають зазначений принцип наступним чином: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Необхідно зазначити, що в процесі реалізації принципу законності, не можна допускати його ототожнення щодо принципу верховенства права, який є якісною характеристикою закону, вказує на доступність закону, відповідну його передбачуваність, ефективність юридичних способів реалізації і захисту інтересів суб'єктів права тощо. Тобто, закон обов'язково має базуватися на принципі верховенства права, бути правовим законом. Лише за цих умов закон відповідатиме інтересам більшості суспільства, як це прийнято в демократичних державах.

Наступний принцип – принцип гуманізму. Вперше термін «гуманізм» у значенні певного погляду на життя, особистої фі-

лософії з'явився у данського філософа Габрієля Сібберна, в роботі «Про гуманізм» (1858). Його ідейні витoki сягають ще часів давніх Греції і Риму. Історики розрізняють античний гуманізм і середньовічний мусульманський гуманізм (XI-XIV ст.), візантійський гуманізм (XIV-XV ст.) і гуманізм епохи європейського Відродження (XIV-XVI ст.) та ін. Його сутність у правовому регулюванні полягає у тому, що людина, його права і свободи визнаються найбільшою цінністю у суспільстві і у державі. Право, правотворчість, юридична діяльність судів, правоохоронних органів тощо, мають бути направлені на задоволення матеріальних, духовних та інших потреб людини, правильну реалізацію її прав і свобод, служити надійним механізмом охорони її життя, здоров'я, честі і гідності тощо. Зазначеному принципу відповідає зміст статті 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [67].

Конституційний принцип рівності людини і громадянина можна визначити як гарантування кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які знаходяться в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом. Однак нерівність між людьми є неминучою, що впливає з їх природної сутності. Але при цьому важливо зважати, коли така нерівність є результатом об'єктивної реальності, а не коли вона має дискримінаційний характер. Не будь-які відступи від вказаного принципу є дискримінацією.

Принцип демократизму опосередковує передусім взаємовідносини держави і суспільства, держави і особи. Цей принцип відповідає традиціям українського державотворення і знаходить своє виявлення в сучасних принципах формування органів державної влади, в їх системі, структурі, складі та основних засадах функціонування. Зазначений принцип полягає в тому, що в основі права мають лежати загальні блага, загальна корисність. Закони мають виражати: волю та інтереси більшості суспільства; участі населення у формуванні цієї волі, закріплення її у процесі правотворчості; максимальне врахування суспільної думки на усіх етапах даного процесу; здійснення правотворчих повноважень і дій населенням або безпосередньо, або через своїх представників в органах державної влади і місцевого самоврядування; демократичні процедури розробки, обговорення, прийняття та оприлюднення правотворчих рішень; участь в управлінні державними справами безпосередньо або через своїх представників тощо [11, с.105-106]. Складові цього принципу закладені у відповідних статтях Конституції України.

Принцип гласності передбачає здійснення політики максимальної відкритості будь-якої суспільної діяльності, оприлюднення повної інформації про таку діяльність та можливість її вільного обговорення. Відкритий (публічний) характер діяльності вимагає від органів законодавчої, виконавчої і судової влади інформувати громадськість про свою діяльність та прийняті рішення. Дотримання принципу гласності є однією з основних гарантій конституційного права громадянина на інформацію як складової права на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції України).

Важливими у формуванні уявлення про сутність і зміст права, в його визначенні є такі фактори, які пов'язані зі службовою роллю і соціальним призначенням права в житті суспільства і держави. Загальновизнано, що право не є абстрактним, оскільки воно завжди відображає волю та інтереси

класів, прошарків, груп, які знаходяться при владі, тобто воно завжди конкретне і реальне. Як свідчить історія розвитку права, воно в першу чергу закріплює майнову, соціальну та іншу нерівноправність людей. В цьому і полягає ефективність права і його соціальна значимість. Саме в цьому є його цінність, як елементу культури людства.

Положення, які відображають інтереси всього чи більшої частини суспільства, містяться як в міжнародно-правових актах, так і в актах, які приймаються на рівні держав, – в конституціях, законах, підзаконних нормативно-правових актах. Фактично конституція кожної сучасної держави містить в собі вимоги і положення, які торкаються інтересів усього суспільства.

Сутнісною якістю права є нормативність, а норми – узагальненість, тобто – правило належного, яке звернуто в майбутнє. Нормативний характер права надає можливість виразити протиріччя, які притаманні для даного суспільства, і способи вирішення можливих спорів та конфліктів. Тому право – це спосіб регулювання поведінки; в якості виразу належного, право впливає на вольову поведінку суб'єктів суспільних відносин за допомоги відповідних стимулів. Саме тому право не є виразом нинішнього, а як припис, направлене в майбутнє [125].

Проблема реалізації принципів права є в нинішньому українському правовому розвитку доволі актуальною. Ефективність правового розвитку, безумовно, залежить від того, які саме відправні ідеї покладені в його основу. На правосвідомість людей впливають не так конкретні правові приписи, як загальні правові ідеї, положення, постулати, які закріплюють певну ієрархію цінностей, низку фундаментальних цінностей, які має оберігати та на які має орієнтуватись суспільство. Правові принципи є базовими ідеями і положеннями, які з одного боку, відображають усталені погляди на право, його суть, розкривають його змістовно-сміслові характеристики, фіксують

правові цінності; з іншого боку, – вони є загальноприйнятими вимогами, які виражені в узагальненій формі і адресовані суб'єктам права.

Питання реалізації принципів права досліджувалося М. Александровим, С. Алексєєвим, В. Авер'яновим, Р. Івановим, М. Козюброю, А. Колодієм, В. Копейчиковим, І. Лукашук, Г. Мурашиним, П. Рабіновичем, В. Семеновим, О. Скаун, О. Уваровою, Т. Фулей, М. Цвік та іншими, однак єдиного підходу до розуміння їх природи та їх застосування не сформовано.

Вплив принципів на суспільство полягає в тому, що вони допомагають вихованню громадян, формування у них високої правової культури. Загальнолюдські правові принципи права на сьогодні потребують глибокого опрацювання та вивчення з метою статичного впровадження їх в практику застосування. Визнання, дотримання та застосування цих принципів є ознакою демократичності держави та критерієм поняття «правової держави».

Аналіз існуючої наукової літератури показує, що сучасна теорія розуміння принципів права в вітчизняній юридичній науці не дає сучасній практиці однозначних підходів стосовно того, як використовувати принципи права, не пояснює однозначно, в чому конкретно вони полягають, звідки і яким чином виникають та т. ін. [126, с. 192].

Правові принципи повинні виконувати роль відправної точки в правотворчій діяльності при розробці та прийняттю нових законів та кодексів та внесенні змін в діючі. Керівництво вимогами принципів права, їх врахування в процесі формування законодавства і реалізація в нормах галузевого законодавства буде сприяти підвищенню ефективності правотворчої діяльності, забезпечить системність і єдність правових норм. Законодавець повинен постійно вирішувати проблему досягнення оптимального поєднання стабільності правового регулювання та його гнучкості, здатність адекватно регулювати нововиниклі суспільні відносини [127, с.130].

В ідеалі це дасть змогу законодавцеві під час нормотворчого процесу збалансувати інтереси всіх суб'єктів правовідносин, прийняті норми поведінки відповідатимуть критеріям справедливості, а обмеження прав допускатиметься тільки в суспільних інтересах, а не як маємо сьогодні, до прикладу, із змінами в податковому, трудовому, пенсійному, виборчому законодавстві тощо.

Дієвість принципів права, перевіряється практикою. Якщо вони не стають орієнтиром для суб'єктів правовідносин, нівелюються ними, значить в подібному суспільстві принципи не відображають реальної ціннісної системи суспільства. Особливо це стосується застосування їх при здійсненні судочинства. С. С. Алексєєв один з перших звернув увагу на те, що принципи цивільного права можуть використовуватись як нормативна основа при прийнятті правозастосовного рішення, вказавши, що у судовій практиці ще немає вказівок на основні засади цивільного права [128].

Таким чином, застосування у повному обсязі зазначених та інших принципів права та їх ефективна дія, дає підстави стверджувати, що за таких умов в державі правові принципи ефективно і позитивно впливають на стан правової безпеки, і навпаки, неефективне впровадження даних принципів свідчить про існування в державі правової небезпеки щодо забезпечення основоположних прав і свобод громадян.

Висновки до розділу 3

Першим науковцем, який дав життя терміну «правова безпека», став німецький вчений Густав Радбрух. У 1914 році було видано роботу «Grundzüge der Rechtsphilosophie» (Основи філософії права), з якої вийшла основна праця вченого «Rechtsphilosophie» (правова філософія), яка була опублікована в 1932 році.

У 20-х роках у Г. Радбруха розвинулися політичні тенденції: він спочатку став пов'язаним з Прогресивною народною партією (Fortschrittliche Volkspartei), а потім – з соціал-демократією. Він засідав у Рейхстазі з 1920 до 1924 року. Протягом цього часу він двічі був імперським міністром юстиції.

У повоєнний період Г. Радбрух пише свої відомі пізні твори, з яких, ймовірно, найважливішим є есе «Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht» (Правова несправедливість і право, не врегульоване законом), опубліковане в 1946 році. Незмінне значення правової філософії Г. Радбруха головним чином базується на його тезі про взаємозв'язок справедливості, правової визначеності та корисності, які знайшли своє остаточне вираження у «формулі Радбруха» 1946 року.

Це одна з найвпливовіших юридичних філософських тез 20-го століття, яку можна коротко описати так: надзвичайна несправедливість не є законом. Він базується на прецедентному праві німецьких судів щодо виправлення націонал-соціалістичної несправедливості та знову використаний для цілей винесення рішення щодо несправедливості у Німецькій Демократичній Республіці (НДР) у судових процесах щодо розстрілів біля Берлінської стіни. Формула Радбруха є не лише одним із найбільш обговорюваних питань у філософії права, це також і найбільше практичне питання. Система правової філософії Г. Радбруха складається з трьох тріад: тріада закону; тріада ідей; тріада мети (цілей).

Практичним підґрунтям для вжиття терміну «правова безпека» в науковому та практичному житті України слугує діяльність українського суспільства щодо інтеграції національного права до європейського та імплементація в нього міжнародних правових норм. Густавом Радбрухом було зазначено, що правова безпека є однією з цінностей закону. Тобто, закон визначався як «реальність, сенс якої полягає у підпорядкуванні справедливості».

Правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Усе це визначає роль і значення правової безпеки в охороні національних інтересів України та її провідне місце серед інших видів безпеки.

В основу концепції правової безпеки закладено поняття (розуміння): щодо правового врегулювання усіх сфер життя та суспільних відносин у ньому, а також дотримання усіма суб'єктами права запровадженого правового порядку – з одного боку; з другого боку – поняття (розуміння) щодо умов, джерел, шляхів, механізмів негативного впливу (спотворення правових норм, конфлікт норм, утворення правових прогалин, неналежна процедура виконання, ігнорування дії норм, підміна понять, корупція тощо) на правову систему.

Предметом захисту системи правової безпеки є життєво важливі інтереси її об'єктів – особи, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності. Окремими дослідниками пропонується відрізнити терміни «правова безпека» та «юридична безпека», як особливого різновиду соціальної безпеки.

Правова система держави є основним механізмом, який має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також їх поновлювати у випадку порушення. Саме в цьому і полягає авторитетність права, тобто його спроможністю втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок. Право авторитетне у суспільстві, якщо воно є: надійною опорою безпеки особи і майна; гарантією спокійної праці і побуту; загальнодоступним способом цивілізованого вирішення спорів і конфліктів.

Міцність правопорядку, авторитетність права в значній мірі залежать від спроможності законодавця своєчасно враховувати відносини, що виникають і породжують спори, конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту і які, насамперед, знаходять відображення в правозастосовній

(судовій та адміністративній) практиці. Нині правова система України перебуває у перебудовчому стані, за якого адміністративно-правові механізми змінюються на механізми саморегуляцію і самоорганізації. Важливу роль у цьому відіграє нинішній загальнодержавний євроатлантичний курс України.

Важливе місце у перебудові правової системи займають принципи права. Принципи права тісно пов'язані з правовою системою держави, реалізуються в ній в повній мірі, або частково. У процесі побудови громадянського суспільства в Україні, важливого значення набуває принцип юридичної рівності громадян, за якого кожен може користуватися обсягом конституційно визначених прав і свобод, кожен є рівним перед законом.

Однак, на сьогодні правова система та права людини в Україні виступили та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій та зловживань з боку політичних сил, що, в значній мірі, в суспільній свідомості нівелювало саму цінність як правової системи, так і прав людини.

Важливе значення в юридичній практиці має принцип справедливості, який полягає в рівному юридичному масштабі поведінки й у суворій відповідності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Принцип «свободи» обумовлює наступні вимоги, що мають бути втілені в праві, тобто, «дозволено все, що не заборонено законом»; принцип поваги і непорушності прав людини; принцип автономії; принцип плюралізму; принцип толерантності; принцип субсидіарності тощо. Проблема реалізації принципів права є в нинішньому українському правовому розвитку доволі актуальною. Ефективність правового розвитку, безумовно, залежить від того, які саме відправні ідеї покладені в його основу.

Загальнолюдські правові принципи права на сьогодні потребують глибокого опрацювання та вивчення з метою статич-

ного впровадження їх в практику застосування. Визнання, дотримання та застосування цих принципів є ознакою демократичності держави та критерієм поняття «правової держави». Правові принципи повинні виконувати роль відправної точки в правотворчій діяльності при розробці та прийняттю нових законів та кодексів та внесенні змін в діючі. Керівництво вимогами принципів права, їх врахування в процесі формування законодавства і реалізація в нормах галузевого законодавства буде сприяти підвищенню ефективності правотворчої діяльності, забезпечить системність і єдність правових норм.

Розділ 4.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Законотворчість як базова ознака правової безпеки

Відповідно до домінуючого на сьогодні підходу щодо практичного вираження права у повсякденному житті, держава, як відповідний політико-правовий інститут, формулює і виводить право, завдяки законотворчій діяльності, з об'єктивно існуючої економічної, соціально-політичної та іншої дійсності. Держава здійснює правотворчу діяльність через прийняття правових законів, тобто закони, в яких закладена так звана «загальна воля» суспільства, нації, народу. Саме через вираз «загальної волі» можна говорити про правові закони, що приймаються в державі, тобто, в інтересах більшості суспільства, і для більшості суспільства, а не в інтересах вузьких корпоративних груп.

В нинішніх умовах набуває важливості чітке законодавче врегулювання позитивних зобов'язань держави у забезпеченні соціально-економічних прав, персоніфікації таких зобов'язань стосовно компетенції певних державних органів та їх посадових осіб, передбачення відповідних заходів юридичної відповідальності за їх невиконання тощо. Ці права можуть стати реально дієвими лише за умови поширення на них, як і на права першого покоління, інституту судового захисту та неухильного виконання судових рішень.

Однак, гарантування соціально-економічних прав, не слід зводити лише до соціального захисту – соціального забезпечення, допомог, виплат, компенсацій тощо. Саме право на самореалізацію в економічній сфері – один із основних шляхів підвищення матеріального добробуту населення, нині є одним із найактуальнішим в Україні.

Свідченням необхідності здійснення зазначеного є позиція членів Комісії високого рівня з глобальної сталості ООН щодо передачі 30 січня 2012 року Генеральному секретарю ООН Бан Кі-муну доповіді з 56-ма рекомендаціями щодо шляхів побудови справедливого, сталого та екологічно чистого майбутнього на планеті. Рекомендації Комісії стосуються подолання бідності, скорочення нерівності, забезпечення загального економічного зростання, більш ефективного і збалансованого виробництва та споживання. Вони спрямовані на боротьбу зі зміною клімату та захист планети [129].

Саме право, через застосування її складової – правової норми, є тим механізмом, який має забезпечувати ефективне функціонування у державі демократії та народовладдя – зокрема, та функціонування і подальший розвиток соціальної системи – в цілому. Норми права є тими механізмами-регуляторами суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі реалізації основоположних (конституційних) прав і свобод особи, так само як і фактично в усіх сферах життєдіяльності. Зазначені суспільні відносини, які виникають і діють в процесі здійснення влади народом, тобто здійснення народовладдя, є основним предметом правового регулювання конституційного права. Такі відносини опосередковуються правовими нормами, які складають зміст найважливіших джерел конституційного права – Конституції України, Декларації про державний суверенітет України [130], конституційних законів тощо.

Події 2004 року, а потім 2014 року в Україні вселили у суспільстві певний оптимізм щодо подальшого напрямку розвитку України як правової, соціальної, демократичної держави. Однак, як і після 2004 року, так і після 2014 року багато українських громадян зневірилися у політиках, а тому якщо і брали участь у різних акціях на підтримку того чи іншого політичного діяча, то лише за суму певної винагороди. А вибори

Глави держави та вибори до українського парламенту показали, що утворилася значна кількість прошарку людей, які або ігнорували згадані вибори, або ж голосували за так званим «приколом», коли обирали тих, хто був альтернативою нинішнім політикам і політикам минулого.

Таким чином, на сьогодні залишається не достатньо високою, за певним виключенням, активність громадян у громадському житті, що негативно впливає на становлення демократичного суспільства в Україні.

В рамках демократичного устрою суспільство і влада мають бути заінтересовані в напрацюванні діалогу та партнерства, у підвищенні ефективності взаємодії. Цілком зрозуміло, що сучасне розвинуте суспільство має мати належні умови для забезпечення свободи думки і слова, для вільного вираження поглядів і переконань, участі в управлінні державними справами. Без зазначеного державна влада не спроможна створити можливості функціонування демократії в країні. Лише у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією зазначені умови сприяють успішній модернізації сучасного життя, європейської інтеграції та сталого розвитку. Тому цілком логічним постає питання: Чи національне право забезпечує належним чином створення таких умов для українського суспільства і, тим самим, чи правова безпека для українського суспільства знаходиться на належному рівні?

Аналіз національного права в Україні дає підстави стверджувати, що його положення у процесі реформування національної системи законодавства, як умови підвищення функціональності правової системи, а також запровадження інтеграційних процесів європейської направленості, в цілому направлені на утвердження в Україні демократичних принципів народовладдя. Наглядним свідченням зазначеного є зміст нинішньої Конституції України, яку визнають як одну із найдемократичніших конституцій. Тому можна стверджувати, що Україна відноситься до тої більшості країн світу – дер-

жав соціально-демократичної орієнтації, які прагнуть стати правовими.

Однак, враховуючи нинішнє глибоке соціальне розшарування суспільства, високий рівень корупції в державі, велика кількість скарг українських громадян на незаконні дії державної влади в Європейському суді з прав людини тощо, можна констатувати, що питання дотримання права в українському суспільстві та в державі знаходиться в неналежному стані, а це вказує на проблеми зі станом правової безпеки в державі.

Оскільки найвищою соціальною цінністю правової держави є людина, яка є безпосередньо складовою суспільства в цілому, то для повної і всебічної охорони і захисту прав людини необхідні акти, які чітко закріплюють взаємовідносини держави й особи, сприяють зміцненню законності та правопорядку у суспільстві. Серед системи актів законодавства провідну роль відіграє закон, як найвищий за юридичною силою нормативно-правовий акт єдиного органу законодавчої влади в країні. Як зазначено загальній теорії права та в юридичній науковій довідковій літературі : «Закон – нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий відповідно до встановленої процедури парламентом або безпосередньо народом, який регулює найважливіші суспільні відносини» [12].

Відповідно до загальної теорії права, доктринальні і структурні розбіжності між основними правовими сім'ями обумовлюють різні підходи до концепції поняття «закон». У країнах англо-американського права розрізняють поняття «закон» у широкому значенні – як будь-якої писаної чи неписаної норми, що створюється законодавчою і виконавчою владою, і у вузькому (юридичному) значенні – як акта, що походить від парламенту. У країнах романо-германського права поняття «закон» вживається у матеріальному і формальному значенні. У матеріальному сенсі «законом» називають будь-який акт, що містить правові приписи загального характеру і ухвалюється органами державної влади. У формальному розумінні «закон»

– це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий органом законодавчої влади відповідно до встановленої процедури. Оскільки правова система України тяжіє до романо-германської правової сім'ї, більш поширеним у вітчизняній юридичній науці є поняття «закону» у формальному значенні.

Закон в Україні приймається Верховною Радою України – парламентом, який є єдиним органом законодавчої влади в Україні (ст. 75), і прийняття законів є одним із повноважень парламенту (ст. 85) [67], або приймається безпосередньо народом (шляхом референдуму). Закон регулює найбільш значущі, ключові суспільні відносини, встановлює їх відправні засади (ст. 92 Конституції України) і має вищу юридичну силу. Інші нормативно-правові акти приймаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування і, як і закон, мають відповідати Конституції України.

Зазначене має важливе значення для забезпечення правової безпеки суспільства, а невідповідність зазначеному свідчить про існуючі загрози і небезпеки належному функціонуванню права в державі. На жаль в Україні існують вагомі підстави для ствердження того, що рівень законності, правозастосування, правосвідомості українського суспільства, включаючи посадових і службових осіб публічної влади, не відповідають зазначеному у ст. 1 Конституції щодо правового, соціального та демократичного статусу держави, підтвердженням чого, своєрідним лакмусовим папірцем, є високий рівень корупції, глибоке соціальне розшарування населення в державі, рекордна кількість скарг українських громадян до Європейського суду щодо порушень їхніх прав з боку державної влади.

З огляду на зазначені факти, можна зробити висновок, що незважаючи на високий рівень формалізації правового життя в Україні (прийняття Конституції України на основі загально-визнаних міжнародних норм права, відповідність в основному прийнятих законів положенням Конституції України, проведеного в Україні за допомоги міжнародної демократичної

спільноти різнобічних реформ тощо), українському суспільству притаманні існування як відкритих, так і латентних загроз і небезпек його правовій безпеці. Зазначене пояснюється наступним.

По-перше, на думку багатьох дослідників в останні десять років в Україні склалася певна негативна ситуація у сфері законотворчої діяльності. Зазначимо, що у багатьох країнах розробка законів розглядається як особлива сфера професійної діяльності, що вимагає спеціальних знань і особливих професійних якостей. Цілком зрозуміло, що ті, хто готує закони, повинні мати юридичну освіту і певний досвід роботи за фахом, оскільки якість закону в значній мірі залежить від професійної компетентності його розробників. Розуміння загальних принципів правового регулювання, детальне знання ієрархії нормативних актів, специфіки регламентації певних відносин, взаємозв'язку процесуальних і матеріальних норм, володіння юридичною мовою, що дозволяє створювати чіткі нормативні формулювання, дотримання принципів ясності, простоти і правильної організації юридичного тексту, увага до деталей – все це необхідні передумови для створення добре напрацьованого документа.

Для розробки законопроекту потрібно мати певні особистісні якості. Ясність думки, аналітичний розум, володіння мовою, здатність висловлювати свої думки на папері, вміння аргументувати і відстоювати свою позицію, творчу уяву і здоровий глузд, прагматизм і об'єктивність – основні вимоги, що пред'являються до юристів, які розробляють закони. Суттєве значення мають також вміння працювати в команді і чути аргументи опонентів, здатність адаптуватися до умов, що змінюються і пропонувати альтернативні рішення, а також такі якості, як терпимість, психологічна стійкість, а часом навіть і фізична витривалість. Загальновідомо, що проходження законопроекту та доопрацювання його тексту – найчастіше тривалий і багато в чому непередбачуваний процес.

Необхідно пам'ятати, що законотворчість – це своєрідна технологія. Вміння писати закони залежить не стільки від здатності і таланту його розробників, скільки від того, наскільки відповідні особи оволоділи професійними навичками, методиками та практичними прийомами розробки нормативного змісту і юридико-технічного оформлення тексту закону. В першу чергу мова йде про способи словесного вираження правових приписів, зовнішнього оформлення і внутрішнього побудови нормативних актів. Крім того, у будь-якій державі існують певні правила і технічні прийоми, використання яких дозволяє правильно сформулювати правові дефініції та юридичні конструкції, знайти оптимальні способи викладу правових приписів, домогтися доступності та лаконічності юридичного тексту, привести зміст і форму законопроекту у відповідність з іншими законодавчими актами. Правила складання нормативних правових документів можуть варіюватися в залежності від виду акта, однак загальні вимоги юридичної техніки єдині.

Таким чином, законотворчість, як і будь-який інший вид професійної діяльності, передбачає засвоєння загальних правил, спеціальних прийомів і методик, пов'язаних з розробкою нормативного змісту і оформленням законопроекту, які напрацьовуються і удосконалюються в процесі правотворчості. Разом з тим ступінь досконалості закону, його якість в кінцевому рахунку визначається професійним чуттям і творчим потенціалом його розробників. Ще у XVIII ст. французький просвітитель Ш. Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» зазначав, що при напрацюванні законів мають бути враховані наступні правила:

- зміст законів має бути стислим і простим; прямі висловлювання завжди є доступнішими, ніж вишукані;
- слова закону мають розумітися однаково різними людьми [11].

Відомий американський філософ права Л. Фуллер обґрунтував формальні вимоги до законодавчих норм, згідно з якими вони повинні:

- бути ясно сформульовані (зрозумілі адресату);
- бути стабільними (не наражатися занадто частим і необґрунтованим змінам) [131].

Європейські фахівці у сфері розробки законів акцентують увагу на тому, щоб формулювання правових приписів законопроекту забезпечували дотримання принципу правової визначеності, який передбачає стабільність правового регулювання та існуючих правовідносин. Відповідно до цього принципу закон трактується Європейським Судом з прав людини як якісний, якщо він доступний для зацікавлених осіб, точно і конкретно сформульований і не суперечить принципу верховенства права [132]. Одним з принципових вимог до розробки якісного закону є повага авторами законопроекту легітимних інтересів тих, на кого цей закон буде поширюватися в разі прийняття. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року у Доповіді «Верховенство права» вказала, що основними критеріями розуміння верховенства права є, зокрема: доступність закону (в тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним) [133].

Багато проблем, що впливають з якості законів, породжують питання, пов'язані з їх ефективністю і можливістю застосування. На жаль, як показує українська практика, розробники закону не завжди в належній мірі прораховують політичні, правові, економічні та соціальні наслідки прийняття відповідного акта. Тому завдання будь-якого розробника закону – оптимально «вписати» його в існуючу правову систему, мінімізувати двозначність і неоднозначність формулювань, усунути внутрішні протиріччя і прогалини, які можуть породити проблемами і складності в процесі його застосування.

Таким чином, можна зробити короткий висновок: одною з основних вимог, що висувається до законотворчої техніки і мови, – його ясність. Закон має бути доступним для населення, що досягається простотою словарного запасу, яким користується законодавець. Щоб закон виконувався, він має бути доступним усім тим, на кого поширюється. Вживання спеціально-юридичних термінів і понять дозволяє сформулювати закон точно і коротко. Точність законодавчого тексту має дуже важливе значення. Закон має висловлювати думку, ідею, прагнення законотворця максимально точно, виключаючи подвійне тлумачення і спотворення. Тобто, зрозумілість, точність, кратність мови закону створюють сприятливі умови для однакового його розуміння і тлумачення, однакового його дотримання, виконання і застосування що, в цілому, сприятиме режиму правопорядку в державі [11].

Громадяни України реалізують своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами (стаття 38 Конституції України), у тому числі у прийнятті державних рішень, включаючи участь у розробці законопроектів. Закріплення цього права в Конституції України повністю відповідає міжнародним нормам, зокрема, передбаченому у п. «а» ст. 25 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» положенню про право кожного громадянина без будь-якої дискримінації та без обґрунтованих обмежень брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників [134].

З огляду на зазначене вище, можна констатувати, що нині в Україні створено правове підґрунтя для належної діяльності відповідних державних інституцій, що дозволяє їм приймати якісні нормативно-правові акти (закони). Однак, як зазначалося вище, в Україні склалася така правова реальність у правотворчій та правозастосовній діяльності, яка не відповідає зазначеним теоретико-правовим напрацюванням, і що, у свою

чергу, дає підстави стверджувати про наявність в Україні існування загроз і небезпек національному праву.

Одним із недоліків в законотворчості є поспішність, з якою готуються і приймаються закони. Вже не один рік керівництво парламенту відповідного скликання прагне показати свою роботу по напрацюванню законів більш насиченою в порівнянні з попереднім скликанням. Однак, ця робота полягає в основному у внесенні змін до чинних законів, а потім – внесення змін до законів з уже із внесеними попередніми змінами. Часто ці зміни мають технічний характер, або ж, як показує практика, – які відповідають вузько-корпоративним інтересам.

Якщо проаналізувати законотворчу роботу парламенту III-го скликання за 1999-2002 роки, то будемо мати наступні дані: у 1999 році відповідно 131 – законів про внесення змін, 76 – нових законів; 2000 рік : 121 – про внесення змін, 89 – нових законів; 2001 рік: 113 – про внесення змін, 67 – нових законів. Співвідношення прийнятих нових законів до законів про внесення змін складає 1 до 1,4 – 1,7.

У свою чергу парламентом VIII-го скликання у 2017 році було прийнято 151 закон, не враховуючи законів про ратифікацію міжнародних угод. Із зазначеної кількості 123 – про внесення змін до законів, 28 – нові закони: у 2018 році відповідно: 131 закон, з яких 104 – про внесення змін, 27 – нові закони; за останню сесію в 2019 році – 26 законів, з яких 22 – про внесення змін, 4 – нові закони. Співвідношення нових законів до законів про внесення змін складає 1 до 4.

Парламентом IX скликання за коротку 1-у і 2-у сесії 2019 року в процесі так званого «турборежиму» прийнято 125 законів, з яких 111 – про внесення змін, 14 – нових законів; за неповну 3-ю сесію 2020 року – 29 законів, з яких 26 – про внесення змін, 3 – нових законів. Відповідне співвідношення складає 1 до 8.

З точки зору фахівців права, які в парламенті протягом II – VIII скликання працювали в багатьох робочих групах, що створювалися парламентом по напрацюванню законопроектів, не-

обхідно зазначити наступне: якщо раніше законопроект являв собою комплексне напрацювання на підставі наукової, практичної та політичної думки щодо врегулювання відповідних відносин у тій, чи іншій сфері життєдіяльності суспільства, то про більшість нинішніх законопроектів таке сказати не можна.

Тенденція щодо переважання вузько-корпоративних інтересів над загальносуспільними, які відображуються у змісті законопроектів, набула чітких рис в сучасних законопроектах і прийнятих законах. До напрацювання таких законопроектів практично не залучається наукове середовище і громадянське суспільство, що викликає загострення відносин між владою і суспільством. Так, за III-є скликання співвідношення законопроектів, розроблених органами виконавчої влади, до законопроектів, розроблених народними депутатами України складає 5 до 1; у VIII-у скликанні – 1 до 16, а на початку нинішнього IX-го скликання – 1 до 7.

Є відповідною проблемою те, що значна частина народних депутатів не регулярно відвідують пленарні засідання, а інші – голосують «за себе і за того парня», що викликає і подив, і нерозуміння зазначеного у представників європейських та інших демократичних країн. У зв'язку з цим виникають цілком праві підстави для не визнання законів і постанов, які прийняті з порушенням норми Конституції. Крім цього цілком логічним постає питання: чи можна визнавати правовими рішення Уряду, які прийняті на виконання таких «нелегітимних» актів?

Ще в 1998 році Конституційний Суд України у своєму Рішенні [135] зазначив, що «Положення частини третьої статті 84 Конституції України щодо здійснення народним депутатом України голосування на засіданнях Верховної Ради України означає його безпосереднє волевиявлення незалежно від способу голосування, тобто народний депутат України не має права голосувати за інших народних депутатів України на засіданнях

Верховної Ради України. Порушення встановленої Конституцією України процедури ухвалення законів та інших правових актів Верховною Радою України є підставою для визнання їх неконституційними (частина перша статті 152 Конституції України)». Однак представники державної влади продовжують ігнорувати зазначені положення, не вживаючи належних заходів для усунення порушень. Тим самим засвідчується свідоме ігнорування зазначеного принципу верховенства права, так само як і інших пов'язаних принципів права.

Можна навести приклад законодавчого лобіювання корпоративних інтересів, всупереч інтересам більшості суспільства. Так голова Комітету ВРУ з питань податкової та митної політики лобіювала нижчі ставки акцизного податку на тютюн у 2015 році та більше 14 місяців не виносить на обговорення комітету законопроект №2430-1 від 3 квітня 2015 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо виконання зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (стосовно виробництва, презентації та реалізації тютюнових виробів, їх реклами і спонсорства)». Така ситуація перешкоджала винесенню на перше читання у ВРУ прогресивного антитютюнового законопроекту № 2820 від 13 травня 2015 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну», який підтриманий профільним Комітетом ВРУ з питань охорони здоров'я, і яким запроваджується виконання зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (стосовно виробництва, презентації та реалізації тютюнових виробів, їх реклами і спонсорства). І таких прикладів існує багато [136]. Тим самим окремими представниками державної влади свідомо ігноруються положення основоположного принципу «верховенства права» в даному його аспекті.

Можна згадати і про довгу відсутність політичної волі щодо прийняття таких конституційних законів, як про спеціальні слідчі комісії Верховної Ради України, про імпічмент Президенту України, про місцевий референдум тощо, що свідчить про відсутність бажання законодавців діяти в рамках правового поля.

Взагалі законодавча діяльність українського парламенту – це особлива тема для роздумів, тому що в ній дуже багато як продуктивного та оригінального, так й дивного і незрозумілого. Для багатьох головний критерій – кількість законів, прийнятих парламентом. Тому законопроектна діяльність народних депутатів України потребує серйозного переосмислення та переорієнтації на крупні соціально-політичні проблеми країни, які нині суттєво загострились у зв'язку з пандемією корона вірусу та світовою економічною кризою.

Щодо прозорості, підзвітності та демократичного принципу ухвалення законів, то наглядним негативним прикладом є стан, який склався навколо пенсійної реформи у частині пенсійного забезпечення військовослужбовців і інших представників сектор «безпеки і оборони». Непрозорість підготовки відповідних проектів нормативно-правових актів керівництвом Міністерства соціальної політики України, відмова у залученні до цього процесу громадськості та надання громадськості відповідної інформації щодо зазначеного процесу, – невід'ємна ознака відсутності демократичності у цьому процесі. Зазначені дії керівництва Міністерства не відповідають положенням статті 34 Конституції України, згідно з якою «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір», а також статті 40 Конституції, що реалізація права на доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні органів державної влади та місцевого самоврядування, підтримується також конституційним правом на звернення, яке гарантується статтею 40 Конституції. Ця стаття зобов'язує органи державної вла-

ди та місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб розглядати усні чи письмові звернення, індивідуальні або колективні, і давати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін.

Крім того, зазначена утаємниченість по створенню правових норм, що безпосередньо стосується відповідної категорії осіб, здійснення зазначеного без їх відома, без їхньої участі – не відповідає взятим на себе Україною зобов'язань, як міжнародного, так і внутрішнього характеру:

– Копенгагенським критеріям членства в Європейському союзі, підтвердженим в грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді, що гарантують демократію, верховенство права, повагу і захист меншин. Статтею 6 Договору про Європейський союз закріплено, що *«Союз базується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини і основних свобод та верховенства права»*. Згадані вище засадничі цінності отримали свій розвиток в проголошеній на засіданні Європейської Ради в Ніцці в Хартії Європейського союзу про основні права [137];

– Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [121], в якій закріплені фундаментальні громадянські та політичні свободи, і яка, у свою чергу, базується на Загальній декларації прав людини ООН. Відповідно до зазначених цінностей *лише вільні люди, які поважають один одного, дотримуються права і гідності інших людей, спроможні побудувати суспільство, в якому зможе вижити будь-яка людина;*

– Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародному пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року [134]. Відповідно до положень статті 19 другого Пакту, *«2) кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, діставати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку*

або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір;

– Постанові Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 [73], якою затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. *Проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень.* Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, реалізації та захисту прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. При цьому вони проводяться обов'язково, якщо стосуються життєвих інтересів громадян, яким і є питання соціального забезпечення;

– Регламенту Кабінету Міністрів України (§ 3. Взаємодія з громадськістю) [139].

Як наслідком недотримання представниками державної влади зазначених принципів і положень стало прийняття Закону України, положення якого грубо порушують права людини в Україні [140], в якому запроваджена норма правової дискримінації громадян за освітньою та професійною ознаками, і водночас не застосовується презумпція невинуватості особи. Зазначене викликало негативну реакцію в європейській спільноті і певну напругу в українському суспільстві. Десятки тисяч громадян без розслідування і розгляду справ у суді були позбавлені громадянських прав на десятки років, що свідчить про незастосування основних правових принципів в діяльності парламенту.

Зазначене вище продовжується і нині, що підтверджується, наприклад, в публіцистичних джерелах : «Всім добра за ваші гроші: одіозні законопроекти від нардепів» [141], що свідчить,

наскільки малозмістовними та економічно безграмотними можуть бути депутатські пропозиції. Іноді депутатські правки, які парламентарі оформляють у вигляді законопроектів, перекреслюють зміни, до яких країна йшла роками. Так, в цих актах відсутні : фінансові обґрунтування запропонованих змін; запропоновані ними пільги порушують правило рівності всіх платників податків; відсутні пропозиції щодо скорочення витрат бюджету або пошуку додаткових джерел надходжень; фінансові розрахунки депутати, як правило, не надають; після ухвалення парламентом майже кожного важливого закону, його пропонують скасувати; часто проявляється алогічність системи правових норм в запропонованих актах тощо. Під виглядом законотворчої активності фактично напрацьовується законодавчий спам.

Таким чином, недотримання правових принципів в законотворчості спонукає до виникнення відповідних передумов для неефективного, неякісного правозастосування органами державної влади та їх посадовими (службовими) особами у процесі повсякденного життя, що, у свою чергу, призводить до виникнення загроз правовому життю у державі, тобто, виникнення «правової небезпеки», або іншими словами, виникнення загроз для «правової безпеки».

4.2. Правозастосування як визначальна ознака рівня правової безпеки

Проблемні питання правового регулювання суспільних відносин, ефективність його функціонування є предметом галузевого інтересу вчених різних напрямів правової науки.

Правозастосування завжди посідало одне з центральних місць серед інших питань юридичної науки. Дослідженню сутності застосування норм права як на загальнотеоретичному рівні, так і в межах галузевих юридичних наук, присвячено низку монографій, дисертацій, навчальних посібників і

наукових статей, в яких його природа розглядалась у різних аспектах. Однак, незважаючи на значну кількість навчально-наукової літератури з цього приводу, доводиться констатувати, що й на теперішній час залишається достатньо дискусійних, недостатньо розроблених питань і аспектів правозастосування, що пояснюється його складністю та багатогранністю, а також постійним оновленням вітчизняного законодавства, розширенням кола суб'єктів застосування норм права, збільшенням кількості форм правозастосовної діяльності.

Реалізація юридичних норм є не тільки основним завершальним етапом правового регулювання суспільних відносин, але й саме на цій стадії відбувається перевтілення правил поведінки в життя, тобто норми права починають практично діяти на стадії реалізації, без якої їх існування позбавлено сенсу.

Якщо проаналізувати ситуацію з правозастосуванням в Україні, то можна прийти до висновку, що вона є строкатою і мозаїчною. Поряд з позитивними та успішними діями органів влади за останні декілька років у зазначеній сфері, можна констатувати про збільшення порушень у цій сфері. Не знаходячи належної правової підтримки в судових органах щодо справедливого поновлення порушених прав з боку виконавчої влади, громадяни України вимушені звертатися за допомогою та справедливим вирішенням питань до міжнародних інституцій. Нині Україна займає четверте місце за кількістю звернень до Європейського Суду з прав людини, тобто фактично кожна десята скарга в суд надходить від громадян України.

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) свого часу ухвалила резолюцію [142] щодо функціонування демократичних інституцій в Україні, в якій ПАРЄ висловила занепокоєність судовими процесами над колишніми урядовцями, піддала критиці принципи функціонування судової та правоохоронної системи, представила свої зауваження до нового виборчого закону та передбачила можливість застосування санкцій до України, якщо вона не виконуватиме зазначені ви-

моги. Було висловлено прохання про негайне звільнення колишніх урядовців до завершення судових процесів проти них з причин гуманітарного характеру, а також у світлі її занепокоєння щодо застосування попереднього ув'язнення в Україні. Враховуючи такі критерії гуманізму права, як: особливо м'яке відношення до неповнолітніх, жінок і осіб похилого віку; функціонування інститутів амністії та помилування; застосування покарання нижче нижньої межі тощо, Україні було вказано на низький рівень гуманізму при застосуванні права щодо засуджених осіб, про вибірковість застосування права, а також було висловлено ряд інших зауважень, побажань та вимог.

Для прикладу можна навести факти кримінального переслідування громадян за політичними мотивами. Так, це підтверджується тим, що 30 квітня 2013 року Європейський суд з прав людини в Страсбурзі назвав арешт Юлії Тимошенко і її утримання в СІЗО до рішення суду політично вмотивованим порушенням її прав, констатувавши порушення статті 18 Європейської конвенції прав людини (межі застосування обмежень прав). У Рішенні Європейського суду від 3 липня 1912 року у справі *«Луценко проти України»* зафіксовано шість різних порушень права на свободу та особисту недоторканність, яке захищається статтею 5 Європейської конвенції, та порушення державою статті 18 Конвенції у сукупності зі статтею 5 застосування норм КПК про позбавлення волі з іншими, не передбаченими КПК цілями при ухваленні рішення про взяття під варту і подальшому утриманні під вартою. Суд не назвав зазначені цілі політичними, але це прямо впливає з висловленої Судом аргументації.

На жаль, подібна тенденція проглядається в державі і нині. В Україні вже стало певною традицією, що після зміни державної влади, новою державною владою розпочинаються політичні переслідування «попередників», які звинувачуються у різних, часом у надуманих, кримінальних правопорушеннях, що не сприяє демократичному розвитку країни.

В Україні також досить гостро постає проблема реалізації конституційного принципу рівності особи. Потенціал Основного Закону в даному напрямку належним чином не реалізовується, про що свідчать непоодинокі факти безнаказаного вчинення правопорушень з боку осіб (їхніх близьких), які займають високе соціальне положення в суспільстві, і навпаки, коли пересічних громадян притягують до юридичної відповідальності за незначні проступки. Зазначене можливе внаслідок: низького рівня життя населення, корупції на всіх владних щаблях, бюрократизму, відсутності дієздатного громадянського суспільства, порушення конституційної законності, низького рівня правової культури як посадовців, так і громадян та ін. Формально проголошений конституційний принцип рівності особи вимагає свого забезпечення, тобто прийняття заходів, здатних зробити можливість його втілення в життя реальним.

На нашу думку, негативна роль у зазначеному належить і Конституційному Суду України, що проявилось у прийнятті ним ряду рішень, які викликали як в українському, так і міжнародному науковому середовищі негативний резонанс. В цих рішеннях вбачалося явне політичне замовлення, під яке підводилася, як правило, хибна правова аргументація. Для прикладу можна навести одне з таких його рішень від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці). Навівши правову аргументацію про неконституційність обмеження максимального розміру пенсійного забезпечення, розміру щомісячного довічного грошового утримання суддів чи припинення його виплати суддям у відставці

на період їх роботи на деяких посадах, тим самим Конституційний Суд України сам порушив дію конституційного принципу щодо рівності особи, оскільки для інших громадян залишилася в силі дія обмежувальних норм Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». З огляду на це, у зазначеному рішенні проглядається як правова проблема, так і морально-етична, згідно якої суддями не доцільно забезпечувати собі відповідні переваги над іншими громадянами, оскільки це прерогатива держави встановлювати ті, чи інші показники матеріального забезпечення діяльності судів.

Основними напрямками забезпечення вказаного вище принципу в загальному вигляді мають виступати: наявність якісної нормативно-правової бази; соціально-орієнтований вектор державної політики й гарантована підтримка соціально незахищених верств населення; забезпечення рівності всіх перед законом і судом; чітке втілення ідеї рівності в процес правотворчої і правозастосовної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, органів суду і прокуратури та їх посадових осіб; підвищення рівня правової культури населення, подолання правового нігілізму [142].

Зазначене знайшло своє відображення не лише у нормотворчому процесі, а й у інших формах народовладдя. Так у ст. 21 Загальної декларації прав людини [122] зазначено, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Вибори є вихідним принципом організації державного механізму та системи місцевого самоврядування. В сучасних

умовах вибори є необхідним атрибутом життя суспільства, характеризують ступінь демократизму державного режиму і являють собою основну форму волевиявлення народу, реалізації народного суверенітету. Вибори, проведені з дотриманням вимог Конституції України та міжнародних стандартів, виступають необхідним засобом надання владі легітимного характеру. За їх допомогою народ визначає своїх представників в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, наділяє їх мандатом на здійснення у визначених Конституцією межах своїх суверенних прав. Як підкреслює Г. Майєр, вибори – це «єдиний акт, в якому політична воля народу безпосередньо втілюється у владні політичні структури, найважливіший і єдиний акт, за яким народ може визначати, до того ж в обов'язковій з позиції права формі, державну волю» [144, с.121].

В Україні проблема демократичності виборів є вкрай гострою. Міжнародні експерти, іноземні спостерігачі, українські аналітики виборчих кампаній в Україні оцінюють вибори, за виключенням 2019 року, як такі, що проводилися з використанням адміністративного протекціонізму, лобізму, підкупу електорату та проявів фальсифікації результатів виборів, посадових зловживань при проведенні агітації тощо. Підкуп електорату порушує принцип вільного волевиявлення виборців, що суттєво впливає на результати голосування і є підставою для визнання виборів недійсними. В Україні на законодавчому рівні до цього часу не визначені організаційно-правові засади протидії та запобігання сучасним корупційним технологіям у виборчих процесах [145].

Рівність громадян перед законом та законність конкретизуються таким принципом права, як невідворотність відповідальності за вчинення правопорушення. Ідея невідворотності відповідальності за порушення закону як ефективного засобу попередження правопорушень не виникає жодного сумніву. Принцип невідворотності юридичної відповідальності прямого закріплення у Конституції України не отримав. Однак за

своїм соціальним змістом він є конституційним і знаходить опосередковане вираження у низці положень Конституції. Так, стаття 3 Конституції проголошує людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Принцип невідворотності юридичної відповідальності в тій чи іншій мірі знаходить своє відображення в галузевому законодавстві. В одних галузях права цей принцип отримав часткове або побічне вираження, в інших – пряме (кримінальне). Ніхто не може бути звільнений від відповідальності з підстав, не передбачених у законі. Будь-який правопорушник повинен бути притягнутий до відповідальності поза незалежності від його посадового положення, національних, релігійних чи інших особливостей.

Однак на практиці цей принцип спрацьовує не завжди. Українське суспільство знайоме з непоодинокими фактами, коли особи, які явно вчинили те, чи інше правопорушення, не притягуються до юридичної відповідальності. Для прикладу можна навести факт тендерної корупції, пов'язаний із укладенням контракту між Нафтогазом і Keppel Fels Limited (Сінгапур) про поставку двох бурових установок вартістю 1,226 млрд. доларів. Одну з установок, що була куплена «Нафтогазом» у 2011 році, продала фірма Rigas Kugu Buvetava (Латвія). Тоді «Нафтогаз» переплатив удвічі. І за цю обладку із втратами державних коштів ніхто не поніс відповідальність. На цьому фоні є очевидною низька якість роботи працівників правоохоронних органів; неналежна наглядова діяльність прокуратури та Міністерства юстиції України тощо.

З огляду на зазначене особливого значення набуває проблема конституційної відповідальності вищих посадових осіб. В системі конституційного законодавства відсутня певна інтеграційна одиниця, яка б упорядкувала і приводила до єдиного

знаменника всі складові конституційної відповідальності. На думку А. Селіванова, для заповнення цієї прогалини, з позиції правової доктрини, необхідно розробити закон «Про конституційну відповідальність вищих посадових осіб у державі», в якому були б чітко окреслені юридичні підстави для застосування конституційної відповідальності і обов'язково – процедурні питання відсторонення від посади вищих посадових осіб. Оскільки прямого закріплення у Конституції України принцип невідворотності юридичної відповідальності не отримав, тому, на думку дослідників, можна частину 2 статті 61 Конституції України доповнити реченням щодо невідворотності відповідальності особи [146].

Необхідно констатувати, що незважаючи на те, що Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів у сфері прав людини, їхня дія на території нашої держави знаходиться ще на неналежному рівні. Незначні успіхи досягнуті у сфері реформування органів, які мають забезпечувати права і свободи громадян. Так за даними моніторингу консорціуму експертів, фінансованих фондом «Відродження», в Україні фактично відсутній прогрес у сфері реформування органів внутрішніх справ, практики виборів і незалежності ЗМІ. Мінімальний прогрес був відзначений у сфері конституційної реформи, а також реформи судової системи й прокуратури [147].

Від стану дієвості та ефективності регулювання суспільних відносин правом залежить дієвість і безпека функціонування та подальший розвиток будь-якої соціальної системи. А зазначені критерії можуть бути належними за умови перебування самої системи права в стані, за якого право успішно здійснює свою місію, тобто перебуває у належному, безпечному стані. Таким чином появляється така самостійна правова категорія – як «правова безпека» [148], увага якій все більше і більше приділяється з боку українських та зарубіжних науковців [149].

У країнах романо-германських правових систем, до яких відноситься і Україна, застосування правових норм, що міс-

тяться в законах і підзаконних нормативних актах, вважають основною формою реалізації права суддями та іншими посадовими особами держави [150]. Наприклад, судами приймається правозастосовний акт, який є індивідуально-конкретним документом, що містить припис державно-владного характеру, винесений відповідним органом унаслідок вирішення юридичної справи, це підсумок застосування норм права. Це, до прикладу, вирок, рішення, ухвала, висновок тощо.

Судове правозастосування є одним з найважливіших різновидів форм реалізації права, йому (крім індивідуальних особливостей) властиві загальні ознаки державного правозастосування. Судове правозастосування є останньою стадією механізму правового регулювання, коли до участі осіб у суспільних відносин залучається спеціальний уповноважений суб'єкт права – суд. Для цього етапу механізму правового регулювання притаманні певні стадії, які також характеризуються наявністю спеціальних суб'єктів, що допомагають врегулювати суспільні відносини залежно від їх типу й виду (адміністративно – процедурні, цивільні, кримінальні тощо). Тому загальновизнаним є підхід, за якого до судового правозастосування пред'являють принципи законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості тощо [151, с. 92-93].

На думку дослідника Є. Г. Бобрешова, «дотримання судом при відправленні правосуддя загальних принципів правозастосування потрібно розглядати як необхідні умови для правильного застосування права, а в контексті постійного, надійного й ефективного захисту проти зловживань у судочинстві відстоюється погляд про доцільність запровадження ідеології судового правозастосування» [152, с. 17].

Розглядаючи судове правозастосування як тривалий, комплексний і системний процес, зауважимо, що воно має певну мету, яка є чітко визначеною цінністю. До таких цінностей належить визнання людини, її життя, здоров'я, честі й гідності,

недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Закріплений конституційний постулат за своїм змістом є принципом-метою, що визначає загальом діяльність держави, створення законодавчих засад регулювання такої діяльності, відповідальність держави перед людиною загалом.

Головні цінності, закріплені в ст.3 Основного Закону, реалізовані в нормативному масиві, де передбачено також їх охорону та напрями, засоби і способи захисту порушених цінностей. Провідну роль у захисті порушених цінностей відіграє судове правозастосування. Отже, аналізований конституційний принцип-мета визначає загальну ціннісну спрямованість правозастосовного процесу. Він одночасно кореспондується з основоположними принципами права – справедливістю, рівністю, свободою, гуманізмом. Зазначені принципи становлять основу права, є його ідейним наповненням, а також головними цінностями. Завданням суб'єкта правозастосування є, насамперед, дотримання основних принципів права [153].

Окреслені аспекти цілком стосуються судового правозастосування, адже судова діяльність є класичною формою застосування права і водночас критерієм цивілізованості й морального здоров'я суспільства [154, с. 162].

Якщо проаналізувати роль суду в забезпеченні верховенства права, тобто відповідно до основного принципу, то вона полягає насамперед у захисті загальновизнаних прав і свобод людини, причому суду надано широкі повноваження щодо оцінювання відповідності законів Конституції України, а підзаконних нормативних актів – законам і Конституції України. Суди здійснюють правозастосовну діяльність, під час якої відбувається інтерпретація норм права й утворення нових правових положень [155, с. 3]. Однак органи державної виконавчої влади загалом ігнорують зазначену роль суду, що є наочним проявом правового нігілізму.

Що стосується принципу додержання в Україні прав людини, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, бути вислуханим та мати презумпцію невинуватості, то в сьогоденнішніх мас-медіа можна знайти значну кількість фактів, що свідчать про відповідні недоопрацювання державної влади у вирішенні зазначених проблем. Незважаючи на започаткований процес реформування правоохоронної та судової систем в Україні, стверджувати про належні зрушення у вирішенні існуючих проблем захисту та поновлення порушених прав людини, тобто здійснення належно правозастосування судами, ще не можна.

Зазначимо, що довіра громадськості країни до судів і суддів є дуже важливим фактором. І хоча питання потребує виваженого підходу, сучасні реалії вимагають від суддів більш активної, лідерської позиції в забезпеченні та підтриманні належного рівня довіри громадськості до судової системи. Така лідерська позиція передбачає більше, ніж традиційний спосіб висловлення шляхом оголошення судових рішень. Вона вимагає від представників суддівського корпусу певного розширення спектру своїх функцій з метою забезпечення належного інформування та підвищення рівня обізнаності громадськості в правових питаннях. Для суддів буде дуже корисно мати доступ до достовірної інформації, яка відображає та тлумачить показники рівня громадської довіри до судової системи. Насамкінець, судді повинні стати учасниками прямого діалогу з представниками громадськості, іншими органами державної влади стосовно забезпечення громадської підтримки та довіри до судів. Єдиною обов'язковою умовою має бути те, що здійснення цих кроків жодним чином не повинно впливати ані на фактичний стан, ані на сприйняття таких ключових засад громадської довіри, якими є незалежність і об'єктивність суддівства [156].

Нинішня ситуація в Україні щодо правозастосовної діяльності судів наповнена критикою суддів з боку суспільства че-

рез відсутність незалежності, неупередженості, прозорості та підзвітності, а шпальта газет і журналів заповнені кричущими фактами порушень прав людини в Україні.

Небезпечними для правової безпеки держави є існуючі проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців; відсутність гарантій виконання судових рішень; виконання політичних замовлень через ухвалення нормативних рішень; залежність вирішення судової справи від «товщини гаманця» суб'єктів судового спору; участь суддів у таких злочинних схемах, як рейдерство тощо.

І був би не таким страшним прийнятий згаданий вище спам, так само як і ухвалене судом неправосудне рішення, якби за ними не проглядалися різні долі наших громадян. Так, відповідно до ст.ст. 263 і 263-1 Кримінального кодексу України (ККУ) [157] передбачена кримінальна відповідальність за «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» та за «Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв». За різними даними за 2007 – 2016 рр. в Україні до кримінальної відповідальності лише за ст. 263 ККУ було притягнуто 52 011 осіб.

Таким чином в державі має функціонувати закон, положенням якого регулювалися б згадані питання і за порушення яких, громадяни несли б зазначену відповідальність відповідно до ККУ. Однак, до цього часу такий закон в Україні відсутній, хоча робилися неодноразові спроби щодо його розробки і прийняття. Цілком логічно постає питання: За яких правових підстав, за відсутності відповідного закону, громадян притягують до кримінальної відповідальності?

Ще зовсім недавно (вирок від 19.02.2018) Печерський районний суд, виправдовуючи підсудного у справі № 757/7651/16-к,

зазначив, що держава не вправі застосовувати до особи процесуальний примус у вигляді кримінальної відповідальності за відсутність дозволу, передбаченого законом, поки немає закону, який передбачає отримання цього дозволу [158]. І зазначене, на наше переконання, є цілковитою правовою позицією суду, оскільки відповідає загальновизнаній правовій zasadі «*nullum crimen sine lege*» (немає злочину і покарання без наперед установленого закону). Зазначимо, що зазначений принцип закріплений в статті 7 Міжнародної Конвенції [121]: «Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом...».

Однак, 31 травня 2018 року колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у своїй постанові (справа № 127/27182/15-к, провадження № 51-3305км18) зазначила, що поняття «закон», вжите законодавцем у ст. 263 КК, має розширене тлумачення і включає в себе законодавство у цілому, в тому числі нормативні акти, що регулюють відповідні правовідносини, порушення яких утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого цією статтею кримінального закону. Під розширеним поняттям «закон» Верховний Суд має на увазі відповідний наказ Міністерства внутрішніх справ України [159], прийнято на підставі Закону України «Про міліцію», який втратив чинність 02.07.2015.

На нашу думку, хибність даної позиції Суду полягає у наступному:

По-перше, об'єктивна сторона злочину за статтями 263 і 263-1 ККУ полягає у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» та у незаконному виготовленні, переробці чи ремонті вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконному видаленні чи зміні її маркування, або незаконному виготовленні бойових припасів, вибухових речо-

вин чи вибухових пристроїв. Таким чином, законодавець визначив функціонування (наявність) закону, предметом регулювання якого є регулювання суспільних відносин, пов'язаних із зазначеним вище, і яким передбачено отримання дозволу на зазначене, тобто, призначення згаданого закону полягає у здійсненні регулятивної функції. У свою чергу, відповідно до ч. другої ст.178 Цивільного кодексу України [160] «Види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені з цивільного обороту), мають бути прямо встановлені у законі. Види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), встановлюються законом».

Основна ж функція кримінального права – це охоронна функція. Саме кримінальне право через ККУ покликано стояти на сторожі найважливіших суспільних відносин від їх порушення, застосовувати до винних найсуворіші заходи примусу – покарання. Як зазначає відомий науковець П. Фріс [162] кримінальне право, охороняючи нормами Особливої частини ККУ суспільні відносини, не регулює їх, а для визначення факту порушення в ряді випадків відсилає через банкетну норму до регуляторних актів інших галузей права, у даному випадку до закону, якого не існує. У свою чергу, Конституційний Суд України зазначає, що бланкетна диспозиція кримінально-правової норми лише називає або описує злочин, а для повного визначення його ознак відсилає до інших галузей права [162].

По-друге, тлумачення Судом терміну «закон» в широкому сенсі, що включає в себе усі нормативно-правові акти публічної влади, не відповідає положенням загальної теорії держави і права і національному законодавству. Закон є творінням законодавчої влади. В Україні використовується в широкому сенсі термін «законодавство», але не «закон», оскільки в країні не запроваджено делеговане законодавство, як це передбачено в

конституціях багатьох європейських країн. Як зазначає суддя Конституційного суду України В. Кампо [163], в Конституції Італії з 1947 року передбачено здійснення законодавчих функцій парламенту може бути делеговано уряду. Аналогічні конституційні положення є в конституціях Іспанії 1978 року, Франції 1958 року тощо, а також у Великобританії. В Україні досвід застосування такого інституту був у Президента України Л. Кучми у 1990-х роках. Лише в окремих федеративних державах (Австрія, Бельгія, Федеративна республіка Німеччина, Швейцарія, Російська Федерація...) поряд з «федеральним законом» використовується вираз «закони учасника федерації», які мають назви, такі як «декрети» або «постанови». Федеральний закон та закон учасника федерації мають однаковий статус. Однак, в деяких федеративних державах «федеральний закон має перевагу над кантональним правом».

Таким чином, вищезазначене дає підстави констатувати факт відсутності на сьогодні в Україні закону, що здійснює регуляцію суспільних відносин в сфері обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин, що у свою чергу не дає можливості визначати законність чи незаконність тих чи інших дій із зазначеними предметами. Тим не менш органи досудового розслідування продовжують реєструвати кримінальні провадження та здійснювати попереднє розслідування, а суди виносити обвинувальні вироки за ст.ст. 263 і 263-1 КК України. При цьому вони посиляються на порушення особами порядку обороту цих предметів, врегульованого підзаконними актами.

Викликає, м'якко кажучи, подив твердження Суду, що законодавець, використовуючи термін «закон», мав на увазі його розширене тлумачення – законодавство у цілому. Зазначене є перекручуванням термінологічного змісту з певним умислом (можливо будь-якою метою заповнити існуючий вакуум правового регулювання даної сфери), оскільки законодавець чітко знає свої повноваження щодо врегулювання суспільних відно-

син шляхом прийняття ним законів, як це і передбачено Конституцією України.

Таким чином, притягнення особи до кримінальної відповідальності у згаданих випадках грубо порушує Конституцію України, і влада не вправі застосовувати до особи процесуальний примус у вигляді кримінальної відповідальності. Крім того, термінологічні маніпуляції з метою надання вироку певного вигляду законності це – прийняття завідомо неправосудного рішення і створення великої загрози правовій безпеці суспільства.

Наведемо коротко відповідні факти (виклики), що підтверджують факти прояву загроз правовій безпеці суспільства :

– дострокове припинення повноважень парламенту України, ухвалене Президентом України на підставі рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019 № 6-р/2019 [164], яке неоднозначно сприйнято в науковому та суспільному середовищах, оскільки прийняте не на підставі фактичних правових підстав, а внаслідок прийняття політико-правового рішення з метою розв'язання конституційного конфлікту між Президентом України та Верховною Радою України, до виникнення якого спонукала прогалина в законодавстві щодо початку перебігу місячного терміну формування нової коаліції депутатських фракцій;

– правова прогалина в КК України, яка виникла після прийняття рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2019 № 1-р/2019 [165] щодо незаконного збагачення, до прийняття нової статті 368-5 в КК України, внаслідок чого відкриті кримінальні про-

вадження за згаданою статтею були закриті. На думку багатьох громадян, зазначене є своєрідною амністією для «злочинів від влади». Зазначене рішення теж неоднозначно сприйнята в науковому та суспільному середовищах, оскільки Конституційний Суд України міг скористатися своїм правом відтермінувати дату втрати чинності статтею 368-2 КК України, яке надають йому приписи статті 91 Закону України «Про Конституційний Суд України». З цим пов'язана також не використана можливість рекомендувати Верховній Раді України уточнити законодавче формулювання складу вказаного злочину з урахуванням юридичних позицій Конституційного Суду України;

- відпущення під грошову заставу осіб, які вчинили тяжкі злочини, включаючи убивства, на підставі непоодиноких рішень судів. Як наслідок – втрата віри громадян на винесення справедливого вироку за вчинений злочин, зниження довіри до судів і суддів, і в цілому до влади;

- однією з основних структурних проблем політичної системи в Україні є фактична монополізація доступу до державного управління обмеженим колом осіб – групами монопольного економічного впливу (частіше вживаними в Україні є визначення «олігархи» або «олігархічні групи»). Чинні демократичні механізми (наприклад, вибори, референдуми) традиційно використовуються олігархічними групами як інструменти для досягнення власних цілей та боротьби одна з одною. Суспільні та політичні інститути (політичні партії, ЗМІ, профспілки, недержавні громадські організації тощо) є занадто слабкими або фінансово залежними від олігархічних груп, щоби скласти їм ефективну конкуренцію у боротьбі за вплив на процеси ухвалення рішень у країні. З 2018 року відсутнє законодавче регулювання організації та проведення загальноукраїнського, а з 2012 року – місцевих референдумів. Тим самим нині відсутні законодавчі механізми реалізації конституцій-

ного права громадян брати участь як у всеукраїнському, так і в місцевих референдумах. А народне волевиявлення зводиться лише до можливості брати участь у виборах. Зазначене викликає в суспільстві зневіру в реалізації принципу народовладдя, в демократизації суспільного життя тощо;

– існування в країні надзвичайно високого рівня корупції, що пояснюється відсутністю для зазначеного політичної волі керівництва держави; неналежною кадровою політикою, яка була б направлена на очищення влади від корупціонерів; супротив з боку представників публічної влади запровадженню дієвого контролю з боку громадянського суспільства й незалежних засобів масової інформації. Так, як повідомляє голова експертної організації StateWatch Гліб Канєвський із посиланням на лист Державної казначейської служби, за перші три місяці 2020 року до державного бюджету надійшло 14 тис грн. від реалізації майна, а також коштів, конфіскованих за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень [166]. Про зазначене свідчить і те, що групою народних депутатів внесено на розгляд Верховної Ради законопроект [167], мета якого дозволити чиновникам не показувати в деклараціях позашлюбних дітей. Головна ціль законопроекту – дозволити не декларувати майно неповнолітніх дітей, які не живуть з батьками-декларантами, за чим криються корупційні ризики, пов'язані з приховуванням майна чиновників, якщо воно записане на неповнолітніх дітей.

Проблемним в Україні є також питання чіткого виконання органами державної влади та їхніми посадовими (службовими) рішень суду. Рішення суду, яке складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин, як показує практика, чомусь сприймається відповідачами у судових процесах лише в частині резолютивної, в якій знаходиться імперативний припис суду, тобто висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог.

Водночас, в мотивувальній частині, в якій знаходяться норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування, а також норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування, не беруться до уваги відповідачем для корегування подальшої своєї діяльності. Саме у цій частині рішення суд вказує на помилкове застосування відповідачем норм права у тій, чи іншій своїй діяльності, і тим самим зазначає, яким чином має застосовуватися та, чи інша правова норма. Особливо наглядним в у цьому випадку є дії органів соціального захисту, пенсійного фонду та Уряду в цілому у питаннях пенсійного забезпечення громадян України, які беруть на себе право не рахуватися з думкою суду.

Зазначимо, що для підвищення рівня довіри з боку громадськості необхідні більша прозорість в управлінні судовою системою зокрема та у відправленні правосуддя взагалі. Потрібна оптимізація обов'язків та повноважень в рамках комплексної структури управління судовою системою таким чином, щоб саме Рада суддів очолила процеси формування та реалізації політики судової влади. Це дозволить краще сприяти незалежності суддів у рамках управління судовою системою завдяки вдосконаленій системі управління ефективністю, дисциплінарного та етичного нагляду.

Ефективність і професійність, високі етичні вимоги до представників судової влади – саме такі чіткі напрями мають бути в основі розвитку судової системи, її реформування. У належному функціонуванні судової системи зацікавлені всі – від пересічних громадян до представників великого бізнесу. Міцна й незалежна судова система є обов'язковою для країни, що прагне стати членом цивілізованої Європи.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо України, а це третина від усіх поданих скарг в цей Суд, дає підстави для висновку, що причини порушення прав людини частіше за все полягають у недосконалому законодавстві нашої держави або в його практичному застосуванні державними

органами та, насамперед, судовими інстанціями. Водночас, враховуючи практичні кроки України на шляху до утвердження верховенства права та останні позитивні тенденції в українському правовому полі, можна сподіватись, що застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Суду з прав людини національними органами та судовими інстанціями дозволять у майбутньому уникати констатації Європейським судом порушення Україною положень Конвенції.

Із зазначеного можна зробити висновок, що в Україні і система застосування права, і правоохоронна система держави не забезпечують належно права і свободи людини і громадянина, не усувають загрози, які спрямовані на їх обмеження, не забезпечують, тим самим, правовими механізмами безпеку особи, громадянина. А це свідчить про існування необхідності всебічної охорони самого права, яке має виступати гарантом забезпечення безпеки особи, або іншими словами, існують загрози деформації права, правовій безпеці держави. Це випливає з того, що правова безпека є невід'ємним елементом правової держави та режиму верховенства права, мета, зміст та характер якої зумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності [95].

Аналіз здійснюваних в Україні перетворень в галузях життєдіяльності свідчить, що сьогодні демократія є найбільш затребуваною формою політичного устрою українського суспільства, що дає можливість людям не тільки обирати керівників, а й контролювати владу. Незважаючи на всі проблеми, що постають у рамках демократичної форми організації суспільства, його державно-політичного устрою, можна констатувати, що саме влада народу найкраще справляється з викликами сучасності, як це показала ситуація із відбиттям агресії Росії.

Нині Україна перебуває на шляху демократичних перетворень – удосконалення наявних та запровадження нових основ та загальновизнаних принципів демократії. Україна робить

спроби ідентифікації цілей і пріоритетів національного розвитку, напрацювання позитивного досвіду формування стратегій і тактик як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Водночас досвід цих кроків дає підстави для висновку про те, що рівень компетентності та відповідальності кадрів, як політичних, так і фахових, підготовки довгострокових і короткострокових стратегій та реалізації тактичних заходів є доволі низькими. Під час розв'язання злободенних суспільних проблем українська влада, залишаючись легітимною, не завжди використовує демократичні методи. Це підриває віру громадян до влади, в успішному подоланні існуючих проблем. Крім того, відступи державної влади від дотримання положень загально-визнаних демократичних принципів, створює підґрунтя для виникнення загроз належному функціонуванню правової системи держави, тобто, створення загроз для правової безпеки держави. Це внутрішні загрози, подолання чи мінімізація яких є прерогативою, насамперед, державної влади за підтримки громадянського суспільства.

4.3. Предмет, об'єкти і суб'єкти правової безпеки

Необхідно зазначити, що окрім регулювання суспільних відносин, право є універсальним механізмом забезпечення як національної безпеки, так й усіх видових безпек. Правові засоби забезпечення безпеки переслідують двояку мету:

- ефективне функціонування чинного права та реалізація його нормативних можливостей в межах міжнародного і національного правового порядку;
- напрацювання нових правових норм з метою ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави та їхніх інституцій [168].

Серед суб'єктивних прав завжди є право на безпеку. Тому право на безпеку можна розуміти як одне із основоположних прав людини. Тобто правова безпека є самостійним видом со-

ціальної безпеки, і водночас – це центральний визначальний вид національної безпеки.

Праву притаманний дуалізм дії, який проявляється в тому, що воно, з одного боку, поряд з політичними, економічними, інформаційними, військовими та іншими механізмами, є механізмом правового (юридичного) забезпечення національної та інших видів безпеки. З другого боку, право є засадничим визначником подальшого розвитку об'єкту правової безпеки. Саме визначення правом напрямів подальшого розвитку соціальних систем, є тою квінтесенцією сприйняття його певної окремішності і самостійності. З одного боку правова безпека входить до системи різних видів безпек, а з іншого – правова безпека є своєрідним орієнтиром, дороговказом, механізмом забезпечення усіх видів безпек.

Основу концепції правової безпеки складає поняття (розуміння) щодо умов, джерел, шляхів, механізмів негативного впливу (спотворення правових норм, конфлікт норм, утворення правових прогалів, неналежна процедура виконання, ігнорування дії норм, підміна понять, корупція тощо) на правову систему. Сутність правової безпеки зводиться до правового захисту (правового забезпечення) життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки, від згаданих негативних впливів, їх недопущення, парирування, або іншими словами мінімізації правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз. Для людини і громадянина життєво важливими інтересами є їхні конституційні права і свободи.

Для суспільства – його життєво важливими інтересами є демократичні цінності, тобто можливість за допомоги права визначати свої політичні, економічні, соціальні та культурні системи; правове забезпечення та активна участь у вирішенні питань, що стосуються життя у всій різноманітності його вимірів, добробуту та умов для свого сталого розвитку.

Для держави – її життєво важливими інтересами є: правове врегулювання та захищеність конституційного ладу, суверені-

тету, територіальної цілісності та недоторканності від існуючих та ймовірних загроз; її території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій, а також правова система держави, створена на підставі формалізації правових норм, які забезпечують належне функціонування і визначають напрям подальшого розвитку держави.

Суб'єктами забезпечення правової безпеки в державі є органи публічної влади. Так, державну політику щодо правової безпеки формує парламент, який формалізує норми права в положеннях Основного закону держави – Конституції України, на підставі яких ним же приймаються нормативно-правові акти (закони), якими згадані норми права реалізуються.

Суб'єктами забезпечення правової безпеки згаданих об'єктів в Україні є органи виконавчої та судової гілок державної влади, а також Президент України. Органи виконавчої влади, здійснюючи нормозастосовну та нормотворчу функції, здійснюють охоронну діяльність згаданих прав, не допускаючи порушення норм права, тобто, безпосередньо забезпечуючи правову безпеку. Суди, якими є Конституційний Суд та суди загальної юрисдикції, поновлюють порушені права об'єктів правової безпеки.

Суб'єктами забезпечення правової безпеки в регіонах, тобто на місцях, є органи місцевого самоврядування, які, приймаючи регіональні правові акти реалізують повноваження щодо забезпечення життєво-важливих інтересів об'єктів правової безпеки.

Для ефективного і дієвого забезпечення правової безпеки важливого значення набуває знання факторів негативного впливу та їх відстеження, що дозволяє своєчасно вжити необхідних заходів для їх мінімізації. Як показує практика, існує значна кількість факторів, які суттєво впливають на саме право, на його якісні та сутнісні характеристики. Тому існує об'єктивна необхідність у захисті самого права, усунення стану незахищеності системи права. За характером направленості та

ролі суб'єктивного фактора у їх виникненні, можна розрізнити:

- виклики – такі характеристики функціонування правової системи, не обов'язково конкретно загрозливого характеру, але які для належного врегулювання суспільних відносин вимагають відповідного реагування на них (становлять приблизно 25% загрози);

- ризики – можливість виникнення несприятливих і небажаних наслідків для функціонування як самої правової системи внаслідок виникнення негативної її характеристики, так і для суспільних відносин, які регулюються правом (становлять приблизно 50% загрози);

- небезпеки – цілком усвідомлена, але не фатальна вірогідність заподіяння шкоди правовій системі, яка визначається наявністю об'єктивних і суб'єктивних факторів дії негативної характеристики на правову систему та на суспільні відносини (становлять приблизно 75% загрози);

- загрози – найбільш конкретна і безпосередня форма дії (впливу) негативного характеру на правову систему та на суспільні відносини (складає 100% настання негативу).

Правову безпеку, як зазначалося вище, потрібно відрізнити від юридичної безпеки, як особливого різновиду соціальної безпеки. Це особливо важливо, оскільки почали появлятися наукові статті, в яких зазначені поняття змішані, а деякі з них – підміняють одне одного. Так, помилковим є твердження про правову безпеку підприємства чи установи. Тому під юридичною безпекою потрібно розуміти стан нормативно-правового захисту (забезпеченості, гарантованості) життєво важливих інтересів суб'єктів права у зв'язку з їхнім вступом у сферу правових відносин, тобто мінімізація негативного впливу на функціонування суб'єкта правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз; здатність юридичними засобами протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам об'єктивного або суб'єктивного характеру.

Головний вихідний момент юридичної безпеки полягає в захисті від протиправних посягань, або мінімізація їхнього негативного впливу, а також у наявності можливості для подальшого відновлення порушених інтересів в рамках «правового поля». Нормативно-правовий захист суспільних відносин у даному випадку є функцією та обов'язком держави, яка для цього створює відповідні органи влади, регламентуючи їхню діяльність в нормативно-правових актах.

Практичний сенс юридичної безпеки полягає в тому, щоб встановити, чи можуть правові норми впливати на виникнення, розвиток і вирішення юридичного конфлікту; яким чином використовувати правовий інструмент для мінімізації та припинення юридичного конфлікту або його попередження з метою забезпечення юридичної безпеки суб'єктів права. У більшості випадків юридична безпека зводиться, насамперед, до того, щоб нейтралізувати загрози впливу будь-якого небезпечного джерела. Так, юридична безпека держави полягає, насамперед, у тому, щоб забезпечити юридичну охорону Конституції та існуючих основ конституційного устрою, усунути загрози, які спроможні їх порушити. У свою чергу, юридична безпека особи має певну особливість і полягає не лише в тому, щоб юридичними засобами зберегти певну життєво важливу функцію від загроз. Компетентним органам держави необхідно приймати комплекс юридичних заходів щодо поновлення системи життєзабезпечення, здоров'я, життєдіяльності особи.

Механізм захисту життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки має формуватися шляхом кропіткої наукової, законотворчої, просвітительської, правозастосовної, організаційної роботи. Імплементация міжнародних правових норм має бути гармонічно вплетена в національну правову матерію шляхом послідовного утворення необхідних соціально-економічних, психологічних, правових та інших базових передумов щодо удосконалення правових механізмів, з одночасним вра-

хуванням особливостей національної правової системи, рівня розвитку соціальних інститутів, правосвідомості тощо.

Захист життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки покладено на державу через правові та інші форми здійснення функцій держави. Це діяльність основних ланок механізму держави, специфічні види державної діяльності, діяльність органів держави, через які реалізуються функції держави і, одночасно, зазначене є напрямками забезпечення правової безпеки. Під правовими формами здійснення функцій держави розуміється однорідна за зовнішніми ознаками (характеру та юридичними наслідками) діяльність державних органів, пов'язана з виданням юридичних актів. Це – правотворча і правозастосовна діяльність. Правові форми завжди є організаційними щодо здійснення функцій держави.

Правотворча діяльність – це форма здійснення функцій держави шляхом видання нормативно-правових актів, видання, санкціонування, зміни чи відміни правових норм. Ядром зазначеної діяльності законодавча діяльність.

Правозастосовна діяльність – діяльність органів держави щодо виконання Конституції, законів та підзаконних нормативно-правових актів шляхом видання актів застосування права. У зазначеній діяльності виділяються оперативно-виконавча та правоохоронна діяльності.

Оперативно-виконавча діяльність являє собою пов'язану з повсякденним вирішенням різнобічних питань управління справами суспільства безпосередня виконавчо-розпорядча діяльність державних органів щодо здійснення функцій держави шляхом видання актів застосування норм права, які слугують підставою для виникнення, зміни чи припинення суспільних правовідносин.

Правоохоронна діяльність являє собою форму здійснення функцій держави шляхом здійснення оперативної роботи державних органів щодо охорони норм права від порушень, захисту наданих особам основоположних (конституційних) прав і

забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків.

Внаслідок зазначеної діяльності видаються акти застосування норм права (постанови слідчих, вироки і рішення судів тощо). Специфікою цих актів є те, що вони призначені для профілактики злочинів та інших правопорушень, поновлення порушеного права, реалізації юридичної відповідальності особи, яка здійснила правопорушення, а отже в усіх випадках – в охороні прав особи, захисту інтересів громадян і суспільства в цілому.

Така державна діяльність як судова, охоплює реалізацію функцій держави шляхом здійснення правосуддя усіма складовими судової системи держави – Конституційним Судом, судами (загальними і спеціалізованими). Основні напрями діяльності судів – охорона прав і законних інтересів осіб; охорона правопорядку від злочинних та інших правопорушень; контроль за тим, щоб діяльність державних органів не виходила за правові межі. Так судова влада має право на здійснення контролю за відповідністю законів Конституції; для захисту прав громадян у їх стосунках з органами виконавчої влади та їх службовими особами тощо.

Виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави. У разі потреби відповідні органи і посадові особи можуть застосувати відповідні заходи для реалізації рішень і вимог суду. У державному механізмі функціонують спеціальні органи і посадові особи, до обов'язків яких входить забезпечення виконання судових рішень.

Впорядкування суспільних відносин є необхідною умовою безпеки особи, суспільства і держави, умовою їх функціонування і розвитку. А соціальне призначення права як раз і полягає у врегулюванні, упорядкуванні суспільних відносин, надання їм належної стабільності, необхідного рівня безпеки. В даному випадку це є характеристикою правового регулювання, його механізму.

Обов'язком і функцією держави є забезпечення захисту прав і основоположних свобод об'єктів правової безпеки. Можна виділити чотири великі групи прав і основоположних свобод:

– **політичні** – можливості людини в державному і суспільно-політичному житті, які забезпечують її політичне самовизначення і свободу, участь в управлінні державними справами і прийнятті важливих державних рішень. До них можна віднести право на об'єднання; свобода мітингів, на ходу, демонстрацій; право обирати і бути обраним в органи державної влади і місцевого самоврядування; право на доступ до державних посад; право на участь у всенародному обговоренні і голосуваннях (референдумах);

– **особисті** – можливості людини, які не допускають незаконне і небажане втручання в її особисте життя, яке має забезпечувати існування, своєрідність і автономність особи. Це ті права і свободи, які безпосередньо захищають особисте життя і свободу кожної людини. До них відносяться: право на життя; право на особисту недоторканість; право на повагу, захисту честі і гідності; право на недоторканість житла; право на свободу пересування і вибір місця проживання; наявність презумпції невинуватості тощо.

– **соціально-економічні** – можливості особи у сфері виробництва і розподілу матеріальних благ, які покликані забезпечити економічні та пов'язані з ними духовні потреби та інтереси. Це – право на працю; право на відпочинок; право на соціальне забезпечення; право на житло; право спадщини тощо;

– **культурні** – можливості людини користуватися духовними, культурними благами і досягненнями, приймати участь у їх створенні у відповідності до своїх здібностей. До них можна віднести: право на користування досягненнями культури; право на освіту; свобода наукової, технічної і художньої творчості тощо. Тут провідним принципом є рівності усіх громадян.

Поряд з обов'язком держави забезпечити захист життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки, особа має право самій захищати свої основоположні права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55 Конституції України) – оскаржувати дії службових осіб, звертатися до ЗМІ, використовувати право-захисні та громадські організації, профспілки, самооборону тощо.

Права й свободи людини і громадянина, закріплені у чинній Конституції України, не є вичерпними. Це означає, що в майбутньому система прав і свобод може бути розширена та вдосконалена. Зазначені права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Вони є основоположними тому, що за їх допомогою регулюються найбільш життєво важливі відносини і зв'язки громадянина з державою, які безпосередньо впливають на формування його правового статусу, існують і природно і в різних галузях життєдіяльності, у сфері особистого життя та здійснення індивідуальної свободи.

Захист основоположних прав і свобод особи є складним процесом, який, з одного боку, направлений на захист життєво важливих інтересів конкретного об'єкта, реалізацію його свободи щодо розпорядження своїм правом, а з другого – це процес, який має гарантувати дотримання життєво важливих інтересів суспільства і держави. Тому там, де відсутня ефективна система права, держава прагне підпорядкувати своєму впливу і регламентації найбільше складових життя своїх громадян, а тому особа стає незахищеною від свавілля чиновників і протиправності інших осіб і, таким чином, відбувається деградація суспільної правосвідомості.

В різних правових теоріях сам факт різноманіття розуміння права свідчить про те, що з точки зору змісту в «чистому виді», як таких, безумовно об'єктивних і загальновизнаних прав і свобод людини не існує. Реальністю є лише уявлення, суджен-

ня, погляди, теорія про те, що таке права людини, а також політичні, юридичні, моральні та інші норми, що на них базуються. Погляди і норми впливають на матеріальні та духовні можливості і обов'язки людей, які складаються і розвиваються у суспільстві, і опосередковують їх. В цьому сенсі права людини (права особи) спочатку виникають, існують, розвиваються в якості важливого елемента правосвідомості і свідомості в цілому різних соціальних суб'єктів.

З огляду на зазначене, фактично існуючі і як такі, що виникають, соціальні можливості людей визнаються, тлумачаться в якості тих чи інших прав і свобод людини лише в значенні «належного» і, головним чином, – на противагу об'єктивно можливим і об'єктивно існуючим іншим уявленням, інтерпретаціям, перевагам. Тому саме за таких умов можливим було як поява самої ідеї прав і свобод людини, поняття «права людини», так і збереження і підвищення актуальності їх в подальшому тлумаченні.

Поряд з тим різноманітність підходів до прав і свобод людини і праву не применшує можливості і необхідності напрацювання і визнання певного мінімуму загальнолюдських, загальнодемократичних вимог до правового і соціального стану особи. Реалізація цього мінімуму має бути забезпечена незалежно від соціально-політичних, економічних, культурних та інших особливостей конкретної держави. Цей мінімум в якості основоположних прав і свобод людини має бути визнаним усім світовим суспільством незаперечними цінностями. Тому дуже важливо визнати, що на сьогоднішній день цей мінімум універсальних цінностей визнали ще не усі держави і тим паче не усі забезпечують їх фактичну наявність і реалізацію.

Правова безпека передбачає захист системи права, законодавства, правової системи в цілому від небезпек і загроз. І в цьому сенсі вона як правове явище забезпечує безпеку усіх видів безпеки (національну, державну, економічну, екологічну тощо). В силу зазначеного правова безпека займає центральне

місце в системі видів безпек, що потребує подальшого наукового дослідження і практичного удосконалення.

Внаслідок глобальних і стрімких змін, що відбуваються у світі, формування системи правових засобів, що утворюють механізм забезпечення правової безпеки, є вкрай актуальним. Неналежна увага до зазначеного призводить до значних соціальних наслідків: правовому нігілізму; недовіри громадян до державних, соціальних інститутів; появи синдрому незахищеності особи від порушення своїх прав, що в кінці кінців, стає одною з причин появи і розвитку деструктивних процесів в суспільному розвитку, виникнення соціальних катаклізмів.

Мета механізмів забезпечення правової безпеки – формування за допомоги правових засобів реальне забезпечення та гарантування належного правового стану її суб'єктів, що дозволяє подальший їх розвиток.

В наведених тлумаченнях правова безпека практично отожднюється з такими поняттями, як «ефективна правотворчість», «правове регулювання», «правозастосування», зміст яких було наведено вище. Тому концептуальним засадам правової безпеки пропонується наступне визначення: це система поглядів, певне наукове розуміння такого правового явища, яким є правова безпека, за сутністю, змістом і критеріями, об'єктами і суб'єктами та за напрямками її забезпечення.

Якщо проаналізувати стан захищеності та дотримання зазначених прав і свобод в Україні, то складається неприглядна картина. Незважаючи на задекларовані в Конституції України правові норми щодо гарантії їх дотримання, незважаючи на функціонування не одного правоохоронного та інших органів в державі, на які покладено завдання та функції захисту та поновлення порушених прав людини і громадянина, Україна знаходиться в когорті лідируючих за порушеннями зазначених прав і свобод особи країн Європи і світу. І при цьому основним порушником прав людини виявляються органи державної влади.

Для прикладу наведемо наступне: Державний департамент США оприлюднив 11.03.2020 р. доповідь про права людини в Україні у 2019 році. Ним у даному звіті вказано на допущені порушення з боку правоохоронних органів, на проблеми із забезпеченням свободи слова та свободи вираження думок. Держдепартамент вважає, що українська влада не вживала адекватних заходів для покарання чиновників, підозрюваних у зловживаннях.

Протягом згаданого року в Україні було зафіксовано випадки тортур та інших видів жорстокого поводження з затриманими з боку співробітників правоохоронних органів, невмотивованих арештів і затримань, обмежень свободи слова і свободи вираження думок, включаючи насильство по відношенню до журналістів і блокування інтернет-сайтів.

Також Держдепартамент вказує на «істотні проблеми зі станом незалежності судової влади» в Україні і «широко поширену корупцію в уряді».

«В цілому Уряд не прийняв адекватних заходів для судового переслідування або покарання більшості посадових осіб, підозрюваних зловживаннях, що призвело до атмосфери безкарності. Правозахисні організації та ООН відзначають значні недоліки в розслідуванні передбачуваних порушень прав людини, скоєних урядовими силами безпеки», – йдеться в доповіді [169].

Необхідно констатувати, що ситуація з дотриманням прав людини в Україні не покращується. За даними міжнародних інституцій, наша держава знаходиться в трійці «лідерів» за кількістю порушених відповідних прав серед 47 країн, що підпадають під юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Станом на 1 січня 2020 року Україна знаходиться на третьому місці за скаргами на неї у Європейський суд по правам людини, поступаючись лише Турції та Росії. Серед скарг, що зареєстровані у Європейському суді з прав людини та чекають на вирішення, майже 15% містять звинувачення проти україн-

ської держави. В реєстрі Суду сумарно зареєстровано 59,8 тисяч заяв (на 3,5 тисяч більше ніж торік) [170].

Зазначене дискредитує Конституцію України, підриває довіру до держави, є фактором, що породжує нігілізм громадян і створює загрози для правової системи України, тобто загрози правовій безпеці.

Щодо дотримання прав людини в Україні у 2020 році, то міжнародна організація у цій сфері Amnesty International презентувала річну доповідь щодо ситуації у даній сфері. Так, були зафіксовані непоодинокі випадки тортур та іншого жорстокого поводження зі сторони представників владних структур, зокрема щодо затриманих поліцією осіб. За даними Офісу генерального прокурора, за 2020 рік було зафіксовано 129 кримінальних справ щодо імовірних тортур, з них у 59 випадках були висунуто підозри, 52 справи були закриті.

Не було досягнуто справедливості й відшкодування для жодної цивільної особи постраждалої від насильницького викрадення, таємного утримання під вартою та тортур з боку Служби безпеки України у період із 2014 по 2016 роки, факти яких викрила Amnesty International разом із Human rights watch і оприлюднила в доповіді «Тебе не існує» 2016 року. Жодна особа, причетна до цих злочинів, так і не була притягнута до відповідальності.

Домашнє насильство надалі було поширеним, недостатньо задокументованим та часто не отримувало ефективної реакції з боку державних органів. Правові та інституційні ініціативи останніх років щодо боротьби із домашнім насильством часто були неналежним чином реалізовані, якщо й взагалі реалізувалися. Поліція неохоче видавала термінові заборонні приписи та не бажала або була неспроможною їх примусово виконати. Військові та поліцейські надалі були звільнені від дії положень Кодексу про адміністративні правопорушення про покарання за домашнє насильство. На практиці це означає, що ці категорії людей можуть уникати переслідувань за домашнє

наси́льство як кримінального правопорушення. Оскільки закон часто трактується так, що для порушення кримінальної справи за «систематичне» правопорушення, до цього кривдника мають як мінімум двічі протягом року притягнути до адміністративної відповідальності.

Території сходу України, що контролюються проросійськими сепаратистами та Росією, залишилися недосяжними для багатьох організацій громадянського суспільства та гуманітарних організацій. У Криму продовжувалися як суворе переслідування за правозахисну роботу та інакомислення, так і обмеження роботи ЗМІ [171].

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), яка діє на підставі Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) від 31 липня 2014 року [172], опублікувала Огляд ситуації у сфері прав людини в Україні 1 лютого – 30 квітня 2021 року [173]. Як зазначено в доповіді, ММПЛУ вітає поступ у притягненні до відповідальності за викрадення, катування і вбивство у справі, пов'язаній із протестами на Майдані. Попри цей позитивний крок, залишаються проблемними питання дотримання всіх прав на справедливий судовий розгляд, зокрема, триває практика неправомірного застосування виняткової процедури затримання (*in flagrante*) і невчасне інформування Службою безпеки України (СБУ) центрів з надання безоплатної правової допомоги.

Виконуючи свою роботу, правозахисники та правозахисниці продовжили зазнавати нападів та стикатись з психологічним насильством онлайн. Правозахисниці та особи, які захищають права жінок, а також екологічні активісти та активістки особливо часто зазнавали нападів. Продовжилися напади, акти залякування і погрози працівникам і працівницям засобів масової інформації (ЗМІ).

Водночас, ММПЛУ вітає затвердження Президентом України 24 березня 2021 року нової Національної стратегії у сфері прав людини [174]. Стратегія була розроблена за участі різних заці-

кавлених сторін після ґрунтовних консультацій з органами влади, громадянським суспільством і міжнародними організаціями, і включає більшість рекомендацій, наданих ООН в Україні. ММПЛУ закликала Кабінет Міністрів оперативно ухвалити План дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини з урахуванням рекомендацій ООН в Україні, в тому числі про необхідність повної інтеграції гендерних питань, який був затверджений 23.06.2021 р. [175].

Тривали незаконні затримання на підставі виняткової процедури (*in flagrante*). ММПЛУ зафіксувала три випадки затримання осіб без ухвали слідчого судді або суду, яким згодом було висунуто обвинувачення в участі в терористичних організаціях, за причетність до озброєних груп самопроголошених «республік». Така практика є порушенням процедури, передбаченої національним законодавством, і суперечить міжнародним стандартам права особи на свободу.

Крім того, у всіх трьох випадках СБУ не повідомила своєчасно центри безоплатної правової допомоги про затримання, що є порушенням права на правову допомогу, передбачене національним законодавством і міжнародним правом прав людини.

Показовим є і те, що відповідно до індексу відданості верховенству права, складеному Всесвітнім проектом правосуддя, Україна зайняла в ньому 72 місце у світі, піднявшись з 87 місця у 2015 році [176].

Індекс заснований на восьми факторах: обмеження державної влади, відсутність корупції, відкритий уряд, основні права, порядок та безпеку, правозастосування, громадянське правосуддя і кримінальне правосуддя.

Ці фактори допомагають оцінити прогрес країн в тому, наскільки ефективно працюють їх системи правосуддя.

Сучасний стан правосуддя в Україні, на жаль, характеризується зниженням загального рівня суспільної довіри до суду, корупцією в органах судової влади, порушеннями принципу

незалежності суду та іншими, в тому числі суб'єктивними, соціальними та політичними факторами [177]. І таким чином можна констатувати за різними напрямками соціальної життєдіяльності, що підтверджується відповідними соціологічними дослідженнями.

10 серпня 2021 року Центром Разумкова оприлюднив свіже опитування, результати якого засвідчили наступне : 68% українців довіряють Збройним Силам України, 64% – волонтерам, а 63,5% – церкві. Ці інституції отримали найвищий рейтинг довіри народу.

Крім того, 61% респондентів довіряють Державній службі з надзвичайних ситуацій, 57% – очільникам міст і селищ, у яких вони проживають, 55% – прикордонникам, 54% – Національній гвардії України, 53,5% – добровольчим батальйонам та 51% – місцевим радам.

Водночас найчастіше респонденти повідомляли про недовіру до російським ЗМІ (79% опитаних) і державних органів влади.

Зокрема чиновникам не довіряють 76% опитаних, Верховній Раді України – 75%, уряду та політичним партіям – по 72%. Також 74% українців загалом не довіряють судовій системі, а по 63% – Верховному Суду та Конституційному Суду України. Прокуратурі не довіряє 71% громадян. Також майже однаковий рівень недовіри українці висловили Національному антикорупційному бюро України (70%), Національному агентству з питань запобігання корупції (70%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (69%) та Вищому антикорупційному Суду (68%).

Податківцям та митникам не довіряють 65% громадян. Така ж частка людей висловила недовіру місцевим судам. Президенту не довіряють 58% українців, Службі безпеки України – 50%, Раді національної безпеки і оборони України – 51%, Національній поліції України – 53% [178]. Як показує реальність, рівень недовіри до зазначених інституцій з роками майже не змінюється.

Такі високі оцінки недовіри інститутам державної влади свідчать про існування об'єктивних проблем функціонування насамперед правової системи в Україні, саме в частині реалізації згаданих прав, про знаходження в неналежному стані механізму забезпечення правової безпеки, її об'єктів в нинішніх реаліях.

Існують значні невикористані резерви, що мають бути спрямовані на реалізацію пріоритетів соціальної політики і права. Великого значення в цьому зв'язку набуває розвиток необхідної нормативно-правової бази, механізму реалізації прав людини і громадянина, посилення відповідальності суб'єктів права, обмеження впливу олігархічних структур, активна протидія їх зрощуванню з державним апаратом.

Поглиблення соціальної спрямованості правової системи України нерозривно пов'язане з соціокультурними чинниками, із зростанням правової культури та правової свободи особистості та всього суспільства, подолання гіперіндивідуалізму, підвищення соціальної і правової етики, не допущення такого ганебного явища у нормотворчій діяльності в Україні, як аберація. Аберація (інтерполяція - викривлення) правових норм – навмисне чи необережне викривлення, підміна початкових змістів правових норм, а також формування незапланованих законодавцем правових наслідків, які відбуваються в процесі нормотворчої та правозастосовної діяльності в державі, як на законотворчому рівні, так і в процесі напрацювання підзаконних актів. В Україні є безліч негативних прикладів зазначеного.

Водночас, внаслідок того, що національні правові системи стають все більш відкритими одна для одної, створюються умови для вдосконалення законодавства у всіх сферах життєдіяльності суспільства і, передусім, в галузі прав і свобод людини, їх гарантій [179].

Висновки до розділу 4.

Важливого значення набуває чітке законодавче врегулювання позитивних зобов'язань держави у забезпеченні соціально-економічних прав, персоніфікації таких зобов'язань стосовно компетенції певних державних органів та їх посадових осіб, передбачення відповідних заходів юридичної відповідальності за їх невиконання тощо. Саме право, через застосування її складової – правової норми, є тим механізмом, який має забезпечувати ефективне функціонування у державі демократії та народовладдя – зокрема, та функціонування і подальший розвиток соціальної системи – в цілому. Норми права є тими механізмами-регуляторами суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі реалізації основоположних (конституційних) прав і свобод особи, так само як і фактично в усіх сферах життєдіяльності.

Аналіз національного права в Україні дає підстави стверджувати, що його положення у процесі реформування національної системи законодавства, як умови підвищення функціональності правової системи, а також запровадження інтеграційних процесів європейської направленості, в цілому направлені на утвердження в Україні демократичних принципів народовладдя. Водночас, враховуючи нинішнє глибоке соціальне розшарування суспільства, високий рівень корупції в державі, велика кількість скарг українських громадян на незаконні дії державної влади в Європейському суді з прав людини тощо, можна констатувати, що питання дотримання права в українському суспільстві та в державі знаходиться в неналежному стані, а це вказує на проблеми зі станом правової безпеки в державі.

Однак, незважаючи на високий рівень формалізації правового життя в Україні (прийняття Конституції України на основі загальновизнаних міжнародних норм права, відповідність в основному прийнятих законів положенням Конституції

України, проведення в Україні за допомоги міжнародної демократичної спільноти різнобічних реформ тощо), українському суспільству притаманні існування як відкритих, так і латентних загроз і небезпек його правовій безпеці.

Законотворчість, як і будь-який інший вид професійної діяльності, передбачає засвоєння загальних правил, спеціальних прийомів і методик, пов'язаних з розробкою нормативного змісту і оформленням законопроекту, які напрацьовуються і удосконалюються в процесі правотворчості. Разом з тим ступінь досконалості закону, його якість в кінцевому рахунку визначається професійним чуттям і творчим потенціалом його розробників.

Як показує українська практика, розробники закону не завжди в належній мірі прораховують політичні, правові, економічні та соціальні наслідки прийняття відповідного акта. Одною з основних вимог, що висувається до законотворчої техніки і мови, – його ясність. Закон має бути доступним для населення, що досягається простотою словарного запасу, яким користується законодавець. Щоб закон виконувався, він має бути доступним усім тим, на кого поширюється.

Одним із недоліків в законотворчості є поспішність, з якою готуються і приймаються закони. Вже не один рік керівництво парламенту відповідного скликання прагне показати свою роботу по напрацюванню законів більш насиченою в порівнянні з попереднім скликанням. Тенденція щодо переважання вузько-корпоративних інтересів над загальносуспільними, які відображуються у змісті законопроектів, набула чітких рис в сучасних законопроектах і прийнятих законах. До напрацювання таких законопроектів практично не залучається наукове середовище і громадянське суспільство, що викликає загострення відносин між владою і суспільством.

Недотримання правових принципів в законотворчості спонукає до виникнення відповідних передумов для неефективного, неякісного правозастосування органами державної

влади та їх посадовими (службовими) особами у процесі повсякденного життя, що, у свою чергу, призводить до виникнення загроз правовому життю у державі, тобто, виникнення «правової небезпеки», або іншими словами, виникнення загроз для «правової безпеки».

Реалізація юридичних норм є не тільки основним завершальним етапом правового регулювання суспільних відносин, але й саме на цій стадії відбувається перевтілення правил поведінки в життя. Ситуація з правозастосуванням в Україні є строкатою і мозаїчною. Поряд з позитивними та успішними діями органів влади за останні декілька років у зазначеній сфері, можна констатувати про збільшення порушень у цій сфері. Так, в Україні досить гостро постає проблема реалізації конституційного принципу рівності особи, а також принцип невідворотності юридичної відповідальності в тій чи іншій мірі. Українське суспільство знайоме з непоодинокими фактами, коли особи, які явно вчинили те, чи інше правопорушення, не притягуються до юридичної відповідальності. Особливого значення набула проблема конституційної відповідальності вищих посадових осіб.

Нинішня ситуація в Україні щодо правозастосовної діяльності судів наповнена критикою суддів з боку суспільства через відсутність незалежності, неупередженості, прозорості та підзвітності, а шпальта газет і журналів заповнені кричущими фактами порушень прав людини в Україні. Небезпечними для правової безпеки держави є існуючі проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців; відсутність гарантій виконання судових рішень; виконання політичних замовлень через ухвалення нормативних рішень; залежність вирішення судової справи від «товщини гаманця» суб'єктів судового спору; участь суддів у таких злочинних схемах, як рейдерство тощо.

Проблемним в Україні є питання чіткого виконання органами державної влади та їхніми посадовими (службовими) рішень суду. Для підвищення рівня довіри з боку громадськості необхідні більша прозорість в управлінні судовою системою зокрема та у відправленні правосуддя взагалі. Ефективність і професійність, високі етичні вимоги до представників судової влади – саме такі чіткі напрями мають бути в основі розвитку судової системи, її реформування.

Право на безпеку можна розуміти як одне із основоположних прав людини. Тобто правова безпека є самостійним видом соціальної безпеки, і водночас – це центральний визначальний вид національної безпеки. З одного боку правова безпека входить до системи різних видів безпеки, а з іншого – правова безпека є своєрідним орієнтиром, дороговказом, механізмом забезпечення усіх видів безпеки. Сутність правової безпеки зводиться до правового захисту (правового забезпечення) життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки, від згаданих негативних впливів, їх недопущення, парирування, або іншими словами мінімізації правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз.

Суб'єктами забезпечення правової безпеки в державі є органи публічної влади: органи виконавчої та судової гілок державної влади, а також Президент України, а на місцях – органи місцевого самоврядування. При цьому правову безпеку потрібно відрізняти від юридичної безпеки, як особливого різновиду соціальної безпеки. Практичний сенс юридичної безпеки полягає в тому, щоб встановити, чи можуть правові норми впливати на виникнення, розвиток і вирішення юридичного конфлікту; яким чином використовувати нормативно-правовий інструмент для мінімізації та припинення юридичного конфлікту або його попередження з метою забезпечення юридичної безпеки суб'єктів права.

Захист життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки покладено на державу через правові та інші форми

здійснення функцій держави – правотворчу діяльність; правозастосовну діяльність; оперативно-виконавчу діяльність; правоохоронну діяльність. Внаслідок зазначеної діяльності видаються акти застосування норм права (постанови слідчих, вирoki і рішення судів тощо).

Правова безпека передбачає захист системи права, законодавства, правової системи в цілому від небезпек і загроз. І в цьому сенсі вона як правове явище забезпечує безпеку усіх видів безпеки (національну, державну, економічну, екологічну тощо). В силу зазначеного правова безпека займає центральне місце в системі видів безпек, що потребує подальшого наукового дослідження і практичного удосконалення. Концептуальним засадам правової безпеки запропоновано наступне визначення: це система поглядів, певне наукове розуміння такого правового явища, яким є правова безпека, за сутністю, змістом і критеріями, об'єктами і суб'єктами та за напрямками її забезпечення.

Розділ 5.

ЗМІСТ, НАПРЯМИ ТА АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

5.1. Правова безпека як міжгалузевий інститут права

Як зазначено в даному дослідженні, термін «правова безпека» тісно пов'язаний з таким терміном, як «правове життя», і є критерієм визначення стану правового життя в державі, як форми соціального життя, сукупності різноманітних видів і форм діяльності і поведінки людей, стан якого проявляється через рівень (стан) нормотворчості і правозастосування в державі. Основною формою прояву правового життя є правові акти, що відносяться до різних галузей законодавства, яке, як і право в цілому, має свою структуру і свої структурні елементи.

У зв'язку із зазначеним цілком логічним постає питання щодо місця категорії «правова безпека» в системі права, його співвідношення з терміном «національна безпека». На сьогоднішній день відповіді на ці питання відсутні, оскільки ні загальна теорія права загалом, ні відповідна його галузь не містить в собі поняття «правова безпека». Не містить в собі цього терміну і законодавство держави.

Аналіз системи права України свідчить, що на сьогоднішній день воно складається з галузей, підгалузей, інститутів (галузевих і міжгалузевих; простих складних) та субінститутів. Галузі права – це сукупність норм, інститутів та підгалузей права, спрямована на регулювання певної сфери якісно однорідних суспільних відносин. В науковій довідковій літературі прийнято наступне його визначення: галузь права – відносно самостійна сукупність норм права, які регулюють сферу одно-

рідних суспільних відносин за допомогою відповідних методів. Являє собою відносно замкнену підсистему правового регулювання, головним призначенням якої є забезпечення правового регулювання визначеної сфери суспільних відносин, його своєрідного режиму [12, с.45].

Зазначимо, що критерій «правова безпека» не може бути галуззю права, оскільки не відповідає її головним ознакам, насамперед щодо :

- однорідності суспільних відносин, оскільки правова безпека включає в себе різnorідні відносини, пов'язані з життям особи, її розвитком, статусом, щодо вимоги поваги до неї, недоторканості, невтручання в особисте її життя тощо;

- єдністю предмета і методу правового регулювання, тобто сукупності належних методів, прийомів та способів правового регулювання; специфікою галузевого предмета – наявні предмети у правовій безпеці, за наявності базового предмета – конституційного права, вони різноманітні;

- галузевого режиму правового регулювання; у правовій безпеці наявні різногалузеві правові принципи та міжгалузеві правові статуси суб'єктів права (їхня правосуб'єктність, підстави встановлення прав та обов'язків);

- наявного галузевого понятійного апарату.

За аналогічними критеріями правова безпека не може бути і підгалуззю права (укрупненим інститутом), яка може утворюватися у межах відповідної галузі, чи інститутом певної галузі. Інститут права – відносно самостійна група правових норм, що регулюють вид (сторону) однорідних суспільних відносин у межах однієї або декількох галузей права з допомогою специфічних прийомів і способів [12, с.185].

На нашу думку, правова безпека є міжгалузевим (змішаним) інститутом права, що поєднує в собі, за наявності базових, інтегруючих правових норм конституційного права, правові норми цивільного, кримінального, адміністративного, трудового, сімейного, фінансового та інших галузей права, які

регулюють певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин.

Як зазначає А.С. Піголкін, «наявність змішаних інститутів пояснюється тим, що однорідність відносин, які регулюються галуззю права, аж ніяк не є стерильною. У ній завжди (в одних випадках більше, в інших – менше) присутня деяка кількість інших відносин, відмінних за формою, але тісно пов'язаних з іншими за своїм призначенням. Так, у цивільному праві неминуче присутні норми конституційного, адміністративного, фінансового і інших галузей права. У трудовому праві – норми конституційного, адміністративного, цивільного і цивільно-процесуального законодавства» [180, с. 182].

Міжгалузеві інститути виникають на перетині суміжних галузей права й втілюють функціональні та предметно-регулятивні міжгалузеві зв'язки. Наявність змішаних або як їх ще можна назвати міжгалузевих інститутів можна пояснити тим, що певні групи норм за основними критеріями (предмет і метод правового регулювання, його принципи тощо) належать до певних галузей чи входять до складу певних інститутів, але одночасно об'єктивуються і в іншій площині, «подвоюючи» структуру права. На думку В. Яковлева, названі утворення втілюють об'єктивно обумовлені функціональні зв'язки між галузями права [181, с. 19].

З огляду на зазначене, в інституті правової безпеки насамперед можна виділити конституційне право, норми і принципи якого регулюють суспільні відносини, що забезпечують :

- реалізацію народовладдя;
- визначають конституційний лад;
- закріплюють основи правового статусу людини і громадянина;
- встановлюють засади організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Цьому інституту притаманні риси, характерні для всієї системи права: нормативність, формальна визначеність, спрямо-

ваність на досягнення певного правового результату, можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо.

Йому властиві такі специфічні якісні ознаки як предмет і метод правового регулювання, соціальне призначення і роль конституційного права, принципи конституційного регулювання, функції конституційного права та наявність конституційно-правової відповідальності.

Для конституційного права України властиве особливе коло суспільних відносин, що є предметом конституційно-правового регулювання. Так, на думку Ю. М. Тодики, предметом конституційного права України є, передовсім, суспільні відносини: встановлення, передачі, реалізації державної влади, її розділення і розподілу між органами влади й іншими політичними структурами; встановлення меж державної влади, гарантії прав і свобод громадян. При цьому, на думку Ю. М. Тодики, специфіка предмета конституційного права полягає в тому, що його норми регламентують суспільні відносини, які складаються у всіх сферах життєдіяльності суспільства: політичній, економічній, соціальній, духовній. Схожі точки зору щодо сутності та змісту предмета конституційного права висловлюють й інші вітчизняні вчені-конституціоналісти [182].

В. Ф. Мелашенко вважає основним предметом правового регулювання конституційного права України суспільні відносини, які виникають і діють в процесі здійснення влади народом України. Ним же виділено чотири групи (блоки) суспільних відносин, які опосередковує предмет конституційного права:

1. Відносини, які складають основоположні засади народовладдя, суверенітету народу.
2. Відносини, які опосередковують будівництво (будову), устрій держави як організації влади народу і для народу.
3. Відносини, що опосередковують основоположні засади функціонування держави.

4. Відносини, що визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою. Це:

- а) відносини громадянства;
- б) відносини фундаментальних (основоположних) прав громадян України: економічних, політичних, соціальних, культурних, екологічних тощо;
- в) відносини гарантій реалізації прав і свобод;
- г) відносини, що випливають із факту відповідальності держави перед особою і навпаки [183, с.10].

Конституційне право як право «соціального служіння» і як публічне право «має на меті добро загалу, а як право приватне – добро окремої людини». Зміст такої функції полягає в тому, що конституційне право визначає основи повновладдя Українського народу. Крім того, конституційне право – це особлива галузь права; на відміну від інших галузей права її становлять норми, які регулюють відносини, що виникають у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Саме в Конституції закріплюються основоположні, найважливіші права і свободи. В Конституції України вони розглядаються у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». У юридичній навчальній літературі існує декілька класифікацій конституційних прав і свобод, але суттєво вони не відрізняються.

Найбільш теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на:

- 1. особисті (ст.ст. 27–35, 51–52 Конституції України);
- 2. політичні (ст.ст. 36–40 Конституції України);
- 3. економічні (ст.ст. 41–45 Конституції України);
- 4. соціальні (ст.ст. 46–49 Конституції України);
- 5. екологічні (ст. 50 Конституції України);
- 6. культурні (ст.ст. 53–54 Конституції України).

Ця класифікація здійснюється на основі ознак тих сфер суспільних відносин, у яких основні права і свободи реалізуються з найбільшою повнотою та ефективністю.

Особисті (або природні) права й свободи становлять першопричину правового статусу людини і громадянина. Більшість із них мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню. Ця група прав і свобод громадян забезпечує недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та недопустимість свавільного позбавлення її життя.

Основоположні конституційні права людини і громадянина базуються на таких найважливіших міжнародних документах з прав людини, як:

1. Загальна декларація прав людини (1948);
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966);
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966);
4. Європейська конвенція про захист прав людини та фундаментальних свобод (1950);
5. Європейська соціальна хартія (1961);
6. Заключний акт Ради з питань безпеки й співробітництва в Європі (1975);
7. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Ради з питань безпеки й співробітництва в Європі (1989);
8. Документ Копенгагенської наради конференції з людського виміру НБСЕ (1990) та інших документах.

Закріплення зазначених прав людини в Конституції (нормотворча діяльність) є тим першим кроком, що визначає зміст правової безпеки, а їх захист через правозастосовну діяльність – наступним кроком реального забезпечення правової безпеки. Ось чому конституційне право складає основу правової безпеки.

На захист прав людини спрямовано норми різних галузей права. Так, Кримінальний кодекс України передбачає конкрет-

ні заходи покарання за злочини, зокрема, за вбивство, тілесні пошкодження, пограбування, хуліганство тощо; Кодекс законів про працю України містить норми про охорону праці і техніку безпеки; Цивільний кодекс регулює питання, пов'язані з відшкодуванням збитків, заподіяних особі, тощо.

Більшості норм конституційного права властива імперативність. Такі норми складають кістяк правопорядку, тобто правовому життю. Окремі норми конституційного права є нормами цивільного права, такі які закріплюють приватну власність, що дає підстави для розробки цього інституту цивільним правом.

Найбільш тісний зв'язок конституційного права з адміністративним правом, яке регламентує управлінську діяльність держави, визначає її форми і методи.

Конституція визначає зміст і принципи кримінальної політики, її мету й соціальну спрямованість, а також вона має зв'язок з іншими галузями права.

Таким чином, пов'язаність правових норм конституційного права з правовими нормами інших галузей права, захист цих норм і поновлення порушених конституційних норм правовими нормами різних галузей права, свідчить про міжгалузевий статус інституту правової безпеки. Як міжгалузевий інститут права, «правова безпека» має складний характер, оскільки має багатосторонній режим правового захисту питань великого значення в житті суспільства – основоположні права і свободи людини, які визначаються в основному конституційним правом, а захищаються рядом галузей права.

З огляду на зазначене вище, згаданому інституту правової безпеки можна дати наступне визначення: *це система відносно відособлених правових норм декількох галузей права, базовим яких є норми конституційного права, які регулюють певну групу взаємозалежних суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією та захистом основоположних прав і свобод людини і громадянина.*

5.2. Співвідношення політичної корупції та правової безпеки

Обраний Українським народом шлях побудови демократичної, соціальної і правової держави, вимагає кардинального реформування всіх сфер суспільного життя. Це є складний процес удосконалення всієї правової системи, напрацювання та чіткого виконання нормативних приписів усіма, без виключення, суб'єктами держави. Досягнення результативної дії кожної правової норми сприятиме розв'язанню існуючих протиріч, розвитку суспільства в процесі становлення правової держави.

Розвиток суспільства в цілому і, як наслідок, тенденція щодо підвищення статусу права та його ролі в суспільстві, пріоритету правових цінностей та правових інститутів посилює залежність будь-якого суб'єкта суспільних відносин від обсягу та якості правового регулювання. Згадані відносини опосередковуються правовими нормами, які складають зміст найважливіших правових джерел – Конституції України, Декларації про державний суверенітет України, конституційних законів тощо [183, с.7].

Забезпечення безпеки людини є найважливішим загальнонаціональним завданням. Проблеми функціонування і, насамперед, дослідження причин виникнення загроз правовій системі держави, є предметом лише окремих досліджень. Направленість наукового інтересу пов'язана з теоретико-методичним осмисленням сучасних засад безпеки правової системи як основного механізму регулювання суспільних відносин в державі.

Зазначимо, що право належить до числа не лише найбільш важливих, але й найбільш складних суспільних явищ. Намагаючись зрозуміти, що таке право і яка його роль в суспільному житті, ще римські юристи звертали увагу на те, що воно не обмежується одним значенням. Право, писав Павло, вживаєть-

ся по крайній мірі у двох значеннях. По-перше, право означає те, що «завжди є справедливим і добрим», тобто природним правом. По-друге, право – це те що «корисно усім або багатьом в будь-якій державі» [11, с. 19].

Невідступне дотримання положень згаданих вище актів з прав людини усіма громадянами України є не лише їхнім обов'язком, а й об'єктивною необхідністю, оскільки сформульовані в них правові норми лише тоді стають «живими», коли вони реалізуються в свідомо-вольових діях громадян. В самому загальному виді застосування права є владною організаційною діяльністю компетентних, тобто спеціально на це уповноважених, органів та посадових осіб щодо розгляду і вирішення юридичних справ шляхом видання індивідуальних правових приписів на основі та на виконання чинного законодавства [11, с.710].

Постійне, ефективне функціонування правової системи, пов'язане з практичним забезпеченням інтересів особи, суспільства і держави, потребує охорони і захисту, від різного роду негативних впливів [95, с. 177], насамперед від вузькокорпоративних інтересів, які, як правило, носять негативний характер, оскільки конфліктують із загальнонаціональними, загальносуспільними інтересами.

Перетворення в державі, що здійснювалися протягом періоду після прийняття в 1996 році нині чинної Конституції України, у своїй більшості не досягли очікуваних результатів, а навпаки, призвели до таких негативних для українського суспільства явищ, як: пріоритету «політичної доцільності» над правом; розбалансованості управлінської системи; політичної нестабільності; соціально-економічної напруги; корупції, насамперед її такого різновиду – як політичної корупції; грубих порушень щодо дотримання конституційних прав і свобод українських громадян тощо. Зазначимо, що політична корупція це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі.

Політична корупція дозволяє конвертувати владу в капітал, а капітал знову у владу.

Примат інтересів окремих корпоративних кіл над інтересами суспільства в цілому, реалізація зазначених інтересів через прийняття політичних рішень та, як наслідок, їх імплементація через ухвалу відповідних законів, політичне квотування при реалізації кадрової політики і, як наслідок, нівелювання принципу професійності та компетенції, висока корумпованість чиновників – все це дискредитує державну владу, державні інституції та в цілому державу, викликає недовіру у людей до державної влади і до права, як механізму захисту їхніх об'єктивних та позитивних прав. Це підштовхує громадян до радикальних дій, до вчинення насилля, до вирішення своїх проблем кримінальним шляхом, оскільки вони зневірилися у спроможності захистити свої права законним шляхом. Тому цілком об'єктивно, що з'являється сприятливе підґрунтя для появи такої нинішньої проблеми України, як виникнення загрози правовій системі держави. Політична корупція та корупція в державних органах, зневіра народу у сподіваннях на фінансову доброчесність політиків, непрозорий бюджетний менеджмент, цілковита корумпованість системи державних закупівель та хабарництво у податковій інспекції вважаються проблемами, що знаходяться у критичному стані [184, с.56-57]. Інша міжнародна організація «Геллап» (The Gallop Organization), провівши опитування в 101 країні світу внесла Україну до першої десятки найбільш корумпованих країн світу.

У свій час екс-секретар Ради національної безпеки і оборони України Р.Богатирьова зазначала, що «політична корупція» є однією з головних загроз суверенітету України. Небезпечність політичної корупції полягає, насамперед, в тому, що вона призводить до принципових ціннісних зсувів у системі «за-сіб-ціль». Переслідуючи корисні цілі, вузькокорпоративні інтереси, суб'єкти політичної корупції брутально втручаються у компетенцію того чи іншого суб'єкта політики, органу держав-

ного управління та органу судової влади, купляючи та продаючи місця в органах державної влади. Для прикладу можна навести факти, коли самі депутати Верховної Ради України оперують цифрами щодо корупційної вартості місця у списку тієї чи іншої політичної сили – від 2 до 10 мільйонів доларів, вартості просування того чи іншого законопроекту – 200-300 тисяч доларів і таке інше. Мова йде про існування злочинного кола «влада-гроші-влада», але про подолання цього зла в Україні йдуть лише розмови [185].

Одним і проявів політичної корупції є так звана «родинність у політиці», яка нині навіть не дебатуюється. Якщо проаналізувати списки ключових політичних гравців, то можна побачити в них цілі родини, і ця тенденція з кожним роком посилюється. Чи сприяє ця родинність нормальному і закономірному розвитку політичного життя в Україні – це предмет для досліджень. Можливо, як недавно рекетирство поступово «влилося» у владу, так зараз і політична корупція потроху починає «обґрунтовуватися» родинними зв'язками. Тому нинішня так звана «політична еліта» перетворилася на цілком відокремлений від народу «клуб владно-бізнесових інтересів», склад якого змінюється лише за рахунок перерозподілу родинних капіталів [184, с.57].

Попри зазначені вище негативні наслідки дії політичної корупції, як феномену, на суспільне життя в Україні, найнебезпечнішим наслідком, на нашу думку, є її негативний вплив на функціонування існуючої в Україні правової системи. За наявної політичної корупції її суб'єкти прагнуть змінити, прилаштувати її під свої інтереси, щоб вона «обслуговувала», насамперед, їхні потреби, забезпечувала їхнє безпечне функціонування. За таких умов правова система втрачає сенс свого природного призначення – бути чітко визначеним, правовим, справедливим регулятором суспільних відносин, забезпечувати безпечне існування людини, суспільства та держави.

Небезпечними є проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців; відсутність гарантій виконання судових рішень; виконання політичних замовлень через ухвалення нормативних рішень; залежність вирішення судової справи від «товщини гаманця» суб'єктів судового спору; участь суддів у таких злочинних схемах, як рейдерство тощо. В друкованих засобах масової інформації відкрито декларують «розцінки» відкupu від в'язниці. Щоб відкупитися від покарання в Україні, необхідно заплатити за кожен рік в'язниці 1 тисячу доларів. «Такса» піднімається залежно від резонансності справи, кількості загиблих, і того, на якій стадії потрібно відкупитися від покарання [184, с.58]. В суспільстві вже вважається звичним явищем, коли судові рішення ухвалюються не у відповідності до закону, а на підставі умінням «домовитись» зі суддею. Нині стали цінитися адвокати не за їх професійний рівень, а за наявність у них «знайомих» суддів, що допомагає у вирішенні судових справ. Тим самим породжується корупція в правовій системі, або іншими словами – правова корупція, яка є найбільшою загрозою для правової безпеки держави.

Необхідно зазначити, що ця загроза, тобто корупція, торкнулася навіть сфери науки. Так з ініціативи попередньої влади України (2014-2019 р.р.), і що знайшло відповідну підтримку у нинішньої влади, у відповідні нормативно-правові акти, що регулюють питання отримання наукового ступеня та наукового звання, а також діяльності вченої спільноти загалом [186, 187, 188, 189], були внесені «новели», згідно з якими вчені мають в обов'язковому порядку мати друковані статті у відповідній кількості, опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та мати ISSN-номер (проіндексовані у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus).

Необхідно зазначити, що кожна країна у світі формує державну політику щодо розвитку наукової та науково-технічної сфери. Це виражається у підготовці законодавчих документів, які визначають пріоритетні вектори руху наукової діяльності. Згідно із Законом [190] пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки є науково, економічно та соціально обґрунтовані напрями науково-технічного розвитку. Їм надається державна підтримка на довгостроковий період (понад 10 років). Це робиться з метою формування ефективного сектору наукових досліджень і науково-технічних розробок для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, сталого розвитку, національної безпеки України та підвищення якості життя населення.

Щорічно Кабінет Міністрів України подає узагальнену інформацію про хід реалізації пріоритетних напрямів та отримані результати до Верховної Ради України. Відповідно до ст. 3 цього Закону [190] одним із таких пріоритетних напрямів є фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. Зазначене особливо важливе в контексті прагнення України до вступу в Європейський Союз. А його реалізація забезпечується шляхом розроблення та виконання наукових досліджень і науково-технічних розробок державних цільових програм, державного замовлення на науково-технічну продукцію, підготовку наукових кадрів, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення наукових досліджень і науково-технічних розробок, а системний моніторинг реалізації організовує Кабінет Міністрів України.

До того ж, згідно із положенням Преамбули іншого базового Закону [191], «рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зу-

мовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб».

Як видно з наведеного, наука має працювати на державу і на суспільство, тобто, результати наукових досліджень мають цікавити, окрім самого науковця, в першу чергу органи державної влади, для впровадження цих результатів в усі сфери життєдіяльності, і головне, щоб вони сприяли забезпечуванню подальшого розвитку суспільства і держави. Відповідні знання про існуючі в державі проблеми та шляхи їх вирішення державні «мужі» мають черпати насамперед з вітчизняних наукових видань, оскільки звертатися до зарубіжних видань у них фактично немає ні часу, ні можливості. Крім того, при написанні наукових статей у вітчизняних журналах, при використанні різних джерел нам не приходилося фіксувати факти посилок на публікації у виданнях Web of Science та Scopus, що ще раз підтверджує надуману формальність, а не доцільність таких публікацій. Це ставить під сумнів їх корисність і доцільність для держави та суспільства, та й для самого науковця.

Формальна, імперативна вимога про необхідність публікації в Web of Science та Scopus, що є двома найбільшими та відомими наукометричними базами, науково не аргументована. Так, дійсно вони «визнані» на світовій арені і є гігантами наукової галузі, які є орієнтиром для вчених різних ВНЗ, науково-дослідних лабораторій, центрів і т.д. Водночас існує ряд інших, хоча і менш відомих, проте авторитетних видань, що входять до інших наукометричних баз. Науковець, в залежності від напрямку дослідження, його повноти, унікальності і актуальності має мати право на вільний вибір джерела публі-

кації, оскільки він має пам'ятати, що його дослідження, як зазначено в згаданих вище законах, мають бути направлені на задоволення відповідних потреб держави і суспільства, а не бути імперативно зорієнтовані на зарубіжного адресата.

Необхідно зазначити, що дана імперативна вимога про необхідність публікацій в журналах згаданих науково метричних баз, породила цілий бізнесовий бум щодо забезпечення та сприяння науковцям у «здоланні труднощів», пов'язаних з публікацією. Невідомо, чи це було так спрогнозовано і заплановано ініціаторами згаданих вимог, чи це виникло спонтанно, відповідно до цієї ситуації, однак у даній сфері почав процвітати бізнес по наданню науковцям практичної «допомоги» у написанні статті у згаданих базах буквально з «нуля», в залежності від побажань «клієнта». А що у цьому випадку робити науковцю, якщо він навантажений поточною роботою, направленою на забезпечення інтересів держави і суспільства, і у нього відносно невисока заробітна плата?

Самі ж ці «бізнесмени від науки» визнають, що не є таємницею, що значна кількість науковців мають дотичні рівні знання іноземної мови, а говорити про написання професійного рівня статті – говорити і погоді. Навіть якщо людина володіє англійською мовою на достатньому рівні зовсім не факт, що вона зможе впоратися з поставленим перед нею завданням у вигляді публікації результатів наукового дослідження на ньому. Адже тут йдеться не просто про переклад на англійську, а саме про академічну англійську. Саме тому це вимагає звернення до послуг перекладачів, а це, ні для кого не секрет, не найдешевша послуга.

Крім того існує ризик неправильного обрання науковцем видання для розміщення статті. Якщо матеріал, що подається, є хорошим, але не відповідає спрямованості та назві журналу, то особливого успіху чекати не варто. Щоб публікація принесла бажану цитованість, зробила автора впізнаваним та дозволила йому домогтися визнання у наукових колах, вона має по-

трапити на очі тим, хто зацікавлений у вивченні тієї чи іншої теми. Саме тому релевантність статті – те, про що насамперед має подумати вчений.

А ще дослідник має чітко дотриматися вимог до оформлення матеріалу, що подається. Кожне видання має свої нюанси та вимоги, це важливо врахувати – універсальність це не про закордонні публікації. Тут важливі – шрифт, його розмір, стиль оформлення списку використаних джерел, поріг унікальності тощо. Крім того, редакції журналів дуже ревно ставляться до дотримання правил оформлення, технічних вимог до статей та дотримання необхідного стилю оформлення використаних джерел – найменший недолік тягне за собою відправлення статті на доопрацювання та затягування процесу публікації.

Мало того, що до матеріалу висуваються високі вимоги, то ще й підібрати видання досить непросто. Адже важливо, щоб стаття не просто була опублікована «заради галочки», а справді принесла користь своєму автору – для цього треба підібрати журнал, який відповідає спеціальності, темі, а також відповідає критеріям підбору автора в плані ціни та періодичності випуску.

Необхідно зважити і на цінову політику, яка доступністю не відрізняється, і це факт. У середньому, розмістити матеріали можна за 500 доларів, однак у деяких виданнях цінник на публікацію може встановлюватись у розмірі кількох тисяч доларів.

Знаючи ці проблеми науковців, «бізнесмени від науки» пропонують наступне, що і наводиться з інтернетмережі:

«Ми із задоволенням допоможемо втілити будь-які задуми в життя та допомогти вам у досягненні поставлених перед собою цілей. Співпраця з нашою компанією – це про комфорт у кожній деталі:

- оформити замовлення можна по телефону, через месенджер або шляхом залишення заявки на сайті;

- автори компанії відрізняються пунктуальністю і тому завжди готують роботи у чітко визначені терміни;

– компанія надає весь спектр послуг у частині публікації наукових праць і включає все, починаючи від написання роботи, закінчуючи перевіркою індексації статті;

– доступні ціни на публікацію робіт. Цей момент важливий, адже для вітчизняного вченого дорога кожна копійка. На жаль, рівень заробітної плати у науково-педагогічних співробітників України ще далекий до європейського і дозволити собі публікації у топових виданнях США та Європи може не кожен» [192].

Наведений приклад – наочна ознака корупційності або ж недолугості державного управління наукою, створенням загроз праву у сфері науки, тобто, штучне створення правової небезпеки. А тому чиновникам від влади потрібно обрати щось одне: або наука має забезпечувати інтереси держави і суспільства, або ж наукову сферу ділки від науки можуть використувують як «сферу для наживи», але тоді інтереси держави і суспільства для науки відходять на задній план. Або іншими словами – є вкрай гостра і актуальна необхідність у забезпеченні правової безпеки в науковій сфері.

На нашу думку, і це підтримують не поодинокі науковці, якщо і формалізовувати вимоги щодо необхідності публікацій у журналах наукометричних баз, то зазначене має здійснюватися за вільним вибором самого науковця. Він сам має обирати джерела для публікацій своїх робіт. Основним показником діяльності науковця має бути позитивний результат його діяльності в інтересах суспільства і держави, а не публікації в імперативно визначених журналах відповідних наукометричних баз даних. Це є вкрай актуальним саме для України, яка, насамперед в політичній, соціальній і правовій сферах має навести належний лад правового регулювання суспільних відносин відповідно до принципів Європейського Союзу. А для цього науковцю в більшій мірі потрібно черпати знання та інформацію з цих питань у відповідних європейських виданнях, а не за будь яку ціну, витрачаючи велику кількість часу для

публікацію за кодомом. Пріоритет тут очевидний для науковця, але його мають побачити і чиновники від влади.

Зазначимо, що правова безпека України, як правовий інститут, являє собою складне системне явище. З одного боку вона є одним із видів безпеки України в цілому. З іншого боку – правова безпека охоплює собою правове забезпечення різних видів безпеки України: політичну; економічну; енергетичну; воєнну; екологічну тощо. Основним із способів забезпечення правової безпеки України є як якісна нормотворчість, так і їх ефективне застосування. Правова система України має ефективно регулювати функціонування органів державної влади, державних інституцій, забезпечувати права та свободи людини (громадянина).

Політичні потрясіння, поглиблення прірви в соціальному розшаруванні суспільства, криміналізація усіх сторін суспільного життя, прояви регіонального сепаратизму, конфесійне та мовне протистояння – не основний перелік наслідків політичної корупції в Україні. Наявність як цих, так і вищезазначених негативних явищ, вказує на низьку ефективність правового регулювання суспільних відносин, на існування внутрішніх загроз як людині (громадянину), суспільству та державі, так і загрози деградації правової системи держави. Це – наслідки наявної політичної корупції в Україні, наслідки того, що правова система України не справляється з тими викликами, з якими зіштовхнулося українське суспільство. А якщо говорити більш конкретніше, то це – наслідки переформатування правової системи України під інтереси окремих олігархічних кланів з метою отримання влади, протистояння між якими постійно загострюється. Правова система для них слугує тим механізмом, за допомогою якого вони прагнуть вирішити свої завдання – завоювати владу, утримувати її та за її допомогою примножувати свій капітал.

Можна згадати період, коли добігав другий строк перебування Л.Д.Кучми на посаді Президента України, і перед ним та

його оточенням постало питання щодо шляхів утримання влади. Одним із основних варіантів вирішення цього питання була необхідність вироблення правової аргументації щодо можливості Л.Д.Кучмі балотуватися на третій строк. Для досягнення цієї мети було обрано Конституційний Суд України, який своїм рішенням від 25 грудня 2003 року [193] знайшов «правове» обґрунтування можливості Л. Д. Кучмі балотуватися на третій строк, оскільки на думку Конституційного Суду України, цей строк є другим. При цьому судді не зважали ні на рішення Конституційного Суду Російської Федерації з аналогічного питання, ні на попередні експертні висновки правових інституцій зарубіжних країн. Ними було проігноровано факт правонаступництва правової норми, яка регулює питання строків перебування на посаді Президента України. Тим самим було серйозно підірвано міжнародний імідж України.

Ще одним кроком до узурпації олігархічними кланами політичної влади в Україні, стало внесення змін до Конституції та до виборчого законодавства, що передбачало обирання народних депутатів України та депутатів місцевого самоврядування на пропорційній основі за закритими списками. Тим самим абсолютна більшість населення України була фактично позбавлена права мати пасивне виборче право, тобто балотуватися в народні обранці за мажоритарною виборчою системою шляхом самовисування, а тим громадянам, які перебували в рядах відповідної партії, – його реалізувати, оскільки в закриті партійні виборчі списки кандидати в депутати підбиралися «власниками» партій та її фінансистами. З огляду на зазначене можна констатувати, що законодавчим шляхом були створені правові умови для усунення народу від влади.

Відповідним шляхом узурпації влади в державі стало таке явище, як політичне квотування при призначенні на керівні посади в системі судової влади та в правоохоронних органах. Принципи професійності та компетенції відійшли на задній план, а на перший план вийшли політичні прихильність і вір-

ність. Тим самим створювалися умови для правового обслуговування керівниками згаданих структур інтереси своїх політичних лобістів. Ще свіжі в пам'яті факти весни 2007 року про силове протистояння підрозділів органів внутрішніх справ України та Управління державної охорони України в приміщеннях Генеральної прокуратури України, що ледь не призвело до кровопролиття.

Як зазначається в наукових дослідженнях [95], роль правової безпеки у здійсненні охорони інтересів особи, суспільства і держави визначається роллю права в регулюванні суспільних відносин в різних сферах. За допомогою права усуваються загрози, спрямовані на будь-які обмеження. Забезпечення всіх інших видів безпеки за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони самого права, яке виступає гарантом безпеки в рамках діючої правової системи.

Правова безпека – невід'ємний елемент правової держави та режиму верховенства права. Мета, зміст, характер правової безпеки обумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності [95]. Основою правової системи є національне законодавство, у широкому розумінні цього слова. Тому в залежності від рівня розвитку законодавства, його максимальній відповідності праву розвинутих демократичних країн, законодавство України має бути спроможним забезпечити розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави, а також сприяти поступовому зростанню добробуту громадян, приведення його до рівня економічно розвинутих країн. Саме на це направлено ряд важливих документів держави, з яких можна виділити Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу [194], яка полягає у зближенні законодавства України із сучасною європейською системою права. Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами. Важливим чинником реформу-

вання правової системи є участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні для цієї організації та ЄС стандарти.

За цей період часу в Україні зроблено багато для вирішення зазначеного вище. Однак Україні ще не вдалося добитися основного – реалізації об'єктивного призначення права, тобто мінімізувати можливість спричинення зла одним суб'єктом права іншому. Зазначене можливе лише через здійснення реального захисту інтересів особи, суспільства та держави, встановлення рівного для всіх обсягу свободи та набуття форми закону справедливості.

Для прикладу можна навести події навколо спроби виїзду 1 грудня 2023 року народного депутата України, лідера опозиційної партії «Європейська солідарність» П.Порошенка за кордон на Форум Міжнародного демократичного союзу. Він не був пропущений прикордонниками на підставі повідомлення 1-го заступника Голови Верховної Ради України, виконуючого на той час обов'язки Голови ВРУ О.Корнієнка, про скасування розпорядження Голови ВРУ Р. Стефанчука про зазначене відрядження. Підставою для здійснення зазначеного О.Корнієнко зазначив отримання «листа «Для ДСК» від спецслужб, зміст якого він не зміг розголосити». Це послугувало підставою для того, щоб «ми прийняли рішення про відміну розпорядження про виїзд за кордо». Кого мав на увазі О.Корнієнко під словом «ми» – він не пояснив.

СБУ визнала існування певного листа з попередженням держорганам щодо інформаційних небезпек від Росії на міжнародних майданчиках. Але наголосила, що це стосувалось усіх відряджень, а не конкретних політиків [195]. Тобто, відбулося дійство з боку державної влади щодо волюнтаристського скасування дії «парламентської дипломатії», оскільки відповідно до планування цієї поїздки передбачалися відповідні зустрічі, пов'язані з вирішенням проблемних питань щодо належного фінансування та постачання зброї і боєприпасів до України,

розблокування державного кордону від пікетування тощо, що є конче актуальним для нашої країни в умовах нинішньої агресії Росії.

Сутність такої неправової, незаконної дії одного з керівників держави полягає в тому, що відповідно до положень Конституції України (ст.19) «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Тому, відповідно до частини другої статті 78 Регламенту ВРУ [196] «Розпорядження Голови Верховної Ради України можуть бути змінені, скасовані рішенням Верховної Ради, прийнятим більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради».

Таке нехтування нормами права з боку офіційних представників державної влади свідчить про наявну глибоку кризу в державі в частині неухильного дотримання європейських демократичних принципів, насамперед принципів права, напередодні вирішення питання вступу України в ЄС, що свідчить про низький рівень правової культури (прояв правового нігілізму) представників державної влади. Крім того, постає питання: А чи думали ці представники державної влади про рівень сприйняття цього факту з боку міжнародної спільноти, яка уже висловлює сумнів щодо монолітності політичної влади та військових, що має консолідувати націю, перед потугами агресора? Складається цілковите враження, що політична влада України нехтує можливими наслідками прояву цих фактично деструктивних дій для національної безпеки в цілому, та щодо вчинюваних нею загроз правовій безпеці зокрема. Цілковито є очевидним, що такі дії не сприяють консолідації нації, а ведуть до розбрату і посиленню загроз всередині країни, а також «грає на руку» ворогу.

Не сприяє підвищенню авторитету ні держави, ні державної влади те, що міжнародний демократичний союз (IDU) закликає українську владу дозволити виїзд п'ятого президента, ліде-

ра партії «Європейська Солідарність» Петра Порошенка для участі у Форумі IDU у Вашингтоні. «Міжнародний демократичний союз збентежений тим, що Петру Порошенку було відмовлено у дозволі залишити Україну для відвідування Форуму IDU-2023. Ми закликаємо українську владу дозволити його від'їзд, оскільки для осіб, які приймають рішення, надзвичайно важливо отримати інформацію про війну з перших вуст і підтримати атаковану країну», – йдеться на сторінці IDU у мережі X [197]. Чи виправлять свою помилку представники державної влади, і чи не будуть очікувати на Україну негативні наслідки від цих дій – покаже час.

Лише справедливі, правові закони, їх безумовна повага і дотримання з боку всіх суб'єктів права можуть гарантувати нашому суспільству таку необхідну стабільність та процвітання. Використовуючи юридичну техніку, її можливості необхідно забезпечити своєчасне, повне та адекватне відображення збалансованих інтересів у праві, створити ефективний правовий механізм їх реального функціонування та безпеки. Саме суб'єкти права, їх правова безпека мають складати основний сенс правового розвитку України. Неувага до цих питань може призвести до серйозних негативних наслідків: правовому нігілізму; відчуження громадян від управління державою та від влади; появи відчуття незахищеності особи від порушень її прав, що може стати одною з причин виникнення деструктивних тенденцій суспільного розвитку, а також соціальних катаклізмів.

5.3. Загрози правовій безпеці в Україні: зовнішній та внутрішній аспекти

Україна, після здобуття незалежності в 1991 році, взяла курс на побудову правової, соціальної, демократичної держави. Зазначене підтверджується тими зусиллями суспільства і публічної влади, направленими на напрацювання та функціону-

вання системи національного права в Україні, засадничим актом, основою якої є Конституція України, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В основі згаданих договорів знаходяться міжнародні правові норми, які визначають, регулюють і забезпечують функціонування як самої національної правової системи, так і основоположних прав і свобод людини, що знайшло своє відображення як в Конституції, так і законах України.

Зазначений принцип став своєрідною вимогою до національного права, яке має досягти такого рівня досконалості, коли найголовніші складові його системи (приватне та публічне право) мають вільно взаємодіяти між собою, обумовлені як взаємозв'язком суспільних інтересів (приватних і публічних), так і їх власним призначенням, доповнюючи одна одну завдяки досягненню певного рівня внутрішньої рівноваги [198].

Подальше формування системи національного права України залежало від різнобічних умов. Насамперед це стосувалося взаємозв'язку з оточуючим середовищем, вибором шляхів подальшого розвитку. Поряд з цим, для системи національного українського права важливим є досягнення відповідного стану рівноваги, що свідчить про створення власне системи. Адже будь-яка система, згідно положень синергетики, об'єктивно перебуває у стані взаємопереходів рівноваги та нерівноваги, організації та дезорганізації, хаосу та порядку. А тому видається необхідним створення механізму самоорганізації системи, який сконцентрує зусилля суспільства саме на стані рівноваги (з допустимим станом змінюваності). Такий стан забезпечується правильним розміщенням елементів системи права та зв'язків між ними, тобто належною її структуризацією [199].

Загалом можна відзначити тенденцію як минулого, так і нинішнього часу до формування інституційної частини правової системи України відповідно до сучасних європейських правових вимог, а ті недоліки, які виникають у ході цього процесу, є показниками його складності, які потрібно вивчати,

аналізувати та вживати адекватних заходів їх подолання. Саме започатковані в Україні в 2014 році різнобічні реформи, одною з основних яких є децентралізація державної влади та створення самодостатніх органів місцевого самоврядування, наочне тому підтвердження. Таким чином, в Україні на сьогодні створені достатні нормативні умови, необхідні для формування повноцінної правової, соціальної, демократичної держави.

Правотворча, правозастосовна, правотлумачна і правореалізуюча діяльність відповідних державних органів та інших суб'єктів є не тільки засобом досягнення правопорядку, що є засадничою основою правової безпеки, але й способом вираження зв'язків між елементами правової системи. Ці зв'язки виникають як результат діяльності суб'єктів права та знаходять свій вияв у правових відносинах.

Важливу роль у виникненні зв'язків між суб'єктами виконує нормативна частина правової системи України. Об'єктивною основою її реформування є насамперед розвиток системи права, від стану якої залежить не тільки стан системи законодавства, алей забезпечення зв'язків між усіма елементами правової системи, а також зв'язків між правовою системою, з одного боку, та іншими підсистемами (економічною політичною, культурною тощо) соціальної системи суспільства – з іншого [200].

В контексті зазначеного, на сучасному етапі розвитку та функціонування національного права, найактуальнішим є вплив міжнародного співробітництва України та Європейського Союзу на її подальший розвиток. Зазначимо, що переговорний процес щодо підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами тривав багато років. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС була підписана 27 червня 2014 року та одночасно ратифікована Верховною Радою і Європейським парламентом [25].

Угода про асоціацію – складний та комплексний міжнародний політико-правовий документ, що може стати основою для

успішного політичного, економічного, соціального, правового та інституційного розвитку України як держави та суспільства, визначає досягні для цього орієнтири та цілі, надає додаткові інструменти, включаючи допомогу Об'єднаної Європи, сприятиме створенню належного механізму взаємодії правових систем ЄС та України. Правовий механізм взаємодії правових систем ЄС та України базується на імплементації норм права Європейського Союзу у національне право, при цьому необхідно будувати взаємодію системи національного права з ЄС, насамперед, на принципах, що виражають взаємовідносини Співтовариств та держав-учасниць. Зокрема, це принцип верховенства права Співтовариств з правом держави-учасниці. У разі виникнення колізій між правом ЄС та України, переважачою силою буде наділена норма ЄС. Реалізації принципів ЄС сприяють засоби правової інтеграції, за допомогою яких створюються єдині правила поведінки суб'єктів. Водночас держава може зафіксувати у законодавстві застереження щодо порядку дії вказаних принципів.

Оскільки система національного права має відповідати основним критеріям ЄС, то Україна повинна, насамперед, здійснити реформування інституційної та нормативної частини системи: завершити створення нових органів, які б виконували інтеграційні завдання, надати повноваження існуючим суб'єктам щодо виконання цих завдань; прискорити зближення законодавства України з нормативно-правовою системою ЄС. Створення ж механізму взаємодії систем права ЄС та України, який включатиме і досконалий колізійний механізм, дозволить реформувати сучасну систему національного права України на рівні європейських вимог, що дозволить їй стати повноправним членом європейських міждержавних спільнот, водночас реалізуючи свої стратегічні завдання (захист, безпеку, незалежність, територіальну цілісність, гарантування суверенітету та ін.).

Незважаючи на існуючі складнощі функціонування національної правової системи, доцільно розглянути зовнішні та внутрішні аспекти викликів та загроз правовій безпеці держави, суспільства та людини.

Якщо говорити про зовнішній аспект зазначеного, то доцільно згадати, що в 2021 році виконується 51 рік з дня підписання заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1 серпня 1975 року, Гельсінкі) [202], а також 25 років з дня укладення Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (05.12.1994 р. Будапешт) [203].

Тоді у 1975 році 35 держав світу зібрались, аби закріпити політичні і територіальні домовленості Другої світової війни. Вони розписались під повагою до прав людини, суверенітетом, незастосуванням сили та непорушністю кордонів. Радянський Союз, у складі якого були Україна та Росія, також взяли на себе ці зобов'язання. Через 40 років після підписання Кремль порушив домовленості: анексував Крим та спровокував і підтримує збройний конфлікт на Донбасі. 35 країн, серед яких СРСР, США та Канада, підписали документ, який мав на меті зменшити напругу, вберегти світ від нового переділу кордонів, військової агресії і захистити права людини.

Через поведінку Росії і те, що країни-підписанти не зреагували своєчасно на порушення угод, почалась «корозія домовленостей». Такі домовленості мають сенс лише в тому випадку, коли вони поважаються тими, хто ставить під ними підпис. Україна як цивілізована країна, розраховувала на надійність цього заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ). А з того, що зобов'язання про недоторканність кордонів Росія порушила не один раз, Україна може зробити два висновки.

По-перше – українці продовжували жити в світі ілюзій, свято вірячи в те, що договори будуть виконуватися.

По-друге – те, що для деяких країн, і насамперед, для Російської Федерації, міжнародне право і зобов'язання не варті паперу, на якому вони написані. Наразі ні ОБСЄ, ні ООН не можуть гарантувати виконання підписантами обіцянок. Зокрема тому, що якщо домовленості порушує країна-член ОБСЄ, то немає напрацьованих механізмів протидії їй. Це можна прослідкувати на прикладі російської агресії на Донбасі. Наразі тактика ОБСЄ у вирішенні світових викликів полягає в тому, щоб «заморозити проблему», створити статус-кво, а потім намагаться долати проблеми-наслідки.

У свою чергу, Україна, відмовляючись від третього за потужністю ядерного арсеналу в тогочасному світі та, відповідно, роблячи найбільший після Другої світової війни внесок у глобальний мир і безпеку, отримала гарантії від провідних військових держав світу щодо непорушності своєї безпеки та існуючих кордонів. Підписанти Меморандуму не тільки підтвердили їхні зобов'язання не використовувати проти України ядерну зброю, але також:

- у пункті 2 Меморандуму підтвердили їхні зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України;

- у пункті 3 Меморандуму підтвердили їхні зобов'язання згідно з принципами Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва у Європі утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

Аналізуючи Будапештський меморандум, доходимо висновку, що безпекові гарантії щодо України були порушені ще задовго до 2014 року. Наприклад, варто згадати відоме прикордонне протистояння у 2003 році в конфлікті навколо острова Тузла, що загрожувало територіальній цілісності України. Не

менш небезпечними можна вважати так звані газові війни, які є проявом свідомого економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам Україну.

Світ не відреагував належним чином на такі порушення зобов'язань одним з підписантів Меморандуму – Росією, які наросли з роками, призвівши в підсумку до прямої збройної агресії. Більше того, настільки відверте ігнорування безпекових зобов'язань перед Україною поставить під сумнів для будь-якої іншої держави світу вагу підписів і обіцянок представників держав-гарантів за Будапештським меморандумом. Хто тоді виконуватиме інші подібні домовленості? Ігнорування зобов'язань держав-підписантів за Будапештським меморандумом перед Україною ставить під сумнів увесь корпус міжнародних договорів щодо нерозповсюдження та контролю над зброєю масового ураження.

Враховуючи те, що залишається актуальним глобальне завдання з нерозповсюдження ядерної зброї, а також зі створення нових міжнародних документів, що гарантуватимуть безпеку окремих держав у разі відмови від ядерної зброї або намірів з її виробництва, необхідно констатувати, що потрібна й актуалізація положень Будапештського меморандуму. Його подальше невиконання може заблокувати досягнення нових дипломатичних рішень у сфері глобальної безпеки. Враховуючи також довготривалість порушення однією з держав-підписантів Росією її зобов'язань, підтверджених у Меморандумі, є нагальна необхідність започаткування спільної роботи інших держав-гарантів для відновлення безпеки та територіальної цілісності України.

Таким чином, відверте ігнорування згаданих міжнародних актів є відкритою загрозою для правової безпеки не лише України, а й загрозою для інших країн в глобальних масштабах.

Зазначений зовнішній аспект загроз та викликів для правової безпеки України відповідним негативним чином вплинув на внутрішній чинник загроз та викликів правовій безпеці.

Так, започатковані в 2014 році в Україні сповільнилися реформи в рамках Угоди про асоціацію, а зміна в березні 2010 року уряду та звільнення реформаторів стали «тривожними сигналами щодо готовності протистояти корупційним інтересам». Багато нарікань висловлено щодо якості реформи освіти та медицини, а судова реформа, як і реформа Служби безпеки України, фактично так і не розпочалися; не покращилася ситуація щодо прозорого і деполітизованого процесу відбору до антикорупційних інституцій, що ґрунтується на заслугах; олігархи в Україні досі зберігають значний вплив, зокрема володіють більшістю національних телеканалів, хоча незалежні медіа мають вирішальне значення для громадянського суспільства України; на початку вересня 2020 року послы країн «Великої сімки» (США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія і Японія) закликали Україну зберігати незалежність антикорупційних органів і не тиснути під час обрання їхніх керівників.

Не вносяться зміни до Конституції України, які пов'язані зі здійсненням реформ, що не дозволяє здійснити повноцінну адміністративно-територіальну реформу, а органи регіонального самоврядування не зможуть отримати виконавчі повноваження; держава втратить контроль за законністю дій органів місцевого самоврядування.

Малоефективне впровадження ключових принципів децентралізації – в основі реформи децентралізації лежить кілька ключових ідей:

- 1) субсидіарність – виконання завдань на найнижчому рівні, де їх можна виконати ефективно;

- 2) повсюдність – поширення юрисдикції органів місцевого самоврядування на всю територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- 3) співмірність повноважень і ресурсів. Усі вони закладені в конституційних змінах. Без їх ухвалення втілення в життя цих принципів буде більш проблематичним, зокрема державі

буде легше уникати відповідальності за надання органам місцевого самоврядування достатньої кількості фінансів для здійснення тими своїх повноважень.

Надбання антикорупційної реформи постало перед загрозою знищення, про що зазначив тодішній директор Національного антикорупційного бюро України Артем Ситник під час форуму «Діалоги про реформи» 19 листопада 2020 року [204]. Очільник НАБУ розповів про негативний вплив рішень Конституційного Суду України на діяльність інституції та ризики, які може мати рішення КСУ щодо Вищого антикорупційного суду. До речі, можна згадати м'яко кажучи «дивні» рішення цього Суду № 1-р/2019 від 26.02.2019 р. щодо визнання статті 368-2 «Незаконне збагачення» Кримінального кодексу України неконституційною та рішення № 13-р/2020 від 27.10.2020 р. щодо визнання неконституційними окремих положень закону «Про запобігання корупції» та кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених статтею 366-1 КК України, оскільки вони є непропорційними шкоді, яка може настати у разі недостовірності або відсутності декларування. Останнє рішення Суду викликало фактично конституційну кризу в Україні у відносинах КСУ із українським парламентом та Офісом Президента, яке продовжується до нинішнього часу і до вирішення якого залучена міжнародна спільнота.

Необхідно зазначити, що щорічно державний бюджет України втрачає принаймні 450 мільярдів гривень через корупційні схеми. Цифра вражає сама по собі, але якщо до неї додати ще 500 мільярдів гривень потенційних інвестицій, яких наша країна не отримує через ті ж таки схеми, то матимемо ще один державний бюджет. Тобто ми могли б спокійно подвоїти наші видатки на оборону, охорону здоров'я, освіту та соціальне забезпечення, якби наша боротьба з корупцією була ефективною [205].

Оскільки на сьогоднішній день термін «корупційна схема» не має офіційного визначення, заслуговує на увагу науковий підхід до цього Ю.В.Орлова, який пропонує під його широким

розумінням, згідно з яким дана схема є умовно самостійною формою прояву організованої злочинності у сфері економіки, розуміти стійкий, комплексний соціально-правовий феномен, що виражається у системній діяльності, алгоритмізованій послідовності дій щодо готування та безпосереднього вчинення корупційних злочинів як мети та/або засобу задоволення інтересів у сфері економічних відносин неправомірним способом з попереднім створенням юридичної бази прикриття чи без такого, але з використанням елементів механізму правового регулювання. Однією з кримінологічно значущих властивостей корупційних схем є їх інституційне взаємопроникнення, що впливає на системну дисфункцію цілих галузей народного господарства, безпеки й обороноздатності країни [206].

Зазначимо, що згадане вище знаходить свій яскравий вираз у прояві корупції, як правовому нігілізмі, навіть у період ведення війни. Зараз це все виглядає надзвичайно цинічно, коли одні крадуть гроші, а інші жертвують своїм життям ради Вітчизни. А проявляється зазначене через:

- поставки державі товарів чи послуг за завищеними цінами через різноманітні компанії-«прокладки»;
- завищення обсягів виконаних робіт, закупівлю на папері речей, яких не існує, які не поставляються державі тощо.

Так, у мас-медіа ходить інформація, надана Державною митною службою України, що Сили оборони України з початку 2023 року не отримали 653 партії вантажів, які при ввезенні в Україну були задекларовані, як гуманітарна допомога для військових. Серед цих товарів – пластини для бронежилетів, прилади нічного бачення, тепловізори, дрони та автомобілі. Випадків, коли українці бачать гуманітарні товари на полицях магазинів, дуже багато. Непоодинокі випадки, коли за кордоном українці отримують гуманітарну допомогу, а потім її продають. І це непоодинокі випадки. Є волонтери, які заробляють на добрій волі країн, що нам допомагають і продають «гуманітарну» магазинам.

Неодноразові прояви корупційних скандалів у Міністерстві оборони України, в цивільно-військових адміністраціях, в органах місцевого самоврядування, в інших державних органах країни свідчить про наявність глибокої політико-правової кризи в органах державного управління країни, про відсутність належного рівня правосвідомості та правової культури як у політиків, так і у службовців публічної влади, а також про відсутність державної кадрової політики у державі та належної правової культури.

Зазначене вище підтверджується, і це знаходить своє вираження в публікаціях мас-медіа, постійним виникненням політичних і корупційних скандалів у суспільстві, при здійсненні призначень керівного складу правоохоронних, органів безпеки та в інші державні органи, а також в подальшій діяльності посадовців, яких було призначено з порушенням процедури. Україну регулярно накриває лавина інформаційних повідомлень про звільнення, висунення підозр у скоєнні корупційних дій і затримання чиновників із різних державних відомств, зокрема митниці, податкової та міністерства оборони. Прикладом зазначеного може слугувати корупційний скандал, пов'язаний із ігноруванням дії комендантської години у м. Києві, коли під час її дії працюють нічні ресторани і клуби (нічний клуб «Бохо»), а працівники поліції багато місяців не зважають на порушення та ігнорують виклики жителів, при цьому Міністр МВС України розказує про свою безсилість навести належний порядок. Це явна ознака «кришування» корупційних дій з боку влади.

Зазначене не свідчить про здійснення активної антикорупційної боротьби у державі, а радше свідчить про вимушену реакцію правоохоронних органів на факти викриття зазначених корупційних дій представниками громадянського суспільства, яке все активніше проявляє нетерпимість до проявів цього правового нігілізму. Таким чином, фактично поширення корупції за своєю суттю є поширенням правового нігілізму,

оскільки однією з основних її ознак є свідоме неповага до права, його ігнорування і розрахунок на безкарність. Тим самим порушуються права інших громадян у різних сферах життєдіяльності.

Підтвердженням пасивності правоохоронних органів у боротьбі з корупцією є показники України у рейтингу Індексу сприйняття корупції Transparency International, в якому за 2022 рік Україна посідає 116 місце зі 180, з 33 балами, що всього на один бал позитивніше, чим у 2021 році [207]. І цей результат – незважаючи на прийняття таких базових нормативних актів у сфері боротьби з корупцією, як:

- Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», яким затверджено Антикорупційну стратегію на 2021-2025 роки, якою і визначаються дані засади [208];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» [209], метою якої є досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України. Виконання Програми має сприяти подальшій роботі щодо набуття Україною членства в ЄС, Північноатлантичному Альянсі (НАТО), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Що є знаковим у ній, так це те, що передбачене Постановою розпорядження про затвердження до 1 липня 2023 р. порядку оприлюднення на офіційному веб-сайті Національного агентства інформації про результати моніторингу та оцінки ефективності державної антикорупційної політики на період до початку роботи інформаційної системи моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, до цього часу не може бути виконаним, оскільки даний орган до цього часу не створено. Зазначене, як і нинішня практика боротьби з корупцією,

вказує на «серйозність» підходу до вирішення цього завдання і на потенційні загрози провалу її виконання;

– Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» («Про деолігархізацію»)[210], метою якого є подолання конфлікту інтересів, викликаного злиттям політиків, медіа та великого бізнесу, унеможливлення використання політичної влади для збільшення власних капіталів, забезпечення національної безпеки України в економічній, політичній та інформаційній сферах, захист конституційних прав та свобод громадянина, захист демократії, забезпечення державного суверенітету та уникнення випадків маніпулювання свідомістю громадян шляхом умисного спотворення інформації задля отримання доступу до ресурсів, що належать на праві власності Українському народові.

Необхідно зазначити, що Закон України «Про деолігархізацію» піддався нищівній критиці не лише з боку української громадськості, а й з боку «західної» спільноти. Так, Венеціанська комісія рекомендувала відійти від «особистісного» підходу у питанні боротьби з олігархічним впливом, і зосередитися на системному підході запровадження заходів, покликаних унеможливити руйнівні наслідки олігархічного впливу для демократії, верховенства права і прав людини.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) підкреслювала, що закон про деолігархізацію не можна втілювати у нинішньому вигляді. Про це йдеться у висновку Венеціанської комісії, схваленому на пленарній сесії 9-10 червня 2021 року. Як зазначили її експерти, що більшість країн запровадили комплекс взаємопов'язаних законодавчих заходів – міжвідомчих, адміністративних, економічних та інших, аби запобігти руйнівним наслідкам для демократії, верховенства права і прав людини від зосередження в руках приватної особи значного впливу на економічне, політичне і громадське

життя країни. До таких заходів може відноситися ефективна політика у питанні конкуренції, антикорупційні заходи і заходи для боротьби з відмиванням коштів, заходи для забезпечення плюралізму в медіа, правила фінансування політичних партій і виборчих кампаній. Замість того, аби відстоювати цей багатосекторальний, систематичний підхід, Україна обрала шлях боротьби з руйнівним впливом олігархізації через окремий «особистісний підхід» завдяки схваленні закону про олігархів», – йдеться у висновках [211].

Там же зазначено, що Закон складно узгодити з принципами політичного плюралізму і верховенства права, оскільки він має потенціал використання у політичних цілях. На даному етапі, як видається, поки суть наявного «особистісного підходу» не змінена, навіть значні правки до закону про олігархів не зможуть усунути неминучі розбіжності зі стандартами Ради Європи щодо прав людини, демократії і верховенства права. З цієї причини, Венеціанська комісія приходить до висновку, що закон не має бути впровадженим у поточному вигляді і що треба дотримуватися «систематичного» підходу.

Венеціанська комісія озвучила перелік рекомендацій для української влади. Зокрема, рекомендується юридично відкласти втілення даного Закону, здійснити поглиблений і всебічний аналіз наявних систематичних заходів та їхніх недоліків з точки зору структури, повноважень та координації. Однак Українська влада не прислухалася до висловлених порад і, як показала практика, Закон не досяг своєї мети. В Україні продовжують мати місце корупційні скандали, найбільшу нетерпимість до яких проявляє саме громадянське суспільство, тільки не публічна влада країни. Тим самим продовжуються прямі і опосередковані порушення прав громадян у різних сферах життєдіяльності.

Про актуальність та значущість вирішення в Україні проблеми корупції свідчить факт висунення нашим союзником США чітких умов подальшої підтримки України у її боротьбі з

агресією та прагненням вступити до Європейського Союзу. Майбутній успіх України залежить від прискорення темпу реформ, вважають у Вашингтоні, й надали Києву список пріоритетних перетворень. До найбільш нагальних перетворень віднесено посилення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та низку кроків з посилення Національного антикорупційного бюро (НАБУ), до яких належить, наприклад, збільшення його штату до 300 осіб, посилення кримінальної спроможності НАБУ та збереження його незалежності. На реалізацію цих перетворень надається три місяці.

Також упродовж трьох місяців має бути відновлена вимога до розкриття інформації про активи та фінансову звітність, проведений незалежний, прозорий відбір нового голови Національного агентства з запобігання корупції (НАЗК) та завершений перезапуск Вищої ради правосуддя. На реформування судової гілки влади, міністерства оборони та всіх силових відомств надається від трьох місяців до півтора року.

Окрім цього, перелік містить вимоги щодо реформування роботи наглядових рад державних підприємств «Укренерго» і «Нафтогазу», створення наглядової ради для нового «Укроборонпрому», корпоратизації «Енергоатому» [212].

Зазначені вимоги як актуальні питання суспільства не один рік стоять на порядку денного української держави щодо їх вирішення. Однак, прояву відповідної політичної волі з боку керівництва держави не видно до цього часу. Є надія, що під відповідним міжнародним тиском вони будуть вирішеними у найближчий час.

Якщо не повторюватися в наявних правових та соціальних проблемах і зазначених в попередніх публікаціях про дану сферу, необхідно зазначити, що в нинішніх умовах набуває важливості чітке законодавче врегулювання позитивних зобов'язань держави у забезпеченні соціально-економічних прав, персоніфікації таких зобов'язань стосовно компетенції певних державних органів та їх посадових осіб, передбачення

відповідних заходів юридичної відповідальності за їх невиконання тощо. Ці права можуть стати реально дієвими лише за умови поширення на них інституту судового захисту та неухильного виконання судових рішень. Саме право на самореалізацію в економічній сфері, що є одним із основних шляхів підвищення матеріального добробуту населення, нині є одним із найактуальніших в Україні. На жаль, ситуація з дотриманням прав людини в Україні допоки не покращується.

5.4. Правова містерія – екзистенціальна загроза світовому правопорядку

Одною із важливих, ключових для безпеки України та світового співтовариства ознак сучасного життя світу є так званий «світовий правовий порядок». Як зазначають науковці, «Процеси європейської інтеграції України зумовили необхідність рефлексії стану національної правової системи та її взаємодії з міжнародним (світовим) правопорядком. Механізми інтеграції передбачають вироблення адекватного ставлення з боку вітчизняної юриспруденції до цілої правової культури, виробленої у другій половині ХХ ст. на основі міжнародного права» [213].

На погляд зазначених дослідників, чи не найвдаліше питання взаємодії національної правової системи з міжнародним правом, необхідність розвитку міжнародного правового порядку, розкрив Г. Кельзен у своїх роботах другої половини 40-их та початку 50-их років ХХ ст. Ганс Кельзен (нім. Hans Kelsen, народився 11 жовтня 1881 року, помер 19 квітня 1973 року в Орінда США. Він був австрійським та американським юристом і філософом, одним з основних теоретиків правового позитивізму, основоположником концепції конституційного суду та конституційного контролю, засновник і суддя першого такого суду – Конституційного суду Австрії [214].

Дослідники зазначають, що відтак як реакція на процеси глобалізації, правової акультурації українського суспільства

як елемента європейської інтеграції буде цікавим відстеження правової природи цих трансформаційних процесів вже не на національному, а на глобальному рівні, як це бачилося з провідних світових центрів, де вироблялися моделі політичної світобудови.

Як вбачається з його праць, Г. Кельзен був дуже спостережливою, уважною та обережною у судженнях людиною. Справжнім вченим у вузькому значенні слова, застосовуваного до вишколених представників європейської університетської культури. Тим більшу цінність і наукову вагу мають деякі його думки, наприклад, що існують три політико-правові документи глобального капіталізму, у яких стисло та категорично проголошено це прагнення до поширення уніфікованого соціального устрою. У сукупності вони становлять певну систему, котра формувалася упродовж століття.

Перший документ називається «14 принципів Вудро Вільсона». Ці «14 принципів» вперше були проголошені 8 січня 1918 р. на спільному засіданні палат Конгресу США. Вони стали наріжним каменем післявоєнного врегулювання, визначивши геополітичну карту Європи, особливо Східної, у період між двома світовими війнами. До речі, вони ж стосувалися ситуації на Близькому Сході, пов'язаної з розпадом Османської імперії, виникненням нових держав на території її колишніх володінь.

Другий документ – «Атлантична хартія», підписана Президентом США. Ф. Рузвельтом та прем'єр-міністром Великої Британії на острові Ньюфаундленд 14 серпня 1941 р. Цей програмний акт міжнародного права став визначальним для всієї системи міжнародних домовленостей, котра сформувала «антигітлерівську коаліцію», визначила засади її діяльності, умови співпраці учасників, а також умови завершення Другої світової війни та новий світовий устрій. Вся післявоєнна система міжнародних договорів та організацій, насамперед ООН, а також НАТО та ЄС, стала реалізацією цієї «Хартії».

Третій документ – «Нова Атлантична Хартія», підписана Президентом США Дж.Байденом та прем'єр-міністром Великої Британії Б. Джонсоном у Корнуолі (Англія) 10 червня 2021 р. під час саміту «Великої сімки». Цей документ став одним з елементів політико-правового фону, на тлі якого виникла і триває російсько-українська війна. Окремо слід розглядати Вашингтонську декларацію, підписану під час візиту федерального канцлера Німеччини А. Меркель у Вашингтоні 15 липня 2021 р. спільно з Президентом США Дж. Байденом. Ця декларація за стилем, структурою та концептуальним задумом близька до «Нової Атлантичної Хартії».

Згадані три лаконічні, невеликі за обсягом політико-правові акти – визначили і продовжують визначати перебіг світової історії упродовж останніх ста років. Всі вони мають прямий стосунок до української історії та сьогодення. Зазначені акти формулюють основну ідею «західної» цивілізації, котра на практиці все частіше ототожнює себе із світовою, і з якої можна виділити наступні ідеї, виражені в наступних принципах:

- «Відкритість». Відкритість морів для судноплавства, кордонів держав для руху людей, товарів, фінансів та ідей. Загальна «відкритість» всіх суспільств, котра знайшла свою втілення у посиленні на концепцію «відкритого суспільства» у тексті «Нової Атлантичної Хартії»;

- «Відмова від територіальних завоювань». Цей принцип у перших двох актах доповнювався суттєвим застереженням у вигляді права націй на самовизначення. Очевидно, вважалося, що при цьому ніяких «завоювань» не відбувається, оскільки нові держави виникають на частині території вже існуючих, де більшість населення становили представники певної національності. Цей принцип мав особливий стосунок до колоній;

- «Лідерство» тих сил, котрі сформулювали свої політичні цілі у схвалених актах;

- турбота про благо людей та народів, «свобода від злиднів та страху», як сказано у «Атлантичній Хартії» 1941 року.

В теоретичній аргументації Г. Кельзена проводиться аналогія світового правопорядку та внутрішнього, національного: «як юридична спільнота держави існують у взаємозв'язку одна з одною всередині міжнародного співтовариства на основі міжнародного права» [214].

Проблемам «міжнародного правопорядку» присвячені роботи М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, О.В. Буткевич, В.А. Василенко, П. Веїла, В.Н. Денісова, А.С. Дмитрієва, В.І. Євінтова, М.І. Лазарева, І.І. Лукашука, Є.О. Львової, А.П. Мовчана, Х. Мослера, В.В. Романової, Н.Є. Тюріної, Н.О. Ушакова, Е. Хирша, С.В. Черніченка та багатьох інших.

Нині зміст терміну «міжнародний порядок» став смисловим ядром міжнародних договорів, документів міжнародних організацій, включаючи ООН, займає важливе місце в риторіці представників держав, в іншій діяльності. Що ж розуміється під терміном «міжнародний правовий порядок»?

На думку відомого радянського дипломата А.П. Мовчана, «міжнародний правопорядок» означає той порядок міжнародних відносин, який встановлений та здійснюється на основі принципів та норм міжнародного права» [215, с.12]; В.А. Василенко під згаданим терміном розуміє «порядок міжнародних відносин, який встановлений між взаємодіючими державами або між ними і створеними ними міжнародними міжурядовими організаціями за допомогою міжнародно-правових норм, виробленими згаданими суб'єктами [216, с.4]; В. І. Євінтов визначає «міжнародний правопорядок» як «сукупність відносин, що володіє своєю структурою та заснована на нормах права, ядром і основою яких є загальні правовідносини між суб'єктами співтовариства держав, що породжуються основними принципами міжнародного права, з приводу захисту загальних інтересів та збереження цінностей, які визнають усі» [217, с.71].

Досліджуючи термін «міжнародний правовий порядок», Вайцеховська О.Р. дає йому наступне визначення, що на нашу

думку є вдалим: «Це фактичний стан впорядкованості міжнародних відносин, що сформувався і діє як результат реалізації принципів і норм діючого міжнародного права та забезпечується за допомогою особливого міжнародно-правового механізму» [218, с. 184]; В.Г. Буткевич, визначаючи міжнародний правопорядок як частину міжнародного порядку, зазначає, що «міжнародний правопорядок – це стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права», при цьому зазначається, що «міжнародний порядок – стан динамічної відповідності міжнародних відносин, їх організації якісним властивостям міжнародних систем управління (міжнародного права, міжнародної моралі, політики, релігії, етики, ввічливості тощо)» [219, с. 540-541]; аналогічної позиції дотримується О.В. Задорожній [220, с. 249].

Таким чином, характеризуючи міжнародні правовідносини в якості основи міжнародного правопорядку, переважна більшість дослідників виходить з позицій органічної єдності міжнародних правовідносин і міжнародного правопорядку, який формується на їх основі [221, с.84].

Необхідно зазначити, що комплекс теоретичних і практичних питань міжнародного правопорядку залишається актуальним, складним і дискусійним як у науці міжнародного права, так і в практичній діяльності.

Зміни в сучасних міжнародних правовідносинах, зумовлені глобальними процесами, помітно впливають як на стан міжнародного правопорядку, так і на міжнародно-правові погляди представників різних наукових шкіл міжнародного права. У свою чергу, це не тільки спричиняє зміни у його загальному сприйнятті, але й зумовлює інтерес і до його окремих аспектів. На сьогодні одними з актуальних є питання щодо цілого комплексу саме таких теоретичних складників, які безпосередньо характеризують сам феномен сучасного міжнародного правопорядку з позицій правового явища.

Нинішні події, що відбуваються навколо України, а також на Близькому Сході, є спробою руйнування не лише України, а й правил цивілізованого спілкування, співіснування та співробітництва, в широкому сенсі – цивілізацію, прогрес і світовий правопорядок. Як зазначає В.Колісник, міжнародний правовий порядок означає такий стан відносин між державами, що встановлений міжнародним правом, визнаний міжнародною спільнотою та функціонує як усталена повсякденна міжнародна практика на основі дотримання всіма суб'єктами міжнародного права вимог, приписів і рекомендацій актів міжнародного права, зокрема щодо виконання ними зобов'язань, використання прав і додержання заборон за умови поваги до прав усіх інших суб'єктів міжнародного права. Саме такий правопорядок зруйнувала Росія, здійснивши 24 лютого 2022 року підступний, зухвалий і віроломний напад на Україну, а ще раніше – напад на Грузію.

Грубо й цинічно руйнуючи принципи та правила цивілізованого міждержавного спілкування і співіснування, Росія вже знищила міжнародну та європейську систему гарантування загального миру та міжнародної безпеки, наглядно продемонструвала немічність ООН, НАТО, Ради Європи, Європейського Союзу, МАГАТЕ, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та інших міжнародних організацій і міждержавних союзів [222, с.116].

Ці зухвалі, злочинні дії Росії і понині супроводжуються ігноруванням, свідомим викривленням та плундруванням міжнародних правових норм. Тим самим у світі відбулася своєрідна правова містерія (2. Містерія – західноєвропейська, середньовічна релігійна драма на біблійські сюжети)[223], тобто міжнародно-правова драма, режисером якої є насамперед Росія, і під якою доцільно розуміти свідому руйнацію світового правопорядку, свідому руйнацію системи міжнародного права, яким міжнародні відносини регулюються, ігнорування дії

міжнародних правових норм та їхню плюндрацію (нівечення, паплюження).

Ще з 2014 року українська влада неодноразово заявляла про порушення Росією різноманітних міжнародних договорів на окупованих територіях Криму та Донецької і Луганської областей. Після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну таких заяв побільшало. Українські правозахисні організації моніторять і документують міжнародні злочини, вчинені російськими окупантами під час війни, а українська влада, синхронно з багатьма іншими державами, позивається проти Росії та її керівництва до міжнародних судів.

Людство втратило мільйони життів, перш ніж дійти до усвідомлення того, що війні потрібні правила, яких варто дотримуватися всім. Є приклади воєнних операцій, під час яких зважали на закони і звичаї ведення війни. Так країни визнають світовий порядок і свою приналежність до цивілізованого світу. Водночас є країни, які цих законів не дотримуються. Однією з таких країн є Росія.

З початку активної фази збройної агресії проти України 2014 року Росія порушила близько 400 міжнародних договорів, однією зі сторін у яких є Україна, зокрема Будапештський Меморандум [224], Статут Організації об'єднаних націй [225], низку конвенцій ООН та Гельсінські угоди [226].

Окрім зазначених вище актів для прикладу можна навести наступні міжнародні акти, які цинічно порушила Росія:

- Конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму;
- Конвенція ООН щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього;
- корпус конвенцій, що регулюють закони та звичаї війни (Гаазькі – 1899 і 1907 р.р. і Женевські конвенції – 1949 р.) – закони та звичаї війни, включені до комплексу норм міжнародного гуманітарного права;
- Міжнародна конвенція для захисту усіх осіб від насильницького зникнення;

- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту;
- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- Конвенція ООН з морського права.
- Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод;
- Статут Ради Європи [227].

У 1977 році до Женевських конвенцій прийняли два Додаткових протоколи, які стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів і жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. А 2005 року було погоджено третій Додатковий протокол, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми у вигляді Червоного кристалу до прийнятих раніше Червоного хреста й Червоного півмісяця. Станом на 2022 рік до Женевських конвенцій приєдналося 196 держав світу.

Чинну версію Женевських конвенцій уклали у 1949 році. Вони складаються із чотирьох взаємопов'язаних договорів, які містять обмеження стосовно жорстокості під час збройних конфліктів. Це Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях, Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі, Конвенція про поводження з військовополоненими та Конвенція про захист цивільного населення під час війни.

Дії, які суперечать Женевським конвенціям [228], кваліфікуються порушенням міжнародного гуманітарного права та, в особливо тяжких випадках, можуть становити воєнні злочини. Останні підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

У 2019 році Росія вийшла з Першого протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, блокуючи роботу Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів своїх злочинів у Сирії та

згодом в Україні. Однак частковий вихід РФ із механізму Женевських конвенцій не означає зняття відповідальності з країни-агресорки за порушення норм міжнародного гуманітарного права та воєнні злочини під час війни в Україні.

Необхідно зазначити, що Женевські й Гаазькі конвенції є основою сучасного міжнародного гуманітарного права. Їхні положення часто переплітаються й доповнюють одні інших. Вони чітко розділяють тих, на кого збройним силам можна нападати (супротивника), і тих, кого категорично заборонено чіпати (цивільні, крім тих, які взяли до рук зброю та безпосередньо беруть пряму участь у збройних діях). Конвенції захищають людей, які більше не можуть брати участь у війні (військовополонені та поранені), і тих, хто надає медичну допомогу (лікарі, санітари). Конвенції визначають, які типи озброєння можна використовувати у війні, а які – ні.

Однак російські війська свідомо нехтують положеннями згаданих конвенцій, розраховуючи на свою безкарність. Так військові Росії свідомо обстрілюючи цивільну інфраструктуру українських міст і гуманітарні коридори, проводячи масові розстріли на захоплених територіях чи примушуючи українських громадян до служби в російській армії. Російські окупанти свавільно вбивають і катують цивільних, гвалтують жінок і дітей, розстрілюють лікарів, священнослужителів і журналістів. В оточених або захоплених Росією містах немає води, їжі, ліків та електроенергії. Окупанти обстрілюють продуктивні бази, школи, лікарні, не пропускають гуманітарних конвоїв, позбавляють цілі регіони зв'язку з рештою світу й доводять їх до гуманітарної катастрофи.

Атака й захоплення Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій є грубим порушенням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та Міжнародної Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму та звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Окрім того, окупанти обстрілюють на-

фтобази та газопроводи в багатьох регіонах України. Такі дії становлять екологічну загрозу для всього людства [229].

Там же зазначено, що іншим зобов'язанням у рамках третьої Женевської конвенції є дотримання прав військовополонених. Норми цього міжнародного договору забороняють фізичне та психологічне катування й негуманне поводження з полоненими, незалежно від дій, які вони вчиняли в минулому. Полонені мають право на їжу, воду, контакт із рідними. Жінки-військовослужбовці в полоні мають утримуватись окремо від чоловіків, за ними має наглядати персонал жіночої статі, мають забезпечуватись їхні особливі санітарно-гігієнічні та медичні потреби. Російські загарбники неодноразово вчиняли тяжкі злочини проти українських полонених, що є порушенням правил і звичаїв війни. Для прикладу можна навести повідомлення 8 листопада 2023 р. ISW (Інститут вивчення війни – позапартійна, некомерційна дослідницька організація з питань державної політики, США), що Росія планує відправити на війну проти рідної країни українських військовополонених. Із цією метою вона формує «добровольчий», як заявляє пропаганда, батальйон «Богдан Хмельницький, і вже набрано 70 військовополонених.

Женевська конвенція про військовополонених забороняє їх використання у військовій діяльності на стороні держави, яка їх захопила, підкреслив Інститут вивчення війни. Міжнародні норми встановлюють, що жодного військовополоненого ніколи не може бути відправлено чи утримано в районах, де він може зазнати впливу бойових дій. Також він не повинен залучатися до робіт зі шкідливим для здоров'я або небезпечним характером [230].

Від початку повномасштабного вторгнення російські війська цинічно завдають удари по медичних закладах. За даними Міністерства охорони здоров'я України, станом на 21 квітня 2022 року росіяни пошкодили 347 закладів охорони здоров'я, повністю знищили 36 лікарень, обстріляли 78 автомобілів

швидкої допомоги, вбили чи поранили десятки медичних працівників. Ці дії є порушенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни.

Також Гаазькі та інші спеціалізовані конвенції обмежують методи та засоби ведення воєнних дій. Деякі види озброєння є особливо небезпечними, адже завдають надмірних фізичних ушкоджень або мають невибіркову дію, тобто знищують усе живе на своєму шляху. Використання Росією касетних, термобаричних «вакуумних» бомб, протипіхотних мін в українських містах є порушенням Гаазьких конвенцій і звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Застосування російськими військовими в Україні фосфорних боеприпасів і запалювальних авіабомб порушує Конвенцію про конкретні види звичайної зброї. Є підозри про застосування проти захисників Маріуполя та Ізюму хімічної зброї, що є грубим порушенням правил ведення війни, зокрема Конвенції про хімічну зброю.

Усі подібні факти мають широкий міжнародний розголос і неодмінно стануть обтяжувальними обставинами в міжнародних судах над російськими воєнними злочинцями.

Женевські конвенції 1949 року та звичаєве міжнародне гуманітарне право прямо забороняють нападати на цивільні об'єкти, розміщувати військові об'єкти поруч із цивільними, атакувати історичні пам'ятки.

Пам'ятки архітектури, яких росіяни знищили десятки, знаходяться під захистом Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Бомбардування їх є порушенням норм міжнародного гуманітарного права. ЮНЕСКО вже нарахувало в Україні 53 пошкоджених об'єкти культури і вимагає від Росії негайно припинити атаки на цивільні об'єкти в Україні. Тим часом українці самостійно укріплюють пам'ятники, ховають у бомбосховищах об'єкти матеріальної спадщини й навіть виносять культурні цінності з вогню.

Наразі триває активний збір доказів і показів потерпілих і свідків про злочини, вчинені від початку широкомасштабного наступу в лютому 2022 року. Це умисні вбивства й тілесні ушкодження цивільних, викрадення людей на захоплених територіях і примусове вивезення їх до Росії та Білорусі, примусова мобілізація, катування та нелюдське поводження, напади на цивільні об'єкти, знищення й пошкодження майна, утримування заручників, напади на склади гуманітарної допомоги, гуманітарні місії та коридори; знищення харчів і води та перешкоджання гуманітарним місіям у їхній доставці; обстріли населених пунктів, загибель і поранення людей унаслідок обстрілів, екологічна катастрофа внаслідок обстрілів; пошкодження і знищення історичних пам'яток, лікарень, релігійних споруд, закладів освіти, науки, мистецтва; розграбування захоплених населених пунктів; використання зброї, забороненої міжнародними угодами; згвалтування та інші форми сексуального насильства; використання цивільних об'єктів чи людей як живого щита; незаконне затримання та позбавлення свободи; використання непристосованого місця для утримання під вартою; посягання на людську гідність; мінування територій.

Усі перелічені вище злочини можуть кваліфікуватись як злочини проти людяності та військові злочини. Вони підпадають під дію Римського статуту й мають бути розслідувані Міжнародним кримінальним судом у Гаазі.

28 лютого 2022 року прокурор Міжнародного кримінального суду почав розслідування щодо скоєних Росією військових злочинів і злочинів проти людяності. Прокурор отримав звернення щодо ситуації в Україні від 39 країн. Суд розслідує ці злочини в часовому проміжку від 21 листопада 2013 року й донині, здійснені всіма сторонами на території України.

Експерти говорять про різні моделі майбутнього суду над Росією. Одним з них є створення міжнародного суду за допомогою міжнародного договору між урядом України та ООН, як

було у випадку Камбоджі та Сьєрра-Леоне. Інший шлях – створення окремого спеціального трибуналу за домовленістю кількох держав. Хай яку оберуть модель суду, сподіваємося, що російські військові злочинці з вищого політичного та військового керівництва РФ доживуть до своїх вироків і понесуть повну відповідальність за свої дії.

Зазначені вище дії Росії, пов'язані з порушенням та ігноруванням норм міжнародного права в Україні, раніше у Сирії, а також у міжнародних відносинах, викликають у суспільстві зокрема, та у світі в цілому екзистенційну кризу, тобто стан тривоги, відчуття глибокого дискомфорту у питаннях про сенс існування живого на планеті Земля. Крім того, зазначені вище дії і відповідні погрози посадових осіб Росії застосувати ядерну зброю проти України – створюють екзистенційну загрозу усьому живому, ставлять під сумнів подальше існування людства, як ціннісного суспільного об'єкта.

Слово «екзистенційний» походить від латинського «*exsistentia*» – існування, під яким розуміється унікальна особистісна сутність людини, що втілює в собі духовну, психоемоційну неповторність особи. Це – напрям у філософії XX століття, що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору. Течія в філософії, що сформувалася в Європі у XIX – XX ст. Першими до екзистенціалізму у своїх працях звернулись данський філософ Серен К'єркегор та німецький філософ Фрідріх Ніцше. У XX ст. екзистенціалізм розвивався в працях німецьких (Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс) та французьких (Габріель-Оноре Марсель, Альбер Камю, Жан-Поль Сартр) філософів та письменників. Основним положенням екзистенціалізму є постулат: екзистенція (існування) передуює есенції (сутності). У художніх творах екзистенціалісти прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя [231].

Хоча немає єдиного, загальноприйнятого визначення, екзистенціальна криза зазвичай включає такі компоненти:

- усвідомлення своєї смертності та усвідомлення того, що смерть може наступити будь-коли;
- відчуття нігілізму, що ваше життя безглузде;
- почуття тривоги та самотності в байдужому всесвіті;
- відчуття, що його взагалі не повинно бути;
- відсутність мети або сенсу в житті;
- переконання, що людина вибрала неправильний шлях і що все, що ти робив досі, було марним [232].

Як зазначають дослідники згаданого стану, подолання екзистенціальної кризи може бути процесом самореалізації, під час якого люди приходять до розуміння свого унікального місця у світі. Під час екзистенціальної кризи основні теми, до яких варто звернути увагу, включають сенс, автентичність, самопізнання, зв'язок і трансцендентність. А головне – це усунення підстав, причин, що викликають згаданий стан.

За виникнення екзистенціальної кризи, коли людина ставить під сумнів своє існування та сенс свого життя, зазначене може бути страшним досвідом, оскільки можна почуватися абсолютно самотнім і загубленим у, здавалося б, випадковому та безглуздому всесвіті. Однак це також може бути час великого самопізнання та зростання.

Під екзистенціальною загрозою потрібно розуміти загрозу існуванню чи виживанню народу, людства, коли продовження існування чогось знаходиться під загрозою або в небезпеці. Він використовується для опису загроз реальним живим істотам, а також неживим істотам, таким як країна чи ідеологія.

Конкретний вислів екзистенційна загроза починає поширюватися приблизно в 1960–80-х роках, можливо, через екзистенціальну загрозу, яку становила ядерна зброя під час холодної війни. Екзистенційна загроза справді виростає в 1990-х і на початку 2000-х років. Обговорення атак 11 вересня, напри-

клад, представило тероризм як екзистенційну загрозу для Заходу.

У 2019 році фраза екзистенціальна загроза стала все більш поширеною в розгляді кліматичної кризи, яку часто обговорюють як екзистенціальну загрозу людській цивілізації та навколишньому середовищу, як ми їх знаємо. Того року екзистенціальна загроза також була помітною в політиці: колишній віце-президент і кандидат у президенти Джо Байден назвав президента Дональда Трампа екзистенціальною загрозою американським цінностям. Багато інших речей у суспільстві вважаються під загрозою існування, від бізнесу до спорту. Економічний спад, наприклад, можна назвати загрозою існуванню малого бізнесу.

У військовій сфері руйнівна сила ядерної зброї становить реальну загрозу глобальній безпеці. Бомбардування Хіросіми та Нагасакі в 1945 році є прикладом руйнівних наслідків ядерної війни, що призвело до величезних втрат людей і тривалої шкоди навколишньому середовищу [233].

Загалом, термін «екзистенціальна загроза» використовується за умови, коли спільнота стурбована тим, що якийсь об'єкт піддається атаці з боку великих сил, і відчувається, що щодо цього потрібно вжити термінових відповідних заходів, щоб її усунути або мінімізувати, вжити зусилля для створення безпечного та розвиненого суспільства людей. Зазначене має здійснюватися, насамперед, загальними зусиллями світової спільноти. Які механізми мають бути задіяні для цього, розглядатимемо у наступному розділі.

Висновки до розділу 5

Правовій безпеці запропоновано статус міжгалузевого (змішаного) інституту права, що поєднує в собі, за наявності базових, інтегруючих правових норм конституційного права, пра-

вові норми цивільного, кримінального, адміністративного, трудового, сімейного, фінансового та інших галузей права, які регулюють певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин.

Цьому інституту притаманні риси, характерні для всієї системи права: нормативність, формальна визначеність, спрямованість на досягнення певного правового результату, можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо. Йому властиві такі специфічні якісні ознаки як предмет і метод правового регулювання, соціальне призначення і роль конституційного права, принципи конституційного регулювання, функції конституційного права та наявність конституційно-правової відповідальності.

Пов'язаність правових норм конституційного права з правовими нормами інших галузей права, захист цих норм і поновлення порушених конституційних норм правовими нормами різних галузей права, свідчить про міжгалузевий статус інституту правової безпеки. Згаданому інституту правової безпеки пропонується дати наступне визначення: це система відносно відособлених правових норм декількох галузей права, базовим яких є норми конституційного права, які регулюють певну групу взаємозалежних суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією та захистом основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Політична корупція це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі. Політична корупція дозволяє конвертувати владу в капітал, а капітал знову у владу. Політична корупція та корупція в державних органах, зневіра народу у сподіваннях на фінансову доброчесність політиків, непрозорий бюджетний менеджмент, цілковита корумпованість системи державних закупівель та хабарництво у податковій інспекції вважаються проблемами, що знаходяться у критичному стані.

Переслідуючи корисні цілі, вузькорпоративні інтереси, суб'єкти політичної корупції брутально втручаються у компетенцію того чи іншого суб'єкта політики, органу державного управління та органу судової влади, купляючи та продаючи місця в органах державної влади. Одним і проявів політичної корупції є так звана «родинність у політиці», що негативно впливає на функціонування існуючої в Україні правової системи.

За наявної політичної корупції її суб'єкти прагнуть змінити, прилаштувати її під свої інтереси, щоб вона «обслуговувала», насамперед, їхні потреби, забезпечувала їхнє безпечне функціонування. За таких умов правова система втрачає сенс свого природного призначення – бути чітко визначеним, правовим, справедливим регулятором суспільних відносин, забезпечувати безпечне існування людини, суспільства та держави. Небезпечними є проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців тощо.

Ця загроза, тобто корупція, торкнулася навіть сфери науки, що пов'язано із обов'язковим порядком мати друковані статті у відповідній кількості, опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та мати ISSN-номер (проіндексовані у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus). Дана імперативна вимога про необхідність публікацій в журналах згаданих науково метричних баз, породила цілий бізнесовий бум щодо забезпечення та сприяння науковцям у «здоланні труднощів», пов'язаних з публікацією. Зазначене – наочна ознака корупційності або ж недолугості державного управління наукою, створенням загроз праву у сфері науки, тобто, штучне створення правової небезпеки.

Політичні потрясіння, поглиблення прірви в соціальному розшаруванні суспільства, криміналізація усіх сторін суспільного життя, прояви регіонального сепаратизму, конфесійне та

мовне протистояння – не основний перелік наслідків політичної корупції в Україні. Наявність як цих, так і вищезазначених негативних явищ, вказує на низьку ефективність правового регулювання суспільних відносин, на існування внутрішніх загроз як людині (громадянину), суспільству та державі, так і загрози деградації правової системи держави. Це – наслідки наявної політичної корупції в Україні, наслідки того, що правова система України не справляється з тими викликами, з якими зіштовхнулося українське суспільство.

Забезпечення всіх інших видів безпеки за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони самого права, яке виступає гарантом безпеки в рамках діючої правової системи. Правова безпека – невід’ємний елемент правової держави та режиму верховенства права. Мета, зміст, характер правової безпеки обумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності.

В Україні ще не вдалося добитися основного – реалізації об’єктивного призначення права, тобто мінімізувати можливість спричинення зла одним суб’єктом права іншому. Зазначене можливе лише через здійснення реального захисту інтересів особи, суспільства та держави, встановлення рівного для всіх обсягу свободи та набуття форми закону справедливості.

Лише справедливі, правові закони, їх безумовна повага і дотримання з боку всіх суб’єктів права можуть гарантувати нашому суспільству таку необхідну стабільність та процвітання.

Правотворча, правозастосовна, правотлумачна і правореалізуюча діяльність відповідних державних органів та інших суб’єктів є не тільки засобом досягнення правопорядку, що є засадничою основою правової безпеки, але й способом вираження зв’язків між елементами правової системи. Важливу роль у виникненні зв’язків між суб’єктами виконує нормативна частина правової системи України.

В контексті зазначеного, на сучасному етапі розвитку та функціонування національного права, найактуальнішим є

влив міжнародного співробітництва України та Європейського Союзу на її подальший розвиток. Правовий механізм взаємодії правових систем ЄС та України базується на імплементації норм права Європейського Союзу у національне право, при цьому необхідно будувати взаємодію системи національного права з ЄС, насамперед, на принципах, що виражають взаємовідносини Співтовариств та держав-учасниць. Зокрема, це принцип верховенства права Співтовариств з правом держави-учасниці.

Відверте ігнорування міжнародних актів є відкритою загрозою для правової безпеки не лише України, а й загрозою для інших країн в глобальних масштабах, як свідчать нинішні події навколо України. Зазначений зовнішній аспект загроз та викликів для правової безпеки України відповідним негативним чином вплинув на внутрішній чинник загроз та викликів правовій безпеці.

Також зазначимо, що фактичне поширення корупції за своєю суттю є поширенням правового нігілізму, оскільки однією з основних її ознак є свідома неповага до права, його ігнорування і розрахунок на безкарність. Тим самим порушуються права інших громадян у різних сферах життєдіяльності.

Про актуальність та значущість вирішення в Україні проблеми корупції свідчить факт висунення нашим союзником США чітких умов подальшої підтримки України у її боротьбі з агресією та прагненням вступити до Європейського Союзу. Майбутній успіх України залежить від прискорення темпу реформ, вважають у Вашингтоні, й надали Києву список пріоритетних перетворень.

Зазначені вимоги як актуальні питання суспільства не один рік стоять на порядку денного української держави щодо їх вирішення. Однак, прояву відповідної політичної волі з боку керівництва держави не видно до цього часу. Є надія, що під відповідним міжнародним тиском вони будуть вирішеними у найближчий час.

Одною із важливих, ключових для безпеки України та світового співтовариства ознак сучасного життя світу є так званий «світовий правовий порядок». Нині зміст терміну «міжнародний порядок» став смисловим ядром міжнародних договорів, документів міжнародних організацій, включаючи ООН, займає важливе місце в риторіці представників держав, в іншій діяльності. Зміни в сучасних міжнародних правовідносинах, зумовлені глобальними процесами, помітно впливають як на стан міжнародного правопорядку, так і на міжнародно-правові погляди представників різних наукових шкіл міжнародного права.

Нинішні події, що відбуваються навколо України, а також на Близькому Сході, є спробою руйнування не лише України, а й правил цивілізованого спілкування, співіснування та співробітництва, в широкому сенсі – цивілізацію, прогрес і світовий правопорядок. Зухвалі, злочинні дії Росії і понині супроводжуються ігноруванням, свідомим викривленням та плюндруванням міжнародних правових норм. Тим самим у світі відбулася своєрідна правова містерія тобто міжнародно-правова драма, режисером якої є насамперед Росія, і під якою доцільно розуміти свідому руйнацію світового правопорядку, свідому руйнацію системи міжнародного права, яким міжнародні відносини регулюються, ігнорування дії міжнародних правових норм та їхню плюндрацію (нівечення, паплюження).

З початку активної фази збройної агресії проти України 2014 року Росія порушила близько 400 міжнародних договорів, однією зі сторін у яких є Україна. Вчинені російською «воєнщиною» злочини можуть кваліфікуватись як злочини проти людяності та воєнні злочини. Вони підпадають під дію Римського статуту й мають бути розслідувані Міжнародним кримінальним судом у Гаазі.

Нинішні дії Росії, пов'язані з порушенням та ігноруванням норм міжнародного права в Україні, раніше у Сирії, а також у

міжнародних відносинах, викликають у суспільстві зокрема, та у світі в цілому екзистенційну кризу, тобто стан тривоги, відчуття глибокого дискомфорту у питання про сенс існування живого на планеті Земля. Крім того, зазначені вище дії і відповідні погрози посадових осіб Росії застосувати ядерну зброю проти України – створюють екзистенційну загрозу усьому живому, ставлять під сумнів подальше існування людства, як ціннісного суспільного об'єкта. Під екзистенціальною загрозою потрібно розуміти загрозу існуванню чи виживанню народу, людства, коли продовження існування чогось знаходиться під загрозою або в небезпеці.

Розділ 6.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

6.1. Співвідношення правової безпеки і національної безпеки

На відміну від терміну «правова безпека», яке є відносно новим і малодослідженим терміном, терміну «національна безпека» надано значку кількість наукових і законодавчих визначень. Так згідно із Законом України «Про національну безпеку» під «національною безпекою» розуміється «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [234].

У вітчизняних суспільних науках осмислення цього поняття, його змісту відбувається на соціоцентристській основі. У цілях теоретичного обґрунтування національної безпеки України вчені вдаються до «зовнішнього» (Гегель): до геополітики, економіки, екології, демографії, культурології та інших «позитивних» наук. Само ж поняття «національна безпека» залишається науковим і практичним (функціональним) без попереднього з'ясування власного сутнісного філософсько-метафізичного – граничного, кінцевого, останнього сенсу.

Як зазначають філософи, національна безпека не розглядається повноцінно: як організм, що живе за рахунок власних духовних і матеріальних ресурсів людської самосвідомості (генетичних потенцій), які реалізують фундаментальні потреби (про них скажемо пізніше) на основі відповіді на запитання: хто ми, звідки ми і куди йдемо? [235].

У свою чергу, О.С.Власюк вважає, що у широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможливорює його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз.

Відповідно до пропозицій Фонду національної міжнародної безпеки при ЮНЕСКО національна безпека визначається як система державних і суспільних гарантій стабільного розвитку нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від зовнішніх та внутрішніх загроз [236, с.25].

Національна безпека України забезпечується специфічною діяльністю суспільних інститутів, спрямованою на створення і вдосконалення умов та чинників (гарантій) ефективної життєдіяльності народу. Відповідні суспільні інститути утворюють систему забезпечення національної безпеки України.

Система забезпечення національної безпеки України повинна захищати корінні (базові) інтереси українського народу, а отже, спрямовуватися на усунення або подолання деструктивної дії внутрішніх, регіональних і глобальних чинників, що перешкоджають або гальмують досягнення національно значущих цілей.

О.С. Власюк вважає, що у системі національної безпеки доцільно виокремити такі її структурні аспекти:

- *державно-політичний*, що полягає у забезпеченні територіальної цілісності України, недоторканності її кордонів, внутрішніх і міжнародних інтересів Української держави та її

впливу на світовій арені, захисту державно-політичного ладу від спроб ліквідувати чи змінити його неконституційним шляхом, а також прав та свобод громадян, виживання у випадках катастроф, стихійних лих і мінімізації їх наслідків;

– *соціально-економічний*, що забезпечує стійкість соціально-економічної системи держави, вдосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці і соціальній сфері;

– *національно-культурний*, що забезпечує погодження інтересів громадян України всіх національностей, запобігання конфліктам і ворожнечі на національному ґрунті, реалізацію демографічної і міграційної політики як засобу гармонізації національних та соціальних відносин, відродження і примноження національної духовної та матеріальної культури народу, підвищення рівня його освіти;

– *екологічний*, що створює механізми для запобігання деградації та оздоровлення навколишнього середовища, піклування про здоров'я народу, формування соціально-правових та економічних умов, що виключали б можливості заподіяння шкоди навколишньому середовищу з боку інших країн світу, їхніх державних структур, підприємців та окремих громадян;

– *інформаційний*, зумовлений насамперед тим, що сучасний світ рухається до глобального інформаційного суспільства. Будь-яка країна, що своєчасно та енергійно не відповість на інформаційні виклики новітнього світу, буде приречена реагувати на них у «наздоганяю чому» режимі, що навряд чи уможливить повноцінну реалізацію власних національних інтересів [236, с. 28].

На нашу думку, термін «правова безпека», яка має свої структурні аспекти, такі як нормотворчість (законотворчість) і правозастосування, можна віднести до *державно-політичного* структурного аспекту національної безпеки, оскільки перебувати за межами сфери національної безпеки об'єктивно не

може. Саме даний аспект акумулює в собі захист основоположних прав і свобод людини, суспільства, а також функціонування держави, як суб'єкта зовнішньо-політичних відносин зокрема та політично-правового утворення в цілому відповідно до міжнародного права, і яка функціонує на благо людини [237, с.256].

Гарантії національної безпеки в державно-політичному аспекті мають забезпечуватися і реалізовуватися у трьох площинах.

Перша – особистісна (громадянин), де відбувається повсякденна суспільна і виробнича діяльність окремого громадянина. До цієї площини належать також формальні і неформальні угруповання (колективи, групи тощо), в яких люди працюють і спілкуються. Але центральною постаттю з погляду суб'єкта безпеки при цьому залишається окрема особа (громадянин), оскільки піклування про безпеку не є спеціальною функцією цих угруповань.

Якість особистісного рівня національної безпеки – визначальна ознака її державно-політичного складника. Що більш зрілими з огляду на свою правосвідомість і самосвідомість, політичні, релігійні, морально-етичні та інші переконання є громадяни держави, що активнішої і принциповішої позиції вони дотримуються в обстоюванні національних цінностей та інтересів, що наполегливішими є в економічній та соціально-політичній діяльності, то міцнішим є підґрунтя забезпечення національної безпеки.

Другу площину гарантування безпеки на всіх рівнях ієрархічної структури суспільства можна умовно визначити як нормативно-правову, маючи на увазі Конституцію України, сукупність законів і підзаконних актів, якими передбачається захист особи, держави, суспільства загалом, державних і суспільних інститутів та регулюється діяльність суб'єктів національної безпеки. Саме зазначене, тобто забезпечення основоположних прав і свободи людини, які в основному визна-

чаються конституційним правом, і здійснюється у сфері правової безпеки.

Третя площина – інституціональна, організаційна. Вона представлена органами та установами, які формує суспільство на державному і громадському рівнях для організації, керівництва та здійснення діяльності із забезпечення національної безпеки. Їх сукупність утворює інституціональну площину системи національної безпеки. Як зазначалося вище, через належну нормотворчу і нормозастосовну діяльність спеціальними інституціями, якими є суб'єктами забезпечення правової безпеки, тобто парламент та органи державної влади і місцевого самоврядування, забезпечується правова безпека як людини, так і суспільства, і держави.

Зазначене – це внутрішній аспект. Якщо говорити про зовнішній аспект, то він включає в себе міжнародні, загальновізані органи та їхні акти (документи), які можуть бути джерелами права, як то акти: ООН; Ради безпеки ООН; Європейського Союзу; Європейського парламенту; ЮНЕСКО; Ради Європи тощо. Саме зовнішній аспект передбачає зобов'язання держави у сфері прав як людини, так і держав.

В сучасному праві щодо прав людини центральне місце посідають зобов'язання держави у сфері прав людини (англ. State human rights obligation). Вони охоплюють заборону на втручання держави у сферу індивідуальної свободи, а також вимоги щодо поваги до прав людини, їх забезпечення, захисту та сприяння реалізації [238, с. 474].

Аналіз імплементації міжнародного права у сфері прав людини свідчить, що в Україні здійснюється належна регламентація права згаданої сфери, про що свідчать правові норми Конституції України. Однак, як показує практика, забезпечення прав людини і громадянина у процесі правозастосування органами публічної влади, включаючи судове правозастосування, ще далеке від належного, про що зазначалося вище А це

– загрози національній безпеці в частині забезпечення прав людини, тобто загрози правовій безпеці.

Таким чином, загрози національній безпеці в частині дотримання прав людини, тобто життєво важливим інтересам особи, а також суспільства і держави – це загрози правовій системі держави. Тим самими національна безпека і правова безпека співвідносяться між собою як поняття родові і видові, або іншими словами, правова безпека є певною складовою (правовою) національної безпеки, за якого виклики і загрози правовій системі держави є викликами і загрозами національній безпеці в певній її частині.

Правова безпека з одного боку функціонує як міжгалузевий інститут права (загальної теорії права), оскільки правові норми регулюють суспільні відносини в усіх сферах життєдіяльності, а з другого боку – це окремий видовий інститут національної безпеки, правові норми якого безпосередньо регулюють відносини, пов'язані з правотворчістю (законотворчістю) і правозастосуванням у системі національного права (законодавства).

В сучасних умовах в Україні склалася дещо несприятлива для громадян правова реальність, за якої багато конституційних норм не використовується у повному обсязі, частина життєво важливих прав і свобод людини і громадянина перетворилася на гасла, деякі з них не мають механізмів реалізації.

Таким чином, право все більше і більше виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження неузгоджених з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади, створюючи належні засади безпеки усьому живому.

В умовах здійснюваних в Україні реформ, децентралізації і перенесення центра тяжкості внутрішньої політики з цен-

трального рівня на місцевий, у державно-політичному аспекті національної безпеки особливого значення набуває дослідження та розроблення питання правової безпеки. Це реакція на правові загрози, у тому числі у період ведення гібридних війн, блокад, дезінформації щодо державних та національних інтересів України, а також як спосіб позбавлення імовірного противника доступу до життєво важливих інформаційних ресурсів і можливостей розбудови правової та інших систем (зокрема, пов'язаних із науково-технічним розвитком, розвитком міжнародного права), унеможливлення пропагандистських акцій, спрямованих проти політичної дезорієнтації населення тощо.

6.2. Доступ громадян до управління державними справами

Розвинуте демократичне та громадянське суспільство можна побудувати лише в державі, де громадяни є активними учасниками процесу формування та реалізації державної політики. З цією метою публічною владою розробляються та здійснюються заходи, що сприятимуть становленню громадянського суспільства, підвищуватимуть рівень правової культури громадян, створюватимуть умови для ширшої обізнаності громадян під час проведення діалогу з владою [238].

Визначальною рисою сучасного розвитку держав у світі є захоплення громадян та їх об'єднань до активної участі у розвитку концепції прав людини і основних свобод, в їх захисті, використовуючи такі засоби, як національне і міжнародне право, оскільки права людини стають глобальним мірилом права [239, с. 375]. Міжнародними стандартами в галузі прав людини і громадянина є загальновизнані принципи і норми міжнародного права, втілені у міжнародно-правових документах (у міжнародних договорах, документах недовірливого характеру, у рішеннях міжнародних судів, зокрема Європейського суду з

прав людини), до забезпечення яких прагне будь-яка цивілізована держава як член світового співтовариства. Тому міжнародно-правовими стандартами демократії є закріплені у міжнародному праві юридичні зобов'язання, авторитетно підтримувані орієнтири соціального і політичного розвитку [240, с. 13].

Основними документами, у яких знайшли втілення універсальні міжнародно-правові стандарти участі громадян в управлінні державними справами у політичній сфері, є:

- Загальна декларація прав людини 1948 р. [122];
- Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. (підписаний УРСР 20.03.1968 р.; ратифікований 19.10.1973 р.; набув чинності для України 23.03.1976 р.) [134].

Відповідно до частини 1 ст. 21 Загальної декларації прав людини, «кожна людина має право брати участь в управлінні своєю державою безпосередньо чи за посередництвом вільно обраних представників». Це положення розвивається у частині 2 ст. 21: «кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні»; частина 3: «воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити вираження в періодичних і нефальсифікованих виборах, що мають проводитися при загальному і рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або ж за допомогою інших рівнозначних форм, що забезпечують свободу голосування» [122].

На положеннях Загальної декларації прав людини ґрунтується обов'язковий для держав Міжнародний пакт про громадянські й політичні права. Відповідно до ст. 25 Пакту, «кожен громадянин повинен мати без дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують вільне волевиявлення виборців; в) допуска-

тися у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби» [134].

Окрім розглянутих вище основоположних актів з прав людини, що були прийняті на рівні ООН, в рамках цієї організації розроблені інші специфічні документи стосовно основних демократичних політичних цінностей. Так, у Резолюції 53/31 Генеральної Асамблеї ООН «Підтримка системою Організації Об'єднаних Націй зусиль урядів з розвитку і зміцнення нових чи відроджених демократій» від 23 листопада 1998 р. вказано, що демократія ґрунтується на вільному волевиявленні народу, що дозволяє йому визначати свою власну політичну, економічну, соціальну і культурну систему, і на його всебічній участі у всіх аспектах його життя [241].

Таким є акти Ради Європи, як то Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 04.11.1950 р. (підписана Україною 09.12.1995 р.; ратифікована Україною 17.07.1996 р. [56] з протоколами, у яких доповнені чи уточнені окремі її положення; документи Організації з безпеки та співробітництва в Європі – Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 року [242]. Європейська конвенція гарантує головним чином громадянські та політичні права (на зразок Міжнародного пакту про громадянські та політичні права), тобто права першого покоління.

Засади громадянської участі в управлінні закладені також в Резолюціях та інших актах Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ). Так, у Резолюції 980 (1992) «Про участь громадян у політиці» [243] Парламентська Асамблея Ради Європи підтверджує: «демократія атрофується без широкої участі громадян з якими повинні, де це можливо, консультуватися з питань, що їх безпосередньо стосуються, за допомогою відповідних механізмів» (п. 2). На виконання цієї Резолюції була прийнята Рекомендація ПАРЄ 1180 (1992) «Про участь громадян у політиці» [244], яка наголошує на важливій ролі неурядових організацій (асоціацій, фондів, рухів або груп, незалежних від уряду, засно-

ваних на некомерційній основі для захисту певних інтересів) у розвитку участі громадян у політичному житті. Інші акти, такі як Резолюція ПАРЄ 1121 (1997) «Про інструменти участі громадян у представницькій демократії» та Резолюція ПАРЄ 1154 (1998) «Демократичне функціонування національних парламентів» наголошують, що дієвість демократії залежить від активного внеску всіх громадян. Їх участь у політичному житті та співробітництво в межах політичних інституцій є вирішальним фактором налагодженого функціонування демократичних інституцій (установ). Тому Асамблея звернула увагу на необхідність більш широкої участі громадян у прийнятті політичних рішень.

Відповідно до підсумкового Документа Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ (1990 р.) [245], держави-учасниці поважають право своїх громадян брати участь в управлінні державою безпосередньо або через представників, що обираються ними вільно у ході чесного виборчого процесу (п. 6); право громадян добиватися політичних чи державних посад в особистій якості або як представників політичних партій чи організацій без дискримінації (7.5); право створювати в умовах повної свободи політичні партії чи інші політичні організації, яким надаються необхідні юридичні гарантії, що дозволяють їм змагатися одна з одною на основі рівності перед законом і органами влади (7.6). Закон і державна політика мають допускати проведення політичних кампаній в атмосфері свободи і чесності, у якій жодні адміністративні дії, насильство і залякування не утримували б партії і кандидатів від вільного викладу своїх поглядів і оцінок, а також не заважали б виборцям голосувати вільно, не побоюючись покарання (7.7).

Закріплення політичних прав і свобод громадян України на конституційному рівні є важливою гарантією їх здійснення. Але воно ще не забезпечує дотримання, використання і захист цих прав у реальному політико-правовому житті. Тому необхідним є дослідження і вдосконалення всіх конституцій-

но-правових гарантій та механізму реалізації права участі громадян в управлінні державними справами, за відсутності яких усілякі права і свободи людини залишаються в теорії. Для практичної реалізації будь-якого суб'єктивного права важливо не тільки записати й урочисто проголосити норму про відповідне право в Конституції, але й докласти зусиль для того, щоб люди її засвоїли, щоб її виконання підкріплювалося системою реальних конституційно-правових гарантій, напрацювання відповідного законодавчого механізму їх реалізації та забезпечення.

Таким чином, відсутність чи неналежне забезпечення законодавчого врегулювання певних процедурних питань щодо здійснення громадянами їх конституційних політичних прав і свобод іноді призводить до того, що людина не може вирішити питання, які виникли у процесі їх реалізації. Саме чинне законодавство має утворювати ефективні механізми і гарантії їх реалізації. Тому права громадян, щодо їхньої участі в управлінні державними справами, конкретизуються й деталізуються в законодавстві – у законах України «Про громадські об'єднання», «Про політичні партії в Україні», «Про всеукраїнський референдум», «Про державну службу», «Про звернення громадян» тощо.

Органи держави мають організаційно забезпечувати можливість здійснення права громадян України на участь в управлінні шляхом нормотворення, правозастосування, правоохоронної (правозахисної) діяльності. В організаційному забезпеченні реалізації цього права визначальною є діяльність не тільки державних органів і посадових осіб, але й органів місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій. Одним із таких механізмів забезпечення зазначеного є Постанова Уряду [138]. Зазначеною Постановою затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики та Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному орга-

ні виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації. Крім того, рекомендовано органам місцевого самоврядування під час проведення консультацій з громадськістю та утворення громадських рад при органах місцевого самоврядування керуватися затвердженими цією постановою Порядком і Типовим положенням.

Порядок визначає основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень.

Відповідно до Типового положення, основним завданням громадської ради є сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами та забезпечення врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень центральних і місцевих органів виконавчої влади. До складу громадської ради включаються представники громадських організацій, професійних спілок та інших об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації.

Таким чином, реалізація права громадян України брати участь в управлінні державними справами – це процес (а зрештою, і результат) втілення конституційно-правових норм про

зазначене право у практичну діяльність. Її ефективність багато в чому залежить від чіткого конституційного механізму реалізації таких норм в діяльності суб'єктів державно-правових відносин. Політичне і практичне значення реалізації цього права полягає в тому, що саме в реалізації це стрижневе політичне право набуває реальності, а отже, й дійсної соціально-політичної цінності.

Поряд з такими формами участі в управлінні державними справами громадян як, участь у реалізації правосуддя, у виборах різного рівня депутатів, референдумах, мітингах тощо, відносно новою такою формою є електронна петиція, як різновид звернення громадян до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [246].

Ураховуючи підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ, на підтримку ініціативи громадськості, а також з метою налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, передусім з питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина, Президентом України був прийнятий відповідний Указ [247], яким затверджено Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки, що зумовлено необхідністю створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громад-

ськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Нині підготовлено проект Указу Президента України щодо Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки. Автори Стратегії очікують, що громадяни знатимуть більше, як створити організацію та брати участь у житті своїх громад, громадську організацію стане легше зареєструвати, з'явиться більше можливостей для розвитку організації, її фінансової підтримки громадянами і бізнесом, а також організації частіше братимуть участь у соціально-економічному житті країни, сектори взаємодіятимуть між собою, розвиватиметься благодійність і волонтерство [248].

Прикладом нових форм політичної участі громадян, є залучення не тільки до формування вищих органів державної влади (вибори), але й до розробки законопроектів, вироблення і реалізації проектів державних політичних рішень (громадські експертні консультативні ради при вищих державних органах; громадські обговорення законопроектів та інших рішень); громадський контроль – наприклад, система регулярних зустрічей і звітів не тільки народних депутатів, але й посадових осіб органів управління перед громадянами; участь у роботі політичних партій, відповідних громадських організацій (наприклад, Комітету виборців України), участь у політичних кампаніях, проведенні правових освітніх і виховних заходів тощо. Тобто, існує різноманітність, гнучкість, відповідна зручність форм участі громадян в управлінні.

Таким чином можна стверджувати, що в Україні створена і функціонує система забезпечення участі громадян в управлінні державними справами в індивідуальній та колективній формах. Для зазначеного напрацьована відповідна правова база, що дає змогу констатувати про забезпечення належного правового регулювання в зазначеній сфері. Тим самим, можна говорити про забезпечення правової безпеки сфери участі громадян в управлінні державними справами.

Однак, поряд із зазначеним постає питання щодо ефективності механізму забезпечення згаданого права, а це вказує на існування певних процесуальних проблем щодо забезпечення належної правової безпеки цієї сфери. Саме у проблемі щодо практичної (процесуальної) реалізації матеріальних норм права і постає загроза правовій безпеці України, оскільки існуючі процесуальні норми не гарантують дієвої участі громадян в забезпеченні їхньої участі в управлінні державними справами.

Так, для сприяння участі громадян у процесах прийняття державних рішень, перешкодою залишається існування в Україні таких умов, за яких існуючий в Україні рівень корупції (за результатами 2020 року, Україна має 33 бали зі 100 максимально можливих, і у рейтингу «Індекс сприйняття корупції» займає 117-е місце серед 180 країн) [249] не дає змоги громадянському суспільству функціонувати та вільно й активно брати участь у процесах прийняття рішень, включно й тих, що стосуються розробки політики та законів.

Наступною проблемою є питання неналежного дотримання в Україні верховенства права та реалізації інших прав людини та основоположних свобод, включно із економічними правами, а саме повноцінного та рівноправного гарантування права на доступ до інформації тощо. Багатьма науковцями виділяються наступні проблеми у зазначеній сфері:

- невпорядкованість термінології інформаційного законодавства;
- неправомірне застосування грифів обмеження доступу до інформації;
- проблема забезпечення пасивного доступу громадян до інформації;
- хаотичний розвиток інформаційного законодавства, що полягає в неузгодженості правових норм різних законодавчих актів;
- відсутність реальних механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства [250].

Проблемою, також, є слабка політична воля, що направлена на сприяння участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень, а також направлена на заохочення, підтримку та цінування вкладу громадянського суспільства в державні справи. Прикладом зазначеного можуть слугувати дії у період 2016-2018 р.р. екс-міністра соціальної політики Реви А.О. щодо ігнорування можливості на дієвої участі, врахування думок, пропозицій до законодавства ветеранських і громадських організацій у процесі проведення пенсійної реформи у військовій сфері. Зазначене вилилось у жорстке протистояння представників громадянського суспільства і державної влади та не сприйняття ухвалених новел в пенсійному законодавстві, а також до підвищення соціальної напруги в громадському середовищі, що продовжується і донині.

Наступна проблема – у значній кількості залишається негативне відношення державних органів влади до включення у риторику обговорень чи діалогу критики та відмінних точок зору з боку громадянського суспільства. Зазначене вказує на недостатню культуру діалогу між тими, хто приймає рішення (органами публічної влади) та громадянським суспільством, яка має сприяти укріпленню взаємодовіри. Тому лише здатність як державних установ (уряду), так і об'єднань громадян залучатися до змістовних дискусій, за умови, що відсутність такої можливості не становить перешкоду або не використовується як виправдання відмови об'єднанням громадян в участі в процесах прийняття рішень.

Актуальним ще залишається побудова в Україні вільного, незалежного та активного громадянського суспільства, що має змогу розвиватися та рости, особливо завдяки наданню та доступу до ресурсів (фінансових, людських та технологічних), включно й із доступом до міжнародного фінансування. Відповідно до міжнародних актів, громадським об'єднанням має надаватися можливість брати участь у процесах прийняття рішень на усіх рівнях (місцевому, національному, регіональному

та міжнародному), а також на усіх етапах цих процесів, починаючи з планування та розробки політики, до моменту реалізації рішень, їх моніторингу та оцінки. Усі об'єднання громадян та окремі громадяни повинні мати дієвий доступ до правосуддя, регіональних та міжнародних механізмів захисту прав людини, а також мати змогу вільно використовувати та комунікувати через ці механізми, не боячись за це настання юридичних наслідків.

Міжнародні організації рекомендують при вирішенні зазначених проблем опиратися на наступні міжнародні документи, такі як:

- Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція) від 25 червня 1998 року;

- Декларації ООН про правозахисників від 8 березня 1999 року та Резолюція Ради ООН з прав людини щодо Захисту правозахисників від 21 березня 2013 року;

- Резолюція Ради ООН з прав людини «Простір громадянського суспільства: створення та підтримка безпечних та сприятливих умов на законодавчому рівні та на практиці» від 23 вересня 2013 року;

- Конвенція Ради Європи щодо доступу до офіційних документів від 18 червня 2009 року (CETS № 205);

- Рекомендація Ради Європи CM/Rec (2007) 14 щодо юридичного статусу неурядових організацій у Європі;

- Кодекс Ради Європи кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень (2009 року);

- Керівні принципи щодо підтримки ЄС громадянського суспільства у країнах «розширення ЄС» (2014-2020).

Як показує практика, навіть за наявності необхідних процесуальних норм, і водночас, за відсутності відповідної політичної волі з боку державної влади, гарантувати забезпечення належного функціонування матеріальних правових норм не

можна. Тим самим актуалізується питання щодо необхідності забезпечення належного стану правової безпеки в даній сфері. З огляду на зазначене правовій безпеці сфери участі громадян в управлінні державними справами можна дати наступне визначення: це стан законодавчого регулювання дієвої участі громадян в управлінні державними справами, за якого суспільство спроможне належно та ефективно вирішувати питання, пов'язані з функціонуванням та розвитком людини, суспільства та держави.

Викладе вище дає підстави зазначити, що участь громадян в управлінні державними справами не є данню сучасні «політичній моді» – це вимога нинішнього часу і потреба майбутнього будь-якого суспільства. Україна йде в ногу із зазначеними вимогами і потребами, напрацьовуючи відповідне правове підґрунтя для реалізації та забезпечення зазначеного – напрацьовані відповідні національні правові засади, які базуються на міжнародно-правових актах. Тим самим можна стверджувати про забезпечення відповідного рівня правової безпеки сфери участі громадян в управлінні державними справами. Однак, зазначені у дослідженні недоліки вказують на наявні проблеми у забезпеченні зазначеного конституційного і політичного права громадян України, і в значній мірі воно залежить від прояву відповідної політичної волі влади. А це, у свою чергу, вказує на наявні проблеми правової безпеки держави в цілому і на актуальність вирішення згаданих проблем.

6.3. Доступ громадян до правової інформації та її реалізація

Відповідно до статті 34 Конституції України [67], кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Здійснення цих прав може бути обмежене законом. А згідно зі статтею 57 Конституції України, кожному гарантується право знати свої

права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є не чинними.

Таким чином правова інформація, яка міститься у відповідних актах та документах органів державної влади, як різновид публічної інформації (оскільки вона стосується діяльності публічних органів держави, визначаються права і свободи суб'єктів суспільних відносин), має бути доступною для громадськості. Зазначене питання регулюється відповідними законами [251, 252] і має усі підстави для відкритості і доступності. Крім того, актуальність зазначеного обумовлено також тим, що в демократичній державі влада не може ефективно функціонувати без взаєморозуміння і конструктивної взаємодії з громадянським суспільством, яке являє собою множинність самодіяльних, незалежних від держави соціальних груп та індивідів, які самостійно захищають свої інтереси.

Наукові розвідки з питань доступу до правової інформації, регулювання суспільних відносин між державними органами, органами місцевого самоврядування, територіальними органами, установами, підвідомчими державними органам та фізичними і юридичними особами в сфері отримання та поширення інформації є надзвичайно корисними в сучасний період розвитку української держави. Фактично, право на інформацію є одним за найважливіших здобутків громади на шляху до становлення демократичної держави, де реалізується ефективна участь громадян в управлінні країною і існує справжня підзвітність уряду. ЗМІ наводять безліч прикладів, коли право на інформацію вже стало інструментом виявлення випадків корупції у багатьох державних органів. Слід також мати на увазі, що законодавство про доступ до інформації здатне забезпечити важливі соціальні переваги. Воно встановлює способи

і порядок отримання і поширення публічної інформації, визначає права і обов'язки користувачів і власників інформацією, забезпечує гарантії реалізації прав користувачів інформацією на вільне одержання та поширення публічної інформації.

Як показує світова практика, за умови належно організованої взаємодії влади і громадськості, у державі набагато ефективніше вирішуються проблемні питання. Наразі можна стверджувати, що в Україні є серйозний прогрес із забезпечення громадян можливістю контролювати державні органи, ознайомлюватись з національним законодавством, постановами регіональних державних органів тощо. В той же самий час у порівнянні з більш розвиненими країнами світу Україна все ще відстає в даній сфері.

Успішна реформа державної влади, місцевого самоврядування та суспільного життя в Україні, і як результат зазначеного – відповідність рівня основних національних стандартів (соціальних, правових, політичних тощо) стандартам передових європейських країн – саме цього очікує українське суспільство від провідників зазначених змін в Україні. Люди очікують впровадження у життя саме європейських демократичних цінностей та наповнення свого життя реальним змістом.

Розглянемо базові європейські цінності, відповідність яким прагнуть мати українці. Базові загальні цінності на яких побудований Європейський союз закріплені у другому параграфі Європейського договору від 07.02.1992 р. [253]. Цими принципами є:

- шана до людської гідності та до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин;
- засадничі свободи та демократія;
- рівність;
- верховенство права.

Ці цінності є загальними для держав-членів у суспільстві, де переважають плюралізм, недискримінація, толерантність,

справедливість, солідарність та рівність жінок і чоловіків. В основі цих цінностей лежить:

- гуманістичне мислення, згідно з яким у центрі усіх подій знаходиться людина, тобто «humanitas» (лат. людяність);
- раціональність, тобто раціональне мислення визначається розумом як єдиним джерелом пізнання;
- секулярність – відокремлення держави і церкви, політики і релігії, політичних організацій і релігійних;
- правова держава, що включає в себе основні права, поділ влади, прогнозованість діяльності держави, наявність механізмів безпеки;
- демократія, за якої встановлюється такий політичний порядок, за якого влада спирається на волю народу і підзвітна йому;
- права людини, як найбільше досягнення розвитку людства, які забезпечуються усім.

У 1993 році на засіданні Європейської Ради в Копенгагені були прийняті Копенгагенські критерії – критерії вступу країн в Європейський Союз, і підтверджені в грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді [254]. Наведемо лише Політичні критерії, які зазначають, що членство в ЄС під кутом зору політичних стандартів вимагає від країни-кандидата стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу і захист меншин. Статтею 6 Договору про Європейський союз закріплено, що «Союз базується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини і основних свобод та верховенства права».

Країни, які бажають стати членами ЄС, повинні не лише закріпити принципи демократії і верховенства права у своїх конституціях, але й втілювати їх у повсякденне життя. Конституції країн-заявників мають гарантувати демократичні свободи, включаючи політичний плюралізм, свободу слова і свободу совісті. Вони встановлюють демократичні інститути та незалежні органи правосуддя, органи конституційної юрис-

дикції, що створює умови для нормального функціонування державних установ, проведення вільних і справедливих виборів, періодичної зміни правлячої парламентської більшості, а також визнання важливої ролі опозиції у політичному житті.

З метою оцінки виконання країнами-кандидатами умов членства Європейська Комісія (ЄК) у кожному своєму Висновку виходить за межі формального опису політичних інститутів і відносин між ними. На основі ряду детальних критеріїв вона оцінює, чи має демократія реальний характер. При цьому перевіряється, як захищаються конституційні права і свободи, зокрема, свобода слова в процесі діяльності політичних партій, неурядових організацій і засобів масової інформації.

Згідно з рішенням Європейської Ради у Люксембурзі в 1997 р., ЄК було запропоновано подавати щорічні звіти про досягнутий прогрес країн-кандидатів у процесі приєднання з відповідними висновками. У них Комісія аналізує відповідність реформ, що проводяться у країнах-кандидатах з 1997 р., Копенгагенським критеріям. При цьому ЄК бере до уваги лише вжиті заходи, а не ті, що готуються. Це є універсальним методом, який дає можливість на основі об'єктивного підходу порівняти й оцінити реальний прогрес країн на шляху вступу до ЄС.

Оцінка реального прогресу проводиться на підставі різних джерел інформації:

- інформації, наданої країнами-кандидатами з метою внесення коректив до Висновків Комісії;
- інформації, отриманої під час зустрічей у рамках Європейських угод і перевірки адаптації законодавства;
- звітів Європейського парламенту, оцінках держав-членів, роботі міжнародних організацій, зокрема Ради Європи і ОБСЄ, міжнародних фінансових інститутів і неурядових організацій.

Таким чином, перед країнами-кандидатами стоять досить складні завдання, швидкість вирішення яких залежить від ефективності засобів їх розв'язання. Центральні органи ЄС не тільки контролюють процес досягнення відповідності крите-

ріям вступу, але й намагаються розробляти ефективні програми для цих цілей.

Підготовлені на основі згаданого аналізу Висновки щодо поданих країнами-кандидатами заяв на членство в ЄС відображають їх прогрес у досягненні відповідності Копенгагенським критеріям.

Згадані засадничі цінності отримали свій розвиток в проголошеній на засіданні Європейської Ради в Німці 7 грудня 2000 року Хартії Європейського союзу про основні права [255]. У Хартії основою класифікації обрані не вид або сфера застосування права, а цінності, на яких вони базуються та які вони захищають, – людська гідність, свобода, рівність, солідарність.

Так, Розділ I «Гідність» (стаття 1-5), крім, власне, права на людську гідність, закріплює права та гарантії, які забезпечують гідне існування людської особистості в суспільстві: право на життя, заборона тортур, рабства тощо.

У розділі II «Свободи» (статті 6-19) зосереджено увагу на фундаментальних громадянських та політичних свободах, закріплених в Європейській конвенції з прав людини [121], яка, у свою чергу, базується на Загальній декларації прав людини ООН [122]:

- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на повагу приватного та сімейного життя;
- право на захист інформації особистого характеру;
- право на укладення шлюбу та створення сім'ї;
- право на свободу думки, совісті та віросповідання;
- право на свободу мистецтва та науки тощо.

Розділ V «Права громадян» (статті 39-46) включає права, користування якими, як правило, пов'язане із наявністю в особи громадянства ЄС. До цього Розділу були включені деякі права, про які йдеться в інших положеннях Договору про ЄС, зокрема, право на доступ до документів (ст. 15 ДФЄС). Крім того, передбачається право подання скарги на порушення прав людини до Омбудсмена ЄС, а також подання петиції до Європарламенту.

Відповідно до зазначених цінностей лише вільні люди, які поважають один одного, дотримуються права і гідності інших людей, спроможні побудувати суспільство, в якому зможе жити будь-яка людина. Тому можна стверджувати, що сьогодні здійснюється трансформація держави з пострадянським укладом до соціально-орієнтованого суспільства з прозорою демократією. Йде зміна кількох ціннісних систем, які були надбані нашими пращурами за багаторічну історію та формується нова система, яка передбачає чітку орієнтацію на європейську шкалу цінностей, на значні ціннісні досягнення українського народу, на моральне оздоровлення суспільства, зростання значення культури громадянського суспільства.

Прозорий контроль за державою з боку громадянського суспільства може забезпечити оздоровлення держави та державного управління, позбавлення від такого важкого тягаря нації – корупційних проявів. Ми вважаємо, що в сучасній українській державі потрібні зміни в акцентах виховання людини. Нині слід формувати не лише сентиментального патріота, а й дієвого громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави. Насамперед, зазначене стосується реального доступу громадянина до управління державою, до участі у напрацюванні та прийнятті органами державної влади та органами місцевого самоврядування відповідних рішень.

Зазначене може бути реалізовано лише за умови гарантованого доступу громадян до правової інформації, як це передбачено статтею 34 Конституції України *«Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної*

конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя». Ця норма Конституції відповідає головним міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини, яким є комплексний акт, розроблений в рамках ООН і відомий як Хартія про права людини. Ця Хартія складається: із Загальної декларації прав людини, що затверджена і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. і норми якої не є формально обов'язковими для дотримання членами ООН; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [134], який набув чинності, в тому числі для України, 23 березня 1976 року. Норми, що закріплені у пактах, прирівнюються до міжнародних договорів і вважаються обов'язковими для дотримання державами, які до цих Пактів приєдналися. Україною ратифіковано всі документи, що складають Хартію прав людини.

Відповідно до положень статті 19 цього Пакту, «2) *кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, діставати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Користування передбаченими в пункті (2) цієї Статті правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними: b) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення*».

Реалізація права на доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні органів державної влади та місцевого самоврядування, підтримується також конституційним правом на звернення, яке гарантується статтею 40 Конституції. Ця стаття зобов'язує органи державної влади та місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб розглядати усні чи письмові звернення, індивідуальні або колективні, і давати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін.

Чому так багато уваги приділяється інформації? Тому що інформація – це повітря демократії. Лише обізнане суспільство може здійснити контроль за діяльністю влади, щоб примусити її служити громадським інтересам. І навпаки, погана влада потребує таємності, щоб поховати власну неефективність, марнотратство і корупцію. Звідси відкритість влади, оприлюднення інформації про те, що саме і як вона засекречує, є завжди актуальним політичним питанням, лакмусовим папірцем, що свідчить про її реальні наміри і плани [256].

Інформація є засобом комунікації людей, а також є об'єктом їх діяльності. Без застосування інформації у різних її формах і проявах неможлива еволюція людини, розвиток суспільства і держави. Інформаційні потреби є одним з різновидів нематеріальних потреб людини, які виникають через брак інформації для здійснення людської діяльності і є характерною особливістю, притаманній людині, що відрізняє її від решти живих організмів, які хоч і відчують потребу в інформації, але виключно для задоволення відносно простих вітальних потреб. Інформація в житті суспільства настільки ж необхідний ресурс, як сировинні, енергетичні, фінансові та інші. Більше того, інформація – тепер об'єкт купівлі та продажу. Інформаційний продукт – ресурс суспільного надбання. Це ресурс вічний.

В демократичних суспільствах важливе значення має вільний доступ громадян до такого різновиду інформації, як права інформація. У науковій літературі під правовою інформацією розуміють сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення тощо. До неї відносять всю інформацію, яка пов'язана з правом, тобто з матеріалами про правову освіту, про розробку наукових концепцій розвитку права, а також з матеріалами підготовки нормативно-правових актів, їх обговоренням і впорядкуванням, тлумаченням і реалізацією правових норм, вивчення практики їх застосування. Існує законодавче

визначення зазначеного терміну: «*Правова інформація* – будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо [251].

З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів фізичним та юридичним особам держава забезпечує офіційне видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після їх прийняття.

До основних видів правової інформації відносяться нормативна і ненормативна правова інформація. Нормативно-правова інформація складає основу правової інформації і являє собою сукупність нормативно-правових актів (далі НПА) в усьому їх різноманітті і динаміці, тобто включає в себе нормативно-правові акти та інформацію про їхню розробку, обговорення та прийняття, про їхню дію, про внесені зміни до них, про колізію норм, прогалини та недоліки дії.

З метою забезпечення конституційного права громадян на доступ до правової інформації та створення належних умов користування чинними актами законодавства, на Міністерство юстиції України покладено функції офіційного видавця збірників актів законодавства України, а також їх оновлення. Необхідно пам'ятати, що громадяни, державні органи, підприємства, установи, організації під час здійснення своїх прав і обов'язків мають застосовувати закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, опубліковані в офіційних друкованих виданнях або одержані у встановленому порядку від органу, який їх видав.

Необхідно зазначити, що рівень інформатизації українського суспільства постійно зростає, що вимагає швидкого доступу до актуальних текстів нормативно-правової інформації, забезпечуючи тим самим конституційне право громадян на участь в управлінні державними справами, в реалізації своїх прав і свобод. Державна влада в останні десять років багато зробила

для того, щоб громадяни держави мали можливість брати участь в управлінні державними справами, напруцюванні та прийнятті рішень органами державної влади. Це особливо помітно стало в період підготовки до вступу України в Євросоюз. Державна влада усвідомлює, що розвинуте демократичне та громадянське суспільство можна побудувати лише в державі, де громадяни є активними учасниками процесу формування та реалізації державної політики. З цією метою розробляються та здійснюються заходи, що сприятимуть становленню громадянського суспільства, підвищується рівень правової культури громадян, створюються умови для ширшої обізнаності громадян під час проведення діалогу з владою.

З метою залучення громадян до участі у формуванні та реалізації державної політики, Уряд України запроваджує проведення консультацій з громадськістю з найбільш важливих для суспільства питань. Зазначений спосіб участі громадян в управлінні державними справами передбачений Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 р. № 996 [138]. Цей Порядок визначає основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Мета їх проведення – залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів.

Проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю

проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, реалізації та захисту прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Результати проведення консультацій з громадськістю враховуються органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі. Консультації з громадськістю організовує і проводить орган виконавчої влади, який є головним розробником проекту нормативно-правового акту або готує пропозиції щодо реалізації державної політики у відповідній сфері державного і суспільного життя.

Органи виконавчої влади щороку мають складати орієнтовний план проведення консультацій з громадськістю з урахуванням основних завдань, визначених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, Державною програмою економічного і соціального розвитку України, планом законопроектних робіт та іншими документами, а також результатів проведення попередніх консультацій з громадськістю. Орієнтовний план затверджується до початку року, оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади та в інший прийнятний спосіб.

Громадські об'єднання, релігійні, благодійні організації, творчі спілки, професійні спілки та їх об'єднання, асоціації, організації роботодавців та їх об'єднання, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації, інші невідприємницькі товариства та установи, легалізовані відповідно до законодавства, можуть ініціювати проведення консультацій з громадськістю з питань, не включених до орієнтовного плану, шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади. У разі коли пропозиція щодо проведення консультацій з громадськістю з одного питання надійшла не менше ніж від трьох інститутів громадянського суспільства, такі консультації проводяться обов'язково.

Консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій з громадськістю (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма) або одночасно у трьох цих формах.

В обов'язковому порядку проводяться консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення та/або електронних консультацій з громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів, які:

- стосуються конституційних прав, свобод та обов'язків громадян;

- стосуються життєвих інтересів громадян, у тому числі впливають на стан навколишнього природного середовища;

- передбачають провадження регуляторної діяльності у певній сфері;

- визначають стратегічні цілі, пріоритети і завдання у відповідній сфері державного управління (у тому числі проекти державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішення стосовно їх виконання);

- стосуються інтересів територіальних громад, здійснення повноважень місцевого самоврядування, делегованих органам виконавчої влади відповідними радами;

- визначають порядок надання адміністративних послуг;

- стосуються правового статусу громадських об'єднань, їх фінансування та діяльності;

- передбачають надання пільг чи встановлення обмежень для суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства;

- стосуються присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, які належать фізичним особам, імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій;

- стосуються витрачання бюджетних коштів (звіти головних розпорядників бюджетних коштів за минулий рік).

Строк проведення таких консультацій з громадськістю визначається органом виконавчої влади і повинен становити не менш як 15 календарних днів.

Необхідно зазначити, що публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення публічних заходів:

- конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю;
- Інтернет-конференцій, відео-конференцій.

Згаданою Постановою рекомендовано органам місцевого самоврядування під час проведення консультацій з громадськістю та утворення громадських рад при органах місцевого самоврядування керуватися затвердженими цією постановою Порядком і Типовим положенням про громадську раду.

Таким чином, є очевидним, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля. Саме громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Разом з тим, має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням. Іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувані сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів. Тому особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. І саме така форма взаємодії, як участь інституту громадянського суспільства (ІГС) у нормотворчій діяльності держави, яка має забезпечуватися участю у розробленні та обговоренні

проектів нормативно-правових актів. Участь у правотворчій діяльності є найпоширенішою формою участі громадських організацій у державному управлінні у правових, демократичних державах.

В правовій державі громадське обговорення проектів нормативних актів має бути обов'язковим етапом нормотворчого процесу в системі органів виконавчої влади. Консультації з громадськістю в нормотворчому процесі мають проводитися з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів. Проведення консультацій з громадськістю має також сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади і громадськості, підвищенню якості підготовки та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадськості, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень.

Необхідно зазначити, що проблема взаємодії влади і суспільства була завжди актуальною, оскільки полягає у складності інформування усього населення про діяльність влади, а також в отриманні зворотного зв'язку від населення щодо проблем, які існують у суспільстві. У процесі функціонування органів державної влади, коли інформаційний супровід їх діяльності не завжди є відкритим, питання зворотного зв'язку між владою і суспільством набуло актуальності, що і стало одною із підстав для реформ, здійснюваних нині в Україні. Зазначене потребує від органів державної влади підвищення своєї відкритості і легітимності, а також більш оперативно здійснювати комунікації з суспільством для вирішення проблем, що виникають у суспільстві. Таким чином, ефективна комунікація – це взаємодія, що передбачає зворотній зв'язок та дозволяє підтримувати інтерес і довіру населення до діяльності влади.

Вона направлена на формування довготривалого лояльного відношення до законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

У сучасній демократичній державі, в якому інститути громадянського суспільства функціонують достатньо ефективно, державно-владні структури не можуть встановлювати так звані «власні правила гри» у відносинах з громадськістю, оскільки в такому разі будь-які рішення, навіть досить ефективні і такі, що відповідають інтересам громадськості, не будуть мати легітимності. Основним критерієм ефективності функціонування відносин влади з громадськістю є створення умов для вільного схвалення громадянами дій органів влади, прийнятих ними рішень. Тому саме у формі двостороннього, збалансованого зв'язку суспільства та влади створюються найбільш оптимальні умови для ефективного функціонування суб'єктів зазначених відносин оскільки передбачає:

- відкритість інформаційних потоків у поясненні змісту державної політики, що гарантує максимальну свободу в обговоренні суспільних проблем;
- сприяння розумінню громадянами діяльності органів державної влади, доцільності прийняття ними відповідних рішень;
- активну участь громадськості в управлінні державою, яка супроводжується систематичним залученням її до вирішення соціально значущих проблем;
- організацію та підтримку владою соціальних дискусій шляхом залучення громадськості до процесів творення та реалізації державної політики [257, с. 11].

Цілком логічним є питання: А чи усе робиться в Україні для того, щоб громадянське суспільство країни ефективно використовувало свій потенціал в управлінні державними справами? На жаль для оптимістичної упевненості у цьому недостатньо підстав. Якщо Українським парламентом, судовою владою, Президентом України здійснюються певні заходи щодо залу-

чення громадян до вирішення актуальних проблем, то виконавча гілка влади страждає старою хворобою – працювати не прозоро, а це негативно впливає на стан свободи у країні.

У 2018 році Фрідом Хаус (анг. Freedom House – дім свободи), міжнародною правозахисною неурядовою організацією, яка займається підтримкою та дослідженням стану демократії, політичних свобод і дотримання прав людини, опубліковано звіт «Свобода в світі 2018» [258] з оцінкою ступеня демократичних свобод, свободи преси та свободи в інтернетмережі по кожній країні світу, і в якому зазначено, що демократія зіткнулася з її найбільш серйозною кризою протягом десятиліть в 2017 році, оскільки її основні положення були піддані нападу у всьому світі. Щодо України, то в ньому зазначено, зволікання у судовому переслідуванні високопосадових корупціонерів підірвало популярність Уряду. Його прозорість роботи складає 50%. У сфері громадянських свобод відмічався політичний тиск та напади на журналістів, що створює загрози свободі преси, свобода преси недостатньо ефективна, преса вільні на 50%.

Відмічено також, що, незважаючи на сильний тиск з боку громадянського суспільства, серйозною проблемою є невелика політична воля для боротьби з корупцією. Громадянські свободи складають біля 60%. В цілому Україна віднесена до напіввільних держав, маючи оцінку 62 зі 100, фактично знаходячись на одному рівні з такими країнами, як: Молдавія, Киргизія, країни колишньої Югославії та ряд африканських та латиноамериканських країн.

За іншим дослідженням Україна зайняла 83-тю позицію зі 167-ми у рейтингу Democracy Index 2017, підготованому фахівцями групи Intelligent Unit журналу The Economist. В оприлюдненому минулого тижня звіті Україна має загальний бал 5,69, інформує видання. Найменше балів Україна отримала за показником «функціонування влади» – лише 3,21.

При визначенні балу враховувалося 5 аспектів – виборчий процес та плюралізм, громадянські свободи, функціонування

влади, політична участь і політична культура. Виходячи з балів за 60-ма показниками в межах цих категорій, кожна держава класифікується як один із чотирьох типів режиму: повна демократія, недосконала демократія, гібридний режим і авторитарний режим. У рейтингу світових демократій Україна класифікована як держава з «гібридним режимом» [259].

За ще одним оцінюванням світового рейтингу рівня життя, проведеного британським аналітичним центром The Legatum Institute, Україна зайняла 112 місце зі 148, втративши 5 позицій в порівнянні з 2016 роком. Починаючи з 2006 року, коли був опублікований перший Індекс процвітання, Україна опустилась на 17 позицій. Оцінка здійснювалася за результатами опитування громадян країн за 8 категоріями: стан економіки, соціальна сфера, діяльність влади, підприємництво, охорона здоров'я і персональної свободи громадян. За діяльністю влади Україна зайняла 130 місце, гірше лише охорона здоров'я – 135 місце [260].

Необхідно нагадати, що Україна зайняла останнє, 44 місце у Європі, і 150 місце у світі серед 186 країн світу в рейтингу економічної свободи американського аналітичного центру Heritage Foundation [260].

Зазначене свідчить, що незважаючи на відповідні запевнення представників державної вади про невідворотність демократичного європейського поступу України, про прозорість діяльності державної влади, реальність далека від зазначених запевнень. Для підтвердження можна навести приклад дії представників Міністерства соціальної політики України щодо їхнього прагнення здійснити так зване реформування пенсійного забезпечення військовослужбовців та деяких інших осіб. Ламаючи перевірену роками концепцію нарахування і перерахування пенсії військовослужбовцям, з її простими, прозорими і зрозумілими механізмами, керівництво міністерства намагається в супереч положенням зазначених вище міжнародних угод, внутрішнього законодавства і Конституції

України, Регламенту Кабінету Міністрів України (§ 3. Взаємодія з громадськістю) [139], всупереч консолідованій думки громадських і ветеранських організацій, керівництва військових формувань держави, «підкилимно», без громадського обговорення «проштовхнути» законопроект, яким запроваджується механізм нерівного пенсійного забезпечення в залежності від року виходу на пенсію, а фактично запроваджується диспропорція у пенсійному забезпеченні.

Крім того, надаються великі преференції військовослужбовцям, які перебували в АТО і які проходили військову службу у зазначений період, а іншим військовим пенсіонерам мінімізується рівень пенсійного нарахування та перерахування за 3-ма складовими – посадовий оклад, оклад за військовим званням та розмір за вислугу років (на сьогоднішній день враховується усі складові грошового забезпечення). Зазначене може викликати антагоністичні відносини в середовищі військових пенсіонерів, як і серед самих військовослужбовців, чого ні в якому разі не можна допускати, враховуючи сьогоднішню ситуацію, пов'язану із агресією Росії щодо України. Захисників Вітчизни не можна «стравлювати» один з одним – це підрив засад національної безпеки. Умисно це робиться, чи внаслідок недалекоглядного підходу, це мають визначити керівники держави, однак їм потрібно пам'ятати, що запропоновані преференції у пенсійному забезпеченні можуть викликати відтік досвідчених, високопрофесійних офіцерів з військової служби, що, у свою чергу, може призвести до підриву обороноспроможності держави та її безпеки.

Наступним негативним прикладом слугує ситуація з наданням та припиненням українського громадянства громадянина Саакашвілі Міхеїла. Оскільки Указ Президента про прийняття до громадянства України згаданого громадянина відбулося прозоро, з публікацією акту [261], то не відповідає положенням Закону України «Про доступ до публічної інформації» утаємничення Указу Президента про припинення україн-

ського громадянства щодо громадянина Сакаашвілі М., відмова громадянину Олександрові Павліченку [262] у наданні інформації за таких підстав як: *«Запитувана інформація про припинення громадянства України є конфіденційною і стосується прав та охоронюваних законом інтересів іншої особи, однак письмовий дозвіл на доступ до такої інформації відповідно до статті 7 закону України «Про доступ до публічної інформації» не надано»*. В даному випадку не реалізується принцип забезпечення доступу до публічної інформації, передбачений ст. 4 Закону [252], щодо «вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була надана або оприлюднена відповідно до цього Закону, крім обмежень, встановлених законом».

Зазначена негативна ситуація з правом та непрозора діяльність Уряду та Президента України, недотримання положень згаданих вище правових актів – все це створює загрози правовій безпеці держави, яка має потребу в розробці конституційно-правового поняття правової безпеки, правової охорони Конституції, підвищення ефективності законотворчого процесу, вдосконалення механізму впровадження принципу верховенства права [95, с.178].

Як зазначає Добродумов О.П., «постановка питання про правову безпеку має два аспекти. Перший з них полягає в забезпеченні захищеності самої правової системи і спрямований на її вдосконалення і подальший розвиток. Інший полягає в тому, що в рамках правової системи шляхом правового регулювання суспільних відносин здійснюються заходи безпеки в різних сферах: економічній, екологічній, воєнній тощо. Отже, правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Усе це визначає роль і значення правової безпеки в охороні національних інтересів України та її провідне місце серед інших видів безпеки. Роль правової безпеки роллю права в регулюванні

суспільних відносин в різних сферах». За допомогою права усуваються загрози, спрямовані на будь які обмеження. Національні інтереси у сфері економіки, екології, оборонній та інших сферах забезпечується за допомогою права, дії правової системи. Отже, забезпечення всіх інших видів безпеки за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони самого права, яке виступає гарантом безпеки в рамках діючої правової системи [95, с.178-179].

Мета, зміст, характер правової безпеки обумовлені можливостями права захистити суспільні відносини від порушень. Саме недосконалість законодавства, його недотримання і відповідно неефективність регулювання суспільних відносин і справляють негативний вплив на захист як інтересів суспільства і людини, так і національних інтересів. На стан правової системи, результативність її дії значний вплив чинять також правосвідомість, правова культура, ставлення до права у суспільстві. Фактором, який безпосередньо впливає на правову систему є правовий нігілізм, що втілює низький рівень правової культури. Невиконання закону, безвідповідальність, незастосування санкцій породжують незахищеність національних інтересів і виступають як негативні фактори впливу на правову систему. І головне полягає в тому, що за скоєння подібних дій (чи бездіяльності), які по суті представляють загрозу національній безпеці, відповідальність, в основному не несеється. Найбільша міра відповідальності – зняття з посади, переведення на іншу роботу.

Негативно впливати на правову систему, її функціонування можуть і не відображені в законодавстві інтереси особи, суспільства, держави. У них відсутня правова охорона, а отже, ці інтереси не реалізуються, не знаходять правового регулювання в рамках суспільних відносин тощо.

Для подолання правового нігілізму, невиконання законів та інших правових актів необхідна не тільки пропаганда права, але й насамперед видання правових законів, справедливих за

своєю сутністю, які б повною мірою відображали потреби й інтереси громадян.

Дотримання прав і свобод, їх гарантованість є пріоритетом для будь-якої демократичної держави. Правова система держави є основним механізмом, який має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також їх поновлювати у випадку порушення. Саме в цьому і полягає авторитетність права, тобто його спроможність втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок. Право авторитетне у суспільстві, якщо воно є: надійною опорою безпеки особи і майна; гарантією спокійної праці і побуту; загальнодоступним способом цивілізованого вирішення спорів і конфліктів. Найбільше його авторитетність визначається станом правопорядку – реальною можливістю здійснення прав і законних інтересів членів суспільства, їх захисту від злочинних посягань, об'єктивним, законним вирішенням правових спорів у судах, а за необхідності – примусовим виконанням невиконаних зобов'язань, усуненням протиправних станів, поновленням порушених прав [11].

Міцність правопорядку, авторитетність права в значній мірі залежать від спроможності законодавця своєчасно враховувати відносини, що виникають і породжують спори, конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту і які, насамперед, знаходять відображення в правозастосовній (судовій та адміністративній) практиці. Саме стабільна, авторитетна, динамічна правова система, яка забезпечена відповідним їй апаратом судової влади та правоохоронних органів – є найбільш ефективною формою упорядкування і динаміки суспільних відносин [11, с.70].

Таким чином непрозорість функціонування органів державної влади, обмеження доступу громадян до правової інформації і, як наслідок, фактична заміна демократичних принципів в частині доступу громадян до інформації на авторитарні,

коли органи влади самі вирішують, допускати громадян до правової інформації, чи ні – саме ці фактори створюють реальні загрози правовій системі держави. Як свідчать численні факти, органи державної влади нині у своїй діяльності поширюють практику дистанціювання від громадськості зокрема та суспільства в цілому.

Органи державної влади продовжують погіршувати зазначені показники, оскільки, як показує реальна дійсність, замість демократизації суспільного життя, нехтуючи об'єктивними потребами щодо розвитку громадянського суспільства і реального виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, керівництво держави часто ігнорує суспільні потреби і піклується про примноження своїх особистих статків. Зазначене підтверджується тим, що владою не беруться до уваги і не сприймаються відповідні наукові напрацювання, а впроваджуються у практику вузькокорпоративні інтереси, насамперед інтереси заможних представників істеблішменту. Для зміни такої ситуації потрібні кардинальні зміни в системі формування державної влади, а також посилення міжнародного контролю у даній царині.

Саме в контексті зазначеного і з метою покращення даної ситуації в країні, з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, Президентом України був прийнятий Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [201], що вселяє певну надію на покращення ситуації в Україні.

6.4. Мінімізація зловживання правом на інформацію

В сучасний період державотворення України, боротьби українського народу за своє майбутнє, за якого рівень соціальних відносин в середині держави між її суб'єктами часто виходить за межу рівня критичної, інформація часто використовується суб'єктами інформаційних відносин як засіб впливу на суперників, як інформаційна зброя у боротьбі з політичними опонентами. Крім того, не гребують зазначеним і суб'єкти суспільних відносин в інших сферах – в економічній, банківській, бізнесовій, державній тощо. Саме зловживання інформацією, оперування нею без дотримання норм етики і моралі, стало одною із ознак сучасних інформаційних відносин в Україні, що наносить неабияку шкоду суспільним правовідносинам та іміджу України, яка стала на демократичний шлях політичних і соціальних перетворень.

На відміну від таких галузей права як, кримінальне, адміністративне, цивільне тощо, де межі поведінки осіб чітко визначені нормативними приписами і зловживання однозначно є правопорушенням, оскільки порушують відповідні заборони, в інформаційному праві межі реалізації суб'єктивних прав у більшості випадків не формалізовані. Складнощі з кваліфікацією виникають саме тоді, коли законом не встановлено прямих заборони.

В нинішній час проблема зловживання правом на інформацію притягує увагу багатьох учених, практиків, нормотворців, і це не випадково. Сформульовані законодавцем теоретичні положення щодо недопустимості зловживання правом на інформацію, на практиці породжує багато питань, пов'язаних з кваліфікацією згаданих дій у процесі реалізації окремими суб'єктами права на інформацію та зловживання ним. Зазначене породило ряд теоретичних суджень у цьому напрямку, що відображено у відповідних публікацій на дану тему. Існує

ряд концептуальних та доктринальних підходів щодо даної проблеми, які кардинально протилежні за змістом. Однак досягти консолідованої позиції з даного питання дослідникам до цього часу ще не вдалося.

Необхідно зазначити, що в нинішніх умовах питання зловживання правом та його форми прояву до цього часу залишається спірним у правовій науці, при цьому окремі дослідники обґрунтовують виділення зловживання правом в окрему правову категорію. Інші дослідники, признаючи зловживання правом як правовий феномен, дискутують про можливі форми його виразу у правовій дійсності.

Є цілковито очевидним, що мова має йти про використання права «на зло», тобто про таке здійснення (реалізацію) суб'єктивного права, внаслідок чого завдається шкода суспільним відносинам. Історично склалося так, що проблема зловживання правом складається з двох взаємопов'язаних і одночасно самостійних частин. Перша частина проблеми стосується зловживання владою, тобто тими правами і обов'язками, якими наділені законодавством посадові і службові особи з метою виконання ними визначених законодавством функцій. Друга частина проблеми полягає у зловживанні громадянами своїми визначеними законом правами і свободами.

Про зловживання правом можна говорити у тому випадку, коли уповноважений суб'єкт, який діє в межах належних йому суб'єктивних прав, в межах можливостей, які складають зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за межі здійснення права встановлених законом. Однак така позиція часто піддається науковцями критиці.

Необхідно визнати, що особа, яка реалізує своє право за своїм розсудом, може причиняти зло, яке є, по суті, несприятливим наслідком для інших суб'єктів суспільних відносин. Тому шкода, спричинена внаслідок здійснення суб'єктивного права потрібно сприймати в якості одного з обов'язкових ознак зловживання правом [11, с. 579].

Під час здійснення зловживання правом утворюється ситуація, за якої право, яке надане його суб'єкту для одних цілей, здійснюється ним для інших цілей. Тому в даному випадку право застосовується як засіб для спричинення шкоди.

В наукових виданнях зазначаються різні види зловживання правом. Так, називаються два види зловживання правом:

- такі, що не характеризуються явною протиправністю;
- такі, що характеризуються явною протиправністю, тобто такі, що належать до розряду правопорушень;
- виражається в соціально шкідливій поведінці уповноваженої особи, яка спирається на належне їй суб'єктивне право;
- виражається у виході особи за межі встановленого законом обсягу суб'єктивного права, що спричиняє перекручення призначення права [62].

О. Скаун там же виділяє наступні ознаки зловживання правом:

- 1) наявність в особи суб'єктивного права;
- 2) діяльність, спрямована на здійснення цього права;
- 3) використання цього права не за його соціальним призначенням, а з заподіянням шкоди суспільним або особистим інтересам;
- 4) відсутність порушення конкретних юридичних заборон (тобто їх додержання) або невиконання обов'язків (тобто їх виконання);
- 5) встановлення факту зловживання правом компетентними правозастосовними органами;
- 6) настання юридичних наслідків.

З огляду на зазначене, стримування зловживання правом являє собою боротьбу не з самою поведінкою, а з конкретними проявами правової поведінки, що завдають шкоди суспільству і особі. При цьому зазначимо, що протиправність поведінки як юридична ознака правопорушення при зловживанні правом явно не виражена. Тому окремі вчені не схильні кваліфікувати зловживання правом як правопорушення. Разом з тим його не

можна вважати і правомірною поведінкою, оскільки остання є соціальне корисною. Врешті-решт, зловживання правом – це феномен або правової поведінки (тут критерієм оцінки є літера закону) або протиправної поведінки (тут критерієм оцінки є дух права).

Питання зловживання правом на інформацію, яка є не просто інформаційним продуктом, а часто використовується як засіб боротьби з опонентами, в українському суспільстві набуло значної гостроти. Тому питання наукової розвідки зазначеної проблеми є відносно новим та вкрай актуальним для українського інформаційного права напрямком наукових досліджень.

З огляду на зазначене вище є нагальна потреба в комплексній науковій розвідці даного феномену української сучасності. Зазначене потребує здійснення аналізу наявних напрямів прояву зловживань правом на інформацію у соціальному середовищі України, встановлення мотивацій їх суб'єктів, розкриття сутності цього явища і форм прояву, а також наслідки його впливу на процес побудови інформаційного суспільства та здійснюваної децентралізації державної влади в Україні. Є потреба у пошуку та напрацюванні відповідних пропозицій, у тому числі законодавчих, щодо запровадження механізмів мінімізації негативного впливу зазначеного на суспільні інформаційні відносини в державі.

Як зазначає Кохановська О. В., доктринальні пошуки ускладнюються і навіть кардинально різняться, якщо йдеться саме про зловживання правом на інформацію. Це має декілька пояснень, які, втім, не розкривають усієї картини в цілому: це і поєднання, а нерідко і протиборство, у сфері інформаційних відносин публічних і приватних інтересів, що породжує в тому числі небувалі за силою конфлікти; недооцінка ролі інформації у житті окремої людини і суспільства; спроби «заволодіти», «утримувати» і «розпоряджатися» інформацією всупереч інтересам інших осіб; впевненість безкарності в разі, якщо йдеть-

ся про застосування технічних знань у сфері доступу до інформації, її зберігання, поширення і захисту в інформаційних системах, мережах і пристроях; зрозуміле і закономірне відставання правових і законодавчих рішень від рівня техніки, інформаційних технологій та багато інших причин. Навіть без зловживання інформаційними правами розібратися у тонкощах відносин їх носіїв буває нелегко, а ускладнення їх за рахунок таких неоднозначних навіть у філософському сенсі конструкцій, як «зловживання», «зловживання правом», видається надскладним завданням. Можна лише констатувати, що досягти єдиної чи принаймні загально зрозумілої позиції науковцями поки що не вдалося [263, с. 45].

Як вже зазначалося вище, під зловживанням правом в наукових дослідженнях розуміється головним чином «шикана», тобто здійснення суб'єктивного права з метою нанесення шкоди другій особі. «Шикана» в даному випадку є такою формою реалізації права, за якою суб'єкт її поширення не співвідносить свою поведінку з принципами розумності і добропорядності.

З другого боку – зловживання правом можна розглядати як протиправні дії, тобто як звичайне правопорушення.

Є думка дослідників, що зазначене може вважатися правомірною діяльністю, однак в даному випадку дана діяльність є аморальною [264].

Необхідно зазначити, що в наукових дослідженнях поняття «зловживання правом» суттєво відрізняється від поняття «протиправна діяльність». До того ж випадки зловживання правом складніше розпізнати від випадків протиправної діяльності. Однак зловживання правом, в залежності від його мети, в кінці кінців може призвести до правопорушення. Водночас, якщо протиправна діяльність навіть формально не базується на праві і само по собі є протиправним в чистому виді, то зловживання правом опирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву. Таким чином, якщо у особи

немає суб'єктивних прав, зловживати правом вона не зможе. Водночас, вчинити протиправне діяння за відсутності суб'єктивних прав особа може.

Як зазначає Я. Янев [265, с.181-182], «зловживання правом як явище включає в себе наступні елементи:

- наявність наданих суб'єктивних прав;
- використання цих прав у протиріччі з їхнім суспільним призначенням;
- таке здійснення суб'єктивних прав, яке ще не порушує конкретної, спеціальної правової норми з конкретним складом, конкретним змістом, яка знаходиться за межами загальної принципіальної правової норми, яка відмовляє в охороні і захисту дій, які перевищують межі реалізації цих прав, – норми, яка забороняє зловживання цими правами;
- порушення заборони здійснення чи використання наданих прав або використання їх таким чином, що їм відмовляється в охороні і захисту, про що говориться у відповідній загальній, принципіальній правовій нормі, однак без того, що самі ці дії є правопорушенням не дивлячись на те, що вони мають певну правову значимість;
- здійснення суб'єктивних прав в суперечності з їхнім суспільним призначенням незалежно від волі і свідомості уповноваженої особи чи від того, чи є ці «дії чи бездіяльність» навмисними чи з необережності, чи вони об'єктивно є протиवाгою наданим правам і покладеним обов'язкам, їх суспільному призначенню, чи направлені вони на те, щоб завдати шкоди іншим особам у власних інтересах чи інтересах другої особи, або не переслідують ніякого визначеного інтересу...».

Водночас, заслуговує на увагу позиція окремих дослідників, як то зазначає Кірюшкін Р. А. [266, с.7], що не можна говорити про те, що зловживання – це не порушення конкретних норм права, а порушення принципів права, оскільки принципи права мають конкретний вираз в нормах права, а порушення норм права – це правопорушення, а не зловживання. Таким

чином зловживання має місце тоді, коли особа діє в рамках наданого їй суб'єктивного права; особа вибирає такі способи здійснення права на інформацію, внаслідок застосування яких може бути завдана шкода іншим суб'єктам інформаційних правовідносин, однак прямих заборон на використання таких способів здійснення права на інформацію у законі не передбачено.

Дискусійним серед науковців є і інший елемент об'єктивної сторони. Одні дослідники є прибічниками вчинення зловживання лише активними діями, а інші – як шляхом вчинення активних дій, так і шляхом бездіяльності [267].

Як зазначає О. Ф. Скакун [62, с.427-429], зловживання правом – це особливий вид правової поведінки, який полягає у використанні громадянами своїх прав у недозволені способи, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (шкода) суспільству, державі, окремій особі. Пізніше нею зроблено наступне визначення – це особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права. Таким чином зловживання правом є ненормальним (марним, незвичайним, шкідливим, аморальним) здійсненням права, що виражається в недозволених конкретних діях, які завдають шкоди іншій особі або загрожують чужому праву.

Скакун О.Ю. виділяє наступні ознаки зловживання правом:

- наявність в особи суб'єктивного права (зловживати можна тільки суб'єктивним правом);
- діяльність особи, що спрямована нібито на реалізацію цього права, видимість легальності поведінки; відсутність порушення конкретних юридичних заборон (їх додержання) чи невиконання обов'язків (їх виконання);
- використання недозволених засобів і способів здійснення права;

- здійснення права всупереч його соціальному призначенню;
- усвідомлення особою незаконності своїх дій, свідомий вихід за встановлені законом межі (наявність умислу);
- заподіяння шкоди (збитку) інтересам суспільства чи інтересам іншої особи;
- невиразність протиправної поведінки як юридичної ознаки правопорушення;
- нетрадиційність юридичних наслідків – відсутність юридичної відповідальності, що властива правопорушенню. Адже юридична відповідальність настає тільки у разі встановлення факту зловживання суб'єктивним правом, а це можливо, коли зловживання правом заподіює істотну шкоду інтересам, що охороняються законом.

Є й така позиція щодо зловживання правом. Так Рогач О. Я. у своєму дослідженні [268, с. 253] зазначає, що зловживання правом у будь-яких проявах та видах є однією з форм правового нігілізму. Ним дана позиція аргументується тим, що здійснюючи зловживання правом, суб'єкт правовідносин порушує об'єктивні, зовнішні межі суб'єктивного права: свободи, права та інтереси інших осіб; призначення права, принципи добросовісності; розумності, справедливості, а також суб'єктивні, внутрішні, спеціальні межі його особистої, індивідуальної свободи, які відграють роль меж зовнішнього розсуду суб'єкта правовідносин. Вчиняючи зловживання правом, особа фактично проявляє свою неповагу до свобод інших осіб та права в цілому. Зловживаючи правом особа скептично, зневажливо, зарозуміло сприймає право, не вірить у можливості і навіть необхідність права як найбільш ефективного регулятора суспільних відносин.

Необхідно зазначити, що правовий нігілізм є багатолитим. Злободенною реалією у сучасному світі правового нігілізму стали так звані «правовий егоїзм» і «подвійні стандарти». В цих варіантах необхідність дотримання права і законності не

заперечується: навпаки – вони декларативно і демонстративно вітаються. При цьому навіть щиро передбачається необхідність дотримання права і закону у суспільстві, проте із застереженням – вони існують для «інших», для «бидла» тощо. Правовими нігілістами такого підходу виступають, як правило, «сильні світу цього».

Оскільки протиправність поведінки як юридичної ознаки правопорушення при зловживанні правом явно не виражена, деякі учені не схильні кваліфікувати зловживання правом як правопорушення. Водночас вони не вважають таку поведінку і правомірною, оскільки остання є соціально корисною. Тому вони вважають, що зловживання правом слід віднести до правової поведінки, яка може набути протиправного характеру, стати правопорушенням, але не завжди ним стає. Критерієм оцінки зловживанням правом в рамках правової поведінки є буква закону, а протиправної – дух права. З огляду на зазначене можна навести одне із визначень терміну «зловживання правом»: «Це таке здійснення суб'єктивного права у суперечливості з його призначенням, внаслідок чого суб'єкт завдає шкоду іншим учасникам суспільних відносин» [269, с. 582]. Як видно з наведеного зловживання правом можлива за умови наявності двох ознак – реалізація суб'єктивного права всупереч призначення права та завдання шкоди суспільним відносинам.

Як зазначалося вище, одним із поширених різновидів зловживання правом в нинішніх умовах є зловживання правом на інформацію, які можна співвідносити як родове та видове поняття. Оскільки питання зловживання правом на інформацію в нинішніх умовах побудови інформаційного суспільства у країні набуло напрочуд актуального характеру, то дослідження механізмів та форм його прояву, а також нормативне врегулювання прогалин і колізій правових норм в галузі інформаційного права, існування яких і породжує зазначене зловживання, є одним із невідкладних завдань як правової науки, так і нормотворців, насамперед законодавця.

Нинішні наукові дослідження в галузі інформаційного права, напрацьовані дослідниками висновки та рекомендації, дають підстави констатувати, що зловживання правом на інформацію в нинішніх умовах набуло виду своєрідного лавинного характеру, за якого здійснюється масове порушення прав осіб, а самі порушники відчують певний комфорт і відчуття вседозволеності. Таким чином особи, які здійснюють зловживання правом на інформацію, і свідомо, і не свідомо використовують сьогоденні правові можливості щодо отримання інформації, здійснюють зазначене не стільки в інтересах більшості суспільства, скільки йому на шкоду, як і на шкоду окремим особам суспільства. Зазначене викликає в українському суспільстві різку негативну реакцію і породжує у людей вимогу, яка набирає соціальної гостроти, щодо необхідності належного правового врегулювання зазначеної проблеми.

Відповідно до напрацьованих концептуальних положень, головною ознакою зловживання правом на інформацію є нанесена шкода, як наслідок реалізації особою свого суб'єктивного права. Під суб'єктивними правами розуміються різнобічні права і свободи, владні чи посадові (службові) повноваження, недобросовісне використання яких дуже часто відбувається на практиці. Якщо шкода не була нанесена, то говорити про зловживанням правом на інформацію не приходиться.

Зловживання правом на інформацію здійснюється у відповідних формах, якими є:

- правомірні дії, пов'язані з реалізацією права на інформацію. Дані дії завдають шкоди інформаційним відносинам всупереч призначенню самого права;

- протиправні дії, які здійснюються особою, що реалізує свої права, свободи і владні повноваження, пов'язані з інформацією.

Як правомірні дії, пов'язані з реалізацією права на інформацію, то вони є аморальними, недоцільними. Загальноновизнано, що реалізація права, наприклад на інформацію, суб'єктами ін-

формаційних відносин не повинна порушувати державні, приватні, громадянські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших суб'єктів інформаційних відносин. Так, у ст. 28 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію» Закону [251] зазначено, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Наприклад, аморальною є діяльність журналіста, який поширює у ЗМІ без зазначення свого авторства отриману неофіційними шляхами інформацію про висунуті проти когось звинувачення у правових порушеннях, які нібито були допущені відповідною особою, і які на даний час або ж перевіряються відповідними органами щодо їхньої достовірності, або ж не знайшли свого підтвердження. Тим самим особі наноситься моральна шкода, підривається її професійний авторитет. І тут доцільно нагадати працівникам даної сфери положення статті 12 Закону [270] про специфічні риси їхньої роботи, яких вони мають дотримуватися, а саме: про суспільний вплив за наслідками значення їхньої роботи; про високу соціальну відповідальність за свою працю та її результати; про необхідність здійснювати власний творчий пошук нової потрібної інформації та її джерел тощо. Крім того, відповідно до статті 20 цього Закону [270] протиправні дії керівників недержавних організацій – засновників (співзасновників) засобів масової інформації та керівників самих засобів масової інформації, порушення ними норм цього Закону можуть бути оскаржені відповідно до Цивільного, Цивільного процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою захисту порушеного або оспорюваного права чи охорону

ваного законом інтересу, у тому числі і за опублікування інформації, що має за мету підірвати честь, гідність, професійний авторитет тощо фізичної чи юридичної особи.

Здійснюючи аморальні дії, зазначають дослідники [269, с.585], суб'єкт зловживання правом не співвідносить свою поведінку з конкретно-історичним уявленням про добро і зло, хороше і погане, із загальнолюдськими цінностями, соціально визнаними нормами, які регулюють відносини людей один до одного, у сім'ї, в суспільстві, в державі, тобто суб'єкт діє аморально, безчесно, неблагородно.

Таким чином, зловживання правом на інформацію є недоцільне здійснення такого права, або такі дії обмежують (утруднюють) можливість реалізовувати права і законні інтереси іншим особам. Наприклад, на Рівненщині одним громадянином було надіслано до Дубенської райдержадміністрації 300 запитів на публічну інформацію, що фактично паралізувало роботу структурного підрозділу, який надає відповіді на запитання [271]. Це трохи менше, ніж Адміністрація Президента України в середньому отримує за місяць. Для підтвердження факту зловживання ним правом на інформацію наведемо три з них:

- кількість безпритульних тварин, що знаходяться на території Дубенського району;

- поголів'я овець у Дубенському районі з 1991-2012 роки по роках;

- обсяги роздрібного товарообігу у районі поквартально в кожному з років за період з 1991-2012 роки.

Зазначимо, що Закон [252] дає право будь-кому надсилати запити і не обмежує запитувача у їх кількості. Крім того, не вимагається ідентифікація запитувача (потрібно лише зазначити ім'я) і надається змога спілкування з органами державної влади через електронну пошту. Водночас, спроби працівників знайти автора звернення за зазначений ним телефоном чи вказаним адресом, завершилися невдало. Автор звернення так і не був знайдений за вказаним ним адресом.

Водночас, необхідно звернути на наступний факт, що, за наявності явного зловживання громадянином правом на інформацію, працівники райдержадміністрації мабуть не в повній мірі володіли знаннями положень Закону. Вони мали б надавати відповідь на запитання за умови наявності у них належної інформації лише за умови, зазначеної у ст. 1 згаданого Закону [252], тобто такої, що була отримана або створена в процесі виконання органом державної влади своїх обов'язків, або яка знаходилася у володінні. А судячи по змісту запиту та поведінки працівників держоргану, згаданий орган міг і не мати такої інформації.

Наступним прикладом зловживання правом на інформацію є, наприклад, зловживання акціонерами акціонерного товариства наданими законом правом на отримання інформації, переслідуючи, зазвичай, мету:

- отримати документи, що містять таку інформацію, яка в подальшому може бути продана конкурентам або іншим зацікавленим особам;

- змусити акціонерне товариство викупити акції у акціонера по завищеній ціні (примусити здійснити гринмейл).

Зловживання акціонером правом на інформацію є одним із елементів стратегії корпоративного шантажу. Щоб змусити акціонерне товариство викупити акції акціонера по завищеній ціні, акціонери може подавати товариству численні запити щодо надання великої кількості документів. Українське законодавство не передбачає права акціонерного товариства відмовити акціонеру у наданні інформації, якщо інформація вже надавалася такому акціонерові. Тому запити про надання інформації акціонер може подавати хоч кожного місяця або ще частіше. Якщо акціонерне товариство не надасть документи на запит акціонера, це може бути підставою для накладення санкцій Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). На сьогоднішній день така практика дуже поширена.

Також значною є проблема недобросовісного використання інформації отриманої акціонером від товариства. Зазначені проблеми до цього часу не врегульовані законодавством [272]. На нашу думку механізмом вирішення даної проблеми має бути вирішена законодавчим шляхом, що передбачає запровадження так званого кваліфікованого права на інформацію, тобто допускає ознайомлення акціонерів з документацією лише при доведеності того, що представлена ним інформація не буде використана на шкоду інтересам товариства.

Іншим шляхом вирішення згаданої проблеми є введення обмежень щодо:

- наявності необхідного попереднього терміну, протягом якого особи, які бажають отримати бажану для них інформацію, були акціонерами відповідних товариств;

- володіння певним відсотком випущених товариством акцій для отримання певної документації. Зазначені обмеження існують на практиці у багатьох країнах світу. Так в Угорщині, як зазначає експерт Ради Європи з Угорщини Балаш Тот [273] в 2015 року в Угорщині внесли зміни в закон про свободу до інформації. Відповідно до цих змін, можна вимагати одну і ту саму інформацію лише раз на рік. Отже, якщо особа подає повторні запити стосовно тієї самої інформації, стосовно тієї ж самої теми і зміст інформації не змінюється, вона не має права на запит протягом одного року. Кількість людей, які зловживають в Угорщині цим правом, невелика.

Наступною формою зловживання правом на інформацію є, наприклад, перешкоджання в отриманні інформації, тобто зловживання обов'язком на забезпечення одержання відповідної інформації. Так, особі може бути відмовлено у наданні інформації члену товариства з підстав невизначених законом, або ж формально направляється заявнику поштою, але без належного змісту чи в такому виді, що зрозуміти інформацію неможливо.

Аналіз фактів зловживання правом на інформацію дозволяє зробити висновок, що проблема зловживання правом на інформацію не є однорідною, вона є різноманітною і може набувати різних форм свого прояву. Тобто, зловживання правом на інформацію можна поділити на певні підвиди, як то:

- зловживання правом на інформацію, яка знаходиться у суб'єкта у володінні (користуванні), тобто зловживання правом володіння (користування) інформацією;
- зловживання правом на доступ до інформації;
- зловживання правом на одержання інформації;
- зловживання правом на пошук і поширення інформації;
- зловживання правом на виробництво і розповсюдження інформації;
- зловживання правом на зберігання інформації;
- зловживання правом на захист інформації тощо.

Можна погодитися з думкою Рогач О. Я. про те, що зловживання правом на інформацію є певною формою правового нігілізму. Однак, будь-яке недотримання правових положень про інформацію є одною з відповідних форм правового нігілізму, як то:

- навмисне порушення законів та інших нормативно-правових актів;
- масове недотримання і невиконання юридичних приписів;
- видання суперечливих правових актів;
- підміна законності політичною, ідеологічною чи прагматичною доцільністю;
- конфронтацією представницьких і виконавчих органів державної влади;
- порушення прав людини, як то права на життя, честь, гідність, житло, майно, безпеку тощо;
- теоретична форма (у науковій сфері, в роботі юристів, філософів тощо) [268, с.141-184].

Науковці пропонують наступні шляхи подолання правового нігілізму:

- реформи соціально-економічного характеру;
- зміна змісту правового регулювання, максимальне наближення юридичних норм до інтересів різних прошарків населення;
- підвищення авторитету правосуддя як за рахунок зміни характеру самої судової діяльності, так і шляхом виховання поваги до суду;
- покращенням правозастосовної практики;
- теоретичні напрацювання у цьому напрямку тощо. Все це разом являє собою процес покращення стану правової культури суспільств, її збагачення [274].

Одним із превентивних механізмів вирішення згаданої проблеми є механізм стримування зловживання правом. Він являє собою боротьбу не з поведінкою особи, яка зловживає правом, а з конкретними проявами правової поведінки, що завдають шкоди суспільству і особі. У разі встановлення факту зловживання правом воно не захищається і не охороняється законом. Залежно від обставин конкретної справи настають наступні наслідки зловживання правом: визнання його наслідків недійсними; заборона дій; припинення здійснення суб'єктивного права без його позбавлення тощо. Запобігання і припинення зловживання правом входить до компетенції усіх державних органів.

Таким чином у значній кількості наукових досліджень зловживання правом на інформацію і правопорушення є різними за своїм змістом і принципами. Однак, квінтесенцією і зловживання правом, і правопорушення є ігнорування, неповага, недотримання особою інтересів, права більшості суспільства, тих правових норм-принципів, які напрацьовані і формалізовані в інтересах більшості. Водночас, за порушення матеріальних норм законодавством передбачена юридична відповідальність, а за порушення норм-принципів – ні.

З огляду на зазначене, доцільно погодитися з думкою угорського науковця Й. Віга про те, що «надмірне акцентування

прав людини при віднесенні на задній план обов'язків або зневага до них, у багатьох випадках призводить до загострення бажання людини здійснити свої права негайно й у повному обсязі» [275, с.46] і може призвести до порушення свободи інших осіб. З огляду на це, на думку Рогач О. Я., важливим є дотримання балансу між правами і обов'язками. Зазначене потребує внесення відповідних змін в Конституцію України в частині, що стосується розширеного переліку основних обов'язків людини, громадянина, держави, серед яких передбачити й обов'язок – заборони зловживання правом.

Кохановська О.В. вважає, що найкращим захистом від зловживання інформацією має бути передусім належний самозахист осіб і в цьому сенсі чіткий перелік інформації, якими свме інформаційними ресурсами, базами даних тощо володіє особа і яку інформацію може надати – перший крок для цього [263, с.65].

Вбачається і інший механізм вирішення зазначеної проблеми. Значна кількість нормативно-правових актів містять норми-принципи, у тому числі і що стосується права на інформацію. Тому, на нашу думку, доцільно концептуально визнати, що порушення принципів права, які мають конкретний вираз в нормах права, є не чимось іншим, як звичне правопорушення. З огляду на зазначене, в законодавстві доцільно передбачити відповідні правові норми-заборони щодо недопущення порушення правових норм-принципів та норм-санкцій за порушення їхніх вимог і нанесення шкоди суспільству чи особі.

6.5. Міжнародні механізми забезпечення правової безпеки

Зростаюча військова активність Китаю, Ірану і, насамперед Росії, регіонально і по всьому світу, стала причиною того, що вона стала основною потенційною загрозою для США, Європи і чинною для України.

«У нас є цілий ряд загроз, з якими ми маємо справу, але в силу володіння ядерною зброєю Росія являє екзистенційну загрозу для Сполучених Штатів», повідомила глава ВПС США Дебора Джеймс на Рейганівському форумі, передає Reuters [276].

Інтереси США і Росії зіткнулися в Сирії, де з 2011 року триває громадянська війна. Також Сполучені Штати послідовно підтримують Україну в боротьбі з російською агресією.

Переважна більшість країн Європи усвідомили, що Росія – екзистенційна загроза всій західній цивілізації, і з нею треба розібратися. Про це 29 вересня 2023 р., в ефірі телеканалу FREEDOM заявив професор міжнародного права Євген Цибуленко [277].

Командувач американськими силами в Європі Тод Волтерс назвав Росію найбільшою загрозою США і їхнім союзникам по НАТО. «Росія залишається постійною екзистенційною загрозою США і нашим європейським союзникам», – заявив генерал Волтерс, голова Європейського командування США і верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, виступаючи у віртуальному форматі на симпозіумі Асоціації ВПС. «Попри широке міжнародне засудження та економічні санкції, Росія й далі продовжує займатись дестабілізуючою і зловмисною діяльністю в усьому світі, причому значна частина цієї діяльності відбувається недалеко від дому», – продовжив генерал.

За його словами, в цій глобальній конкуренції Росія використовує нетрадиційні інструменти, такі як приватні військові компанії, зокрема, для залякування, ослаблення і поділу американських союзників і партнерів. Росія і Китай... продовжили мілітаризацію регіону Арктики і намагаються створити економічну основу для здійснення впливу на регіональне управління, – вказав він [278].

Здійснюючи збройну агресію проти України, Росія свідомо створює екзистенційну загрозу існуванню України як держави, як суб'єкта міжнародного права, порушуючи при цьому ряд по-

ложень міжнародного права. Мова, насамперед, йде про наступні злочини міжнародного характеру, які визначаються відповідними міжнародними актами, зазначеними вище:

- умисні вбивства, позасудові страти та катування цивільного населення;

- позасудові страти та катування комбатантів;

- сексуальне насильство;

- умисні напади на цивільне населення та цивільні об'єкти.

Напади невибіркового характеру. Недотримання принципу пропорційності при нападі;

- загроза спорудам та установкам підвищеної небезпеки;

- використання голоду як методу ведення війни. Обмеження доступу до гуманітарної допомоги. Напади на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;

- загроза навколишньому природному середовищу;

- захоплення та розграбування майна;

- свавільні затримання та незаконне позбавлення свободи цивільних осіб. Насильницькі зникнення;

- депортація та примусове переміщення цивільного населення окупованих територій;

- знущання над тілами загиблих (померлих) та кремація;

- нав'язування російського громадянства [279].

Перераховані злочини Росії у війсьній та гуманітарній сферах продовжують мати місце і донині. Міжнародна спільнота не раз звертала увагу на них, через відповідні міжнародні структури приймала відповідні заходи, санкції до агресора, однак керівний режим Росії продовжує їх ігнорувати, відчувачи свою безнаказаність і слабку ефективність міжнародних органів, незважаючи на введені проти неї санкції економічного характеру з боку міжнародної спільноти.

25 лютого 2022 року було призупинено членство Росії в РЄ через повномасштабне вторгнення російської армії до території України. Як повідомили тоді, рішення означає, що Російська Федерація залишається членом Ради Європи й учасницею від-

повідних конвенцій Ради Європи, зокрема Європейської конвенції з прав людини. Після цього російське Міністерство закордонних справ заявило, що країна не буде брати участь у роботі Ради, а 15 березня 2022 року депутат Держдуми Петро Толстой повідомив, що Росія сповістила Раду Європи про вихід з організації. Тим самим російські громадяни не зможуть звертатися до Європейського суду з прав людини.

Зазначимо, що міжнародною реакцією на анексію Криму Російською Федерацією було засудження дій Росії на півострові. Держави, у своїй більшості, зазначили що визнають суверенітет та територіальну цілісність України або просто підтримують швидкий вихід країни з цієї кризи [280]. Сполучені Штати Америки та Європейський Союз пригрозили санкціями Російській Федерації, а згодом ввели їх у дію та закликали Росію вийти з Кримського півострову [281]. Росія звинуватила Сполучені Штати Америки та Європейський Союз у фінансуванні та організації революції [282] та показово ввела санкції у відповідь.

У свою чергу, 27 січня 2015 року Верховна Рада України прийняла постанову про визнання Росії країною-агресором та про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором [283].

Резолюція Генеральної асамблеї ООН A/RES/68/262 від 27 березня 2014 року «Про підтримку територіальної цілісності України» і Резолюція Генеральної асамблеї ООН «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополь (Україна)» від 15 листопада 2016 року засуджують окупацію Росією території Криму і порушення Росією прав людей на території Криму [284]. «За» відповідну резолюцію проголосували 100 країн-членів ООН, включаючи авторів постанови.

«Проти» проголосували 11 країн: Росія, Вірменія, Білорусь, Болівія, Куба, КНДР, Нікарагуа, Судан, Сирія, Зімбабве, Венесуела.

Після прямої агресії Росії проти України 24 лютого 2022 року, і європейськими структурами, і структурами ООН було прийнято ряд актів, що були направлені на підтримку України і засудження агресора. Для прикладу можна навести Резолюції Європейського парламенту [285] і [286], Резолюції ООН [287] і [288]. І зазначені, і інші резолюції цих поважних інституцій зазначили, що з 24 лютого 2022 року Росія веде незаконну, неспровоковану і невинуватену агресивну війну проти України. Ця агресивна війна є кричущим і грубим порушенням Статуту ООН та основоположних принципів міжнародного права. Україна потерпає від російської агресії через здатність Росії накласти вето на будь-які істотні дії Ради Безпеки, ООН паралізована щодо ситуації в Україні, оскільки Резолюція 377 (V) Генеральної Асамблеї ООН створила прецедент, надавши ООН альтернативні шляхи діяльності, коли принаймні один постійний член Ради Безпеки ООН застосовує своє право вето, щоб перешкодити Раді Безпеки виконувати свої функції, встановлені Статутом ООН. І Європейський парламент, і ГА ООН вимагають від РФ не лише припинити вторгнення, а й негайно звільнити окуповані Крим та ОРДЛО, негайно, повністю та безумовно вивести всі свої збройні сили з території України в межах її визнаних міжнародною спільнотою кордонів.

Вказується на те, що рішення РФ від 24 лютого 2022 року про проведення «спеціальної військової операції» в Україні, а також що військові дії РФ на суверенній території України мають масштаб небачений у Європі протягом десятиліть, тому необхідні термінові дії, щоб врятувати це покоління від лиха війни.

Необхідно зазначити, що ця резолюція «Про агресію» є передусім фіксацією злочинів Росії та може в подальшому використовуватися в міжнародних судах. А наступною Резолюцією [289], Росія була визнана державою-спонсором тероризму. Це

був сильний політичний сигнал як для країн ЄС, так і для Росії, для того політичного оточення Путіна, яке повинно зрозуміти після ухвалення цієї резолюції, що ніякої можливості повернутися до «business as usual» (авт. звичайний бізнес) з ЄС, якщо Путін залишається при владі, якщо триває війна, застосовуються методи тероризму, такої можливості просто немає – заявив депутат Європарламенту Андрюс Кубілюс [290].

Наступним демонстративним кроком Росії був вихід Росії з договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, що було ухвалено Генасамблеєю ООН у 1996 році. Про зазначене сповістив Президент РФ Володимир Путін 2 листопада 2023 року, підписавши закон, згідно з яким він відкликає ратифікацію Росією Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). Аргументацією слугує відсутність його ратифікації Китаєм і США.

Виступаючи у Раді Безпеки ООН, високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель Фонтельєс зазначив, що російська агресія проти України є глобальною проблемою, яка має глобальні наслідки, тож вона має знайти чітку відповідь від всіх членів міжнародного співтовариства з чітким дотриманням принципів міжнародного права та Хартії ООН. «Це не «європейське питання», це не про «Захід проти Росії». Це про образ того світу, в якому ми хочемо жити. Це про світ, де ніхто не буде у безпеці, де протиправне використання сили буде якимось чином вважатися за норму. Саме тому міжнародне право має дотримуватися всюди для захисту всіх від «силових» політиків, від шантажу та військових атак», – сказав Боррель [291].

Ним чітко було визначено ціль міжнародного співтовариства у цьому сенсі: агресія має зазнати невдачі, міжнародне право має перемогти. Суспільству потрібен мир, і народ України заслуговує на мир. Але не на будь-який мир. Нам потрібен справедливий та тривалий мир у відповідності до Хартії ООН. Перший та очевидний крок до миру в тому, щоб агресор зупи-

нив свої атаки та вивів свої сили з України. До цього моменту, Європейський Союз буде продовжувати надавати Україні всю підтримку, якої вона потребує для захисту власного населення. І ми будемо робити це так довго, як це буде необхідним, – наголосив високий представник ЄС.

Як видно з наведеного, абсолютна більшість світового співтовариства прагне жити в мирі. З цією метою, для уникнення війн і підтримки миру, людство створювало міжнародні організації – спочатку Ліга Націй, а потім ООН – головною метою яких було запобігання війнам. До складу цих організацій увійшли майже всі країни світу. Здавалося, ось вони, ефективні інструменти протидії державам-агресорам.

Крім того, у великій частині країн світу були утворені та стало запрацювали демократичні інститути, діяльність яких була спрямована у тому числі на те, щоб запобігти агресивним збройним конфліктам. Велика частина людства отримала потужну психологічну травму від гибелі десятків мільйонів людей під час двох світових війн. Це визначило головний мейнстрім останнього часу – ніяких великих війн. Тим більше, що ядерна зброя призвела до того, що велика війна між наддержавами означає лише гарантоване знищення людства. Однак війни тривають. Таким чином усі ці запобіжники або не працюють зовсім, або є недостатньо ефективними, а міжнародне право не стало тим універсальним механізмом, який би забезпечував існування належних суспільних відносин суб'єктів міжнародного права.

Можна зробити висновок, що міжнародні організації надто слабкі і не мають права застосовувати силу до держав-агресорів, аби підтримувати мир. Морально-етичні норми і правила не в змозі утримати від військової агресії та від здійснення воєнних злочинів [292].

Окремі країни, як агресори, так і країни-ізої, ігнорують міжнародне, насамперед гуманітарне право, завдаючи одночасно школи своїм громадянам, оскільки міжнародні санкції

щодо них, обмежують в правах не лише органи управління цих країн, а й цивільне населення, оскільки обмежуються міжнародні механізми забезпечення прав людини. Тим самим створюються реальні загрози для правової безпеки згаданих країн, вірніше для суспільства цих країн.

Водночас саме факт існування таких країн (міжнародних агресорів та країн-ізоїв) вказує на певну слабкість нинішніх міжнародних інституцій, які призовані належним чином регулювати відносини суб'єктів міжнародного права, а також суспільні відносини у державах.

Необхідно нагадати, що 24 жовтня відзначається Міжнародний день Організації Об'єднаних Націй – установи, яку створили держави-переможці у Другій світовій війні, щоб забезпечити дотримання певних правил гри на міжнародній арені й запобігати війнам, геноцидам та порушенням прав і свобод людини. Однак, нещодавнє минуле показало, що ООН так само не готова реагувати на виклики сучасності, як і її попередниця Ліга Націй, бездіяльність і слабкість якої, зокрема, уможливили початок Другої світової війни.

ООН, яка постала як відповідь міжнародної спільноти на злочини часів Другої світової, від початку була спроектована так, щоб вирішувати головні конфлікти у світі руками найпотужніших світових держав, які отримали високий статус постійних представників Ради безпеки ООН та право вето. СРСР як один із переможців у Другій світовій війні і на той момент одна зі світових потуг також увійшов до Радбезу ООН. Відтак, маючи право, він упродовж наступних десятиліть блокував невигідні для себе рішення, зокрема у сфері дотримання прав людини. Так Москві у 1948 році вдалося вплинути на кінцевий текст Конвенції про запобігання злочину геноциду й покарання за нього з тим, щоб мінімізувати можливість звинувачення радянського режиму в геноциді, насамперед українців внаслідок Голодомору 1932–1933 років. Тож від початку ООН як інституція в силу «структурних обмежень» не змогла повноцінно

засудити радянські репресії та геноциди. Після розпаду СРСР статус постійного члена Радбезу та право вето успадкувала Російська Федерація. Зараз багато юристів ставлять під сумнів цей «трансфер» повноважень.

ООН намагалася запобігати збройним конфліктам та гуманітарним катастрофам в умовах «Холодної війни» та краху колоніальних систем, коли у десятках країн Африки, Азії та Латинської Америки розпочалися громадянські війни та державні перевороти. Але вона виявилась нездатною до серйозних кроків, коли у ХХІ столітті, в Європі, Росія – постійний член Ради безпеки ООН – напала на Україну. Російські війська здійснюють небачені в Європі з часів Другої світової авіаційні, ракетні та артилерійські обстріли території України.

Усі злочини, що вчиняє Росія в Україні стали можливими зокрема тому, що починаючи з 2014 року ООН «крізь пальці» дивилася на повзучу російську гібридну агресію та не повною мірою використовувала той арсенал засобів, який був у її розпорядженні. ООН не захотіла ввести миротворчий контингент в Україну, як і тепер вона не хоче нарешті скасувати право вето Росії в Радбезі. ООН продовжує лише висловлювати занепокоєння та засуджувати російський режим на словах, що майже не має реальних наслідків. Так гостру реакцію українських громадян викликали висновки Комісії ООН з розслідування злочинів в Україні про відсутність достатніх доказів геноциду в Україні, назвавши її висновки «політичною беззубістю» та «непрямим заохоченням злочинця».

І хоча міжнародний орган знайшов численні докази воєнних злочинів РФ, водночас вони не побачили знищені дотла населені пункти, величезні пошкодження енергетичної інфраструктури, фільтраційні табори з примусовим нав'язуванням російської ідентичності тощо. Такі недолугі висновки міжнародного інституту лише сприяють російській пропаганді. Тим самим, кволість міжнародних структур є для агресора сигналом про дозвіл на подальші злочини проти людяності й геноцид.

На думку української сторони, Росія вкладає ресурси в розкол демократичного табору та ослаблення Європи задля майбутнього підриву глобальної безпеки, а Путін черпає свою силу винятково зі слабкості Заходу.

«По-перше, міжнародне право не працює. Абсолютно. По-друге, міжнародні інституції – це бездоганна фікція. Ілюзія. Піар-реальність без реальності. І, по-третє, саме тому війна триває», – зазначив Михайло Подоляк, додавши, що війна закінчиться тоді, коли переможе Україна [293].

На думку багатьох політологів та фахівців із міжнародного права, система ООН, яка була сформована після Другої світової війни, буде якщо не демонтована повністю, то глибоко реформована після перемоги України у війні з Росією [294].

Як зазначено в наукових дослідженнях, проблема забезпечення міжнародного миру та безпеки залишається однією з найважливіших для світової спільноти у XXI ст., а наріжним каменем і характерною особливістю будь-яких досліджень з теорії міжнародних відносин – з'ясування основних причин конфліктів, пошук способів їх розв'язання або уникнення. Конфлікти, насамперед збройні (війни), є складовою частиною міжнародної політики. У політології побутує дискусійна думка про те, що політичним відносинам властиві конфлікти, зумовлені зіткненням національних інтересів.

Досвід міжнародних відносин свідчить, що в основі виникнення протиріч лежить не один чинник, а декілька. Джерелом загострення міжнародних відносин є неспівпадіння інтересів багатьох держав, економічних союзів, або військово-політичних блоків. Предметом суперечностей є території, кордони, прагнення посісти домінуюче становище в регіоні, протистояння економічних, політичних інтересів країн, що розвиваються, негативні етнічні стереотипи, релігійні протиріччя тощо. Для успішного подолання конфліктів необхідні насамперед взаєморозуміння, взаємні поступки і компроміси конфліктуючих сторін. Ефективне вирішення конфліктів можливе за

умови визнання його учасниками необхідності йти на компроміси, поступки і взаємні компенсації [295].

Як зазначається в наукових розвідках [296], ефективність статутної діяльності Ради Безпеки ООН в останні двадцять років вкотре можна оцінити як мінімальну. Як наслідок, ще наприкінці ХХ століття це почало підривати універсальний механізм і цінність ООН як єдиного центру формування міжнародно-правових рішень і стратегій світового розвитку. Міжнародно-правова модель ООН виявилась нездатною до ефективних перебудов в умовах докорінної зміни політичної конфігурації світу.

Тому, основними викликами, що, на думку М.Буроменського, постали перед світом і не були вирішені у міжнародному праві, є:

- по-перше, проблема підтримання міжнародної безпеки і захисту світового порядку;
- по-друге, проблема єдності міжнародного права та його ефективності;
- по-третє, проблема самовизначення і появи нових держав;
- по-четверте, проблема розвитку та її врегулювання міжнародно-правовими засобами. Проблема підтримання міжнародної безпеки і захисту світового порядку знаходиться в площині загальної здатності врегулювання цих питань засобами міжнародного права. Водночас, до цього часу відсутній в міжнародному праві гарантованого обов'язку ООН припинити акт агресії, оскільки таке рішення ухвалюється не на підставі міжнародного права, а на підставі політичної згоди постійних членів РБ ООН, яке оформлюється як міжнародно-правове.

Ним же робиться висновок, що міжнародне право на початку ХХІ століття в ключових питаннях підтримання світового порядку лишається суттєво недорозвинутим. Це зовсім не заперечує існування міжнародного права. Але це означає те, що для реалізації головних завдань з підтримання сучасного світового порядку чинне міжнародне право не є а ні достатнім, а

ні надійним інструментом. Це також не означає, що міжнародне право не може стати таким інструментом. Але для цього воно має відповідати прагматичним потребам усіх гравців сучасних міжнародних відносин, а не вирішувати суто утилітарні завдання. І з цим твердженням не можна не погодитися. Україно-російська війна, що почалася 2014 року показала всю нездатність загального міжнародного права бути інструментом вирішення таких конфліктів і всю штучність і політизованість побудованих на його основі міжнародних організаційних механізмів. Науковець підкреслює, що міжнародне право повинно бути раціональним, як і будь яка система права. Раціональним і прагматичним.

Як зазначає науковець, тенденції розвитку міжнародно-правової системи свідчать про її поступову перебудову з перенесенням центру прийняття рішень на рівень головних міжнародних гравців (що є аналогами Ради Безпеки ООН) або на рівень регіональних інтеграційних центрів (таких, як ЄС, НАТО). Це дуже серйозний і потужний виклик, який так чи інакше прийдеться вирішувати або враховувати у XXI столітті. На його думку, скоріше, враховувати. Тому він не вірить, як і багато інших дослідників, у майбутню сильну ООН. Він не передбачає появу і розвиток міцних регіональних соціально і політико-ідеологічно однорідних інтегрованих міжнародних структур з власними міжнародними поліцейськими силами. Реанімування РБ ООН шляхом розширення постійних членів до восьми чи двадцяти лише ускладнить суперечності. Отже, разом зі створенням та зміцненням регіональних інтеграційних утворень саме вони переберуть на себе тягар міжнародно-правового регулювання регіональних відносин, що буде послаблювати потребу в розвинутому загальному міжнародному праві. Подібно до того, як це робить сьогодні Європейський Союз.

Остання криза міжнародного права засвідчує потребу його реформування, оскільки в нинішньому стані міжнародне пра-

во достатньою мірою не відповідає ні засадам рівності, ні засадам свободи. Формально проголошені величні цілі міжнародного права мають стати реальним орієнтиром його реформування, стверджує дослідник. З таким підходом доцільно погодитися.

На необхідності реформування міжнародних багатосторонніх інституцій наголошував і Генеральний секретар ООН Антоніу Гуттереш. «Сьогоднішні багатосторонні інституції, створені після Другої світової війни, відображають потужність та економічну динаміку того часу, а отже, потребують реформування», – наголосив він. «Ми зберемося в той час, коли людство стикається з величезними викликами – від погіршення кліматичної ситуації до ескалації конфліктів, глобальної кризи вартості життя, стрімкого зростання нерівності та драматичних технологічних збоїв», – сказав він [297]. Аби об'єднати багатоплярний світ, потрібні сильні, реформовані багатосторонні інституції, засновані на Статуті ООН та міжнародному праві, додав він.

На зазначене звертає увагу і Президент України: «Нам потрібна реальна реформа міжнародних інституцій, механізмів ООН, щоб гарантувати безпеку. Щоб той, хто у 28 разів більше, не думав, що може дозволити собі все, що завгодно. І щоб ядерний статус держави не слугував їй дозволом на будь-яку несправедливість щодо інших держав» [298]. «Ми бачимо, що ООН та всі інші міжнародні структури не мають необхідної внутрішньої сили, щоб повертати людям базову цінність, щоб повертати країнам мир, тому що в цих структурах не забезпечена внутрішня справедливість. Голос привілейованих там все ще заглушає голос більшості. Це несправедливо. Саме несправедливість – це основа того, що зараз росія робить проти нас, проти України, користуючись і своїми привілеями в міжнародних організаціях. А також страхом застосування ядерної зброї», – додав Президент України. Ним на Радбезі ООН запропоновано реформувати Раду безпеки ООН розширивши склад по-

стійних членів та надати Генеральній асамблеї право долати вето членів Радбезу ООН.

На необхідності реформування міжнародних інституцій звертає увагу і Парламентська Асамблея Ради Європи, яка закликала до реформування Радбезу ООН і створення спецтрибуналу для Росії [299].

ЄС від самого початку долучився до реформування сфери безпеки в різних аспектах, включаючи поліцейські та військові операції, зміцнення верховенства права, судової і пенітенціарної систем. Європейський Союз здійснює заходи з реформування сфери безпеки на трьох взаємопов'язаних рівнях:

- рівні громад;
- рівні країн-учасниць;
- спільно з міжнародними організаціями.

На рівні громад ці заходи здійснює переважно Рада та Комісія. Заходи Комісії виключно цивільні, тоді як Рада здійснює цивільні, військові та змішані заходи. На рівні країн-учасниць країни ЄС впливають на проблематику та політику ЄС з реформування сфери безпеки і самостійно здійснюють заходи в третіх країнах. ЄС як організація бере активну участь у заходах реформування сфери безпеки, розроблених міжнародними організаціями. Крім того, країни-учасниці в силу свого членства і за власною ініціативою беруть участь у численних ініціативах з реформування сфери безпеки, що здійснюються спільно з міжнародними організаціями. Як наслідок, багато проектів, заходів та спільних дій з реформування сфери безпеки, в яких бере участь, фінансує або організує ЄС або задіяні країни-члени ЄС, перетинаються.

ЄС відіграє важливу роль у зусиллях ОБСЄ, ОЕСР, ООН, НАТО і Ради Європи (РЄ) з розробки норм і кращих практик демократичного урядування сектором безпеки.

Діяльність Ради Європи з урядування безпекою охоплює різні питання, в т.ч. розбудову спроможностей, слідчі та судові процедури, а також дорадчі та навчальні задачі. Завдяки про-

грамам підготовки до членства в ЄС РЄ зміцнює можливості країн-претендентів в аспекті підзвітності, прав людини та верховенства права. РЄ розслідує такі проблеми, як таємні затримання. Вона також надає політичні консультації та організує навчальні заходи для персоналу сфери безпеки. Важливою сферою дій РЄ є встановлення стандартів сфери безпеки. Крім того, РЄ забезпечує підзвітність діяльності сектору безпеки країн-учасниць і виконує важливу юридичну функцію, коли йдеться про порушення прав людини.

Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) зараз працює над різними аспектами реформування сфери безпеки). Новаторський Кодекс поведінки ОБСЄ стосовно військово-політичних аспектів безпеки визначив орієнтири доброго урядування сектором безпеки [300]. Розширення участі та цікавості ОБСЄ до реформування сфери безпеки зрештою призвело до публікації ОБСЄ Настанов з керівництва та реформування сфери безпеки для персоналу ОБСЄ [301].

Роль НАТО у реформуванні сфери безпеки визначається процесом підготовки країн до членства та їх інтеграції до структур Альянсу після вступу. В НАТО демократичне керівництво сферою безпеки зробили одним з головних завдань при розширенні (див: NATO 2010, Strategic Concept for the Defence and Security of the members of the North Atlantic Treaty Organisation) [302]. Там же розробили ряд програм, що мають підвищити дієвість та підзвітність оборонних інституцій. Крім того, такі програми, як Partnership Action Plan on Defence Institution Building (PAP-DIB) та програми боротьби з тероризмом, теж стосуються реформування сфери безпеки. Питання реформування сфери безпеки також включають у миротворчу діяльність НАТО. Крім того, НАТО приділяє все більше уваги реформуванню сил безпеки у таких країнах, як Україна. Всі ці заходи виглядають обнадійливо. Проте, дехто вважає, що НАТО потрібен більш жорсткий і комплексний підхід до реформування сфери безпеки.

ки під час і після конфліктів, щоб забезпечити стабілізацію та реконструкцію [303].

Нинішня система сучасного міжнародного права формально має надзвичайно важливі основні принципи, які, будучи нормами *jus cogens* (спеціальне поняття міжнародного права, що позначає імперативну норму міжнародного права, диспозиція якої виражена в категоричній формі), виступають серцевиною системи міжнародного права і визнаються міжнародним співтовариством в якості таких правил поведінки держав на міжнародній арені, відхилення від яких є неприпустимим. Як справедливо наголошував І. І. Лукашук, «у своїй сукупності принципи являють собою хартію основних прав та обов'язків держави. Вони створюють основу загального міжнародного права і є основним критерієм правомірності поведінки суб'єктів» [304, с. 296].

У своїх дослідження О.В. Задорожній наголошує, що основні принципи міжнародного права «являють собою систему загальновизнаних норм, які регулюють головні аспекти відносин між суб'єктами міжнародного права, в юридичному сенсі мають перевагу над іншими його нормами, відіграють провідну роль у забезпеченні ефективного застосування і розвитку міжнародного права, розвитку міжнародних відносин і прогресу світової спільноти загалом» [305, с. 66].

Такі основні принципи, як непорушність державних кордонів та територіальна цілісність держав разом з іншими основними принципами міжнародного права, зокрема заборони застосування сили та погрози силою і мирного розв'язання міжнародних спорів, незважаючи на те, що вони відіграли надзвичайно важливу у зміцненні міжнародного правопорядку та зменшенні загрози збройних конфліктів, нині ігноруються з боку окремих міжнародних політичних гравців, що підтверджується нинішніми подіями у світі. А міжнародні інституції, призовані не допускати зазначене, демонструють свою безсилість. Зазначене ще раз підтверджує про необхід-

ність здійснення реформ міжнародних інституцій, які мають діяти не в інтересах повоєнних, 1939-1945 р.р., переможців, а в інтересах більшості суб'єктів міжнародного права.

Висновки до розділу 6

Національна безпека України забезпечується специфічною діяльністю суспільних інститутів, спрямованою на створення і вдосконалення умов та чинників (гарантій) ефективної життєдіяльності народу. Відповідні суспільні інститути утворюють систему забезпечення національної безпеки України.

У свою чергу термін «правова безпека», яка має свої структурні аспекти, такі як нормотворчість (законотворчість) і правозастосування, можна віднести до державно-політичного структурного аспекту національної безпеки, оскільки перебувати за межами сфери національної безпеки об'єктивно не може. Саме даний аспект акумулює в собі захист основоположних прав і свобод людини, суспільства, а також функціонування держави, як суб'єкта зовнішньо-політичних відносин зокрема та політично-правового утворення в цілому відповідно до міжнародного права, і яка функціонує на благо людини.

Як показує нинішня українська практика, забезпечення прав людини і громадянина у процесі правозастосування органами публічної влади, включаючи судове правозастосування, ще далеке від належного, про що зазначалося вище. А це – загрози національній безпеці в частині забезпечення прав людини, тобто загрози правовій безпеці.

Таким чином, загрози національній безпеці в частині дотримання прав людини, тобто життєво важливим інтересам особи, а також суспільства і держави – це загрози правовій системі держави. Тим самими національна безпека і правова безпека співвідносяться між собою як поняття родові і видові, або іншими словами, правова безпека є певною складовою (правовою) національної безпеки, за якого виклики і загрози право-

вій системі держави є викликами і загрозами національній безпеці в певній її частині.

Тим самим, правова безпека з одного боку функціонує як міжгалузевий інститут права (загальної теорії права), оскільки правові норми регулюють суспільні відносини в усіх сферах життєдіяльності, а з другого боку – це окремий видовий інститут національної безпеки, правові норми якого безпосередньо регулюють відносини, пов'язані з правотворчістю (законотворчістю) і правозастосуванням у системі національного права/законодавства.

Розвинуте демократичне та громадянське суспільство можна побудувати лише в державі, де громадяни є активними учасниками процесу формування та реалізації державної політики. Визначальною рисою сучасного розвитку держав у світі є заохочення громадян та їх об'єднань до активної участі у розвитку концепції прав людини і основних свобод, в їх захисті, використовуючи такі засоби, як національне і міжнародне право, оскільки права людини стають глобальним мірилом права.

Засади громадянської участі в управлінні закладені в багатьох міжнародно-правових актах. Тому закріплення політичних прав і свобод громадян України на конституційному рівні є важливою гарантією їх здійснення. Органи держави мають організаційно забезпечувати можливість здійснення права громадян України на участь в управлінні шляхом нормотворення, правозастосування, правоохоронної (правозахисної) діяльності. Реалізація права громадян України брати участь в управлінні державними справами – це процес (а зрештою, і результат) втілення конституційно-правових норм про зазначене право у практичну діяльність. Політичне і практичне значення реалізації цього права полягає в тому, що саме в реалізації це стрижневе політичне право набуває реальності, а отже, й дійсної соціально-політичної цінності.

Водночас, поряд із зазначеним постає питання щодо ефективності механізму забезпечення згаданого права, а це вказує на існування певних процесуальних проблем щодо забезпечення належної правової безпеки цієї сфери. Саме у проблемі щодо практичної (процесуальної) реалізації матеріальних норм права і постає загроза правовій безпеці України, оскільки існуючі процесуальні норми не гарантують дієвої участі громадян в забезпеченні їхньої участі в управлінні державними справами.

Проблемою, також, є слабка політична воля, що направлена на сприяння участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень, а також направлена на заохочення, підтримку та цінування вкладу громадянського суспільства в державні справи. Залишається негативне відношення державних органів влади до включення у риторику обговорень чи діалогу критики та відмінних точок зору з боку громадянського суспільства.

Актуальним ще залишається побудова в Україні вільного, незалежного та активного громадянського суспільства, що має змогу розвиватися та рости, особливо завдяки наданню та доступу до ресурсів (фінансових, людських та технологічних), включно й із доступом до міжнародного фінансування.

Участь громадян в управлінні державними справами не є данню сучасні «політичній моді» – це вимога нинішнього часу і потреба майбутнього будь-якого суспільства.

Правова інформація, яка міститься у відповідних актах та документах органів державної влади, як різновид публічної інформації (оскільки вона стосується діяльності публічних органів держави, визначаються права і свободи суб'єктів суспільних відносин), має бути доступною для громадськості. Фактично, право на інформацію є одним за найважливіших здобутків громади на шляху до становлення демократичної держави, де реалізується ефективна участь громадян в управлінні країною і існує справжня підзвітність уряду.

В Україні є серйозний прогрес із забезпечення громадян можливістю контролювати державні органи, ознайомлюватись з національним законодавством, постановами регіональних державних органів тощо. В той же самий час у порівнянні з більш розвиненими країнами світу Україна все ще відстає в даній сфері.

Прозорий контроль за державою з боку громадянського суспільства може забезпечити оздоровлення держави та державного управління, позбавлення від такого важкого тягаря нації – корупційних проявів. В сучасній українській державі потрібні зміни в акцентах виховання людини. Нині слід формувати не лише сентиментального патріота, а й дієвого громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави.

Інформація є засобом комунікації людей, а також є об'єктом їх діяльності. Без застосування інформації у різних її формах і проявах неможлива еволюція людини, розвиток суспільства і держави. Рівень інформатизації українського суспільства постійно зростає, що вимагає швидкого доступу до актуальних текстів нормативно-правової інформації, забезпечуючи тим самим конституційне право громадян на участь в управлінні державними справами, в реалізації своїх прав і свобод.

Проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей.

Водночас необхідно зазначити, що незважаючи на відповідні запевнення представників державної вади про невідворотність демократичного європейського поступу України, про прозорість діяльності державної влади, реальність далека від зазначених запевнень. Недотримання положень правових актів – все це створює загрози правовій безпеці держави, яка має потребу в розробці конституційно-правового поняття правової безпеки, правової охорони Конституції, підвищення ефективності законотворчого процесу, вдосконалення механізму впровадження принципу верховенства права.

Тим самим, правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Усе це визначає роль і значення правової безпеки в охороні національних інтересів України та її провідне місце серед інших видів безпеки. Саме недосконалість законодавства, його недотримання і відповідно неефективність регулювання суспільних відносин і справляють негативний вплив на захист як інтересів суспільства і людини, так і національних інтересів.

Непрозорість функціонування органів державної влади, обмеження доступу громадян до правової інформації і, як наслідок, фактична заміна демократичних принципів в частині доступу громадян до інформації на авторитарні, коли органи влади самі вирішують, допускати громадян до правової інформації, чи ні – саме ці фактори створюють реальні загрози правовій системі держави.

Як показує практика, інформація часто використовується суб'єктами інформаційних відносин як засіб впливу на суперників, як інформаційна зброя у боротьбі з політичними опонентами. Зловживання інформацією, оперування нею без дотримання норм етики і моралі, стало одною із ознак сучасних інформаційних відносин в Україні, що наносить не-бязку шкоду суспільним правовідносинам та іміджу України.

В нинішніх умовах питання зловживання правом та його форми прояву до цього часу залишається спірним у правовій науці, при цьому окремі дослідники обґрунтовують виділення зловживання правом в окрему правову категорію. Інші дослідники, признаючи зловживання правом як правовий феномен, дискутують про можливі форми його виразу у правовій дійсності.

Зловживання правом складається з двох взаємопов'язаних і одночасно самостійних частин. Перша частина проблеми стосується зловживання владою, тобто тими правами і обов'язками, якими наділені законодавством посадові і службові особи. Друга частина проблеми полягає у зловживанні громадянами своїми визначеними законом правами і свободами.

Під час здійснення зловживання правом утворюється ситуація, за якої право, яке надане його суб'єкту для одних цілей, здійснюється ним для інших цілей. Тому в даному випадку право застосовується як засіб для спричинення шкоди. Стимування зловживання правом являє собою боротьбу не з самою поведінкою, а з конкретними проявами правової поведінки, що завдають шкоди суспільству і особі. При цьому зазначимо, що протиправність поведінки як юридична ознака правопорушення при зловживанні правом явно не виражена. Тому окремі вчені не схильні кваліфікувати зловживання правом як правопорушення.

Під зловживанням правом в наукових дослідженнях розуміється головним чином «шикана», тобто здійснення суб'єктивного права з метою нанесення шкоди другій особі. «Шикана» в даному випадку є такою формою реалізації права, за якою суб'єкт її поширення не співвідносить свою поведінку з принципами розумності і добропорядності. З другого боку – зловживання правом можна розглядати як протиправні дії, тобто як звичайне правопорушення.

Зловживання правом на інформацію в нинішніх умовах набуло виду своєрідного лавинного характеру, за якого здійсню-

ється масове порушення прав осіб, а самі порушники відчують певний комфорт і відчуття всюдозволеності. Аналіз фактів зловживання правом на інформацію дозволяє зробити висновок, що проблема зловживання правом на інформацію не є однорідною, вона є різноманітною і може набувати різних форм свого прояву.

Одним із превентивних механізмів вирішення згаданої проблеми є механізм стримування зловживання правом. Він являє собою боротьбу не з поведінкою особи, яка зловживає правом, а з конкретними проявами правової поведінки, що завдають шкоди суспільству і особі. Доцільно концептуально визнати, що порушення принципів права, які мають конкретний вираз в нормах права, є не чимось іншим, як звичне правопорушення. З огляду на зазначене, в законодавстві доцільно передбачити відповідні правові норми-заборони щодо недопущення порушення правових норм-принципів та норм-санкцій за порушення їхніх вимог і нанесення шкоди суспільству чи особі.

Зростаюча військова активність Китаю, Ірану і, насамперед Росії, регіонально і по всьому світу, стала причиною того, що вона стала основною потенційною загрозою для США, Європи і чинною для України. Усі міжнародні запобіжники в нинішніх умовах або не працюють зовсім, або є недостатньо ефективними, а міжнародне право не стало тим універсальним механізмом, який би забезпечував існування належних суспільних відносин суб'єктів міжнародного права. Міжнародні організації надто слабкі і не мають права застосовувати силу до держав-агресорів, аби підтримувати мир. Морально-етичні норми і правила не в змозі утримати від військової агресії та від здійснення воєнних злочинів.

Окремі країни, як агресори, так і країни-ізої, ігнорують міжнародне, насамперед гуманітарне право, завдаючи одночасно школи своїм громадянам, оскільки міжнародні санкції щодо них, обмежують в правах не лише органи управління

цих країн, а й цивільне населення, оскільки обмежуються міжнародні механізми забезпечення прав людини. Тим самим створюються реальні загрози для правової безпеки згаданих країн, вірніше для суспільства цих країн.

Усі злочини, що вчиняє Росія в Україні стали можливими зокрема тому, що починаючи з 2014 року ООН «крізь пальці» дивилася на повзучу російську гібридну агресію та не повною мірою використовувала той арсенал засобів, який був у її розпорядженні. ООН не захотіла ввести миротворчий контингент в Україну, як і тепер вона не хоче нарешті скасувати право вето Росії в Радбезі.

Проблема забезпечення міжнародного миру та безпеки залишається однією з найважливіших для світової спільноти у XXI ст., а наріжним каменем і характерною особливістю будь-яких досліджень з теорії міжнародних відносин – з'ясування основних причин конфліктів, пошук способів їх розв'язання або уникнення. Конфлікти, насамперед збройні (війни), є складовою частиною міжнародної політики.

Тенденції розвитку міжнародно-правової системи свідчать про її поступову перебудову з перенесенням центру прийняття рішень на рівень головних міжнародних гравців (що є аналогами Ради Безпеки ООН) або на рівень регіональних інтеграційних центрів (таких, як ЄС, НАТО). Це дуже серйозний і потужний виклик, який так чи інакше прийдеться вирішувати або враховувати у XXI столітті.

Криза міжнародного права засвідчує потребу його реформування, оскільки в нинішньому стані міжнародне право достатньою мірою не відповідає ні засадам рівності, ні засадам свободи. Формально проголошені величні цілі міжнародного права мають стати реальним орієнтиром його реформування. На необхідності реформування міжнародних інституцій звертає увагу і Парламентська Асамблея Ради Європи, яка закликала до реформування Радбезу ООН і створення спецтрибуналу для Росії.

ВИСНОВКИ:

Дослідження теоретичних і практичних підходів до поняття концепції «правова безпека», розкриття його місця в системі права, дозволило зробити наступні висновки:

1. Об'єктом дослідження стала система соціальних цінностей, якими є норми права, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з охороною та забезпеченням життєво важливих цінностей суб'єктів цих відносин, якими є людина і громадянин, суспільство і держава.

Життєво важливі цінності суб'єктів правової безпеки здійснюють свій прояв у правовому житті, під яким розуміється форма соціального життя, яка виражається переважно в правових актах та правовідносинах, що характеризує специфіку і рівень правового розвитку цього суспільства, відношення суб'єктів до права та ступінь задоволення їх інтересів. Правове життя включає в себе всі юридичні засоби, всю правову дійсність, що називається всім наявним юридичним буттям. Воно дозволяє об'ємно споглядати та аналізувати правову дійсність як позитивного, так і негативного характеру. Тобто, правове життя обумовлене феноменом чинного права і являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, вчинків, відносин).

Термін «правове життя» співвідноситься з такою категорією, як «правова активність», що є різновидом соціальної активності. «Правова активність розглядається з такими поняттями, як «правова культура», «правова поведінка», «правова свідомість». Поняття «правове життя» дозволяє об'ємно зрозуміти правову дійсність з точки зору позитивного і негативного змісту, що створює певний вид цілісності дійсності. Саме з негативним змістом право і призване боротися, і саме цей зміст вимагає до себе особливої уваги.

Правове життя залежить від ступеня знання суспільних законів, від рівня правосвідомості, від соціально-правової активності осіб. Водночас, правове життя містить в собі такий потенціал, який може бути використаний для вдосконалення правового регулювання, стимулюватиме прийняття таких правових актів, які найбільшою мірою враховують тенденції, можливості, потреби суспільства, держави та особи.

2. У правового життя є своєрідна «візитна картка», яким є правові акти, оскільки саме в них висловлюється насамперед юридичне буття, саме в них і живе право. Під правовим (юридичним) актом можна розуміти офіційний письмовий документ, який породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на врегулювання суспільних відносин. Його різновид – нормативно-правовий акт, під яким розуміють офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави та встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права.

Через правові акти-документи громадяни отримують первинні знання про право, про правові явища, що, у свою чергу, дозволяє розглядати як головні джерела відомостей про норми, індивідуальні приписи, правовідносини. Саме через вивчення юридичних документів, можна розкрити сутність правового життя, що, у свою чергу, дозволяє досягнути відповідних цілей, задовольнити конкретні інтереси.

Окрім правових актів, насамперед нормативно-правових, правове життя можна аналізувати і через призму інших юридичних актів, таких як : судових і адміністративних рішень, ділових документів тощо. При цьому найбільш важливе, що може надати роз'яснення на самій широкій основі – це судові рішення. Право можна шукати у шлюбних контрактах, в різноманітних угодах, у заповітах тощо.

3. Сучасне правове життя в Україні багатогранне і суперечливе, з наявністю значної кількості антагоністичних тенденцій, тобто, тих ознак, що визначають стан правового життя в

державі в цілому. Водночас, в останні роки в Україні багато що робиться для реформування соціально-економічного і політичного життя, при цьому ставка робиться на право, на юридичні акти. Реформи потребують прийняття великої кількості правових актів, норми яких мають бути направлені на врегулювання суспільних відносин у відповідних сферах життєдіяльності. Це покликано самим життям, оскільки цей перехідний період ще не має єдиного правового регулювання, йому притаманно різноманітність, прогалини, колізії правових норм, різнобічність, неуніфікаційність значної кількості правових актів.

Зазначене провокує прояви неправової поведінки суб'єктів суспільних відносин, зниження їхньої правосвідомості та правопорядку в цілому у державі. Насамперед зазначені негативи проявляються в нереформованих секторах, таких як : судочинство; будівництво; в сільськогосподарському секторі тощо. Особливої уваги потребує судова система України. Без її реформування рухатися вперед у своєму розвитку державі неможливо.

Виразником такого стану функціонування правових актів та їх застосування в державі, є відповідний критерій, який можна назвати як «правова небезпека» для держави, суспільства чи людини і громадянина, оскільки він є протилежним, своєрідним антонімом іншому критерію – «правова безпека», який є станом належного забезпечення громадянами за допомоги правових норм своїх життєво важливих прав та інтересів і який є відповідним критерієм, що відображає стан правового життя в державі. Зазначений критерій стану правового життя опосередковується терміном «правова безпека» чи «правова небезпека».

Одним із важливих шляхів нормалізації правового життя сучасного життя українців є належне впорядкування правових актів-документів, приведення їх в єдину цілісну систему. Саме системний підхід в організації систематизації правових актів в Україні дозволить їхнє функціонування зробити ефек-

тивним у процесі правового регулювання суспільних відносин, створити єдиний, цілісний правовий простір. А це потребує нарешті прийняття Закону про нормативно-правові акти, що дозволить здійснити їхню правову градацію і здійснити систематизацію усіх правових актів в Україні за їх юридичною силою.

4. Правотворчість є початковим етапом життя, існування права і дозволяє створювати правові акти, які, у свою чергу є виразом політико-економічного курсу розвитку держави і суспільства. Ця діяльність тісно пов'язане з іншою подібною діяльністю – законотворчістю, що є вужчим поняттям, оскільки включає в себе лише закони і охоплюється першою, до якої відносяться усі нормативно-правові акти.

Поштовхом, імпульсом до правотворчості є соціальні інтереси соціальних груп, які знаходяться у владі, а також інтереси опонентів влади. Тому знаходження, формування, вираз інтересів, їх узгодження, їхня компромісність – дозволяють закріпити у праві певну міру суспільних інтересів. Нерідко вони отримують неадекватний правовий вираз, коли категорично відкидаються попередні акти, коли запропоновані зміни обмежуються частковими змінами правового статусу окремих суб'єктів.

Деформований сенс набуває стрімко розвиваюче так зване «указане право» Президента (як це має місце видання незаконних указів Президентом України). З огляду на зазначене існує потреба в удосконаленні системи законодавства, його галузей, інститутів, що може вирішити прийняття закону про нормативно-правові акти України.

Перетворення принципу верховенства права у реальність, забезпечення гармонійного вираження у правових нормах об'єктивних потреб суспільного розвитку є найвищою метою нормотворчості, діяльності, яка полягає у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів. Сьогодення потребує, перш за все, ефективних та обмір-

кованих політичних рішень, завершення розпочатих реформ. У зв'язку з цим правове супроводження реформування набуває особливого значення і вимагає високого професіоналізму нормопроєктувальника.

На особливу увагу у нормотворчому процесі заслуговує законопроектна діяльність, в якій, з огляду на місце закону у системі нормативно-правових актів та його універсальність, вартість будь-якої помилки надзвичайно велика. Зазначене вказує на необхідність органічного поєднання у нормотворчому процесі таких складових, як наявність вираженого політично та науково продуманого рішення стосовно розроблення законопроекту (яким можуть бути Програма діяльності Уряду, план дій щодо здійснення реформи у певній сфері суспільних відносин, концептуальні засади тощо, які засвідчують безумовну необхідність і корисність розроблення закону, а у випадку підготовки концепції навіть створюють його модель), а також високий професійний рівень безпосередньо нормопроєктувальника, який буде втілювати у правові норми відповідне рішення.

5. При розгляді джерел правового життя, в порівнянні з правотворчістю вирішальне значення має здійснення в житті, на практиці загальнообов'язкових вимог, які містяться в нормативно-правових актах. Правозастосування є процесом підведення конкретного життєвого випадку під загальну правову норму й ухвалення з приводу цього спеціального акта (акта застосування норм права).

Основними формами реалізації права є : здійснення (використання) прав чи правомочності; використання, що являє собою виконання суб'єктом права покладених на нього зобов'язань; дотримання, яке пов'язане лише з реалізацією заборонених норм, а інколи – лише як дотримання зобов'язання; застосування права, яке є специфічним організаційно-правовим способом правореалізації.

Правозастосовні акти мають низку ознак, що виокремлюють їх з-поміж

інших правових актів, з яких можна виділити дві основні риси: державно-владний характер і характер веління.

Правозастосовні акти класифікуються за наступними підставами: за суб'єктами прийняття; за галузевою належністю; за характером рішення; за спеціально-юридичними функціями права; за способом вираження; за юридичною природою; за характером; за назвою.

Через форми реалізації норм права здійснюється правове регулювання суспільних відносин, відбувається досягнення певного соціально-правового ефекту. Основними суб'єктами правозастосування в сфері законодавчої та нормотворчої діяльності є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України. Акти правозастосовного характеру, на відміну від актів нормотворчого характеру, актів рекомендаційного характеру тощо державній реєстрації в Міністерстві юстиції України не підлягають.

Стан правозастосування в державі, як і стан правотворчості, є критерієм, який відображує стан правового життя. За умови належного застосування норм права, що містяться в нормативно-правових актах, як і належної правотворчості, правове життя теж знаходиться на належному рівні, тобто забезпечується правова безпека держави, суспільства і громадянина. «Правова безпека» є критерієм стану правового життя в державі, його демократичності, за умови належного стану в ній правотворчості і правозастосування. І навпаки, за умови неналежного правового життя в державі, неякісної правотворчості і правозастосування в ній, можна стверджувати про наявність такого критерію, як «правова небезпека».

6. Українська держава переживає нині складний період становлення, коли відбувається переоцінка самих основ соціального, політичного, правового тощо життя, коли складається нова система суспільних цінностей та нові механізми соціальної комунікації. Водночас, нинішній стан українського су-

спільства залишає бажати кращого. Україна продовжує шукати внутрішні ціннісні орієнтири свого подальшого розвитку, які б відповідали європейським ціннісним категоріям, зіштовхується з різними проблемами своєї цілісності, намагаючись уберегтися від негативного фактору дії зовнішнього центру впливу, яким нині є Російська Федерація.

Сучасні проблеми здійснення суспільно-політичних реформ в Україні зумовлені необхідністю подолання зовнішньо-і внутрішньополітичних викликів і загроз, які виникають в умовах зміни напряму цивілізаційного поступу. Реформи суспільного розвитку, в їх стратегічному вимірі, вимагають урахування комплексу принципово нових, жорстко детермінованих обставин.

Найбільш вагомим фактором, що негативно впливає на здійснення реформ у нашій країні є збройна агресія Російської Федерації проти України, анексія та збройний захват нею певної частини території країни. Зазначене стало серйозним випробовуванням для усього українського суспільства, та й для усієї демократичної спільноти світу.

7. Термін «правова безпека» появився завдяки німецькому ученому Густаву Радбруху (1878-1949), його роботам у сфері філософії права, який у 1946 році запровадив так звану «формулу Радбруха» щодо взаємозв'язку справедливості, правової визначеності та корисності. Густавом Радбрухом було зазначено, що правова безпека є однією з цінностей закону. Тобто, ученим закон визначається як «реальність, сенс якої полягає у підпорядкуванні справедливості». З цього визначення випливає, що закон є явищем культури, і що цінність, якої він прагне досягти, – це справедливість.

Філософський підхід Густава Радбруха до визначення терміну «правова безпека» полягає у домінуванні у суспільному житті позитивного права, тобто справедливості, як соціальної, культурної цінності, яке знаходить своє відображення у «пра-

вовому», справедливому законі, який є корисним для суспільства загалом, а не для окремих його корпоративних членів.

8. В Україні, питанню розвідки правової безпеки започаткував науковець Добродумов П. О., в опублікованій ним статті «Правова безпека як складова національної безпеки». В ній зазначено, що «Правова безпека не знаходить висвітлення і в наукових публікаціях як наукова категорія, що, на наш погляд, враховуючи її практичне значення, є однією із значних прогалин юридичної науки».

Постановка питання про правову безпеку має, на його погляд, два аспекти. Перший з них полягає в забезпеченні захищеності самої правової системи і спрямований на її вдосконалення і подальший розвиток. Інший полягає в тому, що в рамках правової системи шляхом правового регулювання суспільних відносин здійснюються заходи безпеки в різних сферах: економічній, екологічній, військовій тощо. Таким чином, правова безпека покликана забезпечити захищеність національних інтересів, які відбиваються в процесі правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки.

В подальшому питанню наукової розвідки правової безпеки в Україні за різними її аспектами приділяли увагу різні дослідники, такі як: Лобода А. М., Беззубов П. О., Богуцький П.П. Ними здійснювали розвідки даного виду безпеки щодо її місця в системі національної безпеки; щодо її складової, якою є правова безпека особи; щодо правової безпеки підприємства; як складової антикорупційної сфери тощо.

Значну увагу науковій розвідці концепції правової безпеки, як невід'ємної складової філософії права та загальної теорії права, інституту права, а також щодо її стану в Україні за різними напрямками, приділена автором даного дослідження Корж І. Ф., яким напрацьовано ряд наукових робіт в Україні та за кордоном. В них автором у науковому підході (осмисленні) під концепцією правової безпеки розуміється система поглядів

на таке правове явище, як «правова безпека», тобто, це розуміння «правової безпеки» за змістом і критеріями, об'єктами і суб'єктами, а також напрямками. Зазначена концепція розглядається автором через призму складових принципу правової державності: вищість конституції; наявність конституційної юстиції; забезпечення свободи та рівності у правах, розподіл влади, законність; зв'язаність державної влади правом; пріоритет закону в системі нормативних актів тощо.

Окрім досліджень українських учених щодо правової безпеки, відповідні напрацювання є і в інших країнах колишнього соціалістичного табору. Так, можна навести дослідження Ядвіги Потшеч з Польщі під назвою «Юридична безпека – синтетична презентація». В даній роботі дослідник надала визначення та навела структуру поняття «правова безпека». Її дослідження базується на роботах Густава Радбруха, тому на її думку, правова безпека – це дуже важлива юридична та філософська цінність.

Болгарська дослідниця Чернева Бойка Івайлова, у своєму дослідженні «Правова безпека як принцип законотворчості», спираючись на вчення німецького вченого Густава Радбруха, зазначає, що правова безпека – це філософська концепція сучасного мислення. Теорія природного права, правовий позитивізм та правовий гуманізм формують поняття безпеки в праві.

Російський дослідник Шабуров А. С. зазначає, що в Російській Федерації єдиної концепції правової безпеки не напрацьовано до цього часу, її проблеми досліджено недостатньо, а тому під нею розуміють одночасно і юридичну безпеку. Однак це подібні, але різні терміни.

Терміну «правова безпека» надається комплексне визначення: це спроможність суб'єктів права держави реалізувати та забезпечити свої життєво важливі інтереси шляхом встановлення суспільних відносин, які охоронювані та захищені сукупністю здійснюваних в правовій системі держави заходів, засобів і способів правового регулювання.

9. Для України, яка задекларувала демократичний шлях свого подальшого розвитку, особливо важливе значення має адаптація в національне право таких загальновизнаних (загальних) принципів європейського права, як: законність; гуманізм; юридична рівність; демократизм; невідворотність відповідальності за вчинене правопорушення, що, у свою чергу, є відповідними критеріями стану «правової безпеки» в державі. Саме в Європейському Союзі українське суспільство вбачає запоруку свого подальшого розвитку та становлення країни як дійсно демократичної держави. Важливе місце у перебудові правової системи, як вже зазначалося вище, займають принципи права.

Дотримання прав і свобод, їх гарантованість є пріоритетом для будь-якої демократичної держави. Правова система держави є основним механізмом, який має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також їх поновлювати у випадку порушення. Саме в цьому і полягає авторитетність права, тобто його спроможність втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок.

Міцність правопорядку, авторитетність права в значній мірі залежать від спроможності законодавця своєчасно враховувати відносини, що виникають і породжують спори, конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту і які, насамперед, знаходять відображення в правозастосовній (судовій та адміністративній) практиці. Саме стабільна, авторитетна, динамічна правова система, яка забезпечена відповідним їй апаратом судової влади та правоохоронних органів – є найбільш ефективною формою упорядкування і динаміки суспільних відносин.

Україна досягла відповідних успіхів в рецепції права демократично розвинутих держав Європи, насамперед у сфері правової культури, адаптації правових норм та його принципів в національне законодавство. Особливо важливе значення має адаптація в національне право таких загальновизнаних прин-

ципів європейського права, як: законність; гуманізм; юридична рівність; демократизм; невідворотність відповідальності за вчинене правопорушення, що, у свою чергу, є відповідними критеріями стану «правової безпеки» в державі.

Принципи права тісно пов'язані з правовою системою держави, реалізуються в ній в повній мірі, або частково. Від того, в якій мірі правові принципи реалізуються в правовій системі держави, можна визначати форму організації державної влади: це демократія або авторитаризм, тоталітаризм чи анархія, а також чи забезпечений у державі стан правової безпеки чи небезпеки.

Однак, як показує практика законотворення в Україні, є непоодинокими факти прийняття законів та внесення змін до них в інтересах вузького прошарку населення, насамперед крупних бізнесових структур. При цьому, як правило, здійснюється обмеження відповідних прав широких верств населення.

10. Сутність забезпечення «правової безпеки» полягає в тому, що за умови належного впровадження в правову систему держави основоположних принципів права, їх застосування та їх дотримання усіма в державі без виключення, досягається мета (цілі) призначення та належні результати дії принципів права. Насамперед, зазначене стосується наступних принципів: верховенство права; законність; гуманізму; рівності людини і громадянина; демократизму; гласності. Водночас, проблема реалізації принципів права є в нинішньому українському правовому розвитку доволі актуальною.

Правові принципи мають виконувати роль відправної точки в правотворчій діяльності при розробці та прийняттю нових законів та кодексів та внесенні змін в діючі. Дієвість принципів права, перевіряється практикою.

Поняття «верховенство права» сукупно з поняттями «демократія» та «права людини» – це три підвалини, на яких була заснована Рада Європи.

11. Держава, як відповідний політико-правовий інститут, формулює і виводить право, завдяки законотворчій діяльності, з об'єктивно існуючої економічної, соціально-політичної та іншої дійсності. Вона здійснює правотворчу діяльність через прийняття правових законів, тобто закони, в яких закладена так звана «загальна воля» суспільства, нації, народу.

Саме право, через застосування її складової – правової норми, є тим механізмом, який має забезпечувати ефективне функціонування у державі демократії та народовладдя – зокрема, та функціонування і подальший розвиток соціальної системи – в цілому. Норми права є тими механізмами-регуляторами суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі реалізації основоположних (конституційних) прав і свобод особи, так само як і фактично в усіх сферах життєдіяльності.

Аналіз національного права в Україні дає підстави стверджувати, що його положення у процесі реформування національної системи законодавства, як умови підвищення функціональності правової системи, а також запровадження інтеграційних процесів європейської направленості, в цілому направлені на утвердження в Україні демократичних принципів народовладдя. Водночас, враховуючи нинішнє глибоке соціальне розшарування суспільства, високий рівень корупції в державі, велика кількість скарг українських громадян на незаконні дії державної влади в Європейському суді з прав людини тощо, можна констатувати, що питання дотримання права в українському суспільстві та в державі знаходиться в неналежному стані, а це вказує на проблеми зі станом правової безпеки в державі.

В Україні існують вагомі підстави для ствердження того, що рівень законності, правозастосування, правосвідомості українського суспільства, включаючи посадових і службових осіб публічної влади, не відповідають зазначеному у ст.1 Конституції щодо правового, соціального та демократичного статусу

держави. В останні десять років в Україні склалася певна негативна ситуація у сфері законотворчої діяльності. Багато проблем, що впливають з якості законів, породжують питання, пов'язані з їх ефективністю і можливістю застосування. Як показує українська практика, розробники закону не завжди в належній мірі прораховують політичні, правові, економічні та соціальні наслідки прийняття відповідного акта.

В Україні склалася така правова реальність у правотворчій та правозастосовній діяльності, яка не відповідає теоретико-правовим напрацюванням, і що, у свою чергу, дає підстави стверджувати про наявність в Україні існування загроз і небезпек національному праву. Одним із недоліків в законотворчості є поспішність, з якою готуються і приймаються закони. Тенденція щодо переважання вузько-корпоративних інтересів над загальносуспільними, які відображуються у змісті законопроектів, набула чітких рис в сучасних законопроектах і прийнятих законах. До напрацювання таких законопроектів практично не залучається наукове середовище і громадянське суспільство, що викликає загострення відносин між владою і суспільством.

Недотримання правових принципів в законотворчості спонукає до виникнення відповідних передумов для неефективного, неякісного правозастосування органами державної влади та їх посадовими (службовими) особами у процесі повсякденного життя, що, у свою чергу, призводить до виникнення загроз правовому життю у державі, тобто, виникнення «правової небезпеки», або іншими словами, виникнення загроз для «правової безпеки».

12. Реалізація юридичних норм є не тільки основним завершальним етапом правового регулювання суспільних відносин, але й саме на цій стадії відбувається перевтілення правил поведінки в життя, тобто норми права починають практично діяти на стадії реалізації, без якої їх існування позбавлено сенсу.

Ситуація з правозастосуванням в Україні є строкатою і мозаїчною. Поряд з позитивними та успішними діями органів влади за останні декілька років у зазначеній сфері, можна констатувати про збільшення порушень у цій сфері. Не знаходячи належної правової підтримки в судових органах щодо справедливого поновлення порушених прав з боку виконавчої влади, громадяни України вимушені звертатися за допомогою та справедливим вирішенням питань до міжнародних інституцій.

В Україні вже стало певною традицією, що після зміни державної влади, новою державною владою розпочинаються політичні переслідування «попередників», які звинувачуються у різних, часом у надуманих, кримінальних правопорушеннях, що не сприяє демократичному розвитку країни.

В Україні також досить гостро постає проблема реалізації конституційного принципу рівності особи. Потенціал Основного Закону в даному напрямку належним чином не реалізовується. Зазначене можливе внаслідок: низького рівня життя населення, корупції на всіх владних щаблях, бюрократизму, відсутності дієздатного громадянського суспільства, порушення конституційної законності, низького рівня правової культури як посадовців, так і громадян та ін.

Негативна роль у зазначеному належить і Конституційному Суду України, що проявилось у прийнятті ним ряду рішень, які викликали як в українському, так і міжнародному науковому середовищі негативний резонанс. Особливого значення набуває проблема конституційної відповідальності вищих посадових осіб. В системі конституційної законодавства відсутня певна інтеграційна одиниця, яка б упорядковувала і приводила до єдиного знаменника всі складові конституційної відповідальності. Вирішення зазначеного можливе за умови прийняття законопроекту «Про конституційну відповідальність вищих посадових осіб у державі».

Застосування правових норм, що містяться в законах і підзаконних нормативних актах, вважають основною формою ре-

алізації права суддями та іншими посадовими особами держави. Судове правозастосування є одним з найважливіших різновидів форм реалізації права, йому (крім індивідуальних особливостей) властиві загальні ознаки державного правозастосування. Судове правозастосування є останньою стадією механізму правового регулювання, коли до участі осіб у суспільних відносин залучається спеціальний уповноважений суб'єкт права – суд.

Однак, незважаючи на започаткований процес реформування правоохоронної та судової систем в Україні, стверджувати про належні зрушення у вирішенні існуючих проблем захисту та поновлення порушених прав людини, тобто здійснення належно правозастосування судами, ще не можна. Нинішня ситуація в Україні щодо правозастосовної діяльності судів наповнена критикою суддів з боку суспільства через відсутність незалежності, неупередженості, прозорості та підзвітності, а також фактами порушень прав людини в Україні.

Небезпечними для правової безпеки держави є існуючі проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців; відсутність гарантій виконання судових рішень; виконання політичних замовлень через ухвалення нормативних рішень; залежність вирішення судової справи від «товщини гаманця» суб'єктів судового спору; участь суддів у таких злочинних схемах, як рейдерство тощо. Для підвищення рівня довіри з боку громадськості необхідні більша прозорість в управлінні судовою системою зокрема та у відправленні правосуддя взагалі. Ефективність і професійність, високі етичні вимоги до представників судової влади – саме такі чіткі напрями мають бути в основі розвитку судової системи, її реформування.

Необхідно констатувати, що в Україні і система застосування права, і правоохоронна система держави не забезпечують належно права і свободи людини і громадянина, не усувають

загрози, які спрямовані на їх обмеження, не забезпечують, тим самим, правовими механізмами безпеку особи, громадянина. А це свідчить про існування необхідності всебічної охорони самого права, яке має виступати гарантом забезпечення безпеки особи, або іншими словами, існують загрози деформації права, правовій безпеці держави.

13. Сутність правової безпеки зводиться до правового захисту (правового забезпечення) життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки (людина і громадянин, суспільство і держава) від згаданих негативних впливів, їх недопущення, парирування, або іншими словами мінімізації правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз.

Державну політику щодо правової безпеки формує парламент, який формалізує норми права в положеннях Основного закону держави – Конституції України, на підставі яких ним же приймаються нормативно-правові акти (закони), якими згадані норми права реалізуються.

Суб'єктами забезпечення правової безпеки згаданих об'єктів в Україні є органи виконавчої та судової гілок державної влади, а також Президент України. Органи виконавчої влади, здійснюючи нормозастосовну та нормотворчу функції, здійснюють охоронну діяльність згаданих прав, не допускаючи порушення норм права, тобто, безпосередньо забезпечуючи правову безпеку. Суди, якими є Конституційний Суд та суди загальної юрисдикції, поновлюють порушені права об'єктів правової безпеки.

Суб'єктами забезпечення правової безпеки в регіонах, тобто на місцях, є органи місцевого самоврядування, які, приймаючи регіональні правові акти реалізують повноваження щодо забезпечення життєво-важливих інтересів об'єктів правової безпеки.

Правову безпеку потрібно відрізнити від юридичної безпеки, як особливого різновиду соціальної безпеки, під якою потрібно розуміти стан правового захисту (забезпеченості, гаран-

тованості) життєво важливих інтересів суб'єктів права у зв'язку з їхнім вступом у сферу правових відносин, тобто мінімізація негативного впливу на функціонування суб'єкта правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз; здатність юридичними засобами протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам об'єктивного або суб'єктивного характеру.

Захист життєво важливих інтересів об'єктів правової безпеки покладено на державу через правові та інші форми здійснення функцій держави. Правові – це правотворча і правозастосовна діяльність. Правотворча діяльність – це форма здійснення функцій держави шляхом видання нормативно-правових актів, видання, санкціонування, зміни чи відміни правових норм. Ядром зазначеної діяльності законодавча діяльність. Правозастосовна діяльність – діяльність органів держави щодо виконання Конституції, законів та підзаконних нормативно-правових актів шляхом видання актів застосування права.

У зазначеній діяльності виділяються оперативно-виконавча та правоохоронна діяльності. Оперативно-виконавча діяльність являє собою пов'язану з повсякденним вирішенням різнобічних питань управління справами суспільства безпосередня виконавчо-розпорядча діяльність державних органів щодо здійснення функцій держави шляхом видання актів застосування норм права, які слугують підставою для виникнення, зміни чи припинення суспільних правовідносин. Правоохоронна діяльність являє собою форму здійснення функцій держави шляхом здійснення оперативної роботи державних органів щодо охорони норм права від порушень, захисту наданих особам основоположних (конституційних) прав і забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків.

Державна судова діяльність охоплює реалізацію функцій держави шляхом здійснення правосуддя усіма складовими судової системи держави – Конституційним Судом, судами (за-

гальними і спеціалізованими). Обов'язком і функцією держави є забезпечення захисту прав і основоположних свобод об'єктів правової безпеки.

Правова безпека передбачає захист системи права, законодавства, правової системи в цілому від небезпек і загроз. І в цьому сенсі вона як правове явище забезпечує безпеку усіх видів безпеки (національну, державну, економічну, екологічну тощо). В силу зазначеного правова безпека займає центральне місце в системі видів безпек, що потребує подальшого наукового дослідження і практичного удосконалення. Правова безпека практично ототожнюється з такими поняттями, як «ефективна правотворчість», «правове регулювання», «правозастосування».

Поглиблення соціальної спрямованості правової системи України нерозривно пов'язане з соціокультурними чинниками, із зростанням правової культури та правової свободи особистості та всього суспільства, подолання гіперіндивідуалізму, підвищення соціальної і правової етики, не допущення такого ганебного явища у нормотворчій діяльності в Україні, як аберація.

14. На сьогодні можна актуальним є питання щодо місця категорії «правова безпека» в системі права, його співвідношення з терміном «національна безпека». На сьогоднішній день відповіді на ці питання відсутні, оскільки ні загальна теорія права загалом, ні відповідна його галузь не містить в собі поняття «правова безпека». Не містить в собі цього терміну і законодавство держави.

Можна стверджувати, що на сьогодні правова безпека є міжгалузевим (змішаним) інститутом права, що поєднує в собі, за наявності базових, інтегруючих правових норм конституційного права, правові норми цивільного, кримінального, адміністративного, трудового, сімейного, фінансового та інших галузей права, які регулюють певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин.

В інституті правової безпеки насамперед можна виділити конституційне право, а також притаманні риси, характерні для всієї системи права: нормативність, формальна визначеність, спрямованість на досягнення певного правового результату, можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо. Йому властиві такі специфічні якісні ознаки як предмет і метод правового регулювання, соціальне призначення і роль конституційного права, принципи конституційного регулювання, функції конституційного права та наявність конституційно-правової відповідальності.

Згаданому інституту правової безпеки можна дати наступне визначення: це система відносно відособлених правових норм декількох галузей права, базовим яких є норми конституційного права, які регулюють певну групу взаємозалежних суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією та захистом основоположних прав і свобод людини і громадянина.

15. Постійне, ефективне функціонування правової системи, пов'язане з практичним забезпеченням інтересів особи, суспільства і держави, потребує охорони і захисту, від різного роду негативних впливів, насамперед від вузькокорпоративних інтересів, які, як правило, носять негативний характер, оскільки конфліктують із загальнонаціональними, загальносуспільними інтересами. Політична корупція та корупція в державних органах, зневіра народу у сподіваннях на фінансову доброчесність політиків, непрозорий бюджетний менеджмент, цілковита корумпованість системи державних закупівель та хабарництво у податковій інспекції вважаються проблемами, що знаходяться у критичному стані.

Найнебезпечнішим наслідком, на нашу думку, є негативний вплив політичної корупції на функціонування існуючої в Україні правової системи. За наявної політичної корупції її суб'єкти прагнуть змінити, прилаштувати її під свої інтереси, щоб вона «обслуговувала», насамперед, їхні потреби, забезпечувала їхнє безпечне функціонування. За таких умов правова

система втрачає сенс свого природного призначення – бути чітко визначеним, правовим, справедливим регулятором суспільних відносин, забезпечувати безпечне існування людини, суспільства та держави.

Небезпечними є проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців; відсутність гарантій виконання судових рішень тощо. Необхідно, також, зазначити, що ця загроза, тобто корупція, торкнулася навіть сфери науки.

Правова безпека України, як правовий інститут, являє собою складне системне явище. З одного боку вона є одним із видів безпеки України в цілому. З іншого боку – правова безпека охоплює собою правове забезпечення різних видів безпеки України: політичну; економічну; енергетичну; воєнну; екологічну тощо. Основним із способів забезпечення правової безпеки України є як якісна нормотворчість, так і їх ефективне застосування. Правова система України має ефективно регулювати функціонування органів державної влади, державних інституцій, забезпечувати права та свободи людини (громадянина).

16. На сучасному етапі розвитку та функціонування національного права, найактуальнішим є вплив міжнародного співробітництва України та Європейського Союзу на її подальший розвиток. Правовий механізм взаємодії правових систем ЄС та України базується на імплементації норм права Європейського Союзу у національне право. Україна має, насамперед, здійснити реформування інституційної та нормативної частини правової системи.

Аналізуючи Будапештський меморандум, як зовнішній механізм забезпечення безпеки України, доходимо висновку, що безпекові гарантії щодо України були порушені ще задовго до 2014 року. Світ не відреагував належним чином на такі порушення зобов'язань одним з підписантів Меморандуму – Росією, які наростали з роками, призвівши в підсумку до прямої зброй-

ної агресії. Відверте ігнорування згаданих в роботі міжнародних актів є відкритою загрозою для правової безпеки не лише України, а й загрозою для інших країн в глобальних масштабах. Зазначений зовнішній аспект загроз та викликів для правової безпеки України відповідним негативним чином вплинув на внутрішній чинник загроз та викликів правовій безпеці.

Якщо мовити про внутрішній аспект, то багато нарікань висловлено щодо якості реформи освіти та медицини, а судова реформа, як і реформа Служби безпеки України, яка фактично так і не розпочалася; не покращилася ситуація щодо прозорого і деполітизованого процесу відбору до антикорупційних інституцій, що ґрунтується на заслугах; олігархи в Україні досі зберігають значний вплив, зокрема володіють більшістю національних телеканалів, хоча незалежні медіа мають вирішальне значення для громадянського суспільства України тощо.

Не вносяться зміни до Конституції України, які пов'язані зі здійсненням реформ, що не дозволяє здійснити повноцінну адміністративно-територіальну реформу, а органи регіонального самоврядування не зможуть отримати виконавчі повноваження; держава втратить контроль за законністю дій органів місцевого самоврядування. Надбання антикорупційної реформи постало перед загрозою знищення.

Прояви корупційних скандалів у Міністерстві оборони України, в цивільно-військових адміністраціях, в органах місцевого самоврядування, в інших державних органах країни свідчить про наявність глибокої політико-правової кризи в органах державного управління країни, про відсутність належного рівня правосвідомості та правової культури як у політиків, так і у службовців публічної влади, а також про відсутність державної кадрової політики у державі та належної правової культури.

17. Одною із важливих, ключових для безпеки України та світового співтовариства ознак сучасного життя світу є так зва-

ний «світовий правовий порядок». Зміст терміну «міжнародний порядок» став смисловим ядром міжнародних договорів, документів міжнародних організацій, включаючи ООН, займає важливе місце в риторіці представників держав, в іншій діяльності.

Комплекс теоретичних і практичних питань міжнародного правопорядку залишається актуальним, складним і дискусійним як у науці міжнародного права, так і в практичній діяльності. Зміни в сучасних міжнародних правовідносинах, зумовлені глобальними процесами, помітно впливають як на стан міжнародного правопорядку, так і на міжнародно-правові погляди представників різних наукових шкіл міжнародного права.

Нинішні події, що відбуваються навколо України, а також на Близькому Сході, є спробою руйнування не лише України, а й правил цивілізованого спілкування, співіснування та співробітництва, в широкому сенсі – цивілізацію, прогрес і світовий правопорядок. Грубо й цинічно руйнуючи принципи та правила цивілізованого міждержавного спілкування і співіснування, Росія вже знищила міжнародну та європейську систему гарантування загального миру та міжнародної безпеки, наглядно продемонструвала немічність ООН, НАТО, Ради Європи, Європейського Союзу, МАГАТЕ, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та інших міжнародних організацій і міждержавних союзів.

Фактично існує екзистенціальна загроза, під якою потрібно розуміти загрозу існуванню чи виживанню народу, людства, коли продовження існування чогось знаходиться під загрозою або в небезпеці.

18. На сьогодні відповіді на питання щодо місця категорії «правова безпека» в системі права, його співвідношення з терміном «національна безпека» відсутні.

Правова безпека є міжгалузевим (змішаним) інститутом права, що поєднує в собі, за наявності базових, інтегруючих

правових норм конституційного права, правові норми цивільного, кримінального, адміністративного, трудового, сімейного, фінансового та інших галузей права, які регулюють певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин. В даному інституті можна виділити насамперед конституційне право, норми і принципи якого регулюють суспільні відносини, що забезпечують :

- реалізацію народовладдя;
- визначають конституційний лад;
- закріплюють основи правового статусу людини і громадянина;
- встановлюють засади організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Конституційне право – це особлива галузь права; на відміну від інших галузей права її становлять норми, які регулюють відносини, що виникають у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме в Конституції закріплюються основоположні, найважливіші права і свободи. Закріплення основоположних прав людини в Конституції (нормотворча діяльність) є тим першим кроком, що визначає зміст правової безпеки, а їх захист через правозастосовну діяльність – наступним кроком реального забезпечення правової безпеки. Ось чому конституційне право складає основу правової безпеки.

На захист прав людини спрямовано норми різних галузей права. Так, Кримінальний кодекс України передбачає конкретні заходи покарання за злочини, зокрема, за вбивство, тілесні пошкодження, пограбування, хуліганство тощо; Кодекс законів про працю України містить норми про охорону праці і техніку безпеки; Цивільний кодекс регулює питання, пов'язані з відшкодуванням збитків, заподіяних особі, тощо. Пов'язаність правових норм конституційного права з правовими нормами інших галузей права, захист цих норм і поновлення порушених конституційних норм правовими нормами різних галу-

зей права, свідчить про міжгалузевий статус інституту правової безпеки.

Міжгалузевому визначенню інституту «правової безпеки» можна надати наступне визначення: це система відносно відособлених правових норм декількох галузей права, базовим яких є норми конституційного права, які регулюють певну групу взаємозалежних суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією та захистом основоположних прав і свобод людини і громадянина.

19. Постійне, ефективне функціонування правової системи, пов'язане з практичним забезпеченням інтересів особи, суспільства і держави, потребує охорони і захисту, від різного роду негативних впливів, насамперед від вузькокорпоративних інтересів, які, як правило, носять негативний характер, оскільки конфліктують із загальнонаціональними, загальносуспільними інтересами.

Здійснювані в державі перетворення у своїй більшості не досягли очікуваних результатів, а навпаки, призвели до таких негативних для українського суспільства явищ, як: пріоритету «політичної доцільності» над правом; розбалансованості управлінської системи; політичної нестабільності; соціально-економічної напруги; корупції, насамперед її такого різновиду – як політичної корупції; грубих порушень щодо дотримання конституційних прав і свобод українських громадян тощо.

Примат інтересів окремих корпоративних кіл над інтересами суспільства в цілому, реалізація зазначених інтересів через прийняття політичних рішень та, як наслідок, їх імплементація через ухвалу відповідних законів, політичне квотування при реалізації кадрової політики і, як наслідок, нівелювання принципу професійності та компетенції, висока корумпованість чиновників – все це дискредитує державну владу, державні інституції та в цілому державу, викликає недовіру у людей до державної влади і до права, як механізму захисту їхніх

об'єктивних та позитивних прав. Тому цілком об'єктивно, що з'являється сприятливе підґрунтя для появи такої нинішньої проблеми України, як виникнення загрози правовій системі держави. Політична корупція та корупція в державних органах, зневіра народу у сподіваннях на фінансову доброчесність політиків, непрозорий бюджетний менеджмент, цілковита корумпованість системи державних закупівель та хабарництво у податковій інспекції вважаються проблемами, що знаходяться у критичному стані.

Попри зазначені вище негативні наслідки дії політичної корупції, як феномену, на суспільне життя в Україні, найнебезпечнішим наслідком, на нашу думку, є її негативний вплив на функціонування існуючої в Україні правової системи. За наявної політичної корупції її суб'єкти прагнуть змінити, прилаштувати її під свої інтереси, щоб вона «обслуговувала», насамперед, їхні потреби, забезпечувала їхнє безпечне функціонування. За таких умов правова система втрачає сенс свого природного призначення – бути чітко визначеним, правовим, справедливим регулятором суспільних відносин, забезпечувати безпечне існування людини, суспільства та держави.

Небезпечними є проблеми у судовій сфері, насамперед такі, як: ухвала судом несправедливих рішень; залежність суддів від впливу політиків і підприємців; відсутність гарантій виконання судових рішень; виконання політичних замовлень через ухвалення нормативних рішень; залежність вирішення судової справи від «товщини гаманця» суб'єктів судового спору; участь суддів у таких злочинних схемах, як рейдерство тощо.

Політичні потрясіння, поглиблення прірви в соціальному розшаруванні суспільства, криміналізація усіх сторін суспільного життя, прояви регіонального сепаратизму, конфесійне та мовне протистояння – не основний перелік наслідків політичної корупції в Україні. Наявність як цих, так і вищезазначених негативних явищ, вказує на низьку ефективність правового

регулювання суспільних відносин, на існування внутрішніх загроз як людині (громадянину), суспільству та державі, так і загрози деградації правової системи держави. Це – наслідки перерформатування правової системи України під інтереси окремих олігархічних кланів з метою отримання влади, протистояння між якими постійно загострюється. Правова система для них слугує тим механізмом, за допомогою якого вони прагнуть вирішити свої завдання – завоювати владу, утримувати її та за її допомогою примножувати свій капітал.

20. В Україні на сьогодні створені достатні нормативні умови, необхідні для формування повноцінної правової, соціальної, демократичної держави. Правотворча, правозастосовна, правотлумачна і правореалізуюча діяльність відповідних державних органів та інших суб'єктів є не тільки засобом досягнення правопорядку, що є засадничою основою правової безпеки, але й способом вираження зв'язків між елементами правової системи. Ці зв'язки виникають як результат діяльності суб'єктів права та знаходять свій вияв у правових відносинах.

На сучасному етапі розвитку та функціонування національного права, найактуальнішим є вплив міжнародного співробітництва України та Європейського Союзу на її подальший розвиток. Правовий механізм взаємодії правових систем ЄС та України базується на імплементації норм права Європейського Союзу у національне право, при цьому необхідно будувати взаємодію системи національного права з ЄС, насамперед, на принципах, що виражають взаємовідносини Співтовариств та держав-учасниць. Зокрема, це принцип верховенства права Співтовариств з правом держави-учасниці.

Створення механізму взаємодії систем права ЄС та України, який включатиме і досконалий колізійний механізм, дозволить реформувати сучасну систему національного права України на рівні європейських вимог, що дозволить їй стати повноправним членом європейських міждержавних спіль-

нот, водночас реалізуючи свої стратегічні завдання (захист, безпеку, незалежність, територіальну цілісність, гарантування суверенітету та ін.).

Аналіз Будапештського меморандуму свідчить, що безпекові гарантії щодо України були порушені ще задовго до 2014 року. Наприклад, варто згадати відоме прикордонне протистояння у 2003 році в конфлікті навколо острова Тузла, що загрожувало територіальній цілісності України. Не менш небезпечними можна вважати так звані газові війни, які є проявом свідомого економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам Україну. Ігнорування зобов'язань держав-підписантів за Будапештським меморандумом перед Україною ставить під сумнів увесь корпус міжнародних договорів щодо нерозповсюдження та контролю над зброєю масового ураження.

Враховуючи також довготривалість порушення однією з держав-підписантів Росією її зобов'язань, підтверджених у Меморандумі, є нагальна необхідність започаткування спільної роботи інших держав-гарантів для відновлення безпеки та територіальної цілісності України. Відверте ігнорування згаданих міжнародних актів є відкритою загрозою для правової безпеки не лише України, а й загрозою для інших країн в глобальних масштабах.

Зовнішній аспект загроз та викликів для правової безпеки України відповідним негативним чином вплинув на внутрішній чинник загроз та викликів правовій безпеці. Багато нарікань є щодо якості реформи освіти та медицини, а судова реформа, як і реформа Служби безпеки України, фактично так і не розпочалися; не покращилася ситуація щодо прозорого і деполітизованого процесу відбору до антикорупційних інституцій, що ґрунтується на заслугах; олігархи в Україні досі зберігають значний вплив, зокрема володіють більшістю національних телеканалів, хоча незалежні медіа мають вирішальне значення для громадянського суспільства України.

Не вносяться зміни до Конституції України, які пов'язані зі здійсненням реформ, що не дозволяє здійснити повноцінну адміністративно-територіальну реформу, а органи регіонального самоврядування не зможуть отримати виконавчі повноваження; держава втратить контроль за законністю дій органів місцевого самоврядування. В нинішніх умовах набуває важливості чітке законодавче врегулювання позитивних зобов'язань держави у забезпеченні соціально-економічних прав, персоніфікації таких зобов'язань стосовно компетенції певних державних органів та їх посадових осіб, передбачення відповідних заходів юридичної відповідальності за їх невиконання тощо.

21. Термін «правова безпека», яка має свої структурні аспекти, такі як нормотворчість (законотворчість) і правозастосування, можна віднести до державно-політичного структурного аспекту національної безпеки, оскільки перебувати за межами сфери національної безпеки об'єктивно не може. Саме даний аспект акумулює в собі захист основоположних прав і свобод людини, суспільства, а також функціонування держави, як суб'єкта зовнішньо-політичних відносин зокрема та політично-правового утворення в цілому відповідно до міжнародного права, і яка функціонує на благо людини.

Загрози національній безпеці в частині дотримання прав людини, тобто життєво важливим інтересам особи, а також суспільства і держави – це загрози правовій системі держави. Тим самими національна безпека і правова безпека співвідносяться між собою як поняття родові і видові, або іншими словами, правова безпека є певною складовою (правовою) національної безпеки, за якого виклики і загрози правовій системі держави є викликами і загрозами національній безпеці в певній її частині.

Правова безпека з одного боку функціонує як міжгалузевий інститут права (загальної теорії права), оскільки правові норми регулюють суспільні відносини в усіх сферах життєдіяльності, а з другого боку – це окремий видовий інститут націо-

нальної безпеки, правові норми якого безпосередньо регулюють відносини, пов'язані з правотворчістю (законотворчістю) і правозастосуванням у системі національного права (законодавства).

Нині у державно-політичному аспекті національної безпеки особливого значення набуває дослідження та розроблення питання правової безпеки. Це реакція на правові загрози, у тому числі у період ведення гібридних війн, блокад, дезінформації щодо державних та національних інтересів України, а також як спосіб позбавлення імовірного противника доступу до життєво важливих інформаційних ресурсів і можливостей розбудови правової та інших систем (зокрема, пов'язаних із науково-технічним розвитком, розвитком міжнародного права), унеможливлення пропагандистських акцій, спрямованих проти політичної дезорієнтації населення тощо.

22. Розвинуте демократичне та громадянське суспільство можна побудувати лише в державі, де громадяни є активними учасниками процесу формування та реалізації державної політики. Основними документами, у яких знайшли втілення універсальні міжнародно-правові стандарти участі громадян в управлінні державними справами у політичній сфері, є: Загальна декларація прав людини 1948 р. ; Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. (підписаний УРСР 20.03.1968 р., ратифікований 19.10.1973 р., набув чинності для України 23.03.1976 р.).

Органи держави мають організаційно забезпечувати можливість здійснення права громадян України на участь в управлінні шляхом нормотворення, правозастосування, правоохоронної (правозахисної) діяльності. В організаційному забезпеченні реалізації цього права визначальною є діяльність не тільки державних органів і посадових осіб, але й органів місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій.

Реалізація права громадян України брати участь в управлінні державними справами – це процес (а зрештою, і резуль-

тат) втілення конституційно-правових норм про зазначене право у практичну діяльність. Її ефективність багато в чому залежить від чіткого конституційного механізму реалізації таких норм в діяльності суб'єктів державно-правових відносин. Політичне і практичне значення реалізації цього права полягає в тому, що саме в реалізації це стрижневе політичне право набуває реальності, а отже, й дійсної соціально-політичної цінності.

Прикладом нових форм політичної участі громадян, є залучення не тільки до формування вищих органів державної влади (вибори), але й до розробки законопроектів, вироблення і реалізації проектів державних політичних рішень (громадські експертні консультативні ради при вищих державних органах; громадські обговорення законопроектів та інших рішень); громадський контроль – наприклад, система регулярних зустрічей і звітів не тільки народних депутатів, але й посадових осіб органів управління перед громадянами; участь у роботі політичних партій, відповідних громадських організацій (наприклад, Комітету виборців України), участь у політичних кампаніях, проведенні правових освітніх і виховних заходів тощо.

Можна стверджувати, що в Україні створена і функціонує система забезпечення участі громадян в управлінні державними справами в індивідуальній та колективній формах. Для зазначеного напрацьована відповідна правова база, що дає змогу констатувати про забезпечення належного правового регулювання в зазначеній сфері. Тим самим, можна говорити про забезпечення правової безпеки сфери участі громадян в управлінні державними справами.

Поряд із зазначеним постає питання щодо ефективності механізму забезпечення згаданого права, а це вказує на існування певних процесуальних проблем щодо забезпечення належної правової безпеки цієї сфери. Саме у проблемі щодо практичної (процесуальної) реалізації матеріальних норм

права і постає загроза правовій безпеці України, оскільки існуючі процесуальні норми не гарантують дієвої участі громадян в забезпеченні їхньої участі в управлінні державними справами.

Водночас, проблемою є питання неналежного дотримання в Україні верховенства права та реалізації інших прав людини та основоположних свобод, включно із економічними правами, а саме повноцінного та рівноправного гарантування права на доступ до інформації тощо.

Проблемою, також, є слабка політична воля, що направлена на сприяння участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень, а також направлена на заохочення, підтримку та цінування вкладу громадянського суспільства в державні справи.

Також, у значній кількості залишається негативне відношення державних органів влади до включення у риторику обговорень чи діалогу критики та відмінних точок зору з боку громадянського суспільства. Зазначене вказує на недостатню культуру діалогу між тими, хто приймає рішення (органами публічної влади) та громадянським суспільством, яка має сприяти укріпленню взаємодовіри.

Актуальним ще залишається побудова в Україні вільного, незалежного та активного громадянського суспільства, що має змогу розвиватися та рости, особливо завдяки наданню та доступу до ресурсів (фінансових, людських та технологічних), включно й із доступом до міжнародного фінансування.

23. Правова інформація, яка міститься у відповідних актах та документах органів державної влади, як різновид публічної інформації (оскільки вона стосується діяльності публічних органів держави, визначаються права і свободи суб'єктів суспільних відносин), має бути доступною для громадськості. Зазначене питання регулюється відповідними законами і має усі підстави для відкритості і доступності. Фактично, право на інформацію є одним за найважливіших здобутків громади на

шляху до становлення демократичної держави, де реалізується ефективна участь громадян в управлінні країною і існує справжня підзвітність уряду.

В Україні є серйозний прогрес із забезпечення громадян можливістю контролювати державні органи, ознайомлюватись з національним законодавством, постановами регіональних державних органів тощо. В той же самий час у порівнянні з більш розвиненими країнами світу Україна все ще відстає в даній сфері.

Прозорий контроль за державою з боку громадянського суспільства може забезпечити оздоровлення держави та державного управління, позбавлення від такого важкого тягаря нації – корупційних проявів. В сучасній українській державі потрібні зміни в акцентах виховання людини. Нині слід формувати не лише сентиментального патріота, а й дієвого громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави. Насамперед, зазначене стосується реального доступу громадянина до управління державою, до участі у напруцюванні та прийнятті органами державної влади та органами місцевого самоврядування відповідних рішень.

Інформація – це повітря демократії. Лише обізнане суспільство може здійснити контроль за діяльністю влади, щоб примусити її служити громадським інтересам. І навпаки, погана влада потребує таємності, щоб поховати власну неефективність, марнотратство і корупцію.

Без застосування інформації у різних її формах і проявах неможлива еволюція людини, розвиток суспільства і держави. Інформаційні потреби є одним з різновидів нематеріальних потреб людини, які виникають через брак інформації для здійснення людської діяльності і є характерною особливістю, притаманній людині, що відрізняє її від решти живих організмів, які хоч і відчують потребу в інформації, але виключно для задоволення відносно простих вітальних потреб. Інформа-

ція в житті суспільства настільки ж необхідний ресурс, як сировинні, енергетичні, фінансові та інші. Більше того, інформація – тепер об'єкт купівлі та продажу.

В демократичних суспільствах важливе значення має вільний доступ громадян до такого різновиду інформації, як права інформація, тобто до сукупності документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення тощо.

Рівень інформатизації українського суспільства постійно зростає, що вимагає швидкого доступу до актуальних текстів нормативно-правової інформації, забезпечуючи тим самим конституційне право громадян на участь в управлінні державними справами, в реалізації своїх прав і свобод. Сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля. Саме громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей.

Тому має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідувати за їх виконанням. Якщо Українським парламентом, судовою владою, Президентом України здійснюються певні заходи щодо залучення громадян до вирішення актуальних проблем, то виконавча гілка влади страждає старою хворобою – працювати не прозоро, а це негативно впливає на стан свободи у країні.

Недосконалість законодавства, його недотримання і відповідно неефективність регулювання суспільних відносин і

справляють негативний вплив на захист як інтересів суспільства і людини, так і національних інтересів. На стан правової системи, результативність її дії значний вплив чинять також правосвідомість, правова культура, ставлення до права у суспільстві. Фактором, який безпосередньо впливає на правову систему є правовий нігілізм, що втілює низький рівень правової культури. Невиконання закону, безвідповідальність, нестосування санкцій породжують незахищеність національних інтересів і виступають як негативні фактори впливу на правову систему. І головне полягає в тому, що за скоєння подібних дій (чи бездіяльності), які по суті представляють загрозу національній безпеці, відповідальність, в основному не несесться.

Непрозорість функціонування органів державної влади, обмеження доступу громадян до правової інформації і, як наслідок, фактична заміна демократичних принципів в частині доступу громадян до інформації на авторитарні, коли органи влади самі вирішують, допускати громадян до правової інформації, чи ні – саме ці фактори створюють реальні загрози правовій системі держави. Як свідчать численні факти, органи державної влади нині у своїй діяльності поширюють практику дистанціювання від громадськості зокрема та суспільства в цілому.

Державною владою не беруться до уваги і не сприймаються відповідні наукові напрацювання, а впроваджуються у практику вузькокорпоративні інтереси, насамперед інтереси можливих представників істеблішменту. Для зміни такої ситуації потрібні кардинальні зміни в системі формування державної влади, а також посилення міжнародного контролю у даній царині.

Використана література:

1. Анталогия мировой правовой мысли : в 5 т. / отв. ред. Е.А. Скрипелев. Москва : Издательство «Мысль». 1999. Т.4. 812 с.
2. Б. А. Кистяковский. Философия и социология права / сост., примеч., указ. В. В. Сапова. Санкт-Петербург : СПб. РХГИ, 1999. 800 с.
3. Алексеев Н.Н. Основы философии права / отв. ред.: Масленников Д.В., Сальников В.П. СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. юрид. ин-та, 1998. 216 с.
4. Мокін І.С. Правове життя в Україні доби визвольних змагань 1917-1921 рр. URL : file:///C:/Users/GARRI6~1/AppData/Local/Temp/Nvmgu_jur_2013_5_13.pdf (дата звернення : 27.06.2023).
5. Малько А. В. Категория «правовая жизнь» : проблемы становления. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 5-13.
6. Гойман-Калиновский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права : Учеб. пос. для вуз. / под общ. ред. В.И. Червонюка. *Право и закон*, Москва : Колос, 2003. 544 с.
7. Михайловский И.В. Очерки философии права. Томск : Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1914. Т. 1. 628 с.
8. Ильин И.А. О сущности правосознания / под-ка тек. и вст. стат. И.Н. Смирнова. Москва : «Рарогъ», 1993. 235 с.
9. О.В. Куціпак. Правове життя та правова активність : співвідношення понять. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 734-738.
10. Затонский В.А. Правовая активность как способ правовой жизни объекта правовой политики : позитив и негатив. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2005. № 2. С.30-36.
11. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2007. Т.2. 816 с.
12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол. О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАНУ; Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. Т.3 : Загальна теорія права. 952 с.
13. Н.И.Матузов. Правовая система и личность. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та. 1987. 293 с.
14. Богачова Л.Л., Магда Є.В. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2021/6.pdf (дата звернення : 14.11.2023).
15. Загальна теорія права: підручник / Петришин О.В. та ін. Харків : Право, 2020. 568 с.

16. О.В. Куціпак. Шляхи підвищення рівня правового життя в сучасному українському суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 66-69.

17. Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права : Учеб. пособ. Москва : Колос, 2015. 544 с.

18. Демократичні засади державного управління та адміністративне право: монографія / Шемшученко Ю.С. та ін. Київ : Юрид. Думка, 2010. 496 с.

19. Шиянов В.А. Правовая система и правовая жизнь общества : теоретический аспект взаимодействия : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.01. Москва, 2008. 179 с.

20. Рішення Конституційного Суду України від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). URL : <https://csu.gov.ua/docs/567> (дата звернення : 11.07.2023).

21. Критерії розмежування. URL : https://zib.com.ua/ua/81856-yak_rozrizniti_pravovi_akti_z_oznakami_ih_normativnosti.html (дата звернення : 11.07.2023).

22. Р.С. Харчук. Окремі проблеми правотворчої діяльності органів виконавчої влади як складової механізму забезпечення прав людини в Україні. *Право та інновації*. № 3 (15). 2016. С. 41-44. URL : file:///C:/Users/Admin/Downloads/apir_2016_3_8.pdf (дата звернення : 16.11.2023).

23. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення : 15.11.2023).

24. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 / Президент України. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 2. С. 14. Ст. 154.

25. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

26. Питання проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 447. Урядовий кур'єр. 2017. 24 чер. (№117).

27. Про Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 р. № 346. Урядовий кур'єр. 2014. 21 серп. (№152).

28. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 759. Урядовий кур'єр. 2017. 24 жовт. (№199).

29. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII. Офіційний вісник України. 2014. 30 груд. (№ 102).

30. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 213-р. / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D1%80#Text> (дата звернення : 12.10.2023).

31. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. Урядовий кур'єр. 2017. 10 берез. (№ 46).

32. Коаліційна Угода, Верховна Рада України восьмого скликання, 2014 р. / Верховна Рада України. URL : http://www.afo.com.ua/doc/Coalition_Agreement_2014.pdf. (дата звернення: 12.10.2023).

33. Меморандум про економічну та фінансову політику від 18.08.2014 р. / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0360500-14#Text> (дата звернення : 12.10.2023).

34. Корж І.Ф. Нірвана правового життя в Україні. Інформація і право. 2022. № 4(43). С.23-36.

35. Вікіпедія. Сансара. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B0> (дата звернення : 15.11.2023).

36. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-rp_2016.pdf (дата звернення : 16.11.2023).

37. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06 грудня 2016 р. № 1774-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19#n67> (дата звернення : 16.11.2023).

38. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2148-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#n37> (дата звернення : 16.11.2023).

39. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09 квітня 1992 року № 2262-XII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення : 16.11.2023).

40. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18> (дата звернення : 16.11.2023).

41. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лютого 2018 року № 2-р/2018. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KS18010?an=1> (дата звернення : 16.11.2023).

42. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про призначення А.Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» від 28 серпня 2020 року № 9-р/2020. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_p_2020.pdf (дата звернення : 16.11.2023).

43. Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України : Указ Президента України від 16 квітня 2015 року № 218/2015 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218/2015#Text> (дата звернення : 16.11.2023).

44. Про деякі питання забезпечення національної безпеки України : Указ Президента України від 27 березня 2021 року № 124/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1242021-37701> (дата звернення : 16.11.2023).

45. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона вірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частини першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf (дата звернення : 16.11.2023).

46. Олег Савичук. Парадокс Конституції: чому влада на неї молиться, але не дотримується. URL : <https://centreua.org/analiz-rishen/paradoks-konstytutsiyi-chomu-vlada-na-neyi-molytsya-ale-ne-dotrymuyetsya/> (дата звернення : 16.11.2023).

47. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : Рішення РНБО України від 24 травня 2022 року, введене в дію Указом Президента України від 24 травня 2022 року

№ 362/2022 / Верховна Рада України. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/505451___690999 (дата звернення : 16.11.2023).

48. 95 % скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – Захаров. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkiv-skarg-do-yevrosudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> (дата звернення : 16.11.2023).

49. Основні тенденції реалізації прав і свобод людини і громадянина в 2021 році розглянуто в Комітеті з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та АР Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/217567.html (дата звернення : 16.11.2023).

50. У Євросоюзі нагадали Україні про верховенство права і незалежність правоохоронної системи. URL : <https://prm.ua/u-yevrosoiuzi-nahadaly-ukraini-pro-verkhovenstvo-prava-i-nezalezhnist-pravookhoronnoi-systemu/> (дата : звернення 16.11.2023).

51. Центр Разумкова. Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021р.) URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r> (дата звернення : 15.07.2023).

52. 80% українцев вважають, що більше шансів виграти в суді у того, хто багатіше или впливателіше – соціопрос. URL : <https://graty.me/news/80-ukrainshev-schitayut-cto-bolshe-shansov-vyigrat-v-sude-u-togo-kto-bogache-ili-vliyatelnee-soczipros/> (дата звернення : 16.07.2023).

53. Гойман-Калинский И. В., Иванец Г. И., Червонюк В. И. Элементарные начала общей теории права : Учебное пособие для вузов / Под общей ред. В.И. Червонюка. Москва : *Право и закон. Колос*, 2003. 544с.

54. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. М. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія». 1998. Т.5. 2003. 736 с.

55. Тихомиров Ю. А. Конституция. Закон. Подзаконный акт. Москва : Юридическая литература, 1994. 136 с.

56. Юридический конфликт : сферы и механизмы. Ч.2 / Дубовик О.Л. и др. ; отв. Ред. Кудрявцев В. Н. Москва : Изд. РАН, 1994. 172 с.

57. Названі лідери антирейтингу по довірі серед інститутів влади – опитування. URL : <http://dialogs.org.ua/people/55978/> (дата звернення : 21.11.2023).

58. Риндюк В.І. Правотворчість як вид юридичної діяльності: праксеологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4 (44). 2019. С. 137-142. URL : <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199747/199939> (дата звернення : 16.11.2023).

59. Н.А.Дубина, О.В.Турута. Проблеми ефективності законодавства України. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 23-27.

60. Погребняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 19 с.
61. Теория государства и права : Учебник для вузов / Под. ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. Москва : Норма. 2002. 616 с.
62. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
63. Правозастосування : навч. посіб. / О. А. Назаренко та ін. / За заг. ред. С.Д. Гусарева. Київ : НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с.
64. Політика суспільних реформ : стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. URL : 472 с. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/politicu_of_social_reforms.pdf (дата звернення : 10.10.2023)
65. Бушанський В. В. Аморфна територія як план Росії. Українська правда. 05 березня 2014 р. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/03/5/7017594/> (дата звернення : 11.10.2023)
66. О. Молдован. Двадцять років реформ і хаосу. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/> (дата звернення : 11.10.2023).
67. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №2 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
68. А. Стрижак. Конституційна реформа в Україні : передумови, мета та способи реалізації. URL : <https://veche.kiev.ua/journal/4466/> (дата звернення : 11.10.2023).
69. Геган М. Україна досі залишається централізованою державою / Витяги з виступів доповідачів на Громадському форумі «Конституційна реформа : погляд громадянського суспільства» (Одеса, 16–18 лютого 2007 р.) URL : <http://parlament.org.ua/upload/docs/Vytyagy.doc.pdf> (дата звернення : 11.10.2023).
70. Шайгородський Ю.Ж. Особливості здійснення суспільно-політичних реформ в Україні. Політика суспільних реформ : стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. 472 с. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/politicu_of_social_reforms.pdf (дата звернення : 10.10.2023).
71. Сердюк В.О. Правова реформа: теоретико-правові засади правового визначення терміну. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. С.99-103. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6593/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%90%20%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86.pdf> (дата звернення : 12.10.2023).
72. Ющик О.І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. 191 с.

73. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. Монографія. Київ : ІнЮре, 2002. 724 с.

74. Пронюк Н.В. Національне законодавство і його роль у демократичних перетвореннях в Україні : дис. ... канд. юр. Наук : 12.00.01. Київ, 2004. 198 с.

75. Белов Д.М., Ленгер Я.І. Правова реформа: засоби та технологія / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2008. Випуск 11. С. 88-92.

76. Лемак В.В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації : теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. ... док. юрид. наук. Харків, 2003. 40 с.

77. Колодій А.М., Шакун В.І. Правова система – основа державно-правової реформи в Україні/ Проблеми державно-правової реформи в Україні. Збірник наукових праць. Випуск 3. Київ, 1997. С. 89-99.

78. Ленгер Я. І. Реформування правової системи як засіб підвищення її ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

79. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. Ужгород : Ліра, 2002. 248 с.

80. Пархоменко Н. М. Теоретичні та практичні аспекти сучасних трансформаційних процесів в Україні. Право. № 32. 2017. С.72-78.

81. Чому реформи в Україні не завжди спрацьовують і як цьому запобігти? Юридична Газета online. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/actual/chomu-reformi-v-ukrayini-ne-zavzhdi-spracovuyut-i-yak-comu-zapobigti.html> (дата звернення : 16.10.2023).

82. P8_TA(2018)0518. EU-Ukraine Association Agreement. European Parliament resolution of 12 December 2018 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2017/2283(INI). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0518_EN.pdf?redirect (дата звернення : 17.10.2023).

83. Що не так із реформами в Україні? URL : <https://commons.com.ua/uk/sho-ne-tak-z-reformami-v-ukrayini/> (дата звернення : 17.10.2023).

84. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України : Закон України від 27.07.2023 р. № 3277-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#n44> (дата звернення : 17.10.2023).

85. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення : 17.10.2023).

86. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення : 17.10.2023).

87. «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України: проект Закону України від 13.08.2023 р. № 9610 (прийнято 21.09.2023) / Верховна Рада України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1999409> (дата звернення : 17.10.2023).

88. Корупція, стандарти НАТО і реформи. Уряд США написав план дій для України для подальшої підтримки Києва. Ось його шість умов. Розбір Politico. URL : <https://forbes.ua/svit/i-znovu-koruptsiya-amerikanskiy-uryadstvoviv-plan-diy-dlya-ukraini-yakiy-mae-ne-dati-partneram-vidvernutisya-vidpidtrimki-kieva-rozbir-politico-03102023-16406> (дата звернення : 17.10.2023).

89. Robert Alexy. Gustav Radbruch's Concept of Law. URL : <https://www.upjs.sk/public/media/16913/Gustav%20Radbruch%27s%20Concept%20of%20Law.pdf> (дата звернення : 18.10.2023).

90. Неопозитивізм. URL : <https://pidru4niki.com/14051003/filosofiya/neopozitivizm> (дата звернення : 27.11.2023).

91. Gustav Radbruch's Critique of Legal Positivism. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-companion-to-legal-positivism/gustav-radbruchs-critique-of-legal-positivism/B1CB3401BEA9B4B612C4AED93B0CFCAB> (дата звернення : 17.10.2023).

92. Gustav Radbruch. URL : https://www.wikiwand.com/en/Gustav_Radbruch (дата звернення : 20.10.2023).

93. Famous scholars from Kiel: Gustav Radbruch. URL : <https://www.uni-kiel.de/grosse-forscher/index.php?nid=radbruch&lang=e> (дата звернення : 25.11.2023).

94. Journal article. Justice and Legal Security. Eduardo García Máynez. Philosophy and Phenomenological Research. Vol. 9, No. 3, «Second Inter-American Congress of Philosophy» (Mar., 1949), pp. 496-503 (8 pages). Published By: International Phenomenological Society. URL : <https://www.jstor.org/stable/2104057?seq=1> (дата звернення : 25.11.2023).

95. Добродумов П.О. Правова безпека як складова національної безпеки. *Національна безпека України : стан, кризові явища та шляхи їх подолання*. Київ : Національна академія управління. Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. С. 176-181.

96. Лобода А. М. Місце правової безпеки в системі національної безпеки. *Актуальні проблеми юридичної науки*. Хмельницький: Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2009. ч. 1. С.57-58.

97. Лобода А.М. Правова сфера як інститутивна сфера національної безпеки. *Актуальні проблеми зміцнення державності і національної єдності України : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 серп. 2010 р.)* Київ: Вид. О.С. Ліпкан, 2010. С.65-68.

98. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній українській державі (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Теорія

та історія держави і права; історія політичних і правових учень; Національна академія внутрішніх справ. Київ : 2013. 198 с.

99. Беззубов Д. О. Правова безпека підприємства в Україні (господарсько-правовий аспект). *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ. НДІ ІТТ НАУ, 2015. Т.3. № 36. С.119-124.

100. Павло Богущкий. Правова безпека: у який спосіб насправді підривається фундамент антикорупційної реформи. *Портал інформаційного агентства «Українське право»*. Електронний журнал. 05.03.2019 URL : <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/pravova-bezpeka-u-yakuy-sposib-naspravdi-pidryvayetsya-fundament-antykorupsiynoyi-reformy/> (дата звернення : 26.11.2023).

101. Корж І. Ф. Політична корупція та правова безпека України. *Право України*. Київ, 2009. № 6. С. 55–60.

102. Корж І. Ф. Принципи національного права в контексті правової безпеки України. *Інформація і право*. Київ, 2013. № 2(8). С. 105-112.

103. Корж І. Ф. Вільний доступ громадян до правової інформації – засаднича ознака забезпечення правової безпеки держави. *Інформація і право*. Київ, 2018. № 1(24). С. 14-27.

104. Корж І. Ф. Принципи права в контексті правової безпеки України. *Право і суспільство*. Дніпро, 2018. № 3. С. 25-34.

105. Корж І. Ф. Правова безпека сфери доступу громадян до управління державними справами. *Інформація і право*. Київ, 2019. № 4 (31). С. 83-90.

106. Корж І. Ф. Концептуальні засади правової безпеки. *Інформація і право*. Київ, 2020. № 1 (32). С. 55-65.

107. Корж І. Ф. Право і правова безпека в Українських реаліях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. Т.31 (70). № 2. Херсон, 2020. С. 13-19.

108. Корж І. Ф. Виклики правовій безпеці суспільства в Україні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Riga. Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 2. 311-330 p. (632 p.).

109. Корж І. Ф. Правова безпека України: стан, проблеми. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries : an experience, challenges, expectations: Collective monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 296-317 p. (604 p.).

110. Jadviga Potrzyszcz. Legal security – synthetic presentation. *Teka Kom. Praw.* – OL PAN, 2016, pp. 140–152. URL : http://tkp.edu.pl/wp-content/uploads/2020/03/TKP_IX_2016_140-152_Potrzyszcz.pdf (дата звернення : 27.11.2023).

111. Cherneva Boyka Ivaylova. Legal Security as a Principle in Lawmaking. *Globalization, the State and the Individual*. № 2(14)/2017, s. 23–29. URL : <http://www.gsjournal.bg/gsjournal/images/dok/GSI14/Ivaylova.pdf> (дата звернення : 27.11.2023).

112. А. С. Шабуров. Правовая безопасность в системе национальной безопасности. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право»*. 2015. Т.15. № 3. С. 24-30. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-bezopasnost-v-sisteme-natsionalnoy-bezopasnosti/viewer> (дата звернення : 28.11.2023).

113. Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів IV між нар. наук.-практ. конф. / редкол. Шемшученко Ю. С. та ін. Київ : Вид. Ліра-К, 2012. 514 с.

114. Концепція громадянського суспільства. Сутність правової держави та її принципи. URL : https://studopedia.su/14_94095_sutnist-pravovoi-derzhavi-ta-ii-printsipi.html (дата звернення : 28.11.2023).

115. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручн. / Пер. з рос. Харків : Консум, 2006. 656 с.

116. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : Учебн. пособ. для высших учебных заведений / Под ред. проф. В. Г. Стрекозова. Москва : «Дабахов, Ткачев, Димов», 1995. 384 с.

117. О.Олійник. Сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 9. С.216-220. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/37.pdf> (дата звернення: 21.11.2023).

118. О.Головченко. Справедливість як фундаментальний принцип права у практичній площині. Віче. 2012. №20. URL : <https://veche.kiev.ua/journal/3334/> (дата звернення : 21.11.2023).

119. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/140050__140050 (дата звернення : 21.11.2023).

120. Верховенство права. URL : http://pidruchniki.com/70711/pravo/verhovenstvo_prava (дата звернення : 29.11.2023).

121. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року / Верховна Рада України. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення : 29.07.2021).

122. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. / Верховна Рада України. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення : 30.11.2023).

123. Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення : 30.11.2023).

124. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : у двох книгах / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Книга друга : Принцип верховенства

права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В.Б. Авер'янов. Київ: Конус-Ю, 2008. 314 с.

125. Рыбалкин Н. Н. Природа безопасности. *Вестник Московского университета*. Серия 7. Философия, 2003. № 5.

126. Любимов А.П. Рецензия на книгу Скурко Е.В. Принципы права. Москва: Ось-89. 2008. 192 с.

127. Бондаренко Н. Л. Принципы гражданского права и их роль в нормотворческой и правоприменительной деятельности. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 22 (61). 2009. №1. С. 129-134.

128. С. Осадчук. Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесі. *Наше право*. 2012. №3. ч.3. С. 32 - 37.

129. Доповідь ООН щодо сталого розвитку вказує шлях до екологічно безпечного зростання. URL : <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/2899-2012-01-31-18-00-06-dopovid-oon-schodo-stalogo-roz-> (дата звернення : 04.11.2023).

130. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

131. Фуллер Лон Л. Мораль права : Наукове видання / пер. з англ. Н.Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.

132. Стандарты Совета Европы в области прав человека применительно к положениям Конституции Российской Федерации : избранные права / Науч. ред. Н. В. Варламова, Т. А. Васильева. Москва : Институт права и публичной политики, 2002. 606 с.

133. Верховенство права: Доповідь Європейської комісії (Венеціанська комісія) «За демократію через право» від 25-26. 03. 2011. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)_003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)_003rev-ukr) (дата звернення : 30.11.2023).

134. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення : 30.11.2023).

135. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 року № 11 – рп / 98 / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98> (дата звернення : 30.11.2023).

136. Хто лобіює інтереси тютюнових корпорацій в парламенті. URL : <http://uainfo.org/blognews/1463738239-hto-lobiyue-interesi-tyutyunovih-korporatsiy-v-parlament.html> (дата звернення : 30.11.2023).

137. Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року. URL : <http://studies.in.ua/pravo-es/2145-hartya-yeuropeyskogo-soyuzu-pro-osnovn-prava-2000-r.html> (дата звернення : 30.11.2023).

138. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п> (дата звернення: 30.11.2023).

139. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п> (дата звернення : 30.11.2023).

140. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення : 30.11.2023).

141. Всім добра за ваші гроші: одіозні законопроекти від нардепів. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/regulation/2020/04/22/659618/> (дата звернення : 30.11.2023).

142. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні». URL : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta12/ERES1862.htm> (дата звернення : 01.12.2023).

143. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 191 арк.

144. Государственное право Германии. В 2 томах / отв. ред. Б.Н.Топорнин. Т1. Москва : Изд. ИГ и ПРАН, 1994. 320с.

145. В. Корж. Проблеми протидії застосуванню сучасних корупційних технологій в Україні. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtd/2011_4/KORZH.pdf / URL : (дата звернення : 01.12.2023).

146. Максимюк О. Д. Проблеми нормативного закріплення принципу невідворотності юридичної відповідальності. Осінні юридичні читання : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів [«Осінні юридичні читання»], (м. Харків, 12-13 листопада 2008 р.). Харків : ХНЮА, 2008. С. 56-59.

147. Експерти: Україна не виконала 11 критеріїв зі списку Фюле. URL : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/06/19/6992521/> (дата звернення : 01.12.2023).

148. Тюрина Т. Б. Правовая безопасность в современном Российском государстве (вопросы теории и практики) : Автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2005. С. 14.

149. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній українській державі (теоретико-правове дослідження) : Дисертація ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 198 с.

150. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.

151. Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2004. 382 с.

152. Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.

153. Перепелюк А. М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовчої діяльності. Альманах права. 2012. Вип.3. С. 225 - 229.

154. Копитова О. С. Елементи судового правозастосування : загальнотеоретичні аспекти. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4 (109). С. 159-169.

155. Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 14. С. 1-9.

156. Довіра громадян до судів і суддів / Джеральд Т. Дж. Сенюк, голова суду у відставці, Суд провінції Саскачеван (Канада). URL : <http://dspace.nbuuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14006/12-Senyuk.pdf> (дата звернення : 04.12.2023).

157. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 25-26, ст. 131.

158. Відсутність закону щодо порядку надання дозволу на носіння зброї не унеможливило притягнення особи до кримінальної відповідальності (ВС/ККС, справа № 127/27182/15-к, 31.05.18). URL : [https://protocol.ua/ru/vs_kks_vidсутnist_zakonu_shchodo_poryadku_nadannya_dozvolu_na_nosinnya_zbroi_ne_unemoglivlyue_prityagnennya_osobi_do_kriminalnoi_vidpovidalnosti_\(vs_kks_sprava/](https://protocol.ua/ru/vs_kks_vidсутnist_zakonu_shchodo_poryadku_nadannya_dozvolu_na_nosinnya_zbroi_ne_unemoglivlyue_prityagnennya_osobi_do_kriminalnoi_vidpovidalnosti_(vs_kks_sprava/) (дата звернення : 07.12.2023).

159. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.98 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98> (дата звернення : 11.12.2023).

160. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення : 11.12.2023).

161. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). URL : <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/shhodo-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-nezakonne-povodzhennya-zi-zbroeyu-bojovymy-prypasamy->

abo-vybuhovymy-rechovynamy-st-263-kk-ukrayiny/ (дата звернення : 02.12.2023).

162. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) від 19.04.2000 № 6-рп/2000 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00> (дата звернення : 02.11.2023).

163. Делеговане законодавство в Україні: що, як і чому? Юридична Газета online. URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/delegovane-zakonodavstvo-v-ukrayini-shcho-yak-i-chomu.html> (дата звернення : 02.11.2023).

164. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019 № 6-р/2019. URL : <http://www.ccu.gov.ua/dokument/6-r2019> (дата звернення : 04.11.2023).

165. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 362-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2019 № 1-р/2019 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (дата звернення : 04.11.2023).

166. За перший квартал у корупціонерів конфіскували 14 тисяч гривень – Держказначейство. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/17/659511/> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (дата звернення : 06.11.2023).

167. У Раду внесли закон, який дозволить чиновникам ховати позашлюбних дітей. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/05/5/7250497/> (дата звернення : 06.11.2023).

168. Дрейшев Б. В. Правовая безопасность и проблемы ее обеспечения. Правоведение. Москва, 1998. № 2. С. 11–19;

169. «Широко распространена коррупция». Госдеп обнародовал доклад о правах человека в Украине. URL : <https://gordonua.com/news/worldnews/shiroko-rasprostranena-korrupciya-gosdep-obnarodoval-doklad-o-pravah-cheloveka-v-ukraine-1491096.html> (дата звернення : 05.11.2023).

170. Україна на третьому місці за скаргами на неї у ЄСПЛ. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/29/7238785/> (дата звернення : 05.12.2023).

171. Права людини в Україні у 2020 році. URL : <https://www.amnesty.org.ua/prava-lyudyny-v-ukrayini-u-2020-roczі/> (дата звернення : 06.12.2023).

172. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні від 31.07.2015 року / Верховна Рада України.

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14/print 1509660588708321#Text (дата звернення : 06.12.2023).

173. Огляд ситуації у сфері прав людини в Україні 1 лютого – 30 квітня 2021 року. URL : https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-05/HRMMU_Update02_Final_UKR.pdf (дата звернення : 06.12.2023).

174. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення : 06.12.2023).

175. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-planu-dij-z-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-u-sferi-prav-ljudini-na-20212023-roki-i230621-756> (дата звернення : 06.12.2023).

176. Украина на 72 месте в рейтинге стран по верховенству права. URL : <https://yaizakon.com.ua/ukraina-na-72-meste-v-rejtinge-stran-po-verhovenstvu-prava/> (дата звернення : 07.12.2023).

177. В. Князьков. Деякі теоретичні аспекти забезпечення якості правосуддя в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 7. С. 93-98.

178. Українці найбільше довіряють ЗСУ, волонтерам і церкві, а не довіряють – російським ЗМІ, ВР і судам, – опитування. URL : <http://expres.online/podrobitsi/ukraintsi-naybilshe-doviryaut-zsu-volonteram-i-tserkvi-a-ne-doviryaut-rosiyskim-zmi-vr-i-sudam-opituvannya> (дата звернення : 11.12.2023).

179. Терлюк І. Історія держави і права України: Доновітній час : навч. посіб. Київ : Атіка, 2006. 399 с.

180. Общая теория права: Учебник для юридических вузов / под общ. ред. А.С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. 384 с.

181. Яковлев В.Ф. Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства. *Правоведение*. 1975. № 1. С. 16–23.

182. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка. Прецедент, 2006. 344 с.

183. Конституційне право України : підручник / За ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка. 1999. 735 с.

184. Корж І. Ф. Політична корупція та правова безпека України. *Право України*. 2009. № 6. С. 55-60.

185. За міжнародними критеріями, в Україні тотальна політична корупція. URL : <http://www.sd.org.ua/news.php?id=12943> (дата звернення : 11.12.2023).

186. Деякі питання присудження (позбавлення) наукових ступенів : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення : 14.11.2023).

187. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення : 14.11.2023).

188. Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам: Наказ Міністерства освіти і науки України від 14 січня 2016 року № 13 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16#Text> (дата звернення : 14.11.2023).

189. Про затвердження Положення про спеціалізовану вчену раду з присудження наукового ступеня доктора наук: Наказ Міністерства освіти і науки України від 13 грудня 2021 року № 1359 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-22#Text> (дата звернення : 14.11.2023).

190. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11 липня 2001 року № 2623-III / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text> (дата звернення : 14.11.2023).

191. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення : 14.11.2023).

192. Міфи та реальність про публікації в БД Scopus та Web of Science. URL : <https://soer-publ.com.ua/uk/blog/mifi-ta-realnist-pro-publikatsiyi-v-bd-scopus-ta-web-of-science/> (дата звернення : 15.11.2023).

193. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 у справі за конституційним поданням 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України). Голос України від 23 січня 2004 року № 13.

194. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. Урядовий кур'єр від 18 червня 1998 року.

195. Чому Порошенко не випустили з України і що відомо про таємничий лист спецслужб. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c6pee06r6elo> (дата звернення : 02.12.2023).

196. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення : 02.12.2023).

197. Міжнародний демократичний союз закликав українську владу дозволити виїзд Порошенка у Вашингтон. URL : https://censor.net/ua/news/3459166/mijnarodnyyi_demokratychnyyi_soyuz_zaklykav_ukrayinsku_vladu_dozvolyty_vuyizd_poroshenka_u_vashyngton (дата звернення : 02.12.2023).

198. Мельник Р.С. Система адміністративного права України : монографія. Харків : Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2010. 398 с.

199. Васецький В.Ю. Правова система України на сучасному етапі: стан та перспективи розвитку. *Держава і право*. Київ, 2003. Вип.20. С.45-51.

200. Чуприна Л. М. Система національного права та її формування : історія та сучасність. *Право і громадянське суспільство*. № 1-2. 2017. С. 66-77.

201. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 / Президент України. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 21. С. 17. Ст. 890.

202. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 01 августа 1975 года URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU75010?an=2> (дата звернення : 13.11.2023).

203. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05 грудня 1994 року / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення : 13.08.2021).

204. Надбання антикорупційної реформи під загрозою знищення, – Артем Ситник. URL : <https://nabu.gov.ua/novyny/nadbannya-antukorupciynoyi-reformy-pid-zagrozoyu-znyshchennya-artem-sytnyk> (дата звернення : 13.08.2021).

205. Ю. Самаєва. Скільки країна щороку втрачає на схемах. URL : <https://zn.ua/ukr/macrolevel/koruptsiynij-kalkuljator.html> (дата звернення : 17.11.2023).

206. Ю. В. Орлов. Корупційна схема : поняття та сутність [С. 138-140]. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук. практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. 228 с.

207. А. Андрійчук. «Громадський контроль обмежений». Як війна впливає на рівень корупції в Україні. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/indeksiv-spryyunyattya-koruptsiyi-ukrayina/32248930.html> (дата звернення : 19.11.2023).

208. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 року № 2322-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення : 19.11.2023).

209. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення : 19.11.2023).

210. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX / Верхо-

вна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення : 19.11.2023).

211. В. Саєнко. Венеціанська комісія назвала аргумент проти закону «про деолігархізацію». URL : <https://www.unian.ua/politics/venecijska-komisiya-nazvala-argument-proti-zakonu-pro-deoligarhizaciyu-12292110.html> (дата звернення : 09.09.2023).

212. США висунули Україні чіткі умови підтримки. Що це означає? URL: <https://www.dw.com/uk/dopomoga-v-obmin-na-reformi-comu-ssa-visunuli-ukraini-citki-umovi-pidtrimki/a-66942465> (дата звернення : 19.11.2023).

213. Лобода Ю. П., Яремко В. О., Яремко П. О., Мельник Р. В. Ганс Кельзен про світовий правопорядок: історичний нарис однієї ідеї. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 36/2023. С. 288-293. URL : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/765-Article%20Text-1384-1-10-20230417.pdf> (дата звернення : 30.10.2023).

214. Ганс Кельзен. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%9A%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%B5%D0%BD (дата звернення : 30.10.2023).

215. Мовчан А.П. Международный правопорядок. Москва: Международные отношения, 1996. 103 с.

216. Василенко В.А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка. Вестник Киевского университета. Серия: Международные отношения и международное право. 1984. Вып.18. С.3-14.

217. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок. Анализ современных концепций /отв. ред. Михайловский М.А. Киев: Наукова думка, 1990. 128 с.

218. Вайцеховська О.Р. Міжнародний правовий порядок: поняття та сутнісні ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4. Т. 2. 2018. С.181-186. URL : http://nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/37.pdf (дата звернення : 31.10.2023).

219. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. С. 608.

220. О. В Задорожний. Правопорядок міжнародний. Українська дипломатична енциклопедія. У 5 т. /за ред. О. В Задорожного. Харків : Фоліо, 2013. Т. 4. 469 с.

221. І. Забара. Міжнародний правопорядок : до питання характеристики правового явища (теоретичні аспекти). URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3249/2923> (дата звернення : 31.10.2023).

222. В.Колісник. Агресивна війна проти України та руйнація світового правопорядку : причини і головні засоби реагування на тлі історичних паралелей. Вісник Конституційного Суду України. № 3-4.2022. С. 115-128.

223. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL : <http://sum.in.ua/s/misterija> (дата звернення : 05.11.2023).

224. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 року / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення : 05.11.2023).

225. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9E%D0%B1%27%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9 (дата звернення : 05.11.2023).

226. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 р. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/39505_1.pdf (дата звернення : 05.11.2023).

227. Росія порушила близько 400 міжнародних договорів, учасницею яких є Україна – Зеленський. URL : <https://suspilne.media/248787-rosia-porusila-blizko-400-miznarodnih-dogovoriv-ucasniceu-akih-e-ukraina-zelenskij/> (дата звернення : 05.11.2023).

228. Женевські конвенції. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97 (дата звернення : 06.11.2023).

229. Які закони та звичай війни порушує Росія в Україні? URL : <https://ukrainer.net/porusheni-zakony/> (дата звернення : 06.11.2023).

230. Росія хоче кинути на фронт батальйон з українських військовополонених: в ISW вказали на порушення Женевської конвенції. URL : <https://war.obozrevatel.com/ukr/rosiya-hoche-kinuti-na-front-bataljon-z-ukrainskih-vijskovopoloneni-h-v-isw-vkazali-na-porushennya-zhenevskoi-konventsii.htm> (дата звернення : 08.11.2023).

231. Екзистенціалізм. URL : <https://umity.in.ua/concept/?id=1330> (дата звернення : 08.11.2023).

232. Imi Lo. Are You Having an Existential Crisis? URL : <https://www.psychologytoday.com/us/blog/living-emotional-intensity/202204/are-you-having-existential-crisis> (дата звернення : 08.11.2023).

233. Existential threat. URL : <https://www.dictionary.com/e/pop-culture/existential-threat/> (дата звернення : 08.11.2023).

234. Про національну безпеку: Закон України від 21 квітня 2018 року № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення : 03.12.2023).

235. Національна безпека як філософська категорія: URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10avibfk.pdf> (дата звернення : 18.11.2023).

236. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.

237. Палант Б. Біль про права (практика застосування). Харків : Право, 2018. 264 с.

238. Наші права: участь громадян в управлінні державними справами / С. В. Злобін та ін.; за заг. ред. Н. К. Дніпренка. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2006. 64 с.

239. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2000. 520 с.

240. Авер'янов В.Б. Державний апарат. Юридична енциклопедія : у 6 т. Київ : Укр. енцикл., 1998. т. 2. 1999. 741с.

241. Резолюція 53/31 Генеральної Асамблеї ООН «Підтримка системою Організації Об'єднаних Націй зусиль урядів з розвитку і зміцнення нових чи відроджених демократій» від 2311.1998 року / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_610/sp:max100 (дата звернення : 13.12.2023).

242. Європейська соціальна хартія від 18.10.1961 року / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300 (дата звернення : 14.12.2023).

243. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 980 (1992) on citizens' participation in politics. Text adopted by the Assembly on 7 February 1992 (26th Sitting) URL : <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta92/ERES980.htm> (дата звернення : 14.12.2023).

244. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 1180 (1992) on citizens' participation in politics. Text adopted by the Assembly on 7 February 1992 (26th Sitting) URL : <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta92/EREC1180.htm> (дата звернення : 14.12..2023).

245. Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ від 29.06.1990 року / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082 (дата звернення : 14.12.2023).

246. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р.№ 393/96-ВР / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення : 14.12.2023).

247. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. Офіційний вісник Президента України. 2016. № 7. С. 32.

248. Уряд схвалив Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021 – 2026 роки. URL : <https://zz.detector.media/law-and-money/texts/184388/2021-06-16-uryad-skhvalyv-natsionalnu-strategiyu-spruyannya-rozvytku-gromadyanskogo-suspilstva-na-2021-2026-roky/> (дата звернення : 14.12.2023).

249. Україна в Індексі сприйняття корупції-2020. URL : <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення : 15.08.2021).

250. І. Березовська. Актуальні питання доступу громадян до публічної інформації та проблеми застосування Закону України «Про доступ до публічної інформації». URL : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/37396/1/5_26-31.pdf (дата звернення : 15.12.2023).

251. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text/> (дата звернення : 05.12.2023)

252. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення : 05.12.2023).

253. Consolidated version of the Treaty on European Union, Title I, Common provisions. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012M002#document1> (дата звернення : 15.12.2023).

254. Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі. URL : <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення : 15.12.2023).

255. Хартія основних прав Європейського союзу 2000. URL : <https://constituanta.blogspot.de/2011/03/2000.html> (дата звернення : 15.12.2023).

256. Права людини в Україні – 2004. Право на доступ до інформації. URL: <http://stop-x-files-ua.org/права-людини-в-україні-2004-viii-право-на-дост/> (дата звернення : 30.11.2023).

257. Афонін Е. А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Київ: Центр сприяння інститут. розвитку держ. служби, 2006. 160 с.

258. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. URL : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018> (дата звернення : 13.12.2023).

259. Україна «пасе задніх» у світовому рейтингу процвітання. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/5/633749/> (дата звернення : 14.12.2023).

260. Democracy Index 2017. URL : <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (дата звернення : 14.08.2021).

261. Про прийняття до громадянства України Саакашвілі М. як особи, прийняття якої до громадянства України становить державний інтерес для України: Указ Президента України від 29.05.2015 р. № 301/2015. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/3012015-19079> (дата звернення : 14.12.2023).

262. Указ по Саакашвілі і таємниця Адміністрації Президента. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/02/8/7170970/> (дата звернення : 14.12.2023).

263. Кохановська О.В. Зловживання правом на інформацію (цивільно-правовий аспект). *Зловживанням правом*: зб.ст./за ред.. І.В. Спасибо-Фатєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 42-66.

264. Корж І. Ф. Зловживання правом на інформацію: сутність і форми. *Інформація і право*. Київ, 2016. № 4(19). С. 4-12.

265. Янев Я. Г. Правила социалистического общежития: их функции при применении правовых норм / под ред. Ц. А. Ямпольской. Москва : Прогресс, 1980. 270 с.

266. Кирюшкин Р. А. Злоупотребление правом: монографія. Москва : КНО-РУС, 2015. 192 с.

267. Дерюгина Т.В. Правовая сущность злоупотреблений субъективным гражданским правом. *Безопасность бизнеса*. 2013. № 2. С. 22–25. URL : <http://www.center-bereg.ru/b1316.html> (дата звернення : 14.12.2023).

268. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : Монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.

269. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп., Т. 3. Москва : Норма, 2007. 712 с.

270. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 року / Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр> (дата звернення : 14.12.2023).

271. Перший факт свідомого зловживання правом на свободу інформації. URL : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/ivanenko/503b959f2432a/> (дата звернення: 14.12.2023).

272. Правове регулювання надання інформації акціонеру. Український та іноземний досвід. URL : <http://maestrolawgroup.com/ua/publikatsiji/sakhnatskij-andrij/259-pravove-regulyuvannya-nadannya-informatsiji-aktsioneru-ukrajinskij-ta-inozemnij-dosvid> (дата звернення : 14.12.2023).

273. Експерт з Угорщини розповів про зловживання правом щодо публічної інформації. URL : <https://hromadskeaudio.org/news/2016/09/21/ekspert-z-ugorshchyny-rozpoviv-pro-zlovzhyvannya-pravom-shchodo-publichnoyi-informaciyi> (дата звернення : 15.12.2023).

274. Матузнов Н. И. Актуальные проблемы теории права. Саратов: Саратов гос. Академии права, 2004. 512 с.

275. Виг Й. Соотношение прав и обязанностей человека и проблемы преступности. *Государство и право*. 1995. № 7. С. 47–49.

276. U.S. reshaping budget to account for Russian military threat. URL : <https://www.reuters.com/article/us-usa-military-russia-idUSKBN13U0CX> (дата звернення : 08.11.2023).

277. У Європі найбільш «сліпі» прозрівають і розуміють, що Росія – це екзистенційна загроза всій західній цивілізації, і з нею треба розібратися остаточно, – професор. URL : <https://uatv.ua/uk/u-yevropi-najbilsh-slipi-prozrivayut-i-rozumiyut-shho-rosiya-tse-ekzystentsijna-zagroza-vsij-zahidnij-tsyvilizatsiyi-i-z-neyu-treba-rozibratysya-ostatochno-profesor/> (дата звернення : 08.11.2023).

278. Росія – екзистенційна загроза для США та НАТО – американський генерал. URL : <https://www.holosameryky.com/a/general-ssha-ievropa-rosiia/5792705.html> (дата звернення : 08.11.2023).

279. Рік нелюдів. 12 видів порушень Росією міжнародного гуманітарного права на війні в Україні. URL : <https://novynarnia.com/2023/02/24/rik-neliudiv/> (дата звернення : 08.11.2023).

280. Aaron Akinyemi. Ukraine Crisis: World Leaders React to Unfolding Disaster in Crimea. URL : <https://web.archive.org/web/20180922174940/https://www.ibtimes.co.uk/ukraine-crisis-world-leaders-react-unfolding-crisis-crimea-1438553> (дата звернення : 10.11.2023).

281. Sanctions threat grows as Ukraine tensions rise. URL : <https://archive.ph/20140304013849/http://mainichi.jp/english/english/newsselect/news/20140304p2g00m0in014000c.html#selection-623.0-623.47> (дата звернення : 10.11.2023).

282. Russian official accuses US of fueling Ukraine crisis. URL : <http://www.presstv.com/detail/2014/02/06/349524/us-accused-of-funding-ukraine-rioters/> (дата звернення : 10.11.2023).

283. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. № 129-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення : 10.11.2023).

284. Понад 140 країн на Генасамблеї ООН підтримали українську формулу миру. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3674324-genasamblea-onn-uhvalila-ukrainsku-rezoluciu-sodo-neobhidnosti-dosagnenna-spravedlivogo-miru.html> (дата звернення : 10.11.2023).

285. P9_TA(2023)0056 Рік російського вторгнення та агресивної війни проти України: Резолюція Європейського парламенту від 16 лютого 2023 р. про рік російського вторгнення та агресивної війни проти України (2022/2558(RSP)) URL : <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/267438/1273091UK.pdf> (дата звернення : 10.11.2023).

286. P9_TA(2023)0015 Створення трибуналу щодо злочину агресії проти України: Резолюція Європейського парламенту від 19 січня 2023 р. про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України (2022/3017(RSP)) URL : <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/265562/1270878UK.pdf> (дата звернення : 10.11.2023).

287. Wikipedia. Aggression against Ukraine. United Nations General Assembly Resolution ES-11/1 on 2 March 2022. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_General_Assembly_Resolution_ES-11/1 (дата звернення : 10.11.2023).

288. Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі досягнення всеосяжного, справедливого та міцного миру в Україні : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES 11/6 від 23 лютого 2023 р. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3674324-genasamblea-onn-uhvalila-ukrainsku-rezoluciu-sodo-neobhidnosti-dosagnenna-spravedlivogo-miru.html> (дата звернення : 10.11.2023).

289. Ministry of Foreign Affairs: European Parliament recognizes russia as a state sponsor of terrorism and a state that uses means of terrorism. URL : <https://www.kmu.gov.ua/en/news/mzs-yevropejskij-parlament-viznav-rosiyu-derzhavoyu-sponsorom-terorizmu-i-derzhavoyu-yaka-vikoristovuye-zasobi-terorizmu> (дата звернення : 10.11.2023).

290. Депутат Європарламенту пояснив наслідки визнання РФ державою-спонсором тероризму. URL : <https://suspilne.media/323664-deputat-evroparlamentu-poasniv-naslidki-viznanna-rf-derzavou-sponsorom-terorizmu/> (дата звернення : 10.11.2023).

291. Пошук миру в Україні потребує чіткої позиції від всіх членів ООН – Боррель. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3674308-posuk-miru-v-ukraini-potrebuie-citkoi-pozicii-vid-vsikh-cleniv-onn-borrel.html> (дата звернення : 10.11.2023).

292. Чому нам уже зараз потрібно готуватися до наступної війни Росії проти України? URL : https://lb.ua/news/2023/04/08/551400_chomu_zaraz_potribno.html (дата звернення : 10.11.2023).

293. War Speeches. Росія хоче скасування санкцій в обмін на «зернову угоду», а в ООН не бачать доказів геноциду в Україні. URL : <https://www.opora.ua.org/viyna/war-speeches-rosiya-hoche-skasuvannya-sankciy-v-obmin-na-zernovu-ugodu-a-v-onn-ne-bachat-dokaziv-genocidu-v-ukrayini-24891> (дата звернення : 10.11.2023).

294. Війна в Україні засвідчила: ООН потрібно реформувати. URL : <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/viyna-v-ukrayini-zasvidchyla-systemu-onn-potribno-reformuvaty> (дата звернення : 11.11.2023).

295. Анатомія російсько-українського конфлікту (2014–2022 рр.) в епоху гібридних війн. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/node/5937> (дата звернення : 11.11.2023).

296. М. В. Буроменський. Міжнародне право на тлі викликів ХХІ століття. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9785/1/Buromenskiy.pdf>. (дата звернення : 11.11.2023).

297. Гутерреш наголосив на необхідності реформування міжнародних інституцій. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3761005-guterres-nagolosiv-na-neobhidnosti-reformuvanna-miznarodnih-institucij.html> (дата звернення : 11.11.2023).

298. Зеленський заявляє про необхідність реформування ООН та інших міжнародних інституцій. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3440392-zelenskij-zaavlae-pro-neobhidnist-reformuvanna-oon-ta-insih-miznarodnih-institutij.html> (дата звернення : 11.11.2023).

299. ПАРЄ закликала до реформування Радбезу ООН і створення спецтрибуналу для Росії. URL : https://lb.ua/world/2023/10/12/579233_parie_zaklikala_reformuvannya.html (дата звернення : 11.11.2023).

300. Factsheet: What is the OSCE? URL : <https://www.osce.org/whatistheosce/factsheet> (дата звернення : 12.11.2023).

301. Security Sector Governance and Reform : Guidelines for OSCE Staff. URL : <https://www.osce.org/secretariat/231176> (дата звернення : 12.11.2023).

302. What is NATO? URL : <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html> (дата звернення : 12.11.2023).

303. Цілісність сектору безпеки. URL : <https://securitysectorintegrity.com/uk/> (дата звернення : 12.11.2023).

304. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник. 1-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 432 с.

305. Задорожній О.В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: Фенікс, 2015. 712 с.

K66 Korzh I.F.

Legal security as a criterion of the state of legal life: monograph.
Kyiv: LLC, 2024. 408 p.

The monograph is devoted to conceptual theoretical and practical approaches to understanding the content and features of the legal institution, which is legal security.

This monograph reveals the content of legal life, which is conditioned by the phenomenon of current law and represents the world of realities (actions, deeds, relationships) ordered (predicted) by legal norms; the significance of legal acts, which are a kind of «calling card» of legal life, is substantiated; signs of modern legal life in Ukraine, its positive and negative aspects are given.

The work focuses on the importance and role of law-making in the legal life of society; the content of law enforcement as a form of law enforcement and a mechanism for regulating legal life is revealed; the modern problems of the implementation of social and political reforms in Ukraine, which are determined by the need to overcome external and internal political challenges and threats that arise in the conditions of a change in the direction of civilization progress, are investigated and revealed.

The scientific research revealed the creative path and scientific views of the founder of «legal security» Gustav Radbrukh, revealed the content of his system of legal philosophy; the genesis of scientific approaches to the specified term is given; the content and directions of implementation of the principles of law as the basic state of legal security are revealed.

An author's approach to understanding the social and legal values of this institution, its place in the legal system, as well as the vision and disclosure of the content of the very concept of «legal security» and its components, its object, subject, and subjects is proposed. The work substantiates the basis of the functioning of the «legal security» institute, the interpretation of its concept, its principles, its relationship with national security, political corruption, and also offers separate directions for ensuring legal security.

UDC 340:342.7 (477) ISBN 978-617-8166-06-9

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Корж Ігор Федорович

**ПРАВОВА БЕЗПЕКА
ЯК КРИТЕРІЙ СТАНУ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ**

Монографія

Мова видання – українська

В авторській редакції

Макетування
Щегельський Павло Григорович

Підписано до друку 7 лютого 2024 року
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк.25,5
Наклад 300 прим.

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ»
вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01054
Тел. (044)-227-82-02, e-mail: academy.mpv@gmail.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
Серія ДК No 5869 від 13.12.2017 р.